

+

**RATNI ZLOČINI,
GENOCID I SEĆANJA:
KORENI ZLA,
JA HOĆU DA RAZUMEM**

**Čitanka za školu Sofi Šol/Sophie Scholl
mi nećemo da ćutimo**



Ratni zločini, genocid i sećanja:koreni zla,
ja hoću da razumem
Čitanka za školu „Sofi Šol/Sophie Scholl – mi nećemo da ćutimo,,

Izdale:

Žene u crnom, Beograd, 2012.
Jug Bogdanova 18/V
Tel: 011 26 23 225
e-mail: zeneucrn@gmail.com
www.zeneucrn.org

ANIMA

Centar za žensko i mirovno obrazovanje,
Kotor, Stari grad 420
Telefon: + 382 32 33 91 45
anima@t-com.me
www.animakotor.org
Crna Gora

Uredila:

Janja Beč - Neumann

Saradnik:

Miloš Urošević

Tehnička obrada:

Zinaida Marjanović

Štampa:

Studio Denik – Novi Sad

Publikacija je realizovana zahvaljujući solidarnoj podršci
Kvinna Till Kvinna – Švedska
The Charles Stewart Mott Foundation

Sadržaj

Janja Beč – Neumann, Mi nećemo da ćutimo.....	8
Miloš Urošević: Sofi Šol/Sophie Scholl –Pamtimo	12
Nataša Govedarica Filmski program u studiranju genocida i drugih teških kršenja ljudskih prava	13
Samantha Power: Lemkinov zakon	15
Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zličina genocida	26
Gregory H. Stanton, Osam faza genocida i njegovo sprečavanje	29
Janja Beč – Neumann: Poricanje genocida je poslednja faza genocida	32
Xabier Agirre Aranburu, Kriterijumi izbora i upotreba tehnika uzorkovanja u istraživanju međunarodnih zločina	37
Luc Reyhler: Sprečavanje ratnih zločina i genocida, pogled sa balkona	61
Dennis Gratz, Elitocid i genocid u Bosni i Hercegovini	71
Senadin Musabegović: Silovanje i konstitucija nacionalnog vojnika	75
Janja Beč Pucanje duše – Hida	99

Janja Beč Pucanje duše – Rubija	102
Aleksandar Tišma (1924-2003), Podrška jednog pisca	105
Richard Goldstone: Pucanje duše	107
Nenad Dimitrijević: Suočavanje sa lošom prošlošću: Treba li Srbiji i Crnoj gori komisija za istinu.....	109
Dan Bar-On (1938-2008), Preispitati pojam pomirenja, sa ciljem da se postigne veća konceptualna i empirijska jasnoća	123
Janja Beč – Neumann, Od Hate Speech do Hate Silence: Banalnost ravnodušnosti	137
Janja Beč – Neumann: Poricanje genocida kao poslednja faza genocida iz perspektive bystanders/posmatrača, Srebrenica i Holokaust	142
Paul Celan: Fuga smrti	155
Primo Levi: Zar je to čovek	157
Nevena Simin Zašto su ćutale majka i ćerka o istom ratu*	158
Laszlo Vogel: Granica i ničija zemlja	168



Sophie Scholl Sofi Šol
1921 – 1943

*„Neko je, najzad, morao da počne.
Ono što smo mi napisali i govorili, u to su verovali i mnogi drugi.
Oni se jednostavno nisu usuđivali da se izražavaju onako kao što smo to mi učinili.“*
(njene reči upućene sudiji na suđenju)

Sophia Magdalena Scholl/Sofi Šol (09.05.1921. - 22.02.1943.) je bila nemačka studentkinja, aktivistkinja u grupi nenasilnog otpora nacističkoj Nemačkoj „Bela ruža“. Bila je devojka koja je imala talenat za slikanje i crtanje, strastvena čitateljka, koja je volela filozofiju i teologiju. Radila je kao vaspitačica šest meseci posle završetka srednje škole, a potom 1942. je upisala Univerzitet kao studentkinja biologije i filozofije. Imala je brata koji se zvao Hans i koji je studirao medicinu. Tu se ona upoznala sa njegovim društvom i postala aktivna u „Beloj ruži“.

Ova grupa je proleća 1942. napravila šest antinacističkih letaka o zločinima nacista na istočnom frontu i o ubijanju Jevreja. Ovi leci su pozivali Nemce na pasivni otpor nacizmu, a deljeni su po Univerzitetu u Minhenu. Članovi grupe su uhvaćeni 18.02.1943. Dana 22.02.1943, Sofija, njen brat Hans i njihov prijatelj Kristof Probst su proglašeni krivim za izdaju i osuđeni na smrt. Njima je odrubljena glava. Nakon njenog ubistva, kopije šest letaka su prokrijumčarene iz Nemačke preko Skandinavije u Veliku Britaniju od strane jednog nemačkog pravnika, gde su korišćeni od strane savezničkih snaga. Sredinom 1943, oni su bačeni preko Nemačke u milion primeraka kao Manifest studenata iz Minhena.

ŽENE U CRNOM, BEOGRAD
ŠKOLA SOPHIE SCHOLL /SOFI SOL - MI NEĆEMO DA ČUTIMO
RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA: KORENI ZLA, ŽELIM DA RAZUMEM

"Gde god da počnu da spaljuju knjige, uskoro će spaljivati i ljude." (*Heinrich Heine*); "Neke primalne sile deluju, mržnja prema životu ili nepostojanje talenta voljenja življenja." (*Sigmund Freud*); "Vojnici su ubice." (*Kurt Tucholsky*); "Crno mleko zore i svitanja mi pijemo uveče, mi pijemo u podne, mi pijemo ujutro, mi pijemo noću. Mi pijemo i pijemo, mi imamo grob u vazduhu u kome nam nije tesno... smrt je majstor iz Nemačke." (*Paul Celan*); "Ja verujem da su svi slučajevi genocida slični i različiti, specijalni i jedinstveni, i zato mogu da budu subjekt komparativnih analiza." (*Israel Charny*); "Nisu svi... ali zašto ih je bilo tako puno?" (*Jan Phillip Reemtsma*); "Šokantni zločin počini se na inicijativu nekoliko beskrupuloznih pojedinaca, sa blagoslovom većine i sa pomirenošću svih." (*Tacitus*); "Slepoća za nesreću drugih, nepostojanje imaginacije srca, unutrašnja ravnodušnost prema očiglednom zlu - to je moralna krivica." (*Karl Jaspers*); "Mir bez pravde je recept za novi konflikt. U svetu u kome se vreme ubrzava, u kome mi živimo, malo je verovatno da se u narednih 4 ili 5 decenija neće desiti novi rat." (*Aryeh Neier*); "Vi koji živite na sigurnom, Vi koji nalazite prijateljska lica kada se uveče vratite kući, Razmislite da li je to čovek, Onaj ko radi u blatu, Ko ne poznaje mir, Ko se bori za mrvicu hleba, Ko umire zbog nečijeg da ili ne, Razmislite da li je to žena, Bez kose i bez imena, Bez snage da se seća, Njene oči prazne a materica hladna, Kao žaba zimi. Ja vam govorim ove reči, Da ih urežete u svoja srca, I da ih nosite svuda, Na ulici, kod kuće, odlazeći u krevet, ustajući. Ponavljajte ih vašoj deci, da vam se kuća ne razruši, Da vas bolest ne nađe, Da vaša deca ne okrenu svoja lica od vas." (*Primo Levi*); "Ja mislim da morate da imate saosećanje, onda da vidite druge kao sebe. I morate da budete svesni da ako ne progovorite kada vidite zlo, onda se to zlo umnožava. Onda se to zlo razvija dalje. Onda zlo izmiče kontroli. Potrebna je hrabrost da se progovori." (*Simone Lipman*); "Prvo je da budete hrabri, da imate hrabrost. Drugo je da drugog vidite kao sebe i da znate da imate ljubav u svom životu. Ako imate ljubav, možete svemu da se suprotstavite. Ako imate ljubav, možete da pomognete nekome ko je baš kao i vi; sposoban da oseća ljubav i da bude negovan tom emocijom ljubavi." (*Damas Gisimba*); "Ako međunarodna zajednica nije sposobna da spreči genocid, morala bi, bar da ne dozvoli da najteži zločini ostanu nekažnjeni." (*Carla del Ponte*); "Balkan pati od traume internalizirane agresije i psihologije zadnjeg dvorišta, kroz koju generacije nisu uspele da prođu." (*Dan Bar-On*); "7. juna 1945, posle Holokausta, glavni tužilac iz USA, na sudu u Nuernbergu, Robert H. Jackson je rekao: 'Mi moramo da utvrdimo nezamislive događaje sa zamislivim dokazima'. Danas, ovde, ja kažem, nije genocid nezamisliv, genocid je zamisliv događaj, on samo pokazuje kako naš svet funkcioniše." (*Janja Beč*); "Nacisti su stvorili takvu svest Nemaca, stvorili i održavali je, da realnost više nije bila zbir čvrstih, proverljivih činjenica, nego konglomerat stalno promenljivih događaja i parola, koje su danas bile istina a već sutra nisu bile istina." (*Hannah Arendt*); "...jer je patnja ljudi zbog međusobne mržnje opšta, i mi iznoseći patnju jednih iznosimo patnju svih, a pravo mesto za iznošenje patnji Mulimana i Muslimanki upravo je sredina iz koje je njihova patnja ponikla, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne nanosi." (*Aleksandar Tišma*); "Ti si puno škola završila?" pitala me. "Pa tako, puno." "Zašto nam nisu rekli?" "Ne znam, to nema u knjigama." "A šta misliš, da li je njima žao, da li je njima žao nas?" (*Nefa, seljanka iz sela Cejvani, općina Kotor Varoš, Bosna i Hercegovina, kojoj su ubili sinove, muža, mamu i sestru u genocidu u proleće 1992*); "Oči žrtava će se zatvoriti zajedno na dan pravde, ili se neće zatvoriti nikad." (*Miguel Angel Asturias*); "Hitlerovo Finalno rešenje jevrejskog pitanja izgubilo je suštinsku tačku rasizma u kapitalističkoj svetskoj ekonomiji. Rasizam ne isključuje ljude, još manje ih ubija. Rasizam drži ljude u okviru sistema, ali kao inferiorne, podljude koji mogu da budu eksploatisani ekonomski a da služe kao žrtveno jagnje politički. To što se desilo sa nacizmom, to je bila greška, iskliznuće, gubitak kontrole." (*Immanuel Wallerstein*); "Beli ljudi i bogati ljudi se rugaju nama ženama domorodkinjama zbog naše odeće, našeg govora, našeg jezika, rugaju se našem načinu molitve i lečenja, i rugaju se našoj boji kože koja je boja zemlje na kojoj mi radimo... Kada prava i kultura domorodaca budu priznati zakon će početi da usklađuje svoj ritam sa ritmom nas domorodaca. I ako smo mi danas žene domorotkinje kojima se rugaju, sutra ćemo mi svi biti 'oni drugi', muškarci i žene, koji su mrtvi, mučeni ili utamničeni zato što su drugačiji." (*Komandant Esther, EZLN*).



PHOTO: Tarik Samarah, "Srebrenica July 11, 1995", Course War Crimes, Genocide and Memories, IJC, Dubrovnik, 2004

KURS "RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA: KORENI ZLA, ŽELIM DA RAZUMEM"

Univerzitet u Bologni & Sarajevu (2002-2007)

Univerzitet u Hamburgu (2005-2006)

Inter University Centre, Dubrovnik / IUC (2003-2008)

Kako predavati o ratnim zločinima i genocidu u ovom regionu posle ratova/agresije 1991-1999? Kako proći kroz patnju kroz koju nisu prošli naši preci vekovima? Kako govoriti o tome deci ovih ratova? Da li imamo pravo da ih učimo o tome? Možda je zaista bolje da čujemo kao što su čutale tolike generacije naših predaka pre nas?

MA kurs "Ratni zločini, genocid i sećanja; koreni zla, želim da razumem" je prvi i do sada jedini takav kurs u regionu Jugoistočne Evrope posle ratova/agresije 1991-1999. Kurs je trajao 5 godina (2002-2007) kao deo magistarskog kursa ERMA - Evropski regionalni magistarski kurs Ljudska prava i demokratija u Jugoistočnoj Evropi, Univerzitet u Bologni i Univerzitet u Sarajevu. Drugi deo kursa je bio u selu Biljani, općina Ključ. Treći deo kursa je bio u Inter University Centre/IUC, Dubrovnik. Četvrti deo kursa je bio u Bertinoro, Univerzitet Bologna gde su pisani magistarski radovi. Osnovni koncept kursa je bio da je pristup interdisciplinarni (sociologija, psihologija, istorija, međunarodno krivično pravo, ratna fotografija, ratno novinarstvo, poezija, film, dokumentarni film, muzika, ljudska prava, svedočenja preživelih, prolazak kroz ratne traume, itd) i komparativni (Israel Charny pristup). Naš cilj je bio da "želimo da pokušamo da razumemo korene zla" (Ervin Staub & Hannah Arendt), "da otvorimo prozore na dvostrukom zidu ćutanja", "da promišljamo i ponovo gradimo poverenje", "da prođemo kroz traume i bol, da izbegnemo internaliziranu agresiju i psihologiju zadnjeg dvorišta prethodnih generacija kroz koje naši pretci nisu prošli" (Dan Bar-On), da "izbegnemo banalnost ravnodušnosti", "da slušamo i govorimo", "da učimo naše studente da prepoznaju signale zla i da govore kada se zlo desi, kada počnu da spaljuju knjige" (Janja Beč). Mi smo predavali o genocidu kao zločinu države (Helen Fein), o poricanju genocida kao strategiji države (Israel Charny) i o osam faza genocida koji je moguće zaustaviti u svakoj fazi, gde je osma, poslednja faza poricanje genocida (Gregory Stanton). Mi smo predavali o genocidu kao obliku ekstremne surovosti i okrutnosti koji je samo poslednji od mnogo prethodnih koraka u kontinuitetu destrukcije i surovosti. Naš je pristup bio funkcionalistički, ne intencionalistički.

MESTO: Žene u crnom, Beograd

VREME: 3. i 4. novembar 2012.

JEZIK: b/h/s

KLJUČNE REČI: genocid, genocid konvencija, zločin države, žrtve, počinioci/e, posmatrači/ce, spasioci/e, proces saznavanje istine, pomirenje, amnestija, nekažnjivost, ICTY, ICTR, ICC, glavni tužilac/tužiteljica, trans-generacijska sećanja, prolazak kroz traumu, struktura nasilja, ljudska sigurnost, nasilje protiv žena u ratu i posle rata, kako uzvratiti udarac, genocid kao zločin države, poricanje genocida kao strategija države, borba za pravdu u ICTY, ICTR i ICC, Richard Goldstone, prvi glavni tužilac u ICTY & ICTR, Luis Moreno Ocampo, prvi glavni tužilac u ICC.

Minimum literature za čitanje/čitanka: 1. **Konvencija UN o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida** 2. **Samanta Power** „Problem iz pakla“ 3. **Havier Agirre Aranburu** „Velike viktimizacije i mala suđenja: selekcion kriterijumi i upotreba tehnika sakupljanja u istraživanju internacionalnih zločina“ 4. **Dan Bar-On** „Preispitivanje pojma pomirenja - za veću konceptualnu i empirijsku jasnoću“ 5. **Janja Beč** „Poricanje genocida je poslednja faza genocida“ 6. **Janja Beč** „Od govora mržnje do ćutanja mržnje: banalnost ravnodušnosti“ 7. **Janja Beč** „Posmatrači/ Bystanders u Holokaustu i Srebrenici“ 8. **Janja Beč** „Pucanje duše - Rubija“ 9. **Paul Celan** „Fuga smrti“ 10. **Dennis Gratz** „Elitocid i genocid u Bosni i Hercegovini“ 11. **Richard Goldstone** „Pucanje duše“ 12. **Primo Levi** „Da li je to čovek?“ 13. **Senadin Musabegović** „Silovanje i stvaranje nacionalnog vojnika“ 14. **Luc Reyhler** „Prevenција ratnih zločina i genocida“ 15. **Gregory Stanton** „Osam faza genocida“ 16. **Aleksandar Tišma** „Podrška jednog pisca“ 17. **Laszlo Vegel** „Granica i ničija zemlja“ 18. **Nevena Simin** „Zašto su ćutale majka i ćerka o istom ratu“ 19. **Nenad Dimitrijević** „Suočavanje sa lošom prošlošću: Treba li Srbiji i Crnoj Gori Komisija za istinu“ 20. **Janja Beč** „Pucanje duše - Hida“

AUTORKA KURSA: Profesorka dr. Janja Beč-Neumann

Janja Beč-Neumann, rođena u kući na Dunavu, u Zemunu/Semlin, diplomirala na Tehnološko-metalurškom fakultetu, Univerzitet u Beogradu, magistrirala sociologiju na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Zagrebu i doktorirala sociologiju na Filozofskom fakultetu, Univerzitet u Zagrebu, Univerzitet u Cambridge (Velika Britanija) i ILO/ Međunarodna organizacija rada u Ženevi. Od 1991 anti-ratna a od 1994 anti-genocidna istražiteljica, spisateljica i profesorica. **Knjige:** „Zašto ratovi u Jugoslaviji?“ (Novi Sad & Beograd, 1993), „Pucanje duše“ (Beograd, 1997), „Zašiti tugu“ (Kairo, 2002), „Arhipelag Atlantida“ (Sarajevo, 2004), „Pomračenje u podne: ratni zločini, genocid i sećanja“ (Sarajevo, 2007), „Razgovori sa Richardom Goldstoneom“ (Sarajevo, 2007) i „Razgovori sa Luisom Morenom Ocampom“ (Sarajevo, 2008)

Urednica edicije: „Govoriti/ Slušati/ Promisliti/ Graditi poverenje“ (Dan Bar-On & Janja Beč).

Počasna građanka grada Ključa, Bosna i Hercegovina (2005) na predlog zatvorenika iz Omarske.

Nobelova nagrada za mir, nominacija (2005)

Web links: //www.war-crimes-genocide-memories.org

//www.1000peacewomen.org

email: janjabec@yahoo.com

JANJA BEČ-NEUMANN

UNIVERZITETI U SARAJEVU, BOLOGNI, HAMBURGU & DUBROVNIKU

AUTORKA, OSNIVAČICA I ČLANICA SAVETA KURSA

“RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

www.war-crimes-genocide-memories.org

MI NEĆEMO DA ĆUTIMO

„Kada počnu da spaljuju knjige, uskoro će spaljivati i ljude”

Heinrich Heine, 1820, „Almasor”

„...jer je patnja ljudi zbog međusobne mržnje opšta,
i mi iznoseći patnje jednih iznosimo patnju svih,
a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimanki i
Muslimana upravo je sredina iz koje
su njihove patnje ponikle, to jest srpska,
jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan
ispovestima pogđeni koji će odlučiti
da patnju ne nanosi

Aleksandar Tišma, 1997, „Podrška jednog pisca”,

predgovor u Janja Beč „Pucanje duše”

Tri meseca, od početka novembra 1995. do kraja januara 1996. u tri Begunska Centra / Izbeglička logora u Sloveniji, u Celju, Mariboru i Ptuju, razgovarala sam sa oko sto žena izbeglica koje su preživele ratne zločine i genocid u Bosni i Hercegovini u proleće i leto 1992. i u julu 1995. u Srebrenici i koje su izgubile u ratnim zločinima i genocidu članove uže porodice; decu, roditelje, braću i sestre, supruge, dedove i bake.

Sve žene su iz tri regiona: prvi region Kotor Varoš, sela Orahova, Cejvani, Vrbanjci, Vecići, Grabovci, Hanifići. Drugi region Ključ, Sanski Most, Prijedor, sela Prhovo, Gornji Biljani, Hrustovo, Jugovići, Velagići, Pudina Han, Bišćani, Trnopolje, Ljubija. Treći region Srebrenica i Žepa, sela Milačevci, Krušev Dol, Potočari. Ispovesti sam snimala i posle zapisala bez ikakvih promena, do kraja juna 1996. u knjigu “Pucanje duše”.

U leto 1996. Emir Dragulj je počeo da radi crteže za moju knjigu “Pucanje duše”. Tada nisam znala da je dečak sa crteža bio zapravo on 1942. kada je njegovo selo u okolini Foče spaljeno.

U jesen 1996. Aleksandar Tišma napisao je predgovor “Podrška jednog pisca”.

U leto 1997. knjigu je izdao Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B92. U

Centru za kulturnu dekontaminaciju 12. jula 1997 održana je promocija knjige. Pljuštala je kiša, letnji žestoki pljusak, na ljude koji nisu mogli da uđu unutra, nije bilo mesta, prepuna velika sala.

U leto 1997. Richard Goldstone, prvi glavni tužilac Haškog tribunala i sudija Ustavnog suda Južne Afrike napisao je predgovor za izdanje na engleskom jeziku. U leto 2012. napisao je predgovor za izdanje na španskom jeziku.

U zimu 1997. Simon Wiesenthal Centar je stavio "The Shattering of the Soul"/"Pucanje duše" na svoj web knjiga. //motlc.wiesenthal.com/resources/books/shatteringsoul

U leto 1998. Aleš Kurt je u Sarajevu, Kamerni teatar 55 i MESS, režirao predstavu "Pucanje duše".

U maju 2002. pozvana sam na konferenciju "Studenti grade mostove", na Univerzitetu u Hamburgu. Pozvao me je jedan student, jedan od organizatora, meni tada nepoznat, koji je pročitao "Pucanje duše". To je bio poslednji veliki skup sa oko 400 učesnika, umesto planiranih oko 60, gde su se okupili studentkinje i studenti iz regiona prethodne Jugoslavije koji su pobjegli od ratova, pobjegli u život, kao i brat i sestra, Erika i Klaus Mann, deca Thomasa Manna. Oni su u izbeglištvu napisali knjigu "Escape to Life"/"Bekstvo u život" i objavili u Americi 1939. o intelektualnoj i kulturnoj eliti koja je pred nacizmom pobjegla iz Nemačke. Na naslovnoj stranici je njihov prijatelj Albert Einstein.

Tamo smo se sreli profesori Dan Bar-On, Peter Riedesser i ja, i razgovarali da region prethodne Jugoslavije koji je ne samo post ratni nego i post genocidni, treba hitno kurs o toj temi, da se u akademskoj zajednici prevaziđu zone ćutanja koje nastaju posle velikih trauma. Da se prođe kroz nivoe informacija, znanja razumevanja i onda stigne do empatije. U jesen 2002. sam to predložila profesoru iz Sarajeva Zdravku Grebi i profesoru iz Bologne Stefanu Bianchiniju i tako je rođen na Univerzitetu u Sarajevu kurs "Ratni zločini, genocid i sećanja. Koreni zla. Želim da razumem". Moj kurs je bio deo postdiplomskog kursa ERMA, Regionalni postdiplomski magistarski kurs ljudska prava i demokratija u Jugoistočnoj Evropi, koji su organizovali Univerziteti u Sarajevu i Bologni a u saradnji sa univerzitetima u Skoplju, Beogradu, Tirani, Grazu, Zagrebu, Sofiji, Prištini i London School of Economics and Political Sciences.

Prvi magistarski rad, Sergio Painsi, Italija, sada urednik na RAI.

Prvi magistarski rad koji je u Bosni i Hercegovini napisala žena, Azra Smailkadić-Brkić, NYC.

Prvi doktorat ERMA studenata, Dennis Gratz, Univerzitet u Hamburgu. Sve moje asistentkinje i asistenti završili ili završavaju doktorske radove; Ljubljana, NYC, Castellon, Hamburg, Beograd, Sarajevo...

U ediciji "listen/talk/reflect/trust" – "slušati/govoriti/promisliti/graditi poverenje", urednici **Janja Beč – Neumann & Dan Bar - On** su objavljeni svi magistarski radovi kao e-knjige, e-knjige ne mogu da se spale, na www.war-crimes-genocide-memories.org

Predavačice/predavači su bili, sledeći interdisciplinarni pristup i stav da su genocidi uporedivi (Israel W. Charney) i stav da i odabir predavačica/predavača mora biti vidljivi znak poštovanja žrtava i istinske ogromne ljudske patnje (Janja Beč). Međunarodno krivično pravo (Richard Goldstone, Luis Moreno-Ocampo, Nenad Dimitrijević, Xabier Agirre

Aranburu), ratni reporteri i fotoreporteri (Aernout van Lynden, Wade Goddard, Dinko Gruhonjić, Sergio Pains, Lana Slezić, Haris Memija, Tarik Samarah, Samir Sinanović, Anur Hadžiomerspahić, Yuri Kozjev, Ron Haviv), literatura, (Laszlo Vogel, Janja Beč, Dan Bar-On), psihologija (Dan Bar-On, Tara Ney, Phillis Thompson), sociologija (Janja Beč-Neumann), ljudska prava (Sonja Biserko, Anna Garzia Rodicio, Charles David Tauber), preživeli (Kada Hotić, Hatidža Mehmedović, Smilja Mitrović, Munevera Avdić, Nusreta Sivac, Fikret Bačić, Zilhad Ćustić, Hida Jusić, Rubija Bajagić, Aiša Omerović, Šehida Abdurahmanović), ERMA studenti (Sergio Pains, Tarik Cerić, Barbara Chiarenza, Tanja Mrđa, Angela Wiesser, Emir Suljagić, Katerina Vasileska, Lejsa Hećimović, Ranko Markuš, Ivan Barbalić, Aida Kožar, Azra Smailkadić, Nataša Govedarica, Nejra Nuna Čengiđ, Vedran Horvat, Kumjana Novakova) Ph.D. studenti (Dannis Gratz, Senadin Musabegović, Naida Musabegović, Edin Hajdarpasić, Nataša Teofilović, Nejra Nuna Čengiđ, Mia Sidran, Dinko Gruhonjić, Kumjana Novakova, Emir Suljagić, Michelle Kelso, Viktor Bojkov), ICMP/ Međunarodna komisija za nestale (Asta Maria Zinbo), Federalna komisija za nestale (Amor Mašović, Marko Jurišić, Jasmin Odobašić), dokumentarni filmovi (Nataša Teofilović, Muhamed Mujkić, Biljana Cakić, Koča Pavlović, Michelle Kelso), film program (Varja Močnik, Vlado Škafar, Mario Hibert, Nataša Govedarica), muzika (Dalibor Davidović), omladinski projekti (Farah Tahirbegović, Damir Imamović, Inicijativa mladih za ljudska prava u Srbiji) i profesori univerziteta (Dan Bar-On, Senadin Musabegović, Janja Beč-Neumann, Zdenek Kavan, Julian Casanova, Nenad Dimitrijević, Aernout van Lynden, Anna Garcia Rodicio, Luc Reyhler, Gerhard Hirschfeld, Patricia Schneider, Rodriguez Francisco Javier, Hans Joachim Giessman, Phillis Thompson, Tara Ney, Smail Ćekić, Marjan Vejvoda, Steven Sage, Lisa di Caprio).

Koordinatorke kursa: Mia Sidran, Nejra Nuna Čengiđ, Nataša Govedarica, Azra Smailkadić, Srđana Cvijetić.

Asistentkinje i asistenti kursa: Mariana Nicuta, Sara Nikolić, Kumjana Novakova, Viktor Bojkov, Azra Zupur, Violeta Burić-Milošević, Monja Šuta, Davor Marko.

Savet kursa/Board, Richard Goldstone, prvi glavni tužilac u ICTY i sudija Ustavnog suda Južne Afrike, Južna Afrika, Dan Bar-On, David Ben Gurion Univerzitet, Beer Sheva, Izrael, Peter Riedesser, Univerzitet Hamburg, Nemačka, Zdravko Grebo, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina, Aernout van Lynden, American University, Blagoevgrad, Bugarska&Holandija, Nanci Adler, Centar za Genocid i Holokaust Studije, Univerzitet Amsterdam, Holandija, Rosallina Tuyuc, Udruženje udovica Gvatemale, Gvatemala, Estella Carloto, Majke sa trga Maja, Argentina, Irae Baptista Lundin, Univezitet Maputo, Mozambik, Mario Lopez Martinez, Univerzitet Granada, Španija, Leonardo Franko, Univerzitet Lanas, Buenos Aires, Argentina i Janja Beč-Neumann, autorka kursa.

To je bio, pet godina je trajao 2002. - 2007, prvi i jedini takav kurs u regionu sa stotinu univerziteta, fakulteta, privatnih i državnih. Da li je bilo prerano za takav kurs? Nije bilo prerano, već je bilo prekasno. Odrastale su nove generacije bez prolaska kroz traumu u regionu koji vekovima nije prošao kroz traume ratova, gladi, siromaštva, diktatura i nasilja. Stvarale su se nove zone ćutanja; ćutanje počinitelaca zločina, ćutanje žrtava, ćutanje posmatrača, ćutanje spasilaca i boraca/borkinja. Ali stvarale su se i pukotine u tim ćutanjima. Pojedinci i neke organizacije, neke spisateljice i pisci, neke rediteljke i reditelji, neke slikarke i slikari, neka suđenja, to se više nije moglo sakriti. Najdublje i najopasnije

ćutanje je bilo u Srbiji. Ja nikad nisam javno govorila u Srbiji od 1992, samo na promociji “Pucanje duše”, 12. jula 1997, nisam nikad održala seminar na temu kojom se bavim. To je bio deo zavere ćutanja, zločina ćutanja, govora mržnje koji se pretvorio u ćutanje mržnje, deo banalnosti ravnodušnosti.

Suđenje Ratku Mladiću u Haškom tribunalu je počelo 16. maja 2012. Prvi svedoci su bili preživeli iz Biljana i Grabovca, sela iz “Pucanja duše”. Toga dana Žene u crnom su me pozvale da održim predavanje o genocidu. Posle predavanja smo počeli razgovore o seminaru od dva dana. On je održan 21. i 22. jula 2012. i tada se rodila škola Žena u crnom “Sophie Scholl/Sofi Šol - mi nećemo da ćutimo”.

Moja ABC genocida posle svih ovih godina je: A - genocid je zločin države, B - poricanje genocida je strategija države, C - genocid nije događaj, to je proces, to nije samo Aušvic, Darfur, Mauthausen, Srebrenica, Sajmište, Jasenovac nego proces sa puno malih predogođenih aušvica, sajmišta, srebrenica, mauthausena, jasenovaca, darfura. To je abeceda a onda posle abecede počinje učenje, naša Škola Sofi Šol – Mi nećemo da ćutimo, je pukotina u ćutanju, zbog pucanja duše onih koji su stradali, onih koji su preživeli i onih koji hoće da razumeju korene zla.

“Znati sve to je strašno, ali je još strašnije ne znati. I ćutati.” govorio mi je moj Dan, dete Holokaust preživelih i unuk Holokaust žrtava, meni koja sam unuka Holokaust preživelih i Holokaust žrtava. Mi nećemo da ćutimo. Kao Sophie Scholl/Sofi Šol.

27. oktobar 2012, Pančevo, Vojvodina

MILOŠ UROŠEVIĆ

KOORDINATOR ŠKOLE SOPHIE SCHOLL/SOFI ŠOL

PAMTIMO

Žena po imenu Janja Beč – Neumann je 16. maja 2012. prvo držala predavanje „Ratni zločini, genocid i sećanje. Koreni zla. Ja hoću da razumem” na poziv Žena u crnom, a potom smo došle do ideje da se pokrene škola „Sofi Šol – Mi nećemo da ćutimo“. Prva dva časa koja su trajala dva dana realizovana su 21. i 22. jula 2012. Druga dva časa ove škole se realizuju 3. i 4. novembra 2012. Sofi Šol školu Žena u crnom, u julu 2012. je pohađalo 18 žena iz: Beograda, Sarajeva, Kotor, Leskovca, Niša, Novog Sada, Vlasotinca, Pančeva, a za Sofi Šol školu u novembru se prijavilo 14 žena iz: Leskovca, Beograda, Dimitrovgrada, Pirota, Niša, Leskovca, Kruševca, Pljevalja, Zagreba, Pakraca, Splita.

Žene u crnom su antiratna grupa koja je slična Sofi Šol. Poput nje, mi smo tokom rata obelodanjivale da se zločini dešavaju, poput žive memorije, svedočile smo o ratnim zločinima dok su se dešavali. Posle rata, smo nastavile, podsećale smo na zločinačku prošlost, boreći se protiv poricanja, sa idejom da se ne zaboravi. Sofi nije ćutala, mi ne ćutimo. Zaborav nije bio moguć, jer je Sofi bila glas. Zaborav nije moguć, jer mi smo glas. Mi smo te koje gradimo politiku sećanja kao čin građanske odgovornosti. To je naš dug Sofi Šol.

NATAŠA GOVEDARICA

KOORDINATORICA KURSA "RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA"

KOORDINATORICA ŠKOLE SOPHIE SCHOOL/SOFI ŠOL

www.war-crimes-genocide-memories.org

FILMSKI PROGRAM U STUDIRANJU GENOCIDA I DRUGIH TEŠKIH OBLIKA KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA

Moć filma da utiče na stavove i ponašanja ljudi prepoznata je na samom početku istorije ovog medija. Propaganda političkih sistema oslanjala se na film u promociji svojih ideologija, finansirajući filmsku produkciju i autore, od nacističke podrške Leni Rifenštal do sovjetskog agit-propa. U novije vrijeme proučava se i mogućnost filma da deluje proaktivno, da snaži humanističke ideje i koncepte, smanjuje prisustvo stereotipa i predrasuda.

U svakom slučaju, moć filma da istovremno edukuje, da pregršt podataka o događajima iz prošlosti ili različitih krajeva sveta nesporna je i u slučaju dokumentarnog i igranog filma. Film se tako legitimno koristi kao edukacijsko sredstvo. Međutim, on nadmašuje mnoge načine učenja i informisanja o različitim, a posebno bolnim temama. Film daje ljudsko lice fenomenima koje je teško zamisliti i razumeti, kakav je recimo Holokaust, genocidi dvadestog veka ili surova kršenja ljudskih prava tokom istorije. Kroz sliku, zvuk, reč, film direktno deluje na intelekt, ali i na emocije publike, pa dajući informacije, istovremeno i budi saosećanje, bes, nadu...

Zamisliti nezamisljivo, užas nacističkih logora, Holokaust, svetska publika može gotovo isključivo zahvaljući filmskim ostvarenjima kao što su 'Noć i magla', 'Šoa', a novije generacije na primer 'Šindlerovoj listi'. Kada ih se mi koji smo fizički udaljeni od tih događaja 'sećamo', naviru nam zapravo filmske slike, njihova reprezentacija.

Gledajući 'Hotel Ruandu' ili 'Ponekad u aprilu', mnogo bolje razumevamo društvo koje nam je daleko, a o kome su prosečnoj osobi znanja vrlo skromna. Pomaže nam i da uočimo elemente i karakteristike zajedničke svakom genocidu, ili njegovoj pripremi, bez obzira na kom je kontinentu ili u koje vreme počinjen.

Šta se desilo Jermenima u Otomanskom carstvu, obična publika, ali i zainteresovani aktivisti i aktivistkinje širom sveta bolje su razumeli zahvaljući filmu 'Ararat'. Dosta nepoznat i kontraverzan slučaj Kambodže dobro oslikavaju dokumentarci, ali je možda više ljudi o tome saznalo iz američkog igranog filma 'Polja smrti', koji je nagrađen i oskarom. Slično je i sa argentinskim ili čileanskim primerima 'Službena priča' i 'Smrt i devojka'.

I u tome je, pored ostalog dragocenost filma u širenju znanja, ali senzibilizaciji publike, pa i o motivisanju masa da se bore i suprotstavljaju kršenjima ljudskih prava ma

gde se ona dešavala. Osim što je moćna podrška nastavi, bilo da se ona dešava u školama ili na univerzitetu, ili je u pitanju neformalno, uglavnom alternativno obrazovanje npr. aktivistkinja i aktivista, film deluje i na takozvane obične građane i građanke. Oni koji su svoja školovanja završili, a ostaju van aktivističkih programa, o teškom nasleđu naše civilizacije i potrebi da se stvari menjaju i popravljaju, lako saznaju kroz film. Baš zato što se film posmatra kao zabava ili umetnost, otvorenost za poruke je velika, nema mnogo otpora jer nije u pitanju politička propoved bilo koje vrste.

A filmski autori su takođe od početka istorije medija imali naglašenu potrebu da se izraze političke stavove, rasvetle pojave, ukažu na užase... Njihova uloga i doprinos je značajan, ali je i odgovornost velika. Kriterij uverljivosti je umetnički kriterij, ali to nije nužno i kriterij istinitosti. Ovo je važno imati na umu pri odabiru filmova za nastavu, ali i takođe uporno ponavljati da je reč i pomoćnom sredstvu koje tek u kombinaciji sa akademskim predavanjima, ili izvorima informacija u nauci može pomoći razumevanju i širenju znanja o genocidu, ratnim zločinima, svim teškim oblicima kršenja ljudskih prava...

SAMANTHA POWER
HARVARD UNIVERSITY

LEMKINOV ZAKON*

„Samo ljudi imaju zakone....Ljudi ih moraju stvarati!”
Rafael Lemkin

Početak Nirnberga

Završetkom rata u Evropi, 8. maja, 1945. godine i oslobađanjem logora smrti od strane saveznika, sagledan je obim Hitlerovog ludila. Sve ono što je zvučalo preuveličano, dokazano je kao istinito. Preko šest miliona Jevreja i pet miliona Poljaka, Roma, komunista i drugih nepoželjnih je istrebljeno”. Američke i evropske vođe su uvideli da je način na koji države tretiraju svoje građane indikativan za to kako bi se odnosili prema susedima. Iako je suverenitet smatran neprikosnovenim, neki naučnici su počeli tvrditi da se ne može precizno definisati šta je to što dovodi do pokolja.

Rafaelu Lemkinu nikad nije bilo potrebno veliko ohrabrenje, ali retorika saveznika ga je uverila da je svet spreman da ga čuje. Ukoliko genocid treba sprečiti ili kazniti, onda mu se mora dati mnogo više prostora od onog u Websterovoj enciklopediji. Imenovati zločin je samo prvi korak na dugom putu kako bi se genocid zabranio. Taj put će se pokazati kao jako dug. Pravo je samo jedan od mnogobrojnih mehanizama koji su korišćeni i zloupotrebljeni da bi se sprovelo uništenje Jevreja.

Hans Frank, bivši nemački ministar pravde je sažeo suštinu nacističke premise rekavši:

„Pravo je neophodno i korisno za nemačku naciju”. Niko nije znao bolje od Lemkina da su se Nemci vodili upravo ovim da bi sproveli svoje pogubne, istrebljivačke namere. Za njega je ovo nedavno potenciranje prava potvrdilo potrebu da se zadobije integritet tako što će ljudi izumeti novi pravni mehanizam. Čitav niz univerzalnih, viših normi je bio potreban kao podrška nacionalnom pravu. Lemkin je rekao: „Teorija o superiornijoj rasi mora biti zamenjena teorijom o superiornijem moralu”.

To bi trebalo da urade nove Ujedinjene Nacije koje bi donele odluku da se kriminalizuje genocid, pošto su se države već bavile piratstvom, falsifikovanjem, trgovinom žena, roblja, droge, a kasnije će se to desiti i sa širenjem terorizma. U pismu Njujork tajmsu/New York Times Lemkin je napisao: „Čini se tako nedoslednim od strane naše civilizacije da je prodavanje droge pojedincu stvar od svetskog značaja, dok je usmrćivanje miliona gasom unutrašnja stvar jedne države. Isto tako je nedosledno da naša civilizacija zastupa

filozofiju da je kidnapovanje jedne žene za potrebe prostitucije međunarodni zločin, a sterilizacija miliona žena i dalje ostaje stvar unutrašnje politike države koja to sprovodi”.

Kada bi piratstvo bilo međunarodni zločin, zašto to ne bi bio i genocid? „Svakako su ljudska bića i njihove kulture važnije od broda i tereta na njemu”, uzviknuo je Lemkin na Konferenciji o međunarodnom pravu, održanoj nakon rata, u Kembridžu. „Svakako je Šekspir dragoceniji od pamuka”.

Lemkin je u početku bio jako dobro prihvaćen u Sjedinjenim Američkim Državama. Nakon suočavanja sa glasnim ismevanjima i prenemaganjima na njegov račun, iznenada se našao u američkoj prestonici neopterećen žigom iz prošlosti i sa otvorenom pozivnicom da piše za najvažnije novine u zemlji.

U Nirnbergu, u Nemačkoj, tri pobedničke sile (uključujući i Francusku) pripremile su Međunarodni vojni tribunal kako bi sudile predvodnicima nacističkih zločinaca. Nirnberški sud predstavljao je važnu kariku u državnoj mašineriji. Uistinu, smatrano je krajnje kontraverznim to što se u Povelji ovog suda poziva na osudu „zločina protiv čovečnosti”, koncept na koji su saveznici pozivali nakon Prvog svetskog rata kako bi osudili Tursku za strahote počinjene nad Jermenima. Nirnberg je išao tako daleko jer se sudilo evropskim zvaničnicima za zločine počinjene nad sopstvenim građanima, počinocima strahota - čak i onima koji su bili pod eksplicitnom državnom vlašću. Dakle, počinoci se više nisu mogli uzdati u državnu vlast ni to da će biti zaštićeni unutar granice svoje države. Ni jedno ni drugo neće im pružiti sklonište.

Pošto je Nirnberg izvršio prepad na suverenitet država, neko bi očekivao da će se Lemkin tome radovati na marginama njegovih tekstova. U suštini, on je bio oštar kritičar ovog suda. Nirnberg je procesuirao „zločine protiv čovečnosti”, ali saveznici nisu osudili masakre bez obzira gde su počinjeni, kao što je on priželjkivao. Sud se bavio ratom kao „agresijom”, „zločinom protiv mira” ili narušavanjem suvereniteta druge države,

To je smatrano najvećim grehom i sankcionisani su samo oni zločini protiv čovečnosti i ratni zločini počinjeni *samo* zato što je Hitler upadao u teritoriju neke međunarodno priznate granice. Nacisti su se pred sudom branili samo za one zločine počinjene u toku rata, ali ne i pre toga. Dakle, da su nacisti istrebili celokupno jevrejsko stanovništvo, a da pri tom nisu izvršili invaziju na Poljsku, ne bi odgovarali pred Nirnberškim sudom. Države i pojedinci koji nisu prešli međunarodne granice ne bi bili odgovarali pred međunarodnim pravom, niti bi bili osuđeni za genocid. Iako je ovaj sud obavio dobar posao u sudskom procesu protiv Hitlera i njegovih saradnika, Lemkin je smatrao da će to malo doprineti u prevenciji budućih Hitlera.

Maja 1946. godine Lemkin se našao na Nirnberškom sudu u ulozi poluzvaničnog savetnika ili lobiste, kako bi mogao lično da pridobija saveznike za svoju ideju. Znao je da su pojmovi u Povelji već utvrđeni, ali se nadao da će uspeti da uvede „genocid” u retoriku tužioca i da će „na pozornici” sudnice baciti novo svetlo na genocid. Iako genocidi nisu kažnjeni, barem bi sud mogao da pomogne u popularizovanju ovog novog pojma. Lemkin je na Jejl/Yale Univerzitetu imao skraćeni fond časova. Uspeo je da uveri dekana Wesleya Sturges-a da mu odobri da odsustvo, smatrajući da je važnije da unapredi međunarodno pravo nego da ga predaje.

Od trenutka završetka rata Lemkin je većinu svog vremena, provodio u pokušajima da uđe u trag nestalim članovima svoje porodice. U Nirnbergu se susreo sa svojim bratom Eliasom, njegovom suprugom i njihovo dvoje dece. Oni su mu saopštili da su oni jedini preživeli od cele njegove porodice. Najmanje četrdesetdevet (49) članova njegove porodice, pre svega njegovi roditelji, tetke, teče i ostali rođaci nestali su u Varšavskom getu, koncentracionim logorima ili u nacističkim marševima smrti. Prema rečima jednog od advokata koji ga se seća, Lemkin je lutao hodnicima Nirnberške palate pravde i bilo je očigledno da je ophrvan bolom.

Ako je pre toga bio nepopustljiv, gubitak roditelja ga je učinio još beskompromisnijim. Provodio je dane jureći za advokatima po hodnicima Nirnberške palate pravde. Neki su saosećali sa njegovim ratnim pričama. Međutim, druge je to iritiralo. Benjamin Ferencz je bio mladi advokat u timu tužioca Telford Taylor-a, u Nirnbergu, u slučaju Einsatzgruppen, mobilnih jedinica koje su kasapile Jevreje u Istočnoj Evropi. On se seća Lemkina kao razbarušene i dezorijentisane izbeglice, koga je mnogo više zanimalo da genocid bude uključen u listu kažnjivih zločina ovog tribunala nego da nacisti budu obešeni. Većina tužilaca je svakako htela da ga izbegne. Smatrali su ga zanovetalom. „Svi smo bili užasno zauzeti i nismo imali vremena da razmišljamo o njegovoj novoj ideji”. Ferencz se seća: „Samo smo hteli da nas ostavi na miru kako bismo mogli da osudimo ove zločince za masovna ubistva”.

Lemkin je s vremena na vreme ubirao neke poene. Zahvaljujući njegovom trudu i lobiranjima od ranije, u trećoj optužnici po redu, od oktobra 1945. godine je navedeno da su „svi dvadesetčetvorica optuženih počinili smišljeni i sistematski genocid, u cilju istrebljenja pripadnika drugih rasa i nacija, civilnog stanovništva na okupiranim teritorijama”. Tada je bilo prvi put pominut genocid u okviru međunarodnih pravnih standarda. Britanski tužilac David Maxwell Fyfe je 26. juna 1946. godine obradovao Lemkina obrativši se optuženom nacisti rečima: „Sada Vas, kao i vaše kolege, teretimo između ostalog, i za genocid po ovoj optužnici”. Lemkin je tog leta pisao **Fajf**/Fyfe-u u znak zahvalnosti: „Za Vašu sjajnu i efektanu podršku konceptu genocida”. On ga je molio da uključi pojam „genocida” i u presude u Nirnbergu.

Krajem 1946. godine, Lemkin je iscrpljen iz Nemačke otputovao na nekoliko mirovnih konferencija u Veliku Britaniju i Francusku. Njegov predlog je opet bio odbačen pod opravdanjem „da on gura međunarodno pravo tamo gde mu nije mesto”. Kasnije je primljen u američku vojnu bolnicu u Parizu sa povišenim krvnim pritiskom. Čim je kročio u bolnicu, preko radija je čuo dve priče koje su ga uverile da treba odmah da se vrati u Sjedinjene Američke Države. Prvo je čuo da su optuženi u Nirnbergu osuđeni za zločin protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, tako da nije bilo ni reči o genocidu. Međutim, čuo je i to da je Generalna skupština Ujedinjenih nacija utvrđivala agendu za svoje jesenje zasedanje. Odmah se odjavio iz bolnice i odleteo za Njujork, a u avionu je napisao nacrt rezolucije o osudi genocida za tu sesiju Generalne skupštine.

Zatvaranje rupa: pomerajući se sa reči na Deklaraciju

cilj odlaska u Njujork je bio da ustanovi međunarodno pravo koje do tada nije utvrđivalo vezu između destruktivnih grupa koje su vršile agresiju izvan granica i genocida u slučaju nacista. Lemkin je zapisao: „Nirnberg je napravio pomak na bolje, ka ozakonjivanju genocida i mereno u procentima, to bi bilo između 10-20%”. Međutim, bilo je još mnogo rupa kroz koje su ubice mogle da umaknu. Državnici su bili zainteresovani za prevenciju rata, ali ne i za genocid.

Lemkin je takođe pisao: „Genocid nije samo rat, to je nešto mnogo opasnije od rata!”

Rat je, naravno, ubio mnogo više ljudi nego genocid i ostavio ih da žive u večnom strahu. No, Lemkin je insistirao na činjenici da jednom kada je neka grupa genocida, kada je skroz uništena, bilo fizički ili kulturno, onda je taj gubitak večan. Čak i oni koji uspeju da to prežive, bivaju zauvek lišeni su najvrednijeg dela njihovog identiteta.

Doputovao je 31. oktobra 1946. godine u tek improvizovani štab Ujedinjenih nacija, smešten na ostacima napuštene fabrike naoružanja na Long Island-u, u mestu Sperry Gyroscope. Današnje Ujedinjene nacije, kao ukorenjena i snažna organizacija, tada su bile nezamislive. Stražari su bili spremni da progledaju kroz prste kada bi neki neakreditovani, fanatični advokat pretvorio neku praznu kancelariju Ujedinjenih nacija u svoj dom na jedan dan-kao „usamljeni rak”, kako ga je zvao jedan njegov prijatelj Mađar. Lemkin je provodio beskrajne sate na promaji hodnika.

Ketlin Telč/Kathleen Teltsch i **A. M. Rozental/Rosenthal** bili su tada izveštačice početnice za Njujork tajms. Obe su simpatisale Lemkina, ali su se sećale straha svih diplomata i dopisnika kada bi naišli na vatrene oči ovog profesora sa čeličnim okvirom naočara i sa neumornim apetitom da bude odbačen, dok je trčao za njima po hodnicima uzvikujući: „Vi i ja moramo promeniti svet!”. Telč se priseća:

„Uvek je bio prisutan tamo kao senka, prilika koja pluta hodnicima i neprekidno vadi beleške iz džepova. Nije bio omiljen jer je bio poznat kao gnjavator. Ukoliko bi uspeo da vas ulovi, bili bi ste u zamci. Dopisnici koji su imali pred sobom hitan rok za slanje tekstova, bežali su od njega kao ludi. Ali, on bi jurio za njima, kao preteći čvor u vazduhu, kao spremna priča o genocidu.”

Rozental je zauzela sto koji je bio najbliži vratima kancelarije Njujork tajmsa, gde bi Lemkinova glava provirivala nekoliko puta u toku dana, nudeći novi ugao gledanja na priču o genocidu. „Ne sećam se kako sam ga upoznala, samo znam da sam ga sretala non stop. Nosio je svoju crnu akten tašnu i rekao bi mi: ”Ja sam ona kuga zvana Lemkin... imam priču o genocidu za vas”, priseća se Rozental.

Većina dopisnika koji su učinili napor da primete Lemkina, pitali su se kako on sastavlja kraj s krajem. On je sakupio dovoljno naučio kako bi se drugi odnosili sa dostojanstvom prema njemu, ali njegova kragna i manžetne su bile iskrzane, a njegove crne cipele tako izlizane! Novinari su ga često primećivali u kafeteriji Ujedinjenih nacija kako sačekuje delegate, ali ga nikad nisu videli da jede. U žurbi da ih ubedi da ga podrže, on bi se često onesvestio od gladi. Potpuno sam na svetu i godinama neispavan, često je noću lutao ulicama. Izveštač Njujork posta ga je opisao kao sve „bleđeg, mršavijeg i pohabanijeg” kako su meseci prolazili. Činio se rešen da bude u konstantnom pokretu.

Koliko god ga dopisnici i delegati smatrali iritantnim, njegovi napori u Njujorku su bili pravovremeni. Slike savezničkih oslobodilačkih akcija koncentracionih logora još uvek su bile sveže u pamćenju ljudi, a Nirnberški procesi su podgrejali interesovanje za međunarodno pravo, Ujedinjene nacije su gajile velike nade za sebe kao kolektivno bezbednosno telo, a moćne države članice su bile spremne da investiraju u uticaj i izvore, koji bi to osigurali. Svuda širom sveta, pa čak i u Sjedinjenim Američkim Državama, ljudi su verovali u obećanje koje su dale Ujedinjene nacije. Uz to su one nosile i široku lepezu mogućnosti. Kada su se kreatori planova Ujedinjenih nacija susreli u San Francisku 1945. godine, kako bi dovršili Povelju Ujedinjenih nacija, E. B. Vajt/White je sumirao nade mnogih od njih: „Delegati su u San Francisku imali da obave zapanjujuće važan posao koji je ikad bačen u krilo nekolicini ljudi, a od toga kakvog zeca će izvući iz šešira je zavisio život većine nas, kao i naših sinova i kćerki”.

Ujedinjene nacije su bile novina, vest vredna za objavljivanje i ukoliko ste hteli da se nešto obavi, one su bile prava adresa za vaš predlog. Mnogi advokati nosili su svoje torbe pune planova na ovu adresu. Ali, Lemkin se vrlo brzo izdvojio u očima diplomata (zahvaljujući njegovim velikim paketima koje im je poveravao sa svojim zabeleškama, pismima i 712 stranica „*Pravila sila osovine*”). On je bio jedini koji je predvideo potrebu zabrane genocida pred Drugi svetski rat. I zaista, kada su delegati Ujedinjenih nacija počeli sa debatom o (ne)prihvatanju Rezolucije o genocidu, u prostorijama Generalne skupštine, Lemkin je nagrađen izjavom britanskog delegata Ujedinjenih nacija, da je zbog propusta i neprihvatanja njegovog predloga iz Madrida, nacistima omogućeno da izbegnu kaznu u Nirnbergu, u vezi sa strahotama počinjenim pre rata.

Deset godina lobiranja naučile su Lemkina da igra i na vrednosti uloga i kamate. On je naglašavao cenu genocida ne samo za one koji su žrtve, od kojih su neke već bile u Njujorku, već i cenu genocide za posmatrače/bystanders.

Uništenje nacionalnih i etničkih identiteta onih drugih, doneće ogroman gubitak celom svetskom kulturnom nasleđu. Celo čovečanstvo, čak i oni koji se nisu osećali ranjivim pred genocidom, će patiti:

„Mi to najbolje možemo shvatiti, kada pomislimo koliko bi naša kultura bila osiromašena kada bi narodi koji su osuđeni od strane Nemaca, kao što su to Jevreji, bili osujećeni da stvore Bibliju, ili da se među njima ne rode Ajnštajn, Spinoza, da, na primer, Poljaci nisu bili u mogućnosti da svetu podare Kopernika, Šopena, supružnike Kiri, a Česi Husa, Dvoržaka, Grci Platona i Sokrata, a Rusi Tolstoja i Šostakoviča`.

Dok je vreme prolazilo u zasedanju Generalne skupštine, Lemkin se usredsredio na nekoliko ambasadora zemalja u razvoju i požurivao ih da se upoznaju sa Rezolucijom o genocidu. Njegova logika je bila da „velike zemlje mogu da pruže oružan otpor, dok male zemlje imaju potrebu pravne zaštite”. Nakon što je ubedio predstavnike Paname, Kube i Indije da potpišu nacrt Rezolucije, pohitao je kao opijen u kancelariju Generalnog sekretara da pohrani predloženi tekst. On je takođe dobio podršku od strane Adlai **Stivensona**, predstavnika Sjedinjenih Država u Upravnom odboru Ujedinjenih nacija. Nadajući se da će neutralisati nagovešteno protivljenje Rusije, pozvao je Jan Masarika iz Čehoslovačke. Pred sam sastanak, on je hitno pregledao rad njegovog oca - Tomasa Masarika, koji je opširno radio na kulturnim osobenostima nacija. Zatim mu je saopštio, da kad bi njegov otac bio živ, on bi se zalagao da se usvoji pasus Konvencije o genocidu. On ga je podsticao

da ubedi ruskog ministra spoljnih poslova Andreja Višinskog, sa argumentom da pravo ne treba da plaši Sovjetski Savez, kao što ni „pronalazak penicilina nije bila nikakva zavera protiv Sovjetskog Saveza”. Masarik je izvadio svoj tefter i sledećeg dana pribeležio: „Višinski. Genocid. Penicilin”. Nakon dvadeset i četiri sata pozvao je Lemkina i saopštio mu da je uspeo da ubedi Višinskog i da je ovaj odlučio da podrži taj zakon.

Pošto je jezik kojim će se sačiniti Rezolucija o genocidu bio poveren specijalnom komitetu, neki su predložili da se upotrebi reč „istrebljenje” umesto „genocide”, ali je sudija **Abdul Monim Bej Riad** iz Saudijske Arabije, kojeg je Lemkin smatrao najsofisticiranijim od svih predstavnika, zastupao stav da je to termin koji se može koristiti i za životinje i insekte. Takođe je upozorio da će taj termin ograničiti ovaj nedozvoljeni čin samo na okolnosti kada je svaki član neke grupe ubijen. Lemkinov širi pojam „genocide” je bio potreban jer bi zahtevao od država da preduprede, pre nego što je šteta već načinjena. I tako je ovaj termin kao „sveobuhvatniji”, usvojen.

Godinu dana nakon završetka rata, 11.12.1946. godine, Generalna skupština je tiho i bez pompe usvojila rezoluciju kojom je osudila genocid kao „poricanje prava na postojanje čitavoj ljudskoj grupi”, - „što je šokantno za čitavo čovečanstvo” i „što je protivno moralnom zakonu kao i duhu i ciljevima Ujedinjenih nacija”. Ono što je Lemkinova zasluga, pošto on nije bio sklon deklaracijama, jeste činjenica da je ova Rezolucija postavila zahtev pred Komitetom Ujedinjenih nacija da se izradi nacrt sporazum u okviru Ujedinjenih nacija, potpuno dovršen i zreo, a kojim će se ova vrsta zločina zabraniti. Ukoliko bi ova mera prošla u Generalnoj skupštini i bila ratifikovana od strane dve-trećine članica Ujedinjenih nacija, postala bi deo međunarodnog prava.

Uredništvo Njojk tajmsa proglasilo je ovu Rezoluciju i dolazeći zakon revolucionarnim napretkom u međunarodnom pravu. Urednici su pisali: „Pravo na istrebljenje čitavih naroda, koje je preovlašivalo ranije, ovom rezolucijom više ne postoji. Od sada, ni jedna vlast nema pravo da nekažnjeno ubija čitave skupine svog sopstvenog naroda ili pripadnika građanstva drugih država”. Lemkin se vratio potpuno iscrpljen u svoj jednosoban stan na Menhetnu, spustio roletne i spavao čitava dva dana.

Zatvarajući rupe: Prelazeći sa Rezolucije na zakon.

Po nalogu Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija **Trigve Lia**, Lemkin je pomagao u pripremanju prvog nacrtu Konvencije Ujedinjenih nacija o genocidu. Kada je zvanični proces krenuo unutar Ujedinjenih nacija, poljski advokat se povukao, znajući da će biti više od koristi od spolja, nego iznutra. Lemkin je 1947. godine počeo da radi na istraživanju istorije genocida, nosio je sa sobom debelu, prenapućenu fasciklu sa jezivim detaljima vezanim za brojne slučajeve. On je svoju misiju i samog sebe shvatao jako ozbiljno. Kasnije je sasvim iskreno napisao „da su od naročite važnosti za sve delegate Ujedinjenih nacija njegovi dosijei o uništenju Maronita, Hererosa u Africi, Hugenota u Francuskoj, protestanata u Češkoj, nakon bitke na Beloj Planini, Hotentota, Jermena 1915. godine, kao i Jevreja, Roma i Slovena, istrebljivanih od strane nacista”. Mnogi od službenika Ujedinjenih nacija bi se najverovatnije složili da glasaju za predloženu Konvenciju, samo zato što žele da doprinesu svakodnevnoj efektivnosti rada i da sa tim preduprede i okončaju raspravu što je brže moguće.

To je bila odlučujuća faza. Lemkin je smatrao ukoliko nastavi sa pritiskom, rodiće se novi pravni pristup. Rozental je često preispitivala Lemkina svojim realističnim pristupom: „Lemkine, šta ima dobro u tome što će se na papiru zabeležiti i osuditi masovni zločini, hoće li se time sprečiti novi Staljin ili Hiltler?“. Uštogljeni Lemkin, obrecnuo bi se pun entuzijazma: „Pravo postoji samo kod ljudi i pravo se mora izgrađivati, razumete li me? Pravo se mora izgrađivati“. Rozental je zapisala: „On nije naivan. Nije očekivao da će se zločinci predati i prestati da čine zločine. On je jednostavno verovao da ukoliko je pravo na svom mestu, to uroditi plodom pre ili kasnije“.

Za jednog sanjara u okviru pravne nauke, kakav je Lemkin bio, čoveka bez ikakvog iskustva u politici njegove zemlje, došljaka u Americi i u političkim procesima Ujedinjenih nacija, on je imao zadivljujući politički instinkt. Naučio je jednu lekciju tokom Holokausta, a to je da ako Ujedinjene nacije ikada budu usvojile Konvenciju o genocidu, moraće da se, preko Ujedinjenih nacija, pozove na njihove lokalne političke interese. Sastavio je listu najvažnijih organizacija, u svakoj od zemalja članica Ujedinjenih nacija, organizovao je Komitet koji se obraćao svakoj od grupa u ovih dvadest i osam zemalja, a na kraju je tvrdio da ima članstvo koje ima brojku od impresivnih 240 miliona ljudi. Ovaj komitet, koji je za Lemkina predstavljao svojevršno bojno polje, prikupljao je i odašiljao peticije svakom od delegata Ujedinjenih nacija, lobirajući za usvajanje Konvencije. One diplomate u Ujedinjenim nacijama koji su oklevali, dobijali su i telegrame, sastavljene od strane Lemkina lično, i to preko lokalnih organizacija u njihovim zemljama. Te pošiljke su mu služile za to da kod tih diplomata stvori osećaj „da radeći na Konvenciji o genocidu, rade u interesu svojih građana“.

On je sam pisao najvećem broju delegata Ujedinjenih nacija, kao i ministrima spoljnih poslova tih zemalja. U katoličkim zemljama, on je lobirao kod biskupa i nadbiskupa. U Skandinaviji, gde je radnička klasa bila organizovana odašiljao je svoje beleške velikim grupama radnika. Zasenio je intelektualce/ke kao što su Perl Bak, Bertrand Rasel, Oldos Haksli i Gabriela Mistral, koji su u Njujork Tajmsu objavili svoj apel, 11.11.1947. godine. Uredništvo Tajmsa ga je opisalo kao: „Lemkina, čoveka koji govori u ime šezdeset nacija“.

Iako je bio rešen da prisustvuje suđenju počinocima genocida, nije verovao da Konvencija o genocidu treba da uspostavi stalni međunarodni krivični sud. Svet nije bio „spreman“, smatrao je on, jer bi sud predstavljao preveliku uvredu za suverenitet država. Umesto toga, pod principom „univerzalne represije“, počinoci genocida bi bili tretirani kao što su to nekada bili tretirani pirati: svaka bi država mogla da sudi osumnjičenima za genocid, gde god da su strahote počinjene.

Avgusta 1948. godine, Lemkin je nastavio da juri i odleteo u Ženevu da bi lobirao u podkomitetu Ujedinjenih nacija, koji je nadgledao proces pisanja nacrtu aktuelnog teksta Konvencije o genocidu. Obzirom da više nije radio u Stejt Departmentu, niti je predavao, živeo je od donacija verskih grupa ili je posuđivao novac od svog rođaka koji je živeo na Long Ajlend/Long Island-u. Osećao se sablasno povodom svog boravka u Ženevi, jer je to bila prva poseta Ligi nacija od 1938. godine, kada je lobirao „blokirane umove“ da spreče varvarstva. U Evropi u kojoj se „krv još nije ni osušila“ on se nadao da će ovog puta njegovi apeli biti pažljivo saslušani. Znao je da ima malu prednost jer se nalazi u Ženevi, a ne u Njujorku, zato što su delegati Ujedinjenih nacija bili usamljeni daleko

od svojih štabova, a samim tim bolje pripremljeni da ga podnesu. Znao je da ljudima ide na živce. Često, pre nego što bi ušao u neku prostoriju, zastao bi pre toga i obećao sebi da neće odmah početi o genocidu, već će umesto toga dopustiti da konverzacija ide od umetnosti, preko filozofije, do književnosti, oblasti koje su mu bile jača strana. Kada bi uspeo da zadrži jezik za zubima, govorio je sam sebi, onda bi njegov sagovornik bio raspoloženi za priču o njegovoj kampanji. Kada je držao predavanja o genocidu u Ženevi, činio je to manje stidljivo. „Nisam se ustručavao da glasno pročitam važne detalje iz mojih istorijskih dosijea”, pisao je. I zaista, vrlo retko je cenzurisao ilustrativne priče o mučenjima i masakrima.

Kud god je pravo koračalo, Lemkin ga je pratio. Odlučio je da pripremi sesiju Generalne skupštine u septembru 1948. godine, uz mali predah u Montreu, u Francuskoj. Lemkin je tu malo povratio deo svoje snage, jer je bio iscrpljen godinama neprestane akcije. Dok je posećivao lokalni kazino, čak je plesao tango sa jednom mladom damom. Smatrao je da je „svaka njena reč pametna i smisljena”. Ona mu je rekla da je indijanskog porekla, da je rođena u Čileu. On je tu video svoju šansu, rekao joj je da je njegov rad od posebnog značaja za nju, jer se on bavi i istrebljivanjem naroda Inka i Asteka. To je verovatno bila rečenica koju ona nikad ranije nije čula i ona je uskoro otputovala.

Kada se vratio u Ženevu, nije propustio ni jednu sesiju Pravnog komiteta. U pauzi zasedanja pripremao je beleške za delegate. Smatrao je suštinskim to što su oni pravili nacrt na osnovu masovnih zločina, kako bi zakon obuhvatio mnogobrojne tehnike destrukcije. Podsetio je delegate da „mašta zakonodavca mora biti bogatija od mašte kriminalaca”. Kada je konvencija o genocidu u pitanju, njegov najveći oponent bio je Britanac **Hartlej Šavros**, koji je sudio nacističkim zločincima u Nirnbergu i smatrao je da je zakon o genocidu gubljenje vremena. On je naleteo na Lemkina u jednom od hodnika, u jesen 1948. godine i podsetio ga: „Komitet savladavaju emocije, a to je loš znak”. Lemkina, koji je bio toliko umoran da se jedva držao na nogama, to je obradovalo. Pravni komitet je odobrio nacrt i prosledio ga Generalnoj skupštini, koja je zakazala glasanje za 9.12.1948. godine.

Nakon naporne godine tokom bitke oko nacrtu, 1948. godine, Konvencija o prevenciji i kažnjavanju genocida je definisala genocid kao:

– svaki akt počinjen sa namerom da uništi u celini ili delimično nacionalnu, etničku ili versku grupu kao takvu, i to:

A. Ubijanjem članova grupe.

B. Nanošenjem ozbiljnih telesnih ili mentalnih povreda članovima te grupe.

C. Smišljenim nanošenjem povreda grupi, sa namerom da se ona u celini ili delimično dovede do fizičkog uništenja.

D. Nametanjem mera u cilju sprečavanja rađanja unutar grupe.

E. Nasilnim premeštanjem dece iz jedne u drugu grupu.

Da bi se neka od strana smatrala krivom za genocid, značilo bi da je počinila neke od prethodno pomenutih zločina, sa namerom da uništi čitavu ili deo te grupe koja je pod zaštitom. Zakon nije podrazumevao uništenje čitave grupe, već se radilo o pokušaju uništenja suštinskog dela te grupe. Ukoliko zločinci nisu ciljali na nacionalnu, etničku, versku grupu *kao takvu*, onda se tu radilo o masovnim ubistvima, ali ne i o genocidu.

Lemkin se naravno suprotstavljao svakoj vrsti državno organizovanog ubijanja, ali njegovi pravni naponi bili su fokusirani na državni teror, koji je po njemu bio odgovoran za najveći broj smrti. To se najčešće dešavalo i dugoročno gledano, stvaralo najveću štetu, kako ciljnoj grupi, tako i ostatku društva.

Pravi motivi počinioaca nisu bili važni. Dakle, kada je Irak 1987.-1988. godine odlučio da čistkom reši pitanje kurdske manjine koja je živela u vitalnom delu granice, i tada je u pitanju bio genocid. Kada je vlada Ruande odlučila da istrebi Tutsi manjinu, 1994. godine, tvrdeći da su pobunjeničke oružane snage Tutsija pretnja njihovoj bezbednosti, i to je bio genocid. Isto tako, kada su bosanski Srbi pokušali da očiste nesrpsko stanovništvo u Bosni, nakon što su Muslimani i Hrvati proglasili nezavisnost od Jugoslavije 1992. godine, i to je bio genocid. Ono što je bilo bitno jeste odluka grupe osoba da uništi članove neke grupe, ne zbog toga što ta grupa čini, već zbog toga što je to što jeste. Kada bi Generalna skupština usvojila Konvenciju, onda niko ne bi izmakao kazni, ni političke vođe, ni javni predstavnici, ni građani pojedinci. Ona bi uvela novu realnost: države više ne bi bile pravno podržane da rade šta hoće. Umešati se u genocidne radnje jedne države, kako je to pokušavao Morgentau, više nije bilo mešanje u njene unutrašnje odnose nego je bilo propisano ovom Konvencijom. Kada bi neka vlada počinila ili dozvolila genocid, onda bi potpisnici morali da preduzmu korake da spreče, zaustave ili kazne zločin, a to ni jedan instrument ranije nije zahtevao. Države su imale priličnu autonomiju da odluče šta da preduzmu, ali od njih se očekivalo da deluju. Ova Konvencija je mogla da se iščitava i tako da se dozvoli vojna intervencija. Zakon je čak nametao njenu neophodnost, jer je uveo „zakonsku dužnost” da se zločin zaustavi, ali se u nacrtu nije raspravljalo o primeni vojne sile, a to nisu činili delegati dok su ga pisali. Takav jedan prestup bio bi dovoljan da ubedi državnike da kazne drugu državu.

Konvencija o genocidu je upečatljivo zatvorila mnoge propuste iz Nirnberga. Ona je pozivala na odgovornost vlasti ili pobunjeničkih snaga, bez obzira da li su počinili agresiju na drugu državu ili su se okomili na „unutrašnje neprijatelje” u okviru svojih granica. Bilo da je rat ili mirnodopsko doba, bilo da je unutar odnosno izvan granica države, sporazum iz 1948. godine nije pravio razliku.

Mehanizmi utvrđeni ovom Konvencijom, bili su više eksplicitni kad je u pitanju kažnjavanje zločina, nego prevencija zločina. Država potpisnica bila bi obavezna da usvoji sopstveni lokalni zakon o genocidu i da procesuirala bilo kog građanina ili političkog predstavnika za genocid počinjen unutar ili izvan granica njihove države. Bez obzira da li se radi o „domaćim” osumnjičenima ili onima koji se kriju na njihovoj teritoriji, a pripadaju drugde. Ovo je stvorilo jaz. U slučaju posleratne Nemačke, to bi značilo prvenstveno se osloniti na bivše pripadnike Nacističke partije da sude nacističkim zločincima. Čak i kada bi oni koji su odgovorni za genocid bili još uvek na pozicijama moći, kolebali bi se da napuste svoju zemlju i rizikuju da budu uhapšeni. Osnovna je ideja bila, prema pisanju Vašington Posta, uvesti po prvi put zločin genocida, kao zakon koji će „uspostaviti sanitarni kordon oko grešne nacije”. Na taj način počinioци genocida bili bi u zamci kod kuće, a „bespomoćna manjina koja je nije doživela ni prekor, bila bi stigmatizovana”.

„Genocid nikad ne može biti unutrašnja stvar ni jedne države”. Ma gde bio počinjen genocid, a Konvencija bila usvojena, ticala bi se celog civilizovanog sveta. Lemkin se plašio

da 9.12.1948. godine nikad neće doći. Kada je taj dan došao, stajao je u auli za medije, u Palati Šajo/Palais de Chaillot, u Parizu, budno prateći debatu Generalne skupštine, suzdržavajući se od intervenisanja. Konačno, došlo je vreme za glasanje. Svih pedeset i pet delegata je glasalo ZA i niko PROTIV. Samo nekoliko godina nakon što je svet upoznat sa zakonom o genocidu, Generalna skupština je bez komplikacija usvojila zakon kojim se on zabranjuje.

Lemkin se priseća: „U velikom holu svuda su gorela svetla. Galerije su bile pune i delegati su delovali svečano tako osvetljeni. Većina ih se dobroćudno smešila u mom pravcu. Džon Foster Dules mi se obratio poput biznismena da sam jako mnogo doprineo međunarodnom pravu. Robert Šuman, ministar spoljnih poslova Francuske, zahvalio mi je na naporu i iskazao zadovoljstvo što se sve ovo odigrava u Francuskoj. Gospodin **Zafrulah Kan** je rekao da bi ovaj novi zakon trebalo nazvati „Lemkinova Konvencija”. Onda je Dr. Evat najavio početak glasanja o Konvenciji o genocidu. Neko je zahtevao da se prozivaju delegati. Prva je na redu bila Indija. Posle njenog DA, usledili su brojni identični odgovori. Oluja pljeska se sručila, a ja sam na svom licu osetio svetla kamera...Svet se osmehivao i odobravao, a ja sam na sve to imao samo jedan odgovor: „Hvala”.

Države su se obavezale u skladu sa preambulom Konvencije: „Osloboditi čovečanstvo takvog užasnog zla”. Nakon prozivke, Predsednik Generalne skupštine – **Erbert V. Ivet/** Herbert V. Evat, iz Australije, kojeg je Lemkin upoznao u Ženevi, definisao je ovaj trenutak kao: „Epohalni događaj u razvitku međunarodnog prava”. On je požurivao države da potpišu Konvenciju što pre i da je lokalni parlamenti ratifikuju u što skorije vreme. Evat je naglasio da su dani političke intervencije kao humanitarne, prošlost. „Danas mi uspostavljamo međunarodnu kolektivnu zaštitu za opstanak takvih grupa. Ko god bude delovao u ime Ujedinjenih nacija, radiće to za dobrobit univerzalne savesti koja je utelovljena u ovoj sjajnoj organizaciji. Intervenisanje Ujedinjenih nacija i drugih organa koji će nadgledati primenu Konvencije, vršiće se u skladu sa međunarodnim pravom, a ne unilateralnim političkim stavovima. U ovom polju, koje se odnosi na svetost prava ljudskih grupa na postojanje, mi proglašavamo superiornost međunarodnog prava jednom i zauvek”.

To je bilo prvi put da Ujedinjene nacije usvoje sporazum o ljudskim pravima.

Ko god je znao za ovu Konvenciju, znao je i za čoveka koji stoji iza nje. Njujork Tajms hvalio je petnaest godina Lemkinove borbe. Kada su ga izveštači potražili nakon glasanja, nisu mogli da ga nađu. „On je bio karakter”, seća se Džon Hohenberg iz Njujork Posta. „Umesto da se ponosno šeta hodnicima, da naglašava svoj udeo u virtuoznosti ovog protokola, o kojem je sanjao, on je nestao”.

Te noći novinari su ga pronašli samog u mraku skupštinske aule kako jeca, kako je rekla Rozental: „...kao da će mu srce prepući”. Onaj koji se godinama nametao novinarima, molio ih je da ga ostave da na miru tu sedi sam. Konačno je bio pobednik, a savladali su ga olakšanje i bol. On je shvatao Konvenciju kao: „Epitaf na grobu svoje majke i miliona svih koji nisu umrli uzalud”.

Te noći imao je užasnu groznicu. Nakon dva dana ponovo je primljen u Vojnu bolnicu u Parizu, gde je i ostao tri nedelje. Iako su doktori smatrali da je uzrok visok pritisak,

pokušavali su da čvrsto utvrde dijagnozu. On je sam postavio dijagnozu svog stanja: „Genociditis, ili ti mukotrpan rad na Konvenciji o genocidu”.

Na žalost, iako to Lemkin nije znao, ono najteže je tek predstojalo. Skoro četiri decenije su prošle dok su Ujedinjene nacije ratifikovale sporazum, a celih pedeset godina dok međunarodna zajednica nije osudila počinioce za genocid.

****Tekst je uzet iz knjige: Samantha Power "A Problem from Hell: America and the Age of Genocide"/ „Problem iz pakla: Amerika i doba genocida", Flamingo (2002), str. 47-60***

S engleskog prevela Saša Kovačević

Lektura Staša Zajović

KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA

Usvojena Rezolucijom 260 SB UN 09.12.1948.stupila na snagu: 12.01.1951.

Strane ugovornice

S` obzirom da je Generalna skupština Organizacije ujedinjenih nacija svojom rezolucijom 96 (I) od 11. decembra 1946. godine, proglasila genocid za zločin međunarodnog prava, u suprotnosti sa duhom i ciljevima Ujedinjenih nacija i koji civilizovani svet osuđuje;

Priznajući da je u svim periodima istorije genocid velike gubitke čovečanstvu;

Uverene da je međunarodna saradnja potrebna da bi se čovečanstvo oslobodilo jednog tako morskog zla;

Sporazumele su se o sledećem:

Član I: Strane ugovornice potvrđuju da je genocid, bilo da je izvršen u vreme mira ili rata, zločin međunarodnog prava i obavezuju se da će ga sprečiti i kazniti.

Član II: U ovoj konvenciji pod genocidom se podrazumeva bilo koje od niže navedenih dela, počinjenih u nameri da se potpuno ili delimično uništi kao takva neka nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa:

(a) ubistvo članova grupe; (b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; (c) namerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja; (d) mere usmerene ka sprečavanju rađanja u okviru grupe; (e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu.

Član III: Biće kažnjena sledeća dela:

(a) genocid; (b) sporazum o izvršenju genocid; (c) neposredno i javno podsticanje na izvršenje genocida; (d) pokušaj genocida; (e) saučesništvo u genocidu.

Član IV: Lica koja su izvršila genocid ili bilo koje drugo delo pobrojano u člana III biće kažnjena, bilo da su državni rukovodioci, službenici ili pojedinci.

Član V: Strane ugovornice se obavezuju da će preduzeti potrebne zakonske mere, shodno svojim ustavima, kako bi obezbedile primenu odredaba ove konvencije i naročito da će predvideti efikasne krivične kazne za lica kriva za genocid ili bilo koje drugo delo pobrojano u člana III.

Član VI: Lica optužena za genocid ili bilo koje drugo delo pobrojano u člana III biće izvedena pred nadležne sudove one države na čijoj je teritoriji delo izvršeno ili pred međunarodni krivični sud koji će biti nadležan za one strane ugovornice koje po tome budu priznale njegovu sudsku nadležnost.

Član VII: Genocid i druga dela pobrojana u člana III neće biti smatrani kao politički zločin u odnosu na pitanja ekstradicije. Strane ugovornice se obavezuju da u takvim slučajevima odobre ekstradiciju shodno svome zakonodavstvu i ugovorima koji su na snazi.

Član VIII: Svaka strana ugovornica može se braniti nadležnim organima Organizacije ujedinjenih nacija kako bi ovi, prema Povelji Ujedinjenih nacija, preduzeli mere koje smatraju odgovarajućim za sprečavanje i kažnjavanje dela genocida ili bilo kojeg drugog dela pobrojanog u člana III.

Član IX: Sporovi između strana ugovornica, odnosno tumačenja, primene i izvršenja ove konvencije, podrazumevajući, tu i sporovi koji se unose na odgovornost neke države po predmetu genocida ili kojeg drugog dela pobrojanog u člana III, biće izneseni pred Međunarodni sud pravde, na traženje jedne od strane u sporu.

Član X: Ova konvencija, čiji će tekstovi na kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom, biti podjednako verodostojni, noseći datum 9. decembra 1948. godine.

Član XI: Ova će konvencija biti otvorena za potpis do 31. decembra 1949. godine svakoj članici Organizacije ujedinjenih nacija i svakoj državi nečlanici, kojoj Generalna skupština bude uputila poziv u tu svrhu. Ova će konvencija biti ratifikovana i ratifikacioni instrumenti biće deponovani kod Generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija. Počev od 1. januara 1951. godine ovoj će konvenciji moći da pristupi svaka članica Organizacije ujedinjenih nacija i svaka država nečlanica koja bude primila napred navedeni poziv. Instrumenti o pristupanju biće deponovani kod Generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

Član XII: Svaka strana ugovornica moći će u svako doba, putem notifikacije, upućene Generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija, da proširi primenu ove konvencije na sve teritorije ili bilo na koju teritoriju, čijim inostranim poslovima ona rukovodi.

Član XIII: (1) Na dan kad dvadeset prvih ratifikacionih instrumenata ili instrumenata o pristupanju budu deponovani, Generalni sekretar će o tome sastaviti zapisnik. On će dostaviti kopiju toga zapisnika svim državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija, kao i nečlanicama o kojima je reč u člana III. Ova će konvencija stupiti na snagu devedesetog dana posle datuma deponovanja devedesetog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju. Svaka ratifikacija ili pristupanje izvršeni poslednjeg datuma važiće od devedesetog dana posle deponovanja instrumenata o ratifikaciji ili pristupanju.

Član XIV: Ova konvencija će trajati deset godina počev od dana njenog stupanja na snagu. Ona će posle toga ostati na snazi za novi period od pet godina, i tako redom, prema onim stranama ugovornicama koje je ne budu otkazale šest meseci najmanje pre isteka roka. Otkaz će se vršiti pismenom notifikacijom upućenom Generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija.

Član XV: Ako usled otkaza, broja država potpisnica ove konvencije bude sveden na manje od šesnaest, Konvencija će prestati da važi, počev od dana kad je poslednji od otkaza postao pravosnažan.

Član XVI: Zahtev za reviziju ove konvencije moćiće podneti svaka strana ugovornica u svako doba putem pismene notifikacije upućene Generalnom sekretaru. Generalna skupština će donositi odluku o merama koje treba preduzeti u takvom slučaju po predmetu tog traženja.

Član XVII: Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija obavestiće sve države članice Organizacije i države nečlanice o kojima je reč u člana XI o sledećem:

- (a) potpisima, ratifikacijama i pristupanjima primljenim na osnovu člana XI
- (b) notifikacijama primljenim na osnovu člana XII.
- (c) datumu stupanja na snagu ove konvencije, na osnovu člana XIII
- (d) otkazima primljenim na osnovu člana XIV.
- (e) prestanku važenja Konvencije, na osnovu članu XV.
- (f) notifikacijama primljenim na osnovu člana XVI.

Član XVIII: Original ove konvencije deponovaće se u arhivi Organizacije ujedinjenih nacija. Overen prepis biće upućen svim državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija i državama nečlanicama o kojima je reč u članu XI. Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih nacija registrovaće ovu konvenciju na dan njenog stupanja na snagu.

Član XIX: Generalni sekretar Organizacije ujedinjenih registriirat će ovu konvenciju na dan kada Konvencija stupi na snagu.

Član XVIII: Original ove konvencije položit ce se u arhiv Ujedinjenih naroda. Ovjereni prijepis ove konvencije dostavit će se svim članicama Ujedinjenih naroda i državama nečlanicama o kojima je riječ u članu XI.

GREGORY H. STANTON
PREDSEDNIK GENOCIDE WATCH
www.genocidewatch.org

OSAM FAZA GENOCIDA I NJEGOVO SPREČAVANJE

Klasifikacija – Simbolizacija – Dehumanizacija – Organizacija – Polarizacija – Progon – Istrebljenje – Negiranje

Genocid je proces koji se razvija u osam faza koje su predvidive, ali ne i neizbežne. U svakoj fazi, preventivne mere mogu da ga zaustave. Proces nije linearan. Logično, kasnijim fazama moraju prethoditi ranije faze. Ali, sve faze nastavljaju da deluju tokom čitavog procesa.

1. KLASIFIKACIJA: Sve kulture imaju kategorije za razdvajanje ljudi na „nas i njih” po etničkoj pripadnosti, rasi, religiji ili nacionalnosti: Nemačaci i Jevreji, Hutu i Tutsi. Bipolarna društva, koja nemaju mešovite kategorije kao što su Ruanda i Burundi, spadaju u društva gde postoji velika verovatnoća da se genocid desi. Osnovna preventivna mera u ovoj ranoj fazi je razvijanje institucija koje prevazilaze etničke ili rasne podele, koje aktivno promovišu toleranciju i razumevanje, kao što promovišu i klasifikacije koje prevazilaze podele. Katolička crkva je mogla da odigra takvu ulogu u Ruandi, da nije bila podeljena oko istih etničkih linija podele kao ruandsko društvo. Razvijanje zajedničkog jezika u zemljama kao što je Tanzanija takođe je promovisalo nadnacionalni identitet. Ovo traganje za zajedničkim je od vitalnog značaja za rano sprečavanje genocida.

2. SIMBOLIZACIJA: Klasifikacijama dajemo imena ili druge simbole. Narod nazivamo „Jevrejima” ili „Romima” ili ih razlikujemo po bojama ili odeći, a simbole primenjujemo na članove grupe. Klasifikacija i simbolizacija su univerzalno ljudske, i ne završavaju nužno u genocidu, osim ako ne vode u sledeću fazu, dehumanizaciju. U kombinaciji sa mržnjom, simboli mogu biti nametnuti mimo volje članova obespravljene grupe: žuta zvezda za Jevreje pod nacističkim režimom, plavi šal za ljude iz Istočne Zone Crvenih Kmera u Kambodži. Da bismo se izborili protiv simbolizacije, simboli mržnje mogu biti zakonski zabranjeni (svastike u Nacističkoj Nemačkoj), kao što je to slučaj i sa zabranom govora mržnje. Označavanje grupe, kao što su posebno oblačenje ili uniforme gangsterskih grupa, ili plemenske oznake, takođe može biti zabranjeno. Problem je u tome što zakonska ograničenja neće uspeti ako nisu praćena sprovođenjem kroz popularnu kulturu. Iako su Hutu i Tutsi bile zabranjene reči u Burundiju do 1980-ih godina, zamenjene su kodiranim, prikrivenim rečima. Međutim, neprihvatanje simbolizacije može da bude vrlo moćno, ako je široko prihvaćeno, kao što je bilo u Bugarskoj, gde je

vlada u toku Drugog svetskog rata odbila da obezbedi dovoljan broj žutih traka, tako da ih najmanje osamdeset odsto Jevreja nije nosilo, oduzimajući tako žutoj zvezdi značaj nacističkog simbola za Jevreje.

3. **DEHUMANIZACIJA:** Jedna grupa poriče ljudskost drugoj grupi tako što se članovi te druge grupe izjednačavaju sa životinjama, gamadi, insektima ili bolestima. Dehumanizacijom se isključuje mogućnost normalne ljudskosti koja osuđuje ubijanja. U ovoj fazi, preko medija se koristi propaganda mržnje za omalovažavanje žrtvene grupe. U borbi protiv dehumanizacije, podsticanje na izvršenje genocida ne treba mešati sa govorom zaštite. Genocidna društva nemaju ustavnu zaštitu za kompenzacioni govor, i treba ih tretirati drugačije nego demokratska. Lokalni i međunarodni lideri treba da osude upotrebu govora mržnje i da ga učine kulturološki neprihvatljivim. Liderima koji podstiču genocid treba zabraniti međunarodna putovanja i zamrznuti im finansijska sredstva u inostranstvu. Radio stanice koje šire govor mržnje treba da budu zatvorene, a propaganda mržnje zabranjena. Zločini iz mržnje se moraju odmah kazniti.

4. **ORGANIZACIJA:** Genocid je uvek organizovan, obično od strane države, često koristeći paravojne formacije da bi se obezbedilo poricanje državne odgovornosti (Janjaweed milicija u Darfuru.) Ponekad je organizovanje neformalno (Hindu gomila predvođena lokalnim ekstremistima RSS) ili decentralizovano (terorističke grupe). Često se obučavaju i naoružavaju specijalne jedinice vojske ili paravojne formacije. Prave se planovi za genocidno ubijanje. Za borbu protiv ove faze genocida, članstvo u paravojnim formacijama treba da bude stavljeno van zakona. Njihovim liderima treba uskratiti vize za putovanja u inostranstvo. UN treba da uvedu embargo na uvoz oružja vladama i građanima zemalja uključenim u genocidne masakre, i da sazovu komisije za istraživanje nasilja, kao što je učinjeno u postgenocidnoj Ruandi.

5. **POLARIZACIJA:** Ekstremisti dele grupe. Grupe mržnje šire propagandu koja polarizuje. Zakoni mogu zabraniti mešovite brakove ili društvenu interakciju. Terorizam ekstremista usmeren je na umerene, zastrašujući i ućutkujući centar. Umereni iz sopstvene grupe počinilaca genocida su najviše u prilici da zaustave genocid, tako da su ti umereni i prvi na spisku da budu uhapšeni i ubijeni. Prevencija može značiti zaštitu bezbednosti umerenih vođa ili pomoć grupama koje rade u oblasti ljudskih prava. Imovina ekstremista može se oduzeti, a vize za međunarodna putovanja uskratiti. Ekstremističkom državnom udaru treba se usprotiviti međunarodnim sankcijama.

6. **PROGON:** Žrtve su identifikovane i izdvojene zbog njihovog etničkog ili verskog identiteta. Sastavljene su liste smrti. Članovi grupa žrtava primorani su da nose identifikacione simbole. Oduzeta im je imovina. Oni se često izdvajaju u geta, deportuju u koncentracione logore ili izgledaju tako što su prinuđeni da ostanu u regionu u kojem vlada glad. U ovoj fazi, mora se proglasiti hitna opasnost od genocida. Ako se politička volja velikih sila, regionalnih saveza ili Saveta bezbednosti UN može mobilisati, naoružana međunarodna intervencija treba da bude pripremljena ili treba obezbediti značajnu pomoć

žrtvenoj grupi da bi se pripremila za svoju samoodbranu. Inače, od strane UN-a i privatnih humanitarnih grupa treba da bude organizovana barem humanitarna pomoć za neizbežan talas izbeglica koji će stići.

7. ISTREBLJENJE počinje, a ono ubrzo postaje masovno ubijanje pravno nazvano „genocid”. Ubicama je to „istrebljenje”, jer oni ne veruju da su njihove žrtve u potpunosti ljudska bića. Kada je ubijanje organizovano od strane države, oružane snage često ubijaju zajedno sa paramilitarnim formacijama. Ponekad genocid završi u osvetničkim ubistvima između grupa međusobno, stvarajući silaznu spiralu bilateralnog genocida (kao u Burundiju). U ovoj fazi, samo brza i masovna oružana intervencija može da spreči genocid. Pod dobro naoružanom međunarodnom zaštitom treba da se uspostave potpuno sigurne zone i koridori za spas izbeglica. (Nebezbedna „sigurna” zona je gora nego njeno neuspostavljanje.) Stajace trupe UN za brze intervencije (UNSHRB), EU Snage za brze intervencije (RRF) ili regionalne snage – treba da budu ovlašćene od strane Saveta bezbednost UN da deluju u slučaju manjeg genocida. Za veće intervencije, od strane UN treba da budu ovlašćene multilateralne snage. Ako su UN paralizovane, regionalni savezi moraju da deluju. Vreme je da priznamo da međunarodna odgovornost zaštite prevazilazi uske interese pojedinih nacionalnih država. Ako jake nacije neće da obezbede trupe da direktno intervenišu, one treba da pruže avio prevoz, opremu i finansijska sredstva potrebna za intervenciju regionalnih država.

8. PORICANJE je osma faza koja uvek prati genocid. To je jedan od najsigurnijih pokazatelja budućih genocidnih pokolja. Počinioci genocida kopaju masovne grobnice, spaljuju tela, pokušavaju da prikriju dokaze i zastrašuju svedoke. Oni poriču da su počinili bilo kakve zločine i često krive žrtve za ono što se desilo. Oni blokiraju istrage o zločinima, i nastavljaju da vladaju sve dok silom ne budu zbačeni sa vlasti, kada beže u egzil. Tu ostaju nekažnjeni, kao Pol Pot ili Idi Amin, osim ukoliko nisu zarobljeni i ukoliko nije osnovan sud pred kojim će odgovarati. Odgovor na poricanje jeste kazna od strane međunarodnog tribunala ili nacionalnih sudova. Tek tu dokazi mogu biti iznešeni, a počinoci kažnjeni. Tribunali poput onog za bivšu Jugoslaviju ICTY ili Ruandu ICTR ili Međunarodni tribunal za istraživanje zločina Crvenih Kmera u Kambodži ili Međunarodni krivični sud ICC ne mogu sprečiti najteže genocidne ubice. Ali, uz političku volju da se uhapsu i procesuiraju, neki mogu biti privedeni pravdi.

1998. Gregory H. Stanton. Referat u US State Department, 1996. godine

http://www.genocidewatch.org/images/Eight_Stages_of_Genocide_and_Preventing_Genocide_by_Gregory_Stanton,_Genocide_Watch_May_2008.ppt

S engleskog prevela Tanja Marković

Lektura Janja Beč-Neumann

JANJA BEČ-NEUMANN

PORICANJE GENOCIDA JE POSLEDNJA FAZA GENOCIDA

To je zapravo rekao Gregory H. Stanton, predsednik IAGS (Međunarodno udruženje istraživača genocida) u svom tekstu „Osam faza genocida” u kome tvrdi da je genocid proces koji se razvija kroz osam faza koje su predvidljive ali nisu neizbežne sve da se dogode. Na svakom nivou preventivnim merama se može genocidni proces zaustaviti. Osmu fazu genocidnog procesa je poricanje da se to desilo. Poricanje je jedna od najsigurnijih preduslova da se genocid ponovi. „Nije važno šta se priča, nego i ko to priča,, rekao je Sokrat pred svoju smrt u Atini. To što kaže Gregory H. Stanton ima težinu koju daje njegov život sam. On inače ima impresivnu ličnu i porodičnu biografiju; studije na Harvardu, Yale, onda aktivista u borbi za ljudska prava u Americi (od 1960), osnivač Kambodžanskog genocid projekta na Yale (1981), koji je doveo posle decenijskih pregovora, u kojima je on učestvovao, između U.N. i Kambodžanske vlade do osnivanja Tribunala za suđenje Crvenim Kmerima (2005), osnivač Genocide Watch (1999) (VIDETI: www.genocidewatch.org i www.preventgenocide.org). Inače je potomak ugledne američke porodice Stanton koja je dala borce i lidere za borbu protiv ropstva u Americi (Henry Stanton) i za prava žena (Elizabeth Stanton).

GENOCIDE WATCH I GENOCID KAO ZLOČIN DRŽAVE

„Never Again”/ „Nikad više” posle Holokausta, (1933-1945), „Nunca Mas” / „Nikad više”posle Argentine (1976-1983) se ipak pretvorilo u „Again and Again”/”Ponovo i ponovo”. Genocide Watch je osnovan 1999 kao reakcija i pokušaj prevencije na iskustvo XX vek kao veka ekstremnog ubijanja; 1.5 miliona Jermena (Jermenski genocid, 1915-1923), 6 miliona Jevreja, 250.000 Roma, 6 miliona Slavena, (Holokaust, 1933-1945), 3 miliona Ukrajinaca, 60 miliona građana Sovjetskog Saveza, 35 miliona Kineza, (Iskustva Gulaga), 200.000 Maja naroda, Gvatemala (1964-1996), 1.7 miliona Kambodžanaca (1975-1978), 60.000 Argentinaca (1976-1983), 1 milion Ruandanaca (1994), 200.000 Bošnjaka (1992-1995) i još traje Afrički Svetski rat, Sudan, Uganda, Kongo, Centralno Afrička Republika, samo Darfur, 2 miliona Sudanaca. Genocide Watch kaže: „Genocid je najteži problem ljudskih prava na međunarodnom nivou. Ali on je drugačiji i traži drugačija rešenja. On je skoro uvek zločin države, njenih vojnih i policijskih snaga i uobičajene nacionalne snage zakona i prava ne mogu da ga zaustave. Do sada se genocid uvek zaustavljao međunarodnom intervencijom. Ali pošto su Ujedinjene nacije ili paralizovane ili ne žele da deluju, genocidi se i dalje dešavaju.” I još „ Stvaranje političke volje da se deluje protiv genocida je suštinsko. Naša međunarodna kampanja da se zaustavi genocid radi na tome da stvori tu političku volju preko stvaranja svesti o genocidu, stvaranja koalicija koje će

odgovarati na svaki poseban slučaj genocida i koje će uključivati ljude u kampanju da obrazuju javnost i političke lidere o mogućim rešenjima., „Obrazovanje o genocidu ima po meni nekoliko faza, četiri najmanje; informisanje, znanje, razumevanje i saosećanje.

„KADA POČNU DA SPALJUJU KNJIGE, NA KRAJU ĆE SPALJIVATI I LJUDE,, Heinrich Heine, 1820, Almasor, Scena I

Hajnrich Hejne je još 1820 na neki način anticipirao Holokaust. To je i prva rečenica kojom ja počinjem svoja predavanja na kursu ‘Ratni zločini, genocid i sećanja.’ To je prvi i do sada jedini kurs sa tom temom u ovom post-genocidnom regionu. Postoji od 2002 , trajao je pet godina, do 2007 i bio je deo Međunarodnog postdipomskog studija Demokratija i ljudska prava u Jugoistočnoj Evropi, ERMA, koji organizuju Univerziteti u Bolonji i Sarajevu, a saradnici su Univerziteti u Gracu, Prištini, Skoplju, Beogradu, Zagrebu, Sofiji, Tirani i Londonska Škola Ekonomije i Politike. Projekat je finansiran od Evropske komisije i Vlade Italije. (VIDETI: www.cps.edu.ba). Do sada je moj kurs završilo za pet godina oko 200 studenata iz celog regiona, napisano je 7 magistarskih radova, jedan doktorat a dva se sada rade na Univerzitetu u Hamburgu. (VIDETI www.war-crimes-genocide-memories.org). Kurs se dešava u Sarajevu, Ključu i Dubrovniku. Teorijski deo u Sarajevu, posle toga poseta Ključu, ICTY slučaj Biljani, Lanište, Rubija Balagić, slučaj Prhovo, Hida Jusić (ICTY, tužba za genocid, saučesništvo u genocidu, slučaj IT-00-39&40 i slučaj IT-01-51-I i slučaj IT-00-40-I) i treći deo u Dubrovniku u IUC/ Međunarodni univerzitetski centar, (VIDETI: www.iuc.hr) sa oko 200 Univerziteta članica, 36 godina postoji, biblioteka sa oko 30.000 knjiga je spaljena, u toku napada na Dubrovnik 6. decembra 1991. za vreme bombardovanja Dubrovnika koje jeste bilo jedinstveno zato što je bombardovan sa kopna, vazduha i iz mora. Danas je potpuno razrušena zgrada IUCa obnovljena, ponovo dolaze studenti iz celog sveta kao i pre, a na ulazu u staklenoj vitrini stoji spaljena knjiga i samo datum 6.12.1991. Dobro je što danas mogu da se rade e-books, to je teže spaliti. Ali nije ni to nemoguće.

„MI MORAMO DA DOKAŽEMO NEVEROVATNE ZLOČINE SA VEROVATNIM DOKAZIMA” Robert H. Jackson, glavni U.S. tužilac Nirnberškog Tribunala

U pripremi osnivanja Nirnberškog Tribunala, posle Holocausta, glavni U.S.A. tužilac Robert H. Jackson je 7. juna 1945 rekao ove reči. I tada kada su imali toliko puno dokaza, vremena, para i odlučili se da sude samo glavnim liderima i glavnim državnim i političkim organizacijama, on je kao iskusan tužilac znao koliko je teško suditi neverovatne, nezamislive zločine. Uz sve mane Nirnberškog Tribunala, on jeste deo procesa stvaranja kazne za zločine u međunarodnom krivičnom pravu. Konvencija o prevenciji i kažnjavanju genocida je usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih Nacija, Rezolucija 260 A (III) i preporučena na usvajanje i ratifikaciju 9. decembra 1948, pre 60 godina a njen glavni tvorac Raphael Lemkin je stvorio i reč genocid, ona pre toga nije ni postojala, to je bio

„zločin bez imena,, kao što je rekao Winston Churchill još avgusta 1941 u intrevjuu BBC, još su tada saveznici znali šta se dešava. Hladni rat je zaustavio i prevenciju i kažnjavanje genocida, ali nije zaustavio potrebu ljudi za pravdom, Raselov i Sartrov sud, Ženski Tribunali za ratne zločine u Lahore 1992 i Tokiju 1994 su sa Međunarodnim Vojnim Sudovima u Nirnbergu i Tokiju, ali i sa pokušajima posle Prvog svetskog rata u Ankari i Lajpcigu, na kraju preko ICTY, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i ICTR, Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu, doveli kao proces, do stvaranja ICC, Međunarodnog krivičnog suda 2002 godine. Prvi glavni tužilac je Luis Moreno Ocampo, tužilac koji ima iskustvo genocida u svojoj sopstvenoj zemlji Argentini, za vreme vojne hunte 1976-1983, i još iskustvo pomoćnika tužioca na suđenju jednom od vođa hunte i de-facto predsednika Argentine generala Videle. Tužilac Robert H. Jackson je rekao da je zločin holocausta bio neverovatan, da je bio za neverovati i kako je teško dokazati zločin kada se ima i obilje dokaza. Danas Luis Moreno Ocampo podiže optužnice za genocid i ratne zločine u Sudanu, Ugandi, Kongu i Centralno Afričkoj Republici. U isto vreme oružje stiže u region, u slučaju Darfura, oružje stiže Sudanskoj vladi u Kartumu. Genocid je zločin države. A države koje imaju strategije koje omogućavaju da se genocid desi imaju i strategije da ga poriču kada se već desi.

PORICANJE GENOCIDA OD JERMENSKOG GENOCIDA DO DARFURA

Jermenski genocid (1915-1923) se poriče i danas u Turskoj a desio se pre skoro sto godina. Genocid u Drafuru koji se dešava pred nama, koji se danas uživo prenosi, poriče vlada u Sudanu. Strategije poricanja su veoma slične, skoro iste. To su pre svega državne strategije koje se ostvaruju na uglavnom 12 sličnih načina. **1. Broj žrtava i sumnje u verodostojnost statistika.** Državne institucije u Turskoj i ne priznaju da se genocid uopšte desio pa onda nema ni igre sa brojevima dok vlada u Sudanu govori o 5.000 žrtava dok Međunarodni crveni krst i U.N. Svetski program hrane 2005 procenjuje najniži moguć broj od 160.000, taj broj raste do 2 miliona do danas, pošto se genocidni proces ne zaustavlja. Sudanska vlada ne dozvoljava istraživačima da uđu u Sudan i kaže da izjave preživelih iz Darfura koji su izbeglice u Čadu nisu verodostojne pošto nisu uzete u Sudanu. **2. Moralna diskvalifikacija svedoka.** U Sudanu se radi sistematski na moralnoj diskvalifikaciji svedoka koji su davali izjave, a okvir za svaku diskvalifikaciju je prema vladi u Sudanu „Mržnja sveta, pre svega anti-Arapskih imperijalista prema Arapima. **3. Tvrdnje da su smrti bile nenamerne, slučajne,** i da su rezultat gladi, migracija i bolesti a nikako namernog ubijanja. Cinizam je najveći to što se optužuje međunarodna zajednica što nije poslala dovoljno pomoći, u oba slučaja i u Turskoj i u Sudanu. **4. Isticanje „čudnih običaja žrtava”.** Oni su „nevernici”, „primitivna plemena”, druge su rase i socijalnog statusa, i „oni” nisu kao „mi”. U Sudanu, to su crni robovi i robinje i moraju biti isključeni iz javnog života. „Oni su Afrikanci, i oni rade takve stvari,” kaže vlada u Sudanu međunarodnoj zajednici. **5. Racionalizacija ubijanja kao plemenskih konflikata.** Sudanski ambasador u Ujedinjenim nacijama je 11.9.2004 tvrdio da je to stari plemenski sukob ratara (Afrikanci) i stočara (Arapima). Ali istorija to ne potvrđuje; u Darfuru nije bilo genocida dok sudanska vlada na početku 2003 nije počela da naoružava miliciju Janjaweed i da im daje podršku iz vazduha i da ih finansira. **6. Sile koje su se „otele kontroli.”** To je omiljeni izgovor

svih država koje su imale iskustvo genocida, ne samo u Sudanu i Turskoj. A to je da su „se neki elementi oteli kontroli i počinili zločine.” Distanciranje od takvih zločina se po pravilu ne dešava, ni ideološki ni sudski. Oni se ne kažnjavaju. Sudan je ipak dodao nešto sasvim novo u iskustvo kažnjavanja počinilaca genocida, ne samo da ih nisu nikad uhapsili i sudili, nego su već postojeće zatvorenike osudili samo su im promenili imena. **7. Plašenje diplomata tvrdnjom da ako se uhapsu ubice da će biti ugrožen ili čak i neostvariv mir.** To još uvek funkcioniše, taj argument koji ignoriše činjenicu da se radi o serijskim ubicama, i da politika zasnovana na strahu od takvih država i takvih strategija vodi neizbežno u nove zločine, i novi genocid. **8. Pravljenje poricanja zbog ekonomskih interesa.** Danas Rusija naoružava sudansku armiju a Kina je glavni uvoznik nafte iz Sudana i regiona Darfur. **9. Žrtve imaju dobar tretman.** Kada je Kofi Annan hteo da vidi i drugi logor sa izbeglicama osim onog u koji su ga službenici vlade Sudana odveli, logor je hitno evakuisan i on je samo mogao da pita „A gde su ljudi?” Prevodilac koji mu je prevodio je sutradan uhapšen. **10. „Definicionalisti”.** To su svi oni, pre svega pravници, novinari, državni službenici, državni lideri, koji izbagavaju „G”, reč genocid da bi izbegli intervenciju. U slučaju Darfura se to nije desilo, ali genocid traje i dalje, a u slučaju Jermenskog genocida ubija se sećanje i posle sto godina. **11. Optuživanje žrtava.** Uglavnom je model da se genocid predstavi kao „građanski rat”, i svi ubijaju sve, i niko nije kriv, pošto je to rat i to se dešava u ratu, odnosno žrtve su zapravo krive zato što su se naoružavale, imale su tajne planove da unište našu državu, da nam otmu naše bogatstvo, itd. Ali jeste tačno da se genocid do sada dešavao samo u ratovima. Rat je legalizovano ubijanje, u kome su i žene i deca neprijatelji. **12. Mir i pomirenje su važniji nego optuživanje ljudi za genocid.** To su pravdanja za amnestiranje genocidnih počinilaca i arhitekata genocida. To su opravdanja koja traže ukidanje međunarodnih i lokalnih tribunala. Ali mir i pomirenje nisu alternativa za pravdu. Trajan mir ne postoji bez pravde. Bez suđenja za genocid poricanje postaje trajno. Ovo je model koji je Genocide Watch (autor je Gregory H. Stanton) primenio za Sudan. Ja sam ga proširila i na prvi genocid u XX veku, Jermenski. Koje su sličnosti sa nama, sa Srebrenicom?

„BEKSTVO OD REALNOSTI JE ISTOVREMENO BEKSTVO OD ODGOVORNOSTI”, Hannah Arendt

Hannah Arendt je otišla iz Nemačke 1933 kao i ogroman deo nemačke kulturne i naučne elite jevrejskog porekla. Posetila Nemačku posle rata i Holokausta, 1946, i napisala je knjigu „Posledice Nacističke vladavine. Izveštaj iz Nemačke”. Knjiga je prevedena na nemački i objavljena u Nemačkoj posle 36 godina ali pod naslovom „Poseta Nemačkoj”.

Važan deo te knjige je i to bekstvo od realnosti kao deo bekstva od odgovornosti. Meni danas, u Srbiji u koju se ponekad vraćam, se čini da je dominantno poricanje genocida koji je počinjen prema Bošnjačkom narodu i čiji je simbol Srebrenica kao tragično finale genocidnog procesa koji je počeo u aprilu 1992 u regionu Zvornika, regionu Bijeljine, regionu Prijedora, regionu Kotor Varoši, regionu Ključa, regionu Višegrada (VIDETI: //www.ic-mp.org za podatke o nestalima i DNK analizama). Poricanje kao bekstvo

od odgovornosti, ali i gubitak veze sa realnošću što je uvek opasno i za pojedinca i za zajednicu jeste dominantno ali ima pojedinaca i grupa koje se bore protiv toga poricanja unutar srpskog društva, zatim Specijalno tužilaštvo za ratne zločine, koji mi daju nadu da ćemo imati snage da kao društvo prođemo kroz traumu genocida koji je počinjen prema Bošnjačkom narodu 1992-1995., ...a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimana i Muslimanki je upravo sredina iz koje su njihove patnje potekle, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne čini.”, napisao je Aleksandar Tišma 1997 u predgovoru za „Pucanje duše.” To i takvi ljudi, a ima ih u Srbiji, mi daje nadu da verujem u reči Tomasa Mana koje je rekao posle Holokausta, „Neka Bog pomogne našoj pomračenoj i zlostavljenoj zemlji i neka je nauči da sklopi mir sa svetom i sobom samom.”

**Tekst je u skraćenoj verziji objavljen pod naslovom „Genocid je zločin države” u nedeljnom listu „Pančevac” 11.jula 2008, urednik Nenad Živković*

XABIER AGIRRE ARANBURU
ICTY-MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU
ICC-MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD
PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”
INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC
DUBROVNIK, 2003, 2004, 2005, 2006 & 2007
www.war-crimes-genocide-memories.org

KRITERIJUMI IZBORA I UPOTREBA TEHNIKA UZORKOVANJA U ISTRAŽIVANJU MEĐUNARODNIH ZLOČINA*

1. Rezime

Viktimizacija velikih razmera usled oružanih sukoba veoma često se odnosi na dela koja predstavljaju zločine po međunarodnom krivičnom pravu (što se za potrebe ovog rada odnosi na ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid). Sa perspektive međunarodnog krivičnog prava viktimizacije velikih razmera moraju biti rešene selektivno, na malim suđenjima zbog pravnih i praktičnih ograničenja. Ovo ističe ključne probleme legitimnosti i reprezentativnosti na različitim nivoima.

Prvo, na najširem nivou, jedna situacija mora biti izabrana u gomili potencijalnih situacija od međunarodnog značaja. Zatim se biraju slučajevi koji se odnose na određena krivična dela i optužene za njih. Zatim se vrši izbor dokaznih sredstava uz pomoć kojih će se istražiti i dokazati ti slučajevi.

Treba prodiskutovati probleme koji su tipični za svaki od ovih nivoa i odrediti najobjektivnije i najpouzdanije kriterijume za izbor situacija, slučajeva, i dokaznih sredstava kako bi optimizovali reprezentativnost ovih postupaka u vezi sa širom realnošću viktimizacije velikih razmera.

Kredibilnost i legitimnost međunarodne pravde će u velikoj meri biti određeni njihovom realnom ili pretpostavljenom sposobnošću da na fer i objektivnan način predstave realnosti viktimizacije velikih razmera.

2. Uvod

*„Postoji više načina da se neko ubije,
ali samo neki od njih su nelegalni.”*

(Bertolt Breht)

Ideja da zakon treba primenjivati na neutralan i univerzalan način, kao neku vrstu pravednog otkrovenja, pre pripada sferi magičnih verovanja nego sferi društvenih konvencija i obično se naziva „Kantovskom zabludom”. Krivično pravo je zapravo rezultat kombinacije i tenzije između dva glavna stuba na kojima je izgrađeno, kazneno dogmatske i kriminalne politike, koji se, grubo rečeno, odnose na formalnu definiciju krivičnog dela i efikasnog krivičnog gonjenja, ili drugim rečima, teoriju i praksu ove struke. (2) Takva podela se takođe može objasniti u smislu primarne i sekundarne kriminalizacije, pri čemu je ova prva „inicijalna faza” definisanja krivičnog dela, a ova druga „obuhvata organe reda – sudije, policiju, itd. – u akciji odabira nezakonitosti koje moraju biti krivično gonjene, i koji pojedinci moraju biti kriminalizovani.”(3)

Dakle, reči koje je Breht upotrebio za nacionalne sisteme poprimaju obnovljeno i veće značenje u međunarodnom krivičnom pravu (MKP) gde jaz između velikih dogmi i svakodnevnih pravila raste i postaje upadljiv a „sekundarna kriminalizacija” rezultira iz kompleksnih i širokih diskrecionih procesa selekcije. Umesto da prate Kantove ideale univerzalnih i uniformnih pravila pri primeni normi međunarodnog krivičnog prava tužioce treba podsetiti da, kao u igri reči Umberta Eka, „Ja ne mogu biti Kant” (ili na engleskom, „I can't be Kant”, pri čemu se „can't” i „Kant” čitaju isto).

Slobodna ocena tužioca za preduzimanje procesnih i vanprocesnih delatnosti je margina odluke koja je ustanovljena zakonom. U pitanjima kao što je izbor stvari koje će biti istraživane, profil i nivo osumnjičenih, kao i izbor optužbi i kazni koje će biti sprovedene. Iako je slobodna ocena tužioca nerazdvojiva od krivičnog prava, njena ograničenja i kriterijumi moraju biti jasno identifikovani i objavljeni. Princip legaliteta, odnosno „obaveznog gonjenja” preovlađuje u nekim sistemima gde tužioc treba da reaguje na svaki zločin koji im je poznat (na primer u Nemačkoj i Španiji). Drugi sistemi su bliži principu oportuniteta gde određeni razlozi dozvoljavaju odlaganje gonjenja poznatih zločina u ime „javnog interesa” (kao što je uglavnom prihvaćeno u Holandiji, SAD, Engleskoj i Velsu).(4)

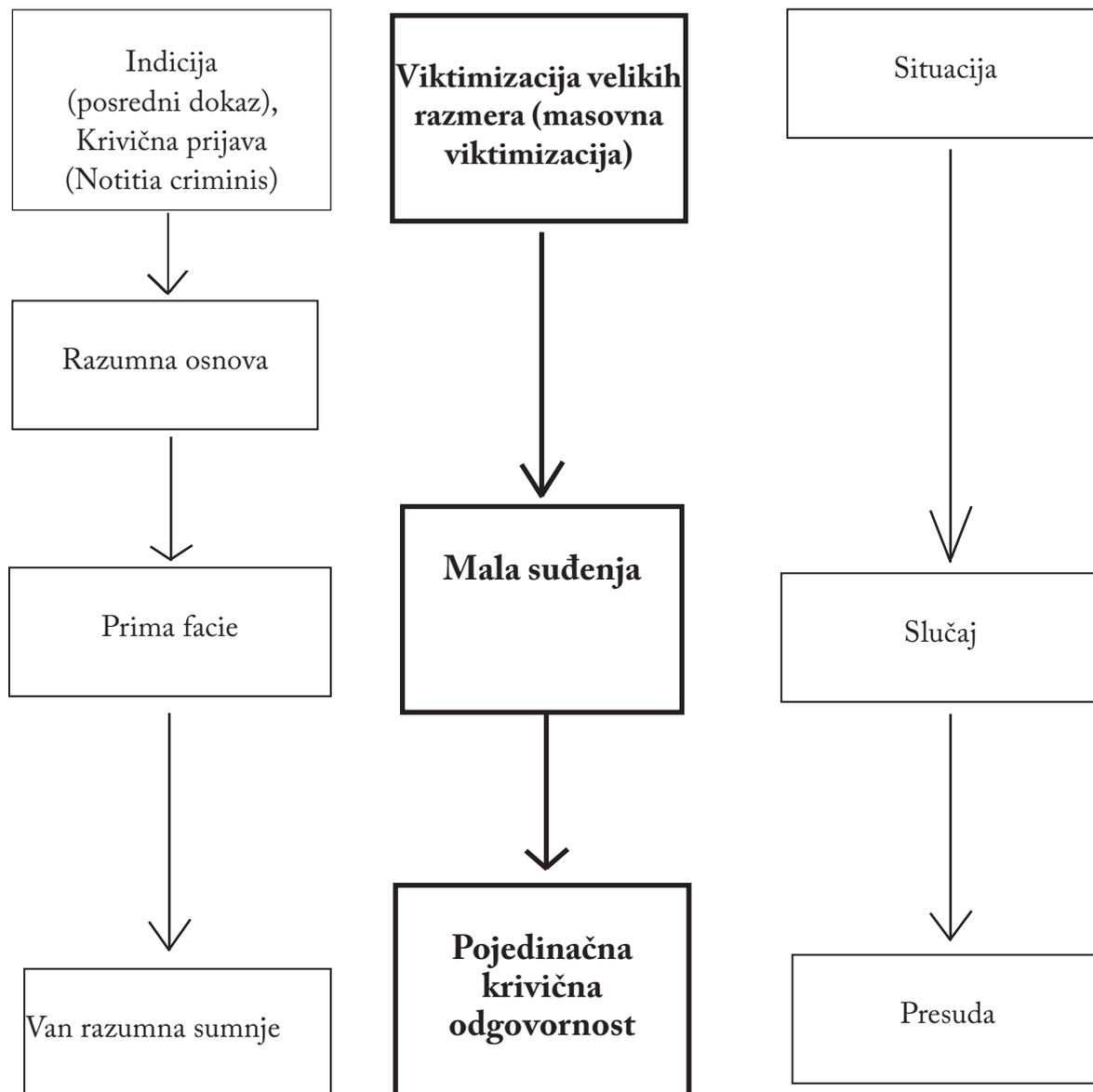
„Obavezno gonjenje” (Compulsory prosecution) bi trebalo biti vodeći princip za posebno teške zločine a ne samo mogućnost, zbog same ozbiljnosti i težine zločinačkog ponašanja. Ipak, međunarodni zločini povlače sa sobom paradoks gde oni zaslužuju „obavezno gonjenje” zbog njihove ozbiljnosti, dok se obično u ovim slučajevima sprovodi princip „prilika” kao rezultat rupa u zakonu, ograničenih resursa, zbog množine nadležnih foruma, i političkog uplitanja.

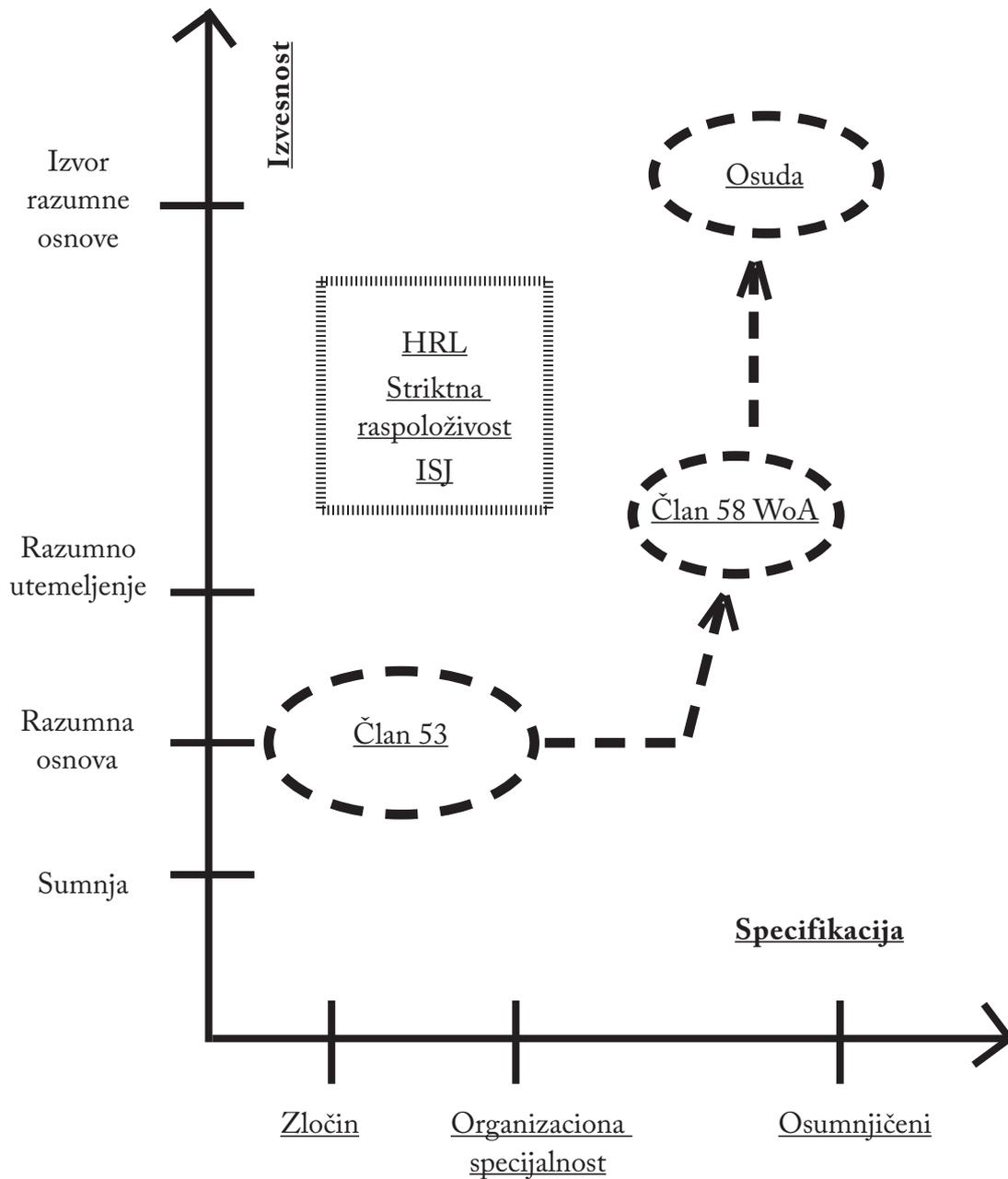
Široka ovlašćenja tužioca su karakteristična za MKP (međunarodno krivično pravo), bilo da su implementirana od strane nacionalnih ili internacionalnih nadležnih organa. Po rečima tužioca ICTY/ MKSJ (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju): „glavna razlika između sprovođenja domaćeg krivičnog zakona i međunarodnog konteksta je u velikoj diskrecionoj moći koja je data međunarodnom tužiocu u izboru mesta za krivično gonjenje.” Pošto je na međunarodnom nivou „diskreciono pravo u krivičnom gonjenju mnogo veće, i kriterijumi na osnovu kojih se to diskreciono pravo tužilaca sprovodi su loše definisani i kompleksni”(5). Treba napomenuti i to da takva ovlašćenja nisu karakteristična samo za tužioce međunarodnih tribunala, jer i nacionalni tužioci koji sprovode MKP (verovatno pod univerzalnom nadležnošću) imaju otprilike istu diskrecionu moć i iste dileme.

Ovako široko diskreciono pravo podrazumeva obilje prostora za izbor, koji će se odigrati kao prelaz, linearni razvoj, od realnosti masovne viktimizacije do krajnjeg rezultata i pripisivanja individualne krivične odgovornosti na malim suđenjima. Ovaj prelaz vode dve paralelne linije koje se odnose na obim i standarde dokaza. Prva se sastoji od progresivnog sužavanja obima kognitivnih i pravnih procesa od njihove realnosti velikih razmera do konciznog skupa činjenica posebno pripisanih osumnjičenom od strane optužnice i na kraju do užih sudskih nalaza. Druga linija je nacrtana postepenim rastom standarda dokaza, od obične indicije (posrednog dokaza) izvedene iz krivične prijave (notitia criminis) do dovoljnih osnova koji su potrebni da se započne istraga, kategoričnijih ili prima facie osnova tužbe, i do standarda sigurnosti van razumne sumnje koji je definisan (u *common law* sistemu) kao neophodan za utvrđivanje krivice.

Ovo je kumulativni proces. Svaki nivo selekcionih odluka je izgrađen na prethodnom nivou, tako da početne odluke mogu u velikoj meri odrediti krajnji ishod. Na kraju procesa obim može postati tako mali da će tako ukupno smanjenje realnosti biti posmatrano kao kredibilno i legitimno samo ukoliko je izgrađeno kao validan uzorak prateći kriterijume empirijske discipline i proceduralne pravednosti. Ključ validnosti presude na osnovu konačnog uzorka biće rastući nivo hitnosti u standardima dokaza; konačni uzorak može biti veoma mali, ali takođe treba biti i veoma jak zato što je konsolidovan kroz proces istrage, krivičnog procesa, i sudskog ispitivanja.

U statutu Međunarodnog krivičnog suda ova progresija bi uzela sledeći oblik:





Kvadrat ukazuje na vrstu odgovornosti karakterističnu za Međunarodni zakon o ljudskim pravima za tvrdnje protiv državnih institucija, ili oblike odgovornosti države po kriterijumima međunarodnog javnog prava u okviru nadležnosti Međunarodnog suda pravde. Ovi oblici odgovornosti se tipično fokusiraju na institucije, a ne na pojedince, i zahtevaju niže standarde dokaza nego krivično pravo (otuda i drugačiji oblik i mesto u dijagramu). Važno je uvideti razlike u ovom kvadratu kako bi se sprečili nesporazumi.

Iskustvo nacionalne i internacionalne sudske prakse (u istorijskim slučajevima i nedavnim *ad hoc* tribunalima UN-a), kao i pravni okvir Međunarodnog krivičnog suda, omogućava identifikaciju velikog broja selekcionih kriterijuma karakterističnih za različite faze procesa (videti tabelu ispod teksta). Neki od kriterijuma koji vode kumulativnu selekciju mogu biti sveprisutni i mogu se ponavljati na svakom nivou (poput ozbiljnosti i praktične održivosti) dok su drugi specifični za određeni trenutak u postupku.

Faza selekcije	Kriterijum selekcije
Situacija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ozbiljnost zločina 2. Sudska sposobnost 3. Sudska spremnost 4. Interes pravde 5. Interes žrtvi 6. Praktična održivost
Slučaj	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ozbiljnost zločina 2. Odgovornost osumnjičenog 3. Nepristrasnost 4. Specifična pravila 5. Praktična održivost
Dokazi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Repräsentativnost 2. Evaluacija izvora 3. Praktična održivost

3. Izbor situacija/ Prihvatljivost slučaja i vršenje nadležnosti suda i tužilaca

„Situacija” je izraz koji se koristi u statutu ICC/ MKS-a i odnosi se na činjenični i pravni kontekst specifičan za zločine koji „izgledaju kao da su se dogodili” (upućuje na članove 13,14,15,18 i 19). Za potrebe ovog rad izraz „situacija” biće usvojen sa tim značenjem i korišćen za bilo koju nadležnost koja se tiče MKP-a (Međunarodnog krivičnog prava). Situacija se često određuje činjenično pozivanjem na dati oružani konflikt, geografsku oblast gde su zločini počinjeni, kao i vremenski okvir. Izbor situacije je prvi izbor koji se pravi u procesu ozakonjavanja pred nacionalnim i međunarodnim vršenjem nadležnosti, i kao takva može biti presudna za legitimnost procesa. Politička razmatranja jedne ili druge vrste biće praktično neizbežna pri izboru situacije iz nekoliko razloga. Prvo, zato što države ostaju glavne teme u definisanju i implementaciji Međunarodnog prava, i kao takve

njihovi predstavnici imaju pravo na niz mogućnosti, da utiču na usvajanje takvog zakona i njegovu primenu od strane drugih država ili drugih međunarodnih institucija. Zatim, iz praktičnih razloga, zato što sudske vlasti, bilo nacionalne ili međunarodne, deluju u stanju strukturne slabosti koji ih čini zavisnim od političke podrške za sprovođenje njihovih mandata, i ta podrška često zavisi od kompatibilnosti sudske prakse sa ciljevima političkih činilaca.

Postoji obilje primera potpuno politizovanih izbora situacija. Razmotrite kriminalne postupke koje su inicirale Nacističke vlasti zbog „kršenja Međunarodnog zakona” koje je navodno počinjeno nad Nemačkim manjinama u Poljskoj. Već u novembru 1939. nacistički istražioc prijavili su ubistvo nekoliko hiljada Nemaca i bili su u stanju da sastave iscrpljujući predmet „zasnovan na dokumentovanim dokazima”, uključujući sudske zapise, izjave pod zakletvom, slike, mape, javno dostupne podatke, autopsije, izveštaje sa mesta zločina, statistike o viktimizaciji, kao i prilično sistematske analize. (6) Kontrast sa nekažnjavanjem kasnijih zločina koje su počinile nacističke snage u Poljskoj ne mora ni da se spominje. Zaista, tuzilačka diskriminacija ove vrste je izričito bila usvojena u „Barbarossa Jurisdiction order” koji je izdala Nemačka vrhovna komanda maja, 1941. Prvi odeljak ovog naloga odnosio se na „način na koji se tretiraju zločini koji su počinjeni od strane neprijateljskih civila”, i omogućavao je da se „okrutna likvidacija” i „kolektivne prinudne mere” sprovede po kratkom postupku. Drugi odeljak istog naloga bavio se načinom na koji se „tretiraju zločini počinjeni protiv stanovnika od strane pripadnika Vermahta i njegovih pomoćnika”, ukazuje uz veliki kontrast da „krivično gonjenje nije obavezno” i da će se održati po potrebi radi „održavanja discipline ili bezbednosti snaga”.(7)

„Causa general” koju je promovisala španska vlada na kraju rata 1936-1939 je sličan primer selektivnog krivičnog gonjenja. Zločini koje je počinila Republikanska strana su bili dobro dokumentovani i gonjeni, i žrtvama je obezbeđena odšteta, dok su oni zločini koje je počinila Frankova strana ignorisani.(8) Na neki način „Causa General” je Frankov Nirnberg pre Nirnberga, gde je strana koja je izgubila rat bila gonjena i osuđivana, a pobednička strana nije bila ni ispitavana. Gonjenje gubitnika podrazumevalo je izostatak bilo kakve istrage o pobednicima.

U slučaju UN-ovih *ad hoc* tribunala, situacije u bivšoj Jugoslaviji i u Ruandi izabrane su od strane Saveta bezbednosti 1993. i 1994. posle kombinacije formalno pravnih kriterijuma, razmatranja ozbiljnosti zločina, kao i raznih političkih razloga. To što Savet bezbednosti primenjuje političke kriterijume je normalno s obzirom na to da je on u suštini politički organ, sa mandatom da stvora konsenzus i donosi odluke među državnim predstavnicima. Za osnivanje *ad hoc* tribunala Savet bezbednosti (SB) se pozvao na pretnju „međunarodnom miru i bezbednosti” u okviru glave VII povelje UN-a, što je u suštini politički koncept otvoren za široko diskreciono pravo u svojoj interpretaciji. U poređenju sa presedanima u Nirnbergu i Tokiju, UN-ovi *ad hoc* tribunali su imali značajnu prednost u tome što su imali nadležnost nad zločinima počinjenim na svim stranama u svakoj situaciji (nisu samo bili „pobednički sud” kao što je nametnuto posle Drugog svetskog rata). Ali ipak, odluke Saveta bezbednosti iziskivale su pitanje zašto su baš situacije u tim zemljama izabrane a ne neke druge koje sa sličnim karakteristikama. To su svakako legitimna i fundamentalna pitanja koje je i pokrenulo proces osnivanja Međunarodnog krivičnog suda.

MKP ima kompleksan sistem izbora situacija koji je određen kriterijumima ozbiljnosti i suštinskim definicijama zločina i njihovih elemenata, principom komplementarnosti i „pitanjima prihvatljivosti” (čl. 17), i nizom proceduralnih zaštitnih mera koje su odobrene vanraspravnom veću, žrtvama i optuženima. Ovaj jedinstveni sistem integriše konačan okvir materijalnog prava, slobodnu ocenu za odabir gonjenja koje ima nezavisni tužilac, i mogućnost Država članica i Saveta bezbednosti UN da doprinese izboru situacija kroz preporuke (čl. 13 i 14). (9)

U poređenju sa presedanima koje su činili drugi postupci za međunarodne zločine (bilo Nirnberg ili Tokio, drugi međunarodni tribunali, ili nacionalni postupci na osnovu principa univerzalnosti) statut Međunarodnog krivičnog suda predstavlja značajan napredak ka većoj objektivnosti i prevazi principa legalnosti u izboru situacija. Ipak, izbor situacija Međunarodnog krivičnog suda će neizbežno biti uslovljen velikim brojem političkih faktora, uključujući i sledeće:

a) *Ratifikacija* – Nadležnost je u velikoj meri uslovljena ratifikacijama država, što je u suštini politička odluka u domenu državnog suvereniteta. Ako država donese političku odluku da ne ratifikuje statut, šanse da se utvrdi nadležnost za određeni zločin MKP je veoma smanjena (samo ako njeni državljani počine zločin na teritoriji države članice, ili preko preporuka Saveta bezbednosti, po čl. 12 statuta MKS). Do danas je 97 država ratifikovalo statut, što je otprilike polovina ukupnog broja (192), samo dve od pet stalnih članica Saveta bezbednosti, i nekih 25% od ukupne svetske populacije. Ovo može biti jedan od glavnih faktora koji utiče na izbor situacija Međunarodnog krivičnog suda.

b) *Preporuke* - statut daje Savetu bezbednosti i državama članicama mogućnost za preliminarnu odluku vezanu za prihvatljivost slučaja, što će verovatno biti suštinski politička odluka. Prve dve istrage koje su bile pokrenute od strane tužioca Međunarodnog krivičnog suda bile su zasnovane na preporukama država (Uganda i Republika Kongo). Ipak, takav politički uticaj se može pravno kontrolisati pošto se po statutu preporuke razmatraju od strane tužioca, vanraspravnog veća, a dozvoljeni su i pravni prigovori od strane optuženog ili nadležne države pred Pretresnim većem (pod uslovima osnovanosti čl. 17, kao i proceduralnim odredbama čl. 19).

c) *Suštinska nadležnost* - činjenica da za neke zločine ICC/ MKS nije nadležan ili su definisani ili su definisani tako da ih je veoma tesko primeniti (ratni zločin nesrazmerne odmazde, čl. 8-2-b-iv) može dovesti do političke pristrasnosti pri odabiru, ako u sirem kriminološkom smislu takvi zločini teže da budu značajno povezani sa određenim profilom počinioca ili Država. Ako su takvi zločini obično počinjeni od strane počinitelaca iz bogatih i moćnih država, dok su drugi zločini koje je lakše utvrditi povezani sa siromašnim i marginalnim državama, ovo bi donelo političku pristranost u proces izbora situacija. Ova hipoteza bi trebalo da se testira na osnovu dostupnih dokaza, empirijsko-kriminološkim iztraživanjem.

d) *Podrška država* - istrage ICC/ MKS-a moraju se u velikoj meri oslanjati na podršku država. Takva podrška zavisi od političke volje, ona mora biti procenjena a priori, i može imati pozitivan ili negativan uticaj (da promoviše ili odloži izbor date situacije), putem sredstava operativne u budžetske pomoći.

Prema tome, za veći pristup pravdi i objektivnost u procesu izbora situacija ICC/ MKS-a najvažnije je da se poveća broj država članica (uključujući i stalne članice Saveta bezbednosti), naglasiti dužnost suda da podvrgne preporuke objektivnoj pravnoj proceni, da obezbedi primenljivu definiciju agresije i drugih zločina koji su trenutno veoma šturo definisani, i da obezbedi adekvatnu podršku tužiocu budžetskim i operativnim sredstvima.

3.1. Težina zločina

Međunarodno krivično pravo je zamišljeno za „najteža krivična dela koja izazivaju zabrinutost međunarodne zajednice u celini,“ (čl.5). Statut ICC/ MKS-a postavlja uslov „dovoljne ozbiljnosti“ (čl. 17.1d) kako bi se ograničilo i usmerilo delovanje suda na najozbiljnije kriminalne slučajeve. Ovaj uslov je u skladu sa referencama u preambuli statuta na „najozbiljnije zločine od interesa za celokupnu međunarodnu zajednicu“ i „nezamisliva zverstva koja duboko šokiraju savest čovečanstva“.

Različite vrste kriminala inkorporiraju odrednice ozbiljnosti koje služe kao elementi koji ograničavaju međunarodnu kriminalizaciju na izuzetno ozbiljne tvrdnje. To je slučaj sa definicijom ratnih zločina u članu 8-1 statuta Međunarodnog krivičnog suda, koja posebno uzima u obzir zločine „koji su počinjeni kao deo plana ili politike ili na osnovu naloga.“ Što se tiče zločina protiv čovečnosti, postoji ekvivalentna referenca u elementima do „rasprostranjenog ili sistematskog napada“ u članu 7-1 statuta Međunarodnog krivičnog suda. Osnovni princip iza koncepta zločina protiv čovečnosti u Nirnbergu bio je da se otvore vrata međunarodnim intervencijama kod zločina koji su počinjeni u zemlji (žrtve, počinioci i teritorija iste nacije), i uslov „rasprostranjen i sistematski“ služi da ograniči kriminalizaciju, i da ograniči takve sudske intervencije na izuzetno teška krivična dela. Što se tiče genocida, „specijalna namera (*dolus specialis*)“ da se uništi zaštićena grupa služi kao osnovna odrednica ozbiljnosti, i može postati glavni element koji ograničava primenu ove odredbe. Postoji trend u doktrini i sudskoj praksi *ad hoc* tribunala da smatraju genocid najozbiljnijim krivičnim delom u njihovoj nadležnosti, obično (ali ne i obavezno) ozbiljnije od ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti. Tužilac Međunarodnog krivičnog suda može delovati pod pretpostavkom da će prima facie slučaj genocida ispuniti uslov „dovoljne ozbiljnosti“.

Postojeća ICTY/ MKSJ i ICTR/ MKSR sudska praksa može pomoći u prepoznavanju parametara ozbiljnosti. Krivično delo progona, koje spada u zločine protiv čovečnosti, je bilo predmet rasprava u raznim odlukama Haškog tribunala ICTY/ MKSJ koje mogu doprineti određivanju nižeg donjeg praga ozbiljnosti zločina. U jednoj odluci se naročito smatralo da sistematska otpuštanja s poslova u javnom sektoru zasnovana na etničkoj diskriminaciji „nisu progoni u smislu zločina protiv čovečnosti zato što se ne uzdiže do nivoa ozbiljnosti kao neki drugi zločini protiv čovečnosti.“ Po mišljenju ovog pretresnog veća takvi činovi bi dostigli potreban nivo ozbiljnosti samo u slučajevima „veoma široko zastupljene politike“, izričitih vladinih uredbi koje naređuju masovna otpuštanja na etničkoj osnovi i „nameću ogromne kazne.”(10)

Zločini sa smrtnim ishodom (ubistvo ili istrebljivanje kao zločini protiv čovečnosti, hotimično lišavanje života ili napad na civile kao ratni zločini, ubijanje kao čin genocida) i broj njihovih žrtava mogu se smatrati glavnim parametrom ozbiljnosti iz suštinskih i epistemoloških razloga. Prvo, zato što postoji težnja da se takvi zločini smatraju najozbiljnijim među svim relevantnim zločinima od strane pravnih izvora i javnog mnjenja. Drugo, zato što su informacije koje su dostupne o tim zločinima često boljeg kvaliteta, i stoga pouzdanije za sistematsku procenu.

Što se tiče ozbiljnosti, smatrati zločine sa smrtnim ishodom najozbiljnijim podržano je sledećim; a) U većini nacionalnih sistema namerno lišavanje života se smatra najozbiljnijim zločinom b) Pravo na život je prvo u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (čl. 3) i jedno od glavnih pravila Međunarodnog zakona o ljudskim pravima; c) sve situacije koje su izazvale međunarodnu krivičnu jurisdikciju uključivale su izvršavanje na hiljade ubistava (Jermenija, Nirnberg, Tokio, Argentina, Čile, Gvatemala, bivša Jugoslavija, Ruanda, Sijera Leone, Kambodža, Istočni Timor, Čad, Ituri (u DR Kongo), Uganda); d) Svaki međunarodni zločin inicira enumeraciju radnji koje čine taj zločin sa osvrtom na one sa smrtnim ishodom, što ukazuje na čvrstu hijerarhiju.**(11)**

Problemi u proceni ozbiljnosti ubistava javlja se kada ubistva rezultiraju iz fragmentiranog šablona, ili iz neprijateljstva. Primer prvog je ubistvo hiljada članova političke stranke Union Patriotica (Patriotska Unija) u Kolumbiji, koji je iznet pred Inter-američki sud za ljudska prava kao slučaj genocida: uzet kao zajednički obrazac, ovo je jedan ozbiljan događaj, ali ubistva su bila rasuta na period od više godina. Bila su počinjena od strane različitih aktera koji su pripadali različitim grupama, što rasipa percepciju ozbiljnosti. Slučajevi bombardovanja neke oblasti (neselektivni napad) može rezultirati ogromnim brojem ubistava, ali percepcija ozbiljnosti je uslovljena tvrdnjama o vojnoj potrebi, i nerazvijenosti sudske prakse po ovom pitanju.

Procena ozbiljnosti može biti još teža u situacijama sistematskog ili nasilja u smislu običajnog prava, koje može biti veoma ozbiljno ali manje vidljivo od masovnih ubistava. Zločin aparthejda odnosi se na situacije strukturalnog nasilja gde moguća ubistva nisu česta, ali osnovna prava su sistematski uskraćena. Mnogi posmatrači su situaciju na Kosovu od 1981 do 1999 opisali kao aparthejd zbog sistematske diskriminacije većeg dela populacije od strane manjine koja je bila povezana sa državom. Ipak, međunarodna zajednica nije razmatrala stvaranje međunarodnog tribunala za takvu situaciju: Međunarodni sud za zločine u bivšoj Jugoslaviji je ustanovljen tek kada je počeo otvoreni rat i kada su počela masovna ubistva, i čak i danas ograničava Kosovske slučajeve na oružane sukobe iz 1999.

Što se tiče nasilja u skladu sa običajnim pravom, može se na primer postaviti pitanje sakaćenja ženskih genitalija. Može biti prima facie dokaza o raširenom seksualnom nasilju koje može uključiti i društvene ili državne vođe. Po standardima međunarodnog prava ovo bi trebalo da bude dovoljno ozbiljna situacija. Po standardima zakona te zemlje ovo možda nema nikakvu kriminalnu ozbiljnost, s obzirom da to može biti zakonska praksa odobrena dugogodišnjim ponavljanjem. U takvim slučajevima primena Međunarodnog krivičnog prava bi zahtevala standarde ozbiljnosti koji bi odražavali „savest čovečanstva” (kao što je navedeno u preambuli statuta MKS-a), ne uzimajući u obzir posebnu socijalnu percepciju u određenom društvu.

Pored substantivne definicije zločina, nacionalni sistemi obično razmatraju niz otežavajućih okolnosti, u rasponu od namerne okrutnosti do zloupotrebe moći od strane državnih službenika, do broja ponavljanja ili broja elemenata koji se smatraju naročito otežavajućim od strane aktuelnog društva. Zloupotreba moći je otežavajući faktor koji je priznat u nacionalnoj sudskoj praksi i može se odnositi na status državnih službenika ili na druge pozicije moći koje su ustanovljene u društvenim ili u privatnim institucijama. Postoje slučajevi, na primer, u kojima se takve otežavajuće okolnosti mogu naći protiv zaposlenog u privatnoj kompaniji za bezbednost koji je iskoristio profesionalni status za izvršenje zločina. U kontekstu međunarodnog prava, činjanica da je zločin počinjen od strane državnih službenika može zaslužiti posebnu pažnju zato što je ta državna vlast međunarodno priznata. Zato što države postaju države samo ukoliko su priznate od strane drugih država. Dakle, pravedno je i razumljivo da međunarodna zajednica naročito povredom smatra činjenicu da data država ili njeni predstavnici zloupotrebljavaju poverenje koje dobijaju od drugih država tako što čine zločine.

Radi pravednosti i objektivnosti preporučuje se da nacionalne i međunarodne jurisdikcije definišu parametre ozbiljnosti koji trebaju biti uopšteni, izričiti i javni. Sledeći parametri se mogu smatrati parametrima ozbiljnosti koji bi trebalo da pomognu prilikom izbora situacija i slučajeva: a) posebnu pažnju posvetiti prima facie slučajevima genocida; b) postojanje „sistematičnosti” ili „plana ili politike”; c) obrazac „rasprostranjenosti” ili „zločine koji imaju posledice širokih razmera”; d) poseban odnos prema slučajevima koji za posledicu imaju smrtni ishod; e) poseban odnos prema zločinima seksualnog zlostavljanja; f) poseban odnos prema zločinima protiv sudskih službenika i službenika organa reda; g) istrajnost i ponavljanje zločina; h) posebna namera naročito otežavajućeg karaktera (istreblljivanje ili diskriminacija); i) okrutnost, namerno izazivanje patnje ili zlostavljanje bespomoćnih lica; j) posebna napomena o nezakovitosti čina pre njegovig izvršenja; k) uticaj na međunarodni mir i sigurnost (kao u poglavlju VII povelje UN-a); l) Namerno mešanje državnih vlasti ili drugih na poziciji moći (zloupotreba moći).

3.2. Sudska sposobnost i spremnost

Ako je krivično pravo po definiciji *ultima ratio*, poslednje utočište, međunarodno krivično pravo je vrsta krajnjeg utočišta (*ultimissima ratio*) koje se primenjuje samo u odsustvu reakcije nacionalnih sistema. Ovo je osnova jurisdikcije MKS-a i njenog principa komplementarnosti, ali je jednako relevantna za korišćenje međunarodnog krivičnog prava i univerzalnu jurisdikciju od strane domaćih sudova, kao i za osnivanje UN *ad hoc* tribunala i drugih hidridnih nacionalno-internacionalnih tribunala. Sudska sposobnost i spremnost prvobitno nadležne države bio je predmet diskusije u Španiji i Belgiji za slučajeve univerzalne nadležnosti.

Član 17 statuta MKS-a određuje kao „pitanje prihvatljivosti” da „država nije spremna ili sposobna da sprovede istragu ili krivično gonjenje”. Ova funkcija suda, da odluči da li država članica nije sposobna ili voljna da istinski istrazi i goni, biće veoma osetljiva, i

moguće je da će biti predmet promenjenih procena i sudskih izazova od strane države ili optuženog (kao u čl. 19), stoga i važnost objektivnih i jasno razrađenih kriterijuma za određivanje spremnosti i sposobnosti da se istinski istrazi ili krivično goni.

Pošto su većina tehnika nespremnosti i svojstava nesposobnosti politički fenomeni, analiza kriterijuma prihvatljivosti zahteva više od običnog normativnog pristupa. Ipak, samo je nekolicina autora ozbiljno pisalo o kriterijumima prihvatljivosti i malo je napretka napravljeno u definisanju termina nesposobnost, nespremnost, „propisan zakonski proces za obezbeđenje prava”, „istinski” ili „totalni kolaps”.

Što se tiče činjenične analize problema prihvatljivosti, najbolji garanti pravедnosti i objektivnosti mogu biti postignuti primenom principa istražne metodologije sličnih principima krivične istrage. Princip objektivnosti koji nalaže član 54-1 (a) za krivičnu istragu (uzimajući u obzir i dokaze koji podržavaju i dokaze koji odbacuju navode), treba biti proširen na preliminarna ispitivanja, tako da države u pitanju mogu imati garant da će njihova „spremnost” i „sposobnost” biti objektivno ocenjeni, bez predrasuda. Pri procenjivanju situacije tužilac treba da izbegava pristrasnost uzorka, odnosno da zasniva procenu cele situacije na uzorku slučajeva koji nije reprezentativan, jer se fokusira na izrazito negativne ili pozitivne slučajeve.

3.3. Interes pravde

Mnogi posmatrači su iskazali zabrinutost da gonjenje međunarodnih zločina može da ometa mirovni proces ili post-autoritarnu tranziciju na štetu alternativnih oblika pravde ili rešavanja konflikta. Ova zabrinutost je ponekad sebični alibi ili prikrivena pretnja od strane počinioca i njihovih saradnika, u drugim slučajevima ona može biti legitimni zahtev od strane žrtava ili viktimizovanog društva. Dakle, izuzeci u dužnosti krivičnog gonjenja mogu biti opravdani samo na specifičnim i restriktivnim osnovama. Čini se da je ovo glavni razlog iza odredbe u „interesu pravde” u članu 53(1)(c) i (2)(c) statuta ICC/MKS-a. Ova odredba može se smatrati ekvivalentom „javnog interesa” na koji se poziva u raznim nacionalnim sistemima (što bi bila mnogo podesnija definicija izbegavajući kontradikcije u smislu odbijanja sudske akcije u ime pravde).

Značenje termina „javni interes” možda nije tako jasno kao u nacionalnim sistemima kada „javni” znači čovečanstvo kao celina, sa svom svojom različitošću i mogućnošću sukobljenih interesa. Ser Hartli Šokros se suprotstavio ideji „obaveznog gonjenja” i smatra da je ona u suprotnosti sa njegovim diskrecionim pravom kao Javnog tužioca: „Nikad nije bilo pravilo u ovoj zemlji, i nadam se da ga nikada neće ni biti, da sumnjiva krivična dela moraju automatski biti predmet krivičnog gonjenja (...) javni interes je glavna briga. Dakle, u tradiciji našeg krivičnog prava pozicija je takva da Javni tužilac i sekretar Republičkog javnog tužilaštva intervišu samo kada smatraju da je u javnom interesu da se tako uradi”(12). Baš je ser Hartli Sokros bio glavni tužilac Britanskog tima u Nirnbergu, što iziskuje pitanje kako bi se njegov koncept „javnog interesa” utvrdio u takvim slučajevima od međunarodnog značaja.

Javni interes bi mogao, u određenoj meri, biti prihvatljiv kriterijum u okviru tužilačke diskrecije za krivično gonjenje međunarodnih zločina. Takav javni interes bi se mogao nazvati i interesom za „međunarodni mir i sigurnost”, što su u suštini politički koncepti zabeleženi u glavi VII povelje UN-a i na osnovu kojih se uspostavljaju UN *ad hoc* tribunali. Zloupotreba ovih ili sličnih kriterijuma i transformacija legitimnog međunarodnog javnog interesa u sebičnu političku diskreciju dovelo bi do nezakonitih selektivnih istraga. Može se desiti da je istraga objektivna i proces pravedan, ali da je izbor predmeta istraživanja proizvoljan, motivisan vansudskim i političkim razlozima. Takav scenario bi bio jednak prevari zakona, to jest korišćenje zakona na formalno ispravan način ali suštinski suprotno njegovoj nameni.

Što se tiče implikacija bliskih sporova, u svakom prelaznom dogovoru može biti osoba koje se ne slažu sa milostivim merama i koje traže kažnjavanje. Može se lako desiti da te osobe podnesu njihove individualne ili kolektivne tvrdnje tužiocu ICC/ MKS-a ili drugim nacionalnim tužiocima na osnovu univerzalne jurisdikcije. Ovaj scenario je ilustrovan predsedanom kada su neke od žrtava aparthejda osporile odluke Komisije za istinu i pomirenje pozivajući se na međunarodno pravo pred Vrhovnim sudom Južne Afrike protiv pomilovanja osumnjičenih počinilaca.

Sledeći aspekti se moraju uzeti u razmatranje kada se procenjuje komisija za istinu, amnestiju ili pomilovanje koje utiče na zločine pod njegovom jurisdikcijom: a) Prava pojedinačnih žrtava na pravdu i kažnjavanje počinilaca, kao što to zahtevaju oni ili njihovi legitimni predstavnici; b) Interes viktimizovanog društva, saopšten od strane njihovih legitimnih predstavnika; c) Ozbiljnost i ofanzivnost zločina za međunarodno društvo; d) Identifikovati/identitet između korisnika i onih koji autorizuju mere milosti (autoamnestije); e) Proceduralna pravičnost i nepristrasnost relevantnih mera; f) Kompatibilnost procedura pomirenja sa krivičnim pravom; g) Doslednost u tužilačkoj politici.

3.4. Praktična održivost

Politička razmatranja koja se odnose na izvodljivost istrage mogu da utiču na izbor situacija i slučajeva. Ta praktična razmatranja mogu obuhvatati sledeće: a) Operativne teškoće, ako zbog tekućeg nasilja, nemogućnosti pristupa datoj oblasti, ili drugih operativnih problema nije moguće valjano prikupiti dokaze; b) Finansijska ograničenja, ako oni koji istražuju nemaju dovoljno sredstava da istraže datu situaciju ili slučaj; c) Vreme, kada su navodni zločini bili počinjeni toliko davno da više nema svedoka i drugih dokaznih sredstava; d) Starost, nemoć ili smrt osumnjičenog ili osumnjičenih.

Ovi kriterijumi mogu da utiču na izbor nacionalnih i internacionalnih operatora. Oni mogu biti legitimni razlozi za onemogućavanje istrage, bez obzira na ozbiljnost i relevantnost navoda. Ipak, ako situacija ili slučaj nisu izabrani iz ovih razloga aktuelni službenici moraju jasno da priznaju da su ovi a ne neki drugi razlozi uslovili takvu odluku. Zbog transparentnosti i pravičnosti važno je izbeći *ex post facto* (naknadne) racionalizacije koje bi imale težnju da sakriju praktična razmatranja iza prilagođenog

prikaza relevantnih dokaza. Operativne i finansijske poteškoće su često direktno povezane sa agendom institucija koje bi trebalo da finansiraju i sarađuju na sudskom projektu, i tako mogu postati faktor političkog uticaja u procesu izbora.

Vremenom se pokazalo da se ovaj problem manifestovao u velikom broju slučajeva iz Drugog svetskog rata koji su bili istraživani od strane nacionalnih agencija, kao i u slučaju Sovjetskih zločina.

Razmatranje starosti, nemoći ili smrti osumnjičenog je prihvaćeno kao legitimni kriterijum tužilačke diskrecije u mnogim nacionalnim sistemima, kao i u statutu MKS-a (čl. 53-2-c, zbog starosti ili nemoći). Slučaj koji ilustruje izbor slučaja koji je uslovljen smrću osumnjičenih je Međunarodni sud u Nirnbergu, gde je zbog smrti Adolfa Hitlera i Hajnriha Himlera postupak bio lišen najozloglašnijih osumnjičenih, što je omogućilo drugim, niže rangiranim optuženima da ih iskoriste za svoj alibi. U iskustvu Međunarodnog suda za zločine u bivšoj Jugoslaviji ovaj kriterijum je imao značajan uticaj na istrage vezane za zločine koje su navodno počinjene od strane snaga takozvane Republike Hrvatske i takozvane Republike Herceg-Bosne, jer je slučaj da su, nažalost, glavni optuženi rukovodioci preminuli pre nego što su mogli biti krivično gonjeni ili izvedeni pred tribunal (uključujući predsednika Republike Hrvatske Franjo Tuđmana, predsednika takozvane Republike Herceg-Bosne Mate Babana, glavnokomandujućeg Hrvatske armije Janka Bobetka, i ministra odbrane Gojka Suška)(13).

4. Izbor slučajeva

Pored izbora situacija, u Nirnbergu i Tokiju izbor slučajeva je takođe ukazivao na značajnu pristrasnost u svoju korist od strane tužilaštva. Nacističke vođe nikad nisu optužene za neselektivno bombardovanje Londona, Roterdama i mnogih drugih Evropskih gradova, prilično očigledan zločin koji je rezultirao smrću na hiljade civila. Kao što je Tejlor objasnio, da bi razumeli zašto, „bilo bi dovoljno da pogledamo kroz prozore bombama razorenog Berlina”(14) Neke sličnosti između uništavanja izazvanog sa obe strane u ratu bile su potvrđene od strane sudije Džeksona u njegovoj uvodnoj izjavi: „Istina je da su nas Nemci naučili užasima modernog ratovanja, ali ruševina koja leži od Rajne do Dunava pokazuje da mi, kao i naši saveznici, nismo bili loši učenici”(15).

Sledeći kriterijumi identifikovani u praksi nacionalnih i međunarodnih jurisdikcija mogu doprineti sprečavanju proizvoljnosti pri izboru slučajeva.

4.1. Odgovornost osumnjičenog

Presedani nacionalne i međunarodne prakse ukazuju na to da Međunarodni krivični sud treba da se fokusira na više nivoa odgovornosti među osumnjičenim počiniocima, što obično odgovara višim organizacionim nivoima u političkim ili vojnim strukturama, ili zloglasnim pokretačima zločina. Suđenja u Istanbulu 1919. najvišim liderima stranke/

Itihad i vlade za masakr Jermena pružaju rani presedan sa takvim naglaskom na „velike ribe”. Na isti način suđenja u Nirnbergu (MVS i kasnija vojna suđenja) i Međunarodni vojni sud za Daleki istok u Tokiu bavili su se osumnjičenim vrhovnim vođama dok su niže rangirani osumnjičeni bili zanemareni ili prepušteni domaćim sudovima. Suđenje vrhovnim vojnim vođama u Argentini i Grčkoj za zločine ravne međunarodnim zločinima su takođe primeri kada su vođe prepuštene nacionalnim jurisdikcijama. Sličan trend se može primetiti u krivičnom gonjenju organizovanog kriminala, gde često postaje očigledno da kako bi se efikasno suprotstavili takvoj vrsti kriminala potrebno je neutralisati osobe koje vode te organizacije i planiraju ili naručuju zločine.

U slučaju Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, debata „velike ribe i male ribe” bila je predmet mnogih kontroverzi. Prvo je ICTY/ MKSJ izabrao određen broj počinioaca nižeg nivoa, naročito iz Bosanske Krajine (kao što je prvooptuženi Tadić, i broj drugih koji su bili umešani u kaznene logore). Još 1995 tužilac ICTY/ MKSJ podigao je optužnicu protiv glavnih vođa Bosanskih Srba (Karadžić i Mladić), i nekih HVO lidera srednjeg ranga (Blaškić, Kordić, Čerkez i drugi). Veći naglasak na vođstvo dovelo je do toga da tužilac ICTY/ MKSJ povuče četrnaest optužnica nižeg nivoa 1998. Štaviše, zahtevi „izlazne strategije” primorali su tužioca da status vođe bude odlučujući kriterijum za izbor, dok su optuženi nižeg nivoa prepušteni domaćim sudovima. Rezolucija 1503 Saveta Bezbednosti (28. 8. 2003.) govori o „izlaznoj strategiji” usvojenoj od strane ICTY/ MKSJ kao fokus na „najviše vođe optužene da su najodgovornije za zločine u jurisdikciji ICTY/ MKSJ”(16). Nova odredba pravilnika ICTY/ MKSJ o postupku i dokazima daje Birou tribunala nadležnost da preispita optužnicu da li se na prvi utisak (prima facie) „koncentriše na jednog ili više najviših vođa optuženih da su najodgovorniji za zločine u jurisdikciji tribunala” (pravilo 28-A).

Javljuju se značajne razlike kada se porede dve opštine koje su privukle najviše pažnje ICTY/ MKSJ, Prijedor i Srebrenica. U prvom slučaju, veliki broj počinilaca nižeg ranga je optuženo, dok su se u drugom slučaju optužnice fokusirale na oficire višeg ranga (sa izuzetkom Erdemovića). Takođe postoje i značajne razlike u nivou optuženih u vezi sa određenim vrstama zločina; za silovanje i seksualno nasilje optuženici i osude su relativno niskog nivoa (kao Furundžija i slučaj Foča), dok su za zločine povezane sa artiljerijskim napadima gradova optuženici višeg nivoa (kao što je slučaj sa optužnicama za granatiranje Zagreba, Dubrovnika, i Sarajeva). Dalja kriminološka istraživanja o ovim aspektima bi bila zanimljiva, kako bi prepoznali korelacije između određenih zločina i nivoa liderstva i odgovornosti.

U slučaju Specijalnog suda za Sijeru Leone njegov statut izričito ograničava jurisdikciju suda na „osobe koje snose najveću odgovornost” (čl. 1-1). Slična odredba važi i za Vanredno veće u Kambodži čija je nadležnost po statutu ograničena na „najviše vođe Demokratske Kampodže i one koji su bili najodgovorniji” za zločine počinjene između 1975 i 1979. Ne postoji takva odredba u statutu ICC/ MKS, ali tužilac je najavio, kao stvar politike, da namerava da se fokusira na one „koji snose najveću odgovornost” (Policy Paper, 15.10.2003.).

Dok je jasno da su međunarodni zločini obično rezultat hijerarhijski organizovanih akcija jedne ili druge vrste, takođe je potrebno naglasiti da ova perspektiva može odvesti do stvaranja kategorije „klasno-osumnjičeni, ili da bace objektivni kriterijum sumnje

koji može biti štetan po/za pretpostavku nevinosti. Ovo je u stvari prikaz/representation dilema između istraga koje su zasnovane na osumnjičenom i onih koje su zasnovane na zločinu, koje su česte u domaćoj sudskoj praksi, u ICC/ MKS.

Empirijsko istraživanje u domaćim jurisdikcijama ukazuje na to da „se koreni mnogih sumnjivih presuda može naći u policijskim istragama, čak i u ranim fazama istrage” zbog izbora „početne tačke istrage”(17). Postoje dve glavne strategije inicijacije, one koje se fokusiraju na samo delo i one koje se fokusiraju na datog osumnjičenog. U pristupu koji je zasnovan na krivičnom delu, početna tačka je dokaz o kriminalnoj akciji, i identitet osumnjičenih se treba ustanoviti na osnovu tog dokaza u kasnijoj fazi. U pristupu zasnovanom na osumnjičenom, prvo se neko označi kao osumnjičeni na osnovu dostupnih dokaza ili informacija, i onda će se istražni naponi fokusirati na tu osobu. Istrage zasnovane na samom delu imaju tendenciju da budu objektivnije, do te mere da izbor osumnjičenih zavisi od dokaza koji su izvedeni iz događaja. Ipak, empirijsko zapažanje ukazuje na to da „sve uključeni u krivičnim postupcima, sa mogućim izuzetkom odbrane, preferiraju istragu i proveru zasnovanu na osumnjičenom, i u fazi istrage i u fazi sastavljanja dokaza”(18). Razloge zašto tužilstvo preferira pristup zasnovan na osumnjičenom je lako shvatiti: pruža fokalnu tačku u ličnosti osumnjičenog, čini istragu lakšom, daje jasniji osećaj svrhe uključenim službenicima, i olakšava upravljanje sredstvima.

Pristup zasnovan na osumnjičenom može biti opravdan, kada ima dovoljno osnova za sumnju, izveden iz početne prijave ili iz pretpostavki na osnovu konteksta. Ako su podaci koji su dostupni u početnoj fazi dovoljni i pouzdani, i jasno označavaju jednu osobu kao osumnjičenog, ne bi bilo razloga da se ne nastavi sa postupkom zasnovanim na osumnjičenom. Međutim, važno je biti svestan rizika svojstvenih takvoj strategiji, jer prerana identifikacija osumnjičenih može da izazove kognitivnu pristrasnost (koja se u kognitivnim naukama naziva i „potkrepljena pristrasnost”). Empirijsko istraživanje ukazuje na to da su u mnogim slučajevima „osumnjičeni postali osumnjičeni zbog njihovih krivičnih dosijea” ili je „prva sumnja bila zasnovana na spoljašnjem izgledu, i ništa više nije povezivalo osumnjičenog sa zločinom”(19). Takve tendencije jednako mogu biti prisutne u istragama međunarodnih zločina, samo na drugom nivou, pošto je percepcija osumnjičenog za međunarodne zločine uslovljena njegovim ili njenim prethodnicima i javnim imidžom, pored ili pre prikupljanja relevantnih dokaza. Problem je u tome da, čim je osumnjičeni identifikovan (i verovatno označen kao „meta”), istraga počne da razvija „inerciju usmerenu na metu”, namernu ili podsvesnu pretpostavku da će se sumnja potkrepiti, umesto da se testira objektivno. Drugim rečima, „kako slučaj protiv određene osobe počne da se razvija, tako se razvija (u većini slučajeva) i istražiteljevo uverenje da je ta osoba kriva” (20). Od tog trenutka, što se više vremena i sredstava ulaze u tom smeru i što se više policajaca na ličnom nivou uključi u vršenju akcije, veći je rizik gubljenja šire objektivne perspektive, od zarobljavanja u „tunelski vid”, i od projektovanja istražne mašinerije ka optužbi i osudi po automatizmu. Obično, ali ne i obavezno, zaključak je da se „čini da potrage zasnovane na osumnjičenom promovisu nesigurne presude”(21).

Primeri pogrešnih presuda koje su izvedene iz istraga zasnovanih na osumnjičenom poznati su u, između ostalog, Holandiji, SAD, i Ujedinjenom Kraljevstvu. U poslednjem, primeri se odnose naročito na slučajeve terorizma ili ubistva, gde je istraga bila sprovedena

u atmosferi javne panike izazvane ozbiljnošću zločina (slučajevi „Gilfordska četvorka”, „Birmingemska šestica”, „Megvajerova sedmica”, su rezultirali pogrešnim osudama koje su poništene posle godina zatvora) (22). Britanski slučajevi pogrešnih presuda poređeni su sa Demjanjuk slučajem. Ono što je zajedničko za ova dva slučaja je problem istraga koje su bile izrazito zasnovane na osumnjičenom (Demjanjuk je bio pogrešno optužen pod Izraelskom jurisdikcijom da je upravljao Nacističkom gasnom komorom). Demjanjukova odbrana je uočila da „su ovi slučajevi otkrili slabost mnogih sudskih procedura u Britaniji, naročito onih koji se odnose na zločine koji potpaljuju javno mnjenje” (23).

Mogući odgovor na dilemu između pristupa zasnovanog na krivičnom delu i onih zasnovanih na osumnjičenom bi bio započeti paralelne istrage koje će se istovremeno ali nezavisno jedna od druge fokusirati na delo i na osumnjičenog. Međutim, ovo bi samo odložilo problem koji bi u fazi istrage kada moraju biti donete odluke o tome koje osobe označiti kao osumnjičene ponovo isplivao na površinu. Još jedna opcija bi bila istraga zasnovana na organizaciji, što bi bio kompromis gde bi početni fokus istrage bila organizacija koja je navodno povezana sa zločinom (politička, vojna ili slično), a identifikacija pojedinačnih osumnjičenih se odlaže dok ti organizacioni aspekti nisu propisno istraženi i analizirani.

4.2. Nepristrasnost

U situacijama gde su dve suprotstavljene strane navodno odgovorne za zločine, tužiocima će se osećati primoranim da budu nepristrasni kada biraju slučajeve, kako bi izbegli fokusiranje isključivo ili nesrazmerno na jednu stranu. Nepristrasnost je fundamentalni princip krivičnog prava. U slučajevima međunarodnih zločina stepen polarizacije i nepoverenja koji često prevladava u viktimizovanim društvima čini striktno nepristrasno postupanje naročito važnim. Ovo ne treba da znači da prema svim stranama treba da se odnosi homogeno ili jednako bez obzira na težinu dokaza, jer to ne bi bilo pravično. Ovo samo znači da nijedna strana ne može proći nekažnjena, i da je za efikasnu prevenciju nepristrasnost neophodna. Iako se može desiti da odgovornost strana bude veoma različita što se tiče nivoa ozbiljnosti, preporučljivo je da se izaberu slučajevi koji se odnose na obe strane, i kad se istrage završe te razlike će se pokazati u tužbama (ako ih bude bilo) koje će biti formulisane (kroz određeno delo i u pripisanim oblicima odgovornosti).

Glavni tužiocima ICTY/ MKSJ i ICTR/ MKSR su sledili određeni kriterijum nepristrasnosti tako što su za istragu birali slučajeve koji su se odnosili na različite strane u konfliktima. Uprkos kritikama koje su trpeli zbog ovog kriterijuma (naročito od strana koje su bile navodno „manje odgovorne”), sve u svemu ovo izgleda kao neizbežan element kredibilitnosti i legitimnosti pred viktimizovanim društvima i međunarodnom zajednicom. Ovaj kriterijum je uticao na izbor slučajeva vezanih za centralnu Bosnu (uključujući zločine navodno počinjene od strane dve zaraćene strane HVO i ABiH), Srebrenicu (ABiH i VRS), Hrvatsku (HV i RSK), i Kosovo (SRJ i OVK). Posle istrage ovaj izbor je doveo do konkretnih i značajno različitih tužbi. Na primer, u Srebrenici

su dokazi omogućili optužbe za genocid na osnovu naručivanja ili drugačijeg aktivnog učešća (čl. 7-1 statuta ICTY/ MKSJ) protiv određenog broja viših zvaničnika i najviših komandanata Vojske Republike Srpske i političkih lidera Republike Srpske (Karadžić) i Srbije (Milšević). Što se tiče Armije Republike Bosne i Hercegovine dokazi su pokazali na slučaj značajno manje ozbiljnosti sa optužbama ograničenim na ratne zločine i protiv samo jednog lokalnog vojnog komandanta (Orić) i to uglavnom na osnovama toga što je kao nadležni propustio da takva dela spreči ili učinioce kazni (čl. 7-3 statuta ICTY/ MKSJ) **(24)**. Zloglasni jaz nepristrasnosti pojavio se u vezi sa Kosovom, gde je glavni tužilac ICTY/ MKSJ izabrao da procesuiru rukovodstvo Srbije zbog zločina navodno počinjenih od strane Srpskih snaga, dok je odlučeno da se ne istraži nijedan slučaj za zločine navodno počinjene od strane NATO, što je bio uzrok velike kritike ozbiljnog manjka kredibiliteta pred Srpskim društvom.

U jednom slučaju ICTY/ MKSJ, optuženi koji je osuđen u prvom stepenu pokrenuo je pitanje izbornih kriterijuma glavnog tužioca kao osnovu za žalbu, iz razloga koji se odnose na određeni osećaj nepristrasnosti koji je pratio izbor njegovog slučaja. Optuženi je označio kao „selektivno” gonjenje „u kojem su kriterijumi za izbor osoba koje će se goniti zasnovani ne samo na krivičnoj odgovornosti, nego i na spoljašne političke faktore, kao što je etnička pripadnost, pol ili administrativne pogodnosti” **(25)**. Optuženi je tvrdio da je žrtva „selektivnog krivičnog gonjenja” s obzirom da je glavni tužilac povukao optužnice u nepovezanom slučaju protiv četrnaestorice optuženih, koji su bili na sličnom hijerarhijskom nivou ali druge nacionalnosti, zbog „tužilačke strategije”, „strategije gonjenja”. Optuženi je naveo da je „zabrana selektivnog krivičnog gonjenja jedan od opštih principa običajnog međunarodnog krivičnog prava i da je on gonjen „samo zato što je bio jedina osoba koju je kancelarija glavnog tužioca mogla naći da ‘predstavlja’ Bosanske Muslimane”, sa ciljem da oda utisak „ravnopravnosti” što se u njegovom viđenju svodilo na „diskriminatornu svrhu” **(26)**. Glavni tužilac je odgovorio da je zakonom, njoj dozvoljena „široka diskrecija u odlučivanju koje slučajeve treba istražiti i protiv kojih osoba treba podići optužnicu” **(27)**. Sudije su odbacile tvrdnju optuženog zbog težine učinjenih zločina, činjenice da je optuženi bio uhapšen i da mu je suđeno (dok je četrnaest osoba koje su imale koristi od povlačenja optužbe bilo slobodno), i zato što optuženi nije pružio dovoljno dokaza da se tužilaštvo ponelo nepropisno u njegovom slučaju **(28)**. Zbog ove odluke suštinska revizija kriterijuma za izbor slučajeva koje koristi glavni tužilac je izbegnuta.

Glavni tužilac Specijalnog suda za Sijera Leone je slično primenio kriterijum nepristrasnosti tako što je izabrao slučajeve sa sve glavne tri strane konflikta, i izdao po jednu optužnicu za lidere svake grupe **(29)**. Ovaj kriterijum je izazvao kontroverze u slučajevima koji su se odnosili na stranu za koju je društvo te zemlje smatralo da je snosila manju odgovornost, što su bile provladine Snage civilne odbrane (SCD/CDF), pobednici konflikta na koje su ljudi gledali pozitivno jer su porazili zloglasne kriminalne snage pobunjenika **(30)**. Što se tiče Sam Hinga Norman, glavnog vođe SCD koji je optužen od strane SSSL, njega „u Sijeri Leone smatraju herojem zbog suprotstavljanja pobunjenicima koji su pokušavali da zbacе izabranu vladu i njegove pristalice su ljute što je stavljen u istu korpu sa pobunjenicima”. **(31)**

Glavni tužilac Međunarodnog krivičnog suda se suočio sa sličnim dilemama u svakoj

situaciji pod istragom. Što se tiče Demokratske Republike Kongo, najozbiljniji zločini bili su prijavljeni u regionu Ituri kao rezultat etničkog konflikta” između Lendu i Hema zajednica, što je vršilo pritisak na glavnog tužioca da istraži obe strane konflikta. U slučaju Severne Ugande, glavni tužilac je odlučio da se primarno fokusira na zločine počinjene od strane pobunjeničkih snaga Božije vojske otpora (BVO) zato što su ti prestupi bili najozbiljniji; ova odluka je bila predmet kritike nacionalnih i međunarodnih nevladinih organizacija, koje su zahtevale sličan istraživački značaj i za zločine navodno počinjene od strane Nacionalne vojske Ugande.⁽³²⁾ U slučaju Sudanskog regiona Darfura, ovo pitanje je manje značajno, pošto svi dostupni izvori pripisuju ogomnu većinu navedenih zločina jednoj strani konflikta, snagama Sudanske vlade. Treba naglasiti da u slučaju Međunarodnog krivičnog suda slobodna ocena glavnog tužioca za krivično gonjenje je predmet većeg nadzora od strane sudija, kao i predmet osporavanja od strane optuženog („Problemi prihvatljivosti” član 17, 19 i 53 statuta).

4.3. Specifična politika

Specifična pravila krivičnog gonjenja mogu da utiču na izbor slučajeva, kada je odlučeno su određena krivična dela naročito relevantna za nacionalno i internacionalno društvo, ili za razvoj međunarodnog prava. Ako pravosudni organi posmatraju situaciju sa perspektive pola, može biti odlučeno da su silovanje i seksualno nasilje posebno teški zločini i slučajevi koji reprezentuju tu vrstu zločina bi trebalo da budu izabrani. Ako tužilac dođe do zaključka da je nesrazmerno ili neselektivno bombardovanje koje je rezultiralo smrću velikog broja civila zapostavljeno u sudskom zapisu, mogu se izabrati slučajevi kako bi se rešili taj problem, i kako taj akt ne bi prošao nekažnjeno. Ako tužilaštvo usvoji materijalnu tačku gledišta (kao određeni službenici i razni tužilački timovi u Nirnbergu) izbor slučajeva se može fokusirati na ekonomske lidere, zločine porobljavanja i pljačke, ili na ciljeve ekonomske reparacije:

Jedan od naših uvažениh kolega je na ovom seminaru pomenuo slučaj Furundžija da bi preispitao kriterijume izbora ICTY/ MKSJ-a. Naglasio je da je optuženi bio oficir srednjeg ranga, i da je slučaj uključivao samo jednu žrtvu. Kriterijum koji nedostaje u ovoj proceni je da je slučaj Furundžija slučaj silovanja dodatno otežan kontekstom zarobljeništa, ispitivanja i statusom komande optuženog. Naglasak na seksualnom nasilju u politici tužioca ICTY/ MKSJ je diktirana od strane nekoliko rezolucija Saveta bezbednosti i Generalne skupštine UN-a, i dovela je do izbora slučajeva kao što je slučaj Furundžija i silovanja i seksualnog porobljavanja počinjenog u Foči. Za razliku od naših kolega ženska udruženja smatraju slučaj Furundžija veoma prikladnim izborom slučaja i značajnim doprinosom borbi protiv nekažnjivosti seksualnog nasilja.

5. Izbor dokaza

Ključ za sklapanje niza krivičnih dela u međunarodni zločin je koncept obrasca, drugim rečima postojanje dovoljno zajedničkih elemenata među pojedinačnim krivičnim delima tako da bi se mogli posmatrati kao celina, kao jedan veći kriminalni entitet. Konstrukcije ove vrste nisu strane krivičnom pravu, kao što je doktrina Fortsetzungstat (infracrime continue) gde se broj kriminalnih incidenata sa zajedničkim ključnim elementima smatra jednim zločinom.

Takav obrazac može biti objektivni element zločina zahtevan od strane primenljivog zakona. Elementi zločina Međunarodnog krivičnog suda zahtevaju „kontekst jasnog obrasca ili sličnog ponašanja” kao element zajednički za pet specifičnih prestupa obuhvaćenih zločinom Genocida.⁽³³⁾ Što se tiče „rasprostanjenog” ili „sistematskog”, potreban je nalog kao objektivni element zločina po statutu ICC/ MKS-a na temu zločina protiv čovečnosti (čl. 7.1) i sličan element „opsežnog naloga” pominje se i u delu za ratne zločine (čl. 8) što će zahtevati dokaze i analizu postojanja obrasca zločina. Koncept „dokaza doslednog obrasca ponašanja” razmotren je od strane Pravilnika o postupku i dokazima ICTY/ MKSJ i ICTR/ MKSR. Pozivajući se na takav „dokaz o obrascu”, pravilo 93 oba tribunala omogućava razumevanje zločina iznad pojedinačnih incidenata, u širem kontekstu više incidenata sa zajedničkim karakteristikama. Presude ovih tribunala često koriste termina kao što su „kampanja”, „zajednička namera”, „plan” i slično da opišu relevantne zločine, što je pokazatelj važnosti osnovnog koncepta obrasca zločina i njegovog prihvatanja u međunarodnoj krivičnoj praksi. Zajednički imenioci koji ukazuju na postojanje obrasca mogu se odnositi na žrtve, geografsku oblast, vreme, ili svrhu i način izvršenja krivičnog dela od strane počinitelaca.

Ključni problem u izboru dokaza da bi se istražilo postojanje ili nepostojanje obrasca zločina biće korišćenje tehnika uzoraka koje su manje ili više u skladu sa standardima empirijskog istraživanja.

5.1. Koncept i precedent uzorkovanja u međunarodnom pravu

Uzorkovanje je tehnika empirijskog istraživanja koja se sastoji od izbora podskupa dokaza koji je u stanju da predstavlja ukupni relevantni prostor (dok se celi prostor naziva „univerzum”, „populacija” ili „okvir uzorkovanja”). Uzorkovanje je čest termin u istraživanjima iz oblasti društvenih nauka, ali se ne koristi u regularnim krivičnim istragama. Pozivanje na primere je veoma česta praksa u pravnoj retorici. Advokati su toliko uvežbani i naviknuti na to da često samo primere koriste kao retorička sredstva bez da stvarno osećaju potrebu da opravdaju korelaciju između primera sa širim okvirom dokaza. U empirijskoj istrazi nema mesta za tako ležerno korišćenje „primera”. Ako je nešto predstavljeno kao primer, neophodno je ustanoviti tačno zašto i kako on ilustruje širu sliku, zašto je to validan primer a ne anomalan ili slučajan događaj. Poznat je princip u

društvenim naukama da uzrokovanje nije naivna operacija. Ono može lako prouzrokovati predrasude koje bi pogrešno tumačile analizirani „univerzum” a validnost uzorka zavisice od primene složenih kriterijuma izbora poznatih kao tehnike uzorkovanja (prosti slučajni, stratifikovani, klaster, snoubol uzorci itd.) (34)

Određena vrsta uzorkovanje je veoma česta tehnika za izgradnju slučajeva međunarodnih zločina kako bi se izbegao teret predstavljanja dokaza za svaki relevantan slučaj, što bi bio materijalno nemoguće. Obično se prvo uspostavlja postojanje nekog opšteg plana, namere ili politike kojoj su kriminalni incidenti služili, a onda se predstavlja uzorak incidenata koji je reprezentativan za ceo obim zločina. Incidenti se biraju kao „studije slučaja” reprezentativne za celokupnu sliku. Ovaj pristup se koristio, među drugim principima, na Hunta suđenjima u Argentini, od strane Komisija za istinu Gvatemale i Perua (oni su njihove uzorke zvali „ilustrativni slučajevi”), Komisija za ljudska prava u Indoneziji („primarni slučajevi”) i u velikom broju slučajeva protiv rukovodstva pred ICTY/ MKSJ i ICTR/ MKSR.

Kvalitet datog uzorka može postati problem bilo kog slučaja protiv rukovodećih figura za rasprostranjene i velike zločine. To je bio slučaj sa suđenjem Ajhmanu, gde nisu sva svedočenja žrtava prihvaćena kao validni uzorci šireg obrasca koji se može pripisati optuženom. Svedočenja o zločinima koja nisu bila odmah primenljiva prihvatana kao uzorak ili dokaz o obrascu ukoliko su se odnosila na logore, pošto su logori bili organizaciono povezani sa optuženim (kroz SS-ovu šemu hapšenja-deportacije-zatvaranja-istrebljivanja). Svedočenja o zločinima nepovezanim sa sistemima logora nisu bila isto prihvatana od strane sudija, jer, iako su mogla u širem smislu biti shvaćena kao deo Nacističkog obrasca progona, nije bilo jasne organizacione veze sa optuženim. Nisu bili viđeni kao reprezentativni uzorak obrasca koji bi se mogao pripisati optuženom (kao u svedočenjima o zločinima počinjenim u Varšavskom getu). Zato, zapis o slučaju Ajhman pokazuje da je žrtva Aušvica mogla biti predstavljena kao validan uzorak relevantnog zločina, ali ne i žrtva iz Varšavskog geta.

U slučaju protiv Blaškića (komandanta vojne operativne zone) pred ICTY/ MKSJ glavni tužilac je razvio „rasprostranjen i sistematski” projekat da bi skupio dokaze o obrascu izvan vojne zone odgovornosti optuženog kako bi podžao optužbe za zločin protiv čovečnosti. Jedan od svedoka je u ovom cilju svedočio o nekom masakru koji su počinili članovi iste armije kojoj je pripadao optuženi, protiv žrtava iste etničke pripadnosti, tokom istog perioda, i u oblasti koja je navodno bila isplanirana za vojnu okupaciju, ali van zone odgovornosti optuženog. Tokom unakrsnog ispitivanja odbrana je iznela da je masakr bio izuzetak jer, uprkos svim gorepomenutim zajedničkim elementima, postojala je činjenica da svedok nije imao nikakvo saznanje (direktne ili indiretne) o bilo kom drugom masakru počinjenom od strane snaga povezanih sa optuženim, i činilo se da nije bilo obrasca u izvođenju masakra. Sudije pretresnog veća su smatrale da je bilo (rasprostranjenog) obrasca masovnih hapšenja, proterivanja, mučenja, i uništavanja koji su služili višoj politici teritorijalnog osvajanja, i bili su primenjeni metodično (sistematski), i osudili su optuženog shodno tome.

Pitanje i dalje stoji, da li je taj masakr bio validan uzorak da bi se ilustrovao obrazac zločina? Ne postoji jedinstven odgovor na ovo pitanje. Problem je u tome što je „obrazac”

proceduralni konstrukt, koncept oblikovan procesom, često nejasnih granica. Tužilaštvo će težiti da naglasi najdramatičnije, najozbiljnije aspekte navodne opšte slike, čak i ako oni nisu centralni obrazac. Sa druge strane, odbrana će ili potpuno osporavati ili insistirati ograničeno razumevanje obrasca. Za objektivnog tužioca koji želi da objektivno predstavi činjenice (kao što je tradicija građanskog prava, i kao što zahteva statut ICC/ MKS), dokazi koji su od centralnog značaja za obrazac bi trebalo da prevladaju u odnosu na dokaze koji su dramatičniji ali manje reprezentativni. U slučajevima ICTY/ MKSJ argumenti o obrascima zločina bili su uslovljeni, prvo, jako neprijateljskom tužilačkom politikom, a onda i primenom sveobuhvatne optužbe za „progon”, koja je ciljala na najnejasnije moguće granice koncepta obrasca. Kao rezultat, prvostepena presuda Blaškiću je bila razmotrena od strane Žalbenog veća na drugim suštinskim i proceduralnim osnovama.

U slučajevima protiv civilnih vođa argument o obrascu zločina je naročito važan, zato što često, u odsustvu direktnih dokaza o umešanosti u izvršnu strukturu, snažna osnova zločina postaje ključna za zaključak o odgovornosti nadređenog. Ograničenja argumenta „uzorkovanje i obrazac” vide se u dva nepovezana slučaja protiv civilnih vođa pred ICTY/ MKSJ sa različitim rezultatima. U slučaju Stakić, Pretresno veće je osudilo optuženog za masakr o kome nije bilo dokaza koji su ukazivali na naređenje, niti je bilo drugih direktnih dokaza, zato što su sudije razumele da je to bio deo doslednog obrasca nasilja izazvanog politikom kojoj je optuženi doprineo (Masakr na području planine Vlašić, ubistvo više od 200 zatvorenika u avgustu, 1992.). U slučaju Kordić, Pretresno veće je odbilo sličan argument tužilaštva i oslobodilo optuženog jer sudije nisu ustanovile da je dati masakr bio validan uzorak šireg obrasca, već vanredan događaj koji se ne može pripisati optuženom samo na osnovu zaključaka izvedenih iz dokaza (masakr u Stupnom Dolu, ubistvo 16 meštana u oktobru, 1993.).

Iako gorepomenuti primeri pokazuju da je moguće i neophodno koristiti metodu uzorkovanja u istrazi međunarodnih zločina, postoji potreba da se ova praksa sistematizuje i da se ustanove standardi većeg empirijskog kvaliteta. Ovo nije egzaktna nauka i bilo bi pogrešno pretvarati se da jeste. Ovo je pokušaj da se dođe što je bliže moguće do objektivnog i naučno respektabilnog metoda prikupljanja dokaza integracijom najpouzdanijih metoda iz socijalnog istraživanja i krivičnih istraga. Ovo nije nužno ni statistika, koja kada je moguće treba da se razvije kao nezavisan projekat. Nije namera da se da se proceni precizan broj populacije (kao što je slučaj sa studijom demografije), već da se pokaže određena veličina, prostranost, i odlike viktimizovane populacije u relativno širem smislu koji zahtevaju elementi zločina) po kriterijumima „rasprostranjenosti” i slično, što je prilično opšta kategorija.

5.2. Okvir uzorkovanja, validnost podataka i verifikacija

Okvir uzorkovanja je prostor sa kojeg se uzima uzorak, i ono o čemu se donosi zaključak na osnovu uzorka. Ovo je na neki način epistemološki paradoks, jer morate unapred definisati prostor koji će biti predstavljen pre nego što odredite uzorak, ali tako istraživanja funkcionišu, ne možete zauzeti „pozitivističku” tačku gledišta da „slepo” birate uzorke bez preliminarnog koncepta okvira.

Okvir uzorkovanja može biti definisan na osnovu prima facie dokaza izvedenih iz sekundarnih izvora, kao što su nevladine organizacije i medijski izveštaji, opšti izveštaji sa monitoringa, navodi žrtava itd. Okvir treba koristiti na nivou radne hipoteze ili privremenog koncepta koji se treba dodatno testirati shodno izvorima većeg kvaliteta kako se oni budu prikupljali. Može biti definisan sledećim parametrima (svim ili samo nekim od njih, kako je prikladno): a) vrsta krivičnog dela – ubistvo, silovanje itd.; b) profil žrtve – pol, etnička pripadnost, socijalni status, i druge relevantne odlike; c) hronologija – relevantni period i značajni podsegmenti; d) geografija – relevantno područje i podsegmenti; e) Jedinice počinilaca – relevantne strane i jedinice konflikta; f) Nivoi zločina – različiti stepeni bliskosti i kontrole osumnjičenih.

Niz segmenata je definisan ovim parametrima, sa ciljem prikupljanja validnih uzoraka od svih, ili koliko je moguće, onih koji se smatraju relevantnim (što je ekvivalentno tehnici koja se zove „klastar uzorkovanje” sa probabilističkim pristupom, ili „kvotno uzorkovanje” sa neprobabilističkim pristupom). Ovo se grafički može predstaviti tabelom koja u dve ose ukršta listu svih parametara i njegovih segmenata.

Sledeći korak bi bilo definisanje broja izjava (ili drugih stavki dokaza) koji treba da se prikupe za svaki relevantni segment, na primer, za ubistva u X oblasti i Y periodu i Z grupe žrtava, ili počinjene od strane jedinice X u periodu Y. Broj izjava treba da bude srazmeran veličini segmenta (uslov koji je poznat kao VPV, Verovatnoća Proporcionalna Veličini) i značaju segmenta za obrazac. Ovo drugo zahteva preliminarnu procenu o tome koji zločini su od centralne važnosti za obrazac, a koji su dodatni, anegdotski ili manje reprezentativni.

Obično, ne postanu sve uzete izjave validna svedočenja pred sudom. Iz velikog broja razloga mnogi svedoci neće biti dostupni ili voljni da svedoče na suđenju. Može se desiti da svedoci imaju privremeni boravak ili nomadski status pa će biti veoma teško ili nemoguće ponovo ih pronaći kada počne faza suđenja (do čega može doći mnogo kasnije pošto je izjava uzeta). Neophodno je uzeti ove poteškoće u obzir i proceniti odnos između broja dostupnih izjava i broja dostupnih svedoka. Pravna procena prihvatljivosti pisanih izjava pod zakletvom je neophodna kako bi se veću podnele izjave čak i ako svedoci nisu dostupni.

Kvalitet izvora mora biti procenjen pre početka projekta uzorkovanja. Ako se ne mogu dobiti izvori prihvatljivog kvaliteta, nema svrhe započinjati projekat uzorkovanja. Izvori tehnike uzorkovanja ne moraju da budu samo svedoci, forenzički i drugi dokazi mogu biti jednako validni. Parametri za procenu validnosti podataka uključuju: a) neposrednost – primarni ili sekundarni izvori, hronološka blizina itd.; b) pouzdanost – pozadina, kognitivna sposobnost, i druge subjektivne odlike izvora; c) kredibilnost – spoljašnje potkrepljenje, unutrašnja konzistentnost, i druge odlike informacija; d) kompletnost znanja u odnosu sa incidentom u celini; e) dostupnost i prihvatljivost – da li će izvor biti dostupan za svedočenje i prihvatljivost na sudu.

Pristrasnost uzorka utiče na kriterijume izbora i prikupljanje uzorka na ekstrapoliranoj slici. Uzorci mogu biti pristrasni iz više namernih ili nenamernih razloga, sa lošom ili dobrom namerom, zbog nemogućnosti pristupa određenim segmentima, zbog metoda prikupljanja, zbog ličnih agendi ili agendi institucija koje su posredovale u procesu

prikupljanja. Lokalni ili drugi agenti koji su posredovali u procesu prikupljanja mogu sami imati svesne ili nesvesne predrasude. Neke osobe ili institucije mogu imati poseban interes za određenu vrstu zločina ili žrtvi, ili mogu biti uslovljeni načinom komunikacije sa primarnim izvorima. Takve pristrasnosti mogu spadati u kategoriju neizbežnih. U tom slučaju mere za kontrolu pristrasnosti će biti neophodne (neutralizacija uz pomoć alternativnih posrednika ili izvora, izričito pominjanje i slično). Zamislite listu žrtava koju je obezbedilo neko udruženje žrtava. Kako bi se mogla koristiti za potrebe uzrokovanja potrebno je analizirati potencijalnu pristrasnost koja može biti povezana sa občašću i aktivnošću udruženja, njihove metode provere informacija, njihovu agendu i njihov ideološki profil. Ponekad posrednici mogu želeći da izolovane incidente prikažu kao uzorke šire kampanje, sa ciljem da izmanipulišu istragu kako bi se uklopila u njihovu agendu.

Rezultat projekta uzorkovanja, ekstrapolirana slika, mora da bude testirana i verifikovana protiv izvora sa sveobuhvatnim znanjem, koji se takođe zovu izvori obrasca. Ovo su izvori koji mogu dati kredibilne izjave o obrascu, jer su imali pristupa nekolicini ili većini segmenata okvira uzorkovanja. To mogu biti sledeće vrste svedoka (i izjava): terenski radnici međunarodnih i nevladinih organizacija; zdravstveni radnici; novinari; lokalne vlasti; misionari ili religijske vođe.

Objašnjenja ovog teksta (od br 01 – 34)možete pronaći

http://www.war-crimes-genocide-memories.org/fajlovi/lectures/01_lectures__xabier.pdf

**Tekst je uzet iz knjige „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, urednica Janja Beč-Neumann, Univerzitet u Sarajevu, CIPS, Sarajevo (2007) str. 19-61*

S engleskog preveo Vlastimir Stevanović

Lektura Ana Dešić

LUC REYCHLER

UNIVERZITET LEUVEN BELGIJA

PREDAVAČ NA KURSU „RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

IUC/INTER UNIVERZITETSKI CENTAR, DUBROVNIK 2005

www.war-crimes-genocide-memories.org

SPREČAVANJE RATNIH ZLOČINA I GENOCIDA: POGLED SA BALKONA

Zahvaljujem vam se što ste me pozvali na ovaj kurs u Dubrovniku. Ovo je jedan od najdubljih i najinteresantnijih kurseva kojima sam prisustvovao i to zato što je toliko realan i što je posvećen razmeni i suočavanju sa bolnim iskustvima bliske prošlosti. Slušao sam Janju Beč i slušao sam vas, i onda sam odlučio da promenim temu moga izlaganja. Neću pričati o sledećem genocidu niti o izazovima sa kojima se suočavaju mirovna istraživanja. Delim sa vama uverenje da je suočavanje sa prošlošću veoma važan činilac rekonstrukcije društva. Suočavanje sa prošlošću može da se odvija na konstruktivan i destruktivan način; ono može da dovede u depresiju i vas i druge ali takođe može da posluži da se izgradi nova budućnost. Verujem da je korisno gledati na prošlost iz više različitih perspektiva. Prošlost ne može da se negira ali o njoj može da se pregovara. Kada se situacija usija, trebalo bi se izmaći i posmatrati je sa distance, kao sa balkona. Želeo bih da podelim sa vama nekoliko različitih perspektiva gledanja na vašu prošlost².

1. Izgradnja mira je moguća

Prva perspektiva, ugao gledanja, ukazuje da nasilje počinjeno u prošlosti nije nepremostiva prepreka za izgradnju nove, zajedničke budućnosti koju će karakterisati bezbednost, sloboda i prosperitet. Region Evropske Unije je pre 1945. godine bio jedan od najkrvavijih regiona u svetu. Da je postojao Ginisov rekord u nasilju, oborili bismo ga sigurno. Započeli smo dva svetska rata, imali smo autoritarne rezime, vodili smo građanske ratove, sprovodili genocide i organizovali koncentracione logore u kojima je 12 miliona ljudi uništeno, i najzad, vladali smo svetom. Posle 1945. postali smo jedan od najslobodnijih, najbogatijih i najbezbednijih regiona u svetu. Da li je to zato što smo mi generacija anđela dok su naši roditelji i njihovi roditelji bili đavoli? Ne mislim da je tako. To je zato što smo se suočili sa prošlošću na konstruktivniji način i izgradili uslove za održivi mir.

2. Nemojte izgubiti iz vida veliku sliku prošlosti

Druga perspektiva nas podseća da treba imati u vidu veliku sliku prošlosti kada se suočavamo sa njom. Neophodne pretpostavke ili preduslovi za stvaranje održivog mira – prema istraživanjima mirovnih studija - mogu da se klasifikuju u pet temeljnih blokova na kojima počiva izgradnja mira: 1. uspešan sistem komunikacije, konsultacija i pregovaranja, 2. strukture i institucije koje podstiču mir, 3. integrativna političko-psihološka klima, 4. dovoljan broj lidera koji podstiču izgradnju mira i 5. povoljno međunarodno okruženje.³ Svi ovi temeljni blokovi su neophodni i međusobno se podupiru. Ograničenost bilo kog od njih može ozbiljno da umanjí stabilnost ili uspešnost čitavog procesa izgradnje mira.

Prvi temeljni blok znači uspostavljanje sistema uspešne komunikacije, dogovaranja i pregovora između strana u sukobu, na različitim nivoima. Nasuprot stilu pregovaranja koji se koristi u većini međunarodnih organizacija, stil pregovaranja u Evropskoj Uniji je preovlađujuće integrativan. Da bi se postigao sporazum koji je koristan za obe strane, potrebno je uložiti dovoljno vremena i kreativnosti. Bez stila sporazumevanja u kojoj obe strane dobijaju, win-win stil, Unija bi se raspala.

Drugi temeljni blok se sastoji od struktura koje podržavaju mir. Da bi se dostigao održivi mir, države koje su u konfliktu treba da uspostave političke, ekonomske i bezbednosne strukture i institucije koje podržavaju mir. Proces političkih reformi znači uspostavljanje političkih struktura sa visokim stepenom legitimnosti. Dva faktora utiču na status legitimnosti: a. sposobnost režima da obezbedi osnovne vitalne potrebe kao što su bezbednost, zdravstvene usluge, posao i tako dalje, b. demokratske procedure. Autoritarni režim sa visoko kvalifikovanim liderima i tehokratama može, na početku, da dostigne visoku legitimnost ali, na kraju, održivi mir najbolje čuvaju stabilne demokratije. Vrlo je važno istaći da tranzicija iz jednog stanja (npr. ne-demokratskih struktura) u drugo (npr. stabilno demokratsko okruženje) ne ide lako: tranzicija je glavni problem.⁴ Proces ekonomskih reformi podrazumeva uspostavljanje ekonomskog okruženja koje stimuliše održiv razvoj i smanjuje velike horizontalne i vertikalne nejednakosti. Strukture bezbednosti čuvaju i /ili povećavaju objektivnu i subjektivnu bezbednost populacije tako što uspešno odgovaraju na unutrašnje i spoljašnje pretnje. To podrazumeva kooperativni bezbednosni sistem koji proizvodi visok nivo humane bezbednosti, kolektivnu odbranu i sigurnost kao i proaktivne napore za sprečavanje konflikata.

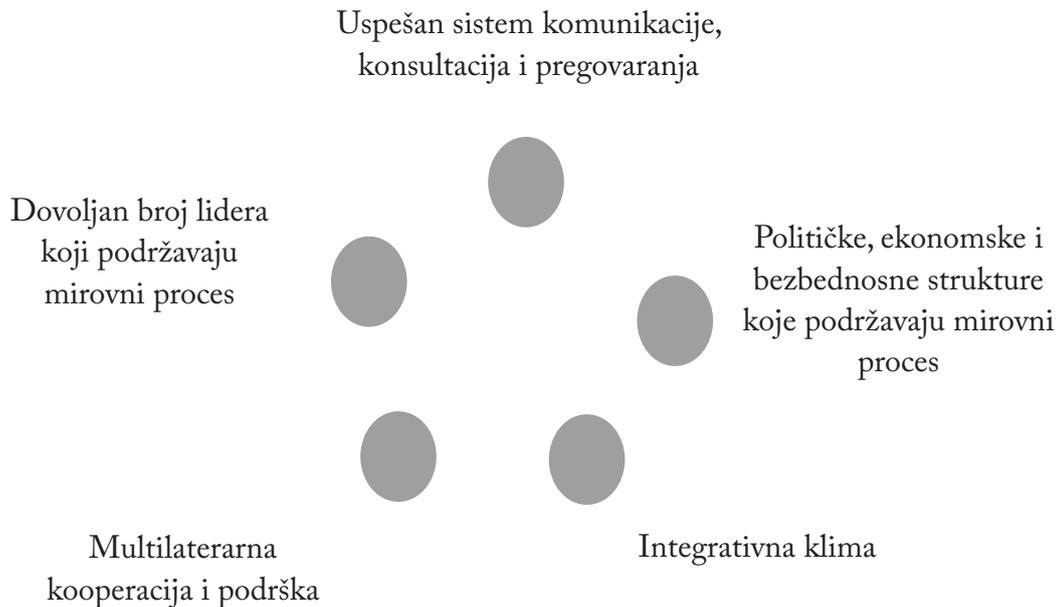


Tabela 1. Pentagon izgradnje održivog mira

Stvaranje integrativne klime je treći temeljni blok za proces izgradnje održivog mira. Ovaj temeljni uslov ističe važnost postojanja povoljnog socio-psihološkog okruženja.⁵ Iako je opšta klima manje opipljiva i teže se uočava od drugih pomenutih oslonaca, ona se može procenjivati preko posledica. Integrativna ili neintegrativna klima se iskazuju u formi stavova, ponašanja i institucija. Ono što određuje integrativnu klimu je povoljna budućnost koja je posledica saradnje, razvoja osećanja zajedništva ili mnogostrukih lojalnosti i najzad pomirenja.

Četvrti temeljni blok je povoljno regionalno i međunarodno okruženje. Stabilnost mirovnog procesa često zavisi od ponašanja i interesa susednih zemalja ili od regionalnih sila. Ovi akteri mogu da imaju pozitivan uticaj na mirovni proces tako što će pružiti politički legitimitet ili podršku, tako što će pomoći u procesu demobilizacije i demilitarizacije ili što će podržavati i stimulisati regionalnu trgovinu i ekonomsku integraciju. Ti isti akteri međutim, mogu takođe da zaustave progres i put ka stabilnosti tako što će, na primer, podržavati određene grupe koje ne podržavaju mirovni proces. Takođe, šira međunarodna zajednica igra presudnu ulogu u najvećem broju postkonfliktnih zemalja. Međunarodna zajednica preko UN agencija ili drugih međunarodnih (ne)vladinih organizacija može da obezbedi najznačajnije resurse i fondove ili čak da preuzme direktnu odgovornost za široku lepezu zadataka kao što su proces (fizičke) izgradnje i obnove, humanitarna pomoć, razvojna saradnja, sigurnosne garancije, itd.

Peti temeljni blok čini dovoljan broj lidera i liderki koji se zalažu za izgradnju mira.⁶ To mogu biti lideri u različitim oblastima (politika, diplomatija, odbrana, ekonomija, obrazovanje, mediji, religijia, zdravstvo...) i na različitim nivoima: najvišem, srednjem i grassroot nivou.⁷ Jedna od najznačajnijih tema kojima se bavi mirovno istraživanje trebalo bi da bude identifikovanje karakteristika uspešnih lidera kao što su: Nelson Mandela, Mahatma Gandi, Mihael Gorbačov, Vaclav Havel, Žan Mone, Helmut Kol, Džordž Maršal, Martin Luter King, Žak Delor i mnogi drugi. Potrebno je utvrditi koji lideri su bili uspešni a koji neuspešni i identifikovati sličnosti i razlike između onih koji su uspešno izgrađivali mir i onih koji su ga razarali.⁸ Način vođenja procesa transformacije konflikta određuje kako će teći izgradnja mira. Uspešni lideri i liderke imaju viziju zajedničke, čiste i uzajamno privlačne budućnosti za sve koji žele da sarađuju; oni i one čine sve da utvrde i u potpunosti razumeju sve izazove sa kojima se susreću; konflikt sagledavaju na refleksivan način; njihovo ponašanje je adaptivno, integrativno i fleksibilno; dobro su upoznati sa nenasilnim metodama; koriste mešavinu intencionalne i konsekventne etike; i na kraju, to su hrabre žene i muškarci sa visokim stepenom ličnog integriteta.

3. Pomirenje različitih vrednosnih sistema

Treća perspektiva ukazuje na postojanje konstruktivnog i destruktivnog načina gledanja na prošlost. Suočavanje sa prošlošću je od ogromne važnosti u post konfliktnoj fazi. Ono može da pomogne izgradnju bolje budućnosti za sve strane u sukobu ali može i da nastavi konflikt. Konstruktivno suočavanje sa prošlošću vodi ka pomirenju, koegzistiranju i/ili saradnji u budućnosti. U mnogim slučajevima konstruktivni pristup ima šest tačaka: 1. istina, 2. pravda/suđenja, kompenzacija i lustracija, 3. uzajamna uveravanja da se nikad neće ponoviti sukob, 4. posvećenost izgradnji bolje budućnosti za sve, 5. priznavanje odgovornosti i izražavanje žaljenja, 6. samilost ili zahtev da oprostimo i da nam bude oprošteno. Ovo poslednje često nije prisutno. Suočavanje sa prošlošću na nešto manje konstruktivan način znači: a) da se čine pokušaji da se zaboravi ili duboko zamrzne prošlost; b) da se izvrće prošlost, opredeljuje se za osvetu ili retributivnu pravdu; ne postoji želja da se izgradi zajednička budućnost za sve; ne prihvataju se izrazi žaljenja i ne pokazuje samilost. Evropska Unija je uspela da se suoči sa prošlošću na način koji je pomogao da se izgradi bolja budućnost. U Južnoj Africi je suočavanje sa prošlošću takođe obavljeno na konstruktivan način. Svaki proces suočavanja sa prošlošću je jedinstven i drugačiji zato što podrazumeva pregovaranje o suprotstavljenim vrednostima kao što su istina, pravda, bezbednost, saosećanje i ekonomski razvoj. Na ove pregovore utiču kultura, razumevanje zajedničke osnove za pregovore kao i odnosi moći u postkonfliktnom kontekstu.

4. Razumeti „Kako smo dospeli ovde?”

Četvrta perspektiva naglašava važnost razumevanja šta se stvarno dogodilo. Razumevanje ne podrazumeva opravdanje nasilja. Razumevanje ne psihologizira, moralise niti legalizuje ljudsko ponašanje. Naravno, nasilje su počinili psihopate i kriminalci. Njima mora da se sudi. Ipak su ogroman deo nasilja počinili normalni ljudi u nenormalnim

okolnostima. Procesu ne koristi ako se ljudi dele na „žrtve i posmatrače”, ako se oni koji su živeli na okupiranim teritorijama ili represivnom okruženju nazivaju „kukavicama” zato što nisu pružali otpor. Bolje je razumeti zašto nisu uspjeli da se odupru i istražiti šta može da se učini da bi se osnažili za budućnost. Stav koji se zauzima da bi se sprečio terorizam i genocid nije isti kao stav za sećanje, memorijale i komemoracije. Jedan od razloga za memorijale jeste da se zapamte i uvažavaju žrtve. Da bi se nasilje sprečilo, pod jedan, mora da se napravi široka analiza nasilja i pod dva, da se antagonistički okvir sagledavanja nasilnog konflikta zameni reflektivnim okvirom.

A. Široka analiza nasilja

Mediji izveštavaju o najvidljivijim tipovima nasilja (terorizam, građanski ratovi, genocidi...). Ako se primeni šira definicija nasilja, dobija se drugačija slika. Po široj definiciji, nasilje je: (a) situacija u kojoj su kvalitativna i kvantitativna očekivanja dužine života⁹ određene grupe unutar društva, države, regiona ili sveta značajno kraća od drugih grupa i (b) to može da se pripíše jednom ili mnogobrojnim izvorima nasilja kao što su: fizičko nasilje, strukturno nasilje, psihološko nasilje, kulturno nasilje, loše upravljanje, organizovani kriminal i vanzakonske aktivnosti.¹⁰ Razlika između oružanog nasilja i drugih tipova nasilja je u tome što je oružani sukob direktan, vidljiv i brže ubija. Drugi tipovi nasilja su indirektni, manje vidljivi i pogađaju veći broj ljudi. Gandi je siromaštvo nazivao najgorim oblikom nasilja.¹¹ Ono pogađa milijardu ljudi koji žive sa 1 dolarom dnevno i 2,8 milijardi ljudi koji žive sa manje od 2 dolara dnevno. Na zapadu siromaštvo znači loš život. U Trećem svetu, siromaštvo znači životnu ugroženost.¹²

Mapiranje tkivo nasilja, uključujući i manje vidljive, daje realističniju sliku nasilja danas u svetu. Paradoksalno je da je pažnja medija i istraživanja upravljena na senzacionalno nasilje (terorizam, neregularna i konvencionalna ratna dejstva) koje ima manje žrtava od drugih oblika nasilja. Terorizam ubija približno 5000 ljudi godišnje¹³; antiterorizam i konvencionalni ratovi sto puta više (500 000); strukturno nasilje skraćuje život stotinama miliona ljudi a loša uprava skraćuje dužinu života za više od 1,5 milijardu ljudi. Loša uprava ima mnogo lica. Ona se iskazuje kroz: a. pohlepu i korupciju (smrtnost odojčadi se povećava za 75% kada nivo korupcije pređe sa srednjeg na visoki nivo) b. ravnodušnost i zanemarivanje (primer su genocidni konflikti u Čečeniji i Sudanu) c. neznanje i glupost (setimo se Maovog „velikog skoka napred” u Kini koji je prouzrokovao smrt miliona Kineza; drugi primer je povlačenje Plavih šlemova iz Ruande 1994 kada je započelo genocidno nasilje) i d. štetne i negativne posledice političkih odluka sa dobrim namerama.¹⁴ Loša uprava ubija. Dalje, postoji mnogo podataka o transnacionalnom organizovanom kriminalu koji ugrožava ljudsku bezbednost. Procenjuje se da kriminalne organizacije zarađuju 300 do 500 milijardi dolara godišnje samo kroz trgovinu drogom koja je njihov najveći izvor prihoda.

Poslednja nit onog što čini tkivo nasilje jesu „senke rata”. Karolin Nordstrom ih opisuje kao kompleksni set ekonomskih i političkih veza koje se odvijaju van uobičajenih državnih kanala i često imaju veću moć i od samih država. Taj ekonomski protok odvija

se u rasponu od banalnih (cigarete ili piratski softver), preko ozbiljnijih (drago kamenje i drvena građa) do opasnih (oružje i zabranjeni narkotici). Početna procena je da ovakve vandržavne aktivnosti godišnje generišu bilione dolara.¹⁵ Ova suma novca je veća od budžeta međunarodnih organizacija, EU ili UN. Budžet EU za 2004. je bio 99,52 milijardi eura; budžet UN za 2002/2003 je bio 2,6 milijardi dolara. Deo nelegalno stečenog novca mogao je da se upotrebi za Milenijumske ciljeve kojima treba 135 miliona \$ u 2006. i 195 miliona \$ za 2015. To su ogromna sredstva koja bi se mogla koristiti za prevenciju konflikata i izgradnju mira.

Za efikasno sprečavanje nasilja potrebno je poznavati celo tkivo nasilja. Oružano nasilje je isprepletano sa raznim drugim oblicima nasilja. Pre izbijanja erupcije genocida u Ruandi u svoj svojoj silini, zemlja je smatrana relativno bezbednom. Šira analiza nasilja mogla je da nas bolje upozori na rast tenzija u Ruandi.¹⁶ Jednostranu analizu nasilja često plaćamo veoma neprijatnim iznenađenjem.

<i>Fizički oblici nasilja:</i> terorizam, gerila i konvencionalno ratovanje vidljivo, direktno	<i>Psihološki oblici nasilja</i>	<i>Kulturni oblici nasilja</i>
<i>Strukturni oblici nasilja:</i> političko, ekonomsko i kulturno isključivanje Manje vidljivo, indirektno	Nasilje znači skraćivanje života ili značajno niska kvalitativna i kvantitativna očekivanja određene grupe/ određenih grupa	<i>Loša državna uprava:</i> korupciju; ravnodušnost i zanemarivanje; pohlepa i sebični interesi; religijski i ideološki uslovljen rad državne uprave; negativni uticaji intervencija koje su bile dobronamerne
<i>Organizovani kriminal</i>	<i>Ekonomske aktivnosti van legalnih tokova</i>	<i>Nasilje prema životnoj sredini</i>

Tabela 2. Tkivo nasilja

B: Refleksivni okvir sagledavanja prošlosti

Okvir fokusira pažnju. Okvir na slici usmerava pogled posmatrača.¹⁷ Džej Rotman razlikuje četiri procesa koji obeležavaju antagonistički okvir, stvaranje slike protivnika u konfliktu:

- *Optuživanje* druge strane za sukob
- *Polarizovanje* naše strane nasuprot njihovoj

-*Pripisivanje* negativnih karakteristika i odlika protivnicima

-*Projektovanje* neprihvatljivih crta nas samih na druge

Insistiranje na antagonističkom okviru dovodi do eskalacije sukoba. Pozitivni potencijal sukoba koji bi mogao da se upotrebi - dinamika, kreativnost i promena, na taj način je uništen. Tek kada se antagonizam zameni refleksivnim okvirom može da se dogodi dramatična promena. Refleksivnost počinje kada u konfliktu preorijentišemo sebe (i grupu sa kojom se identifikujemo), kada od optuživanja i žrtve pređemo na sopstvenu odgovornost i odluku.

Od optuživanja ka *odgovornosti i odluci*. Optuživanje je način da se prihvati status žrtve i optuže počinioci, njihova deca i unuci. Ako se konflikt sagleda kao mogućnost da se nešto nauči i ako se naša uloga i strana sagleda bar kao delimično odgovorna, makar kad su u pitanju osećanja i reakcije, postoji mogućnost da se izađe iz začaranog kruga nasilja. Ako sebe vidimo kao potencijalnog agenta promene, to može da dovede do konstruktivnog kruga saradnje.

Od „*Naši protiv Njihovih*” do „*Zajedničkog Mi*”. Korišćenje refleksivnog okvira podrazumeva da strane u sukobu budu u stanju da razumeju interaktivnu prirodu njihovog konflikta. To zahteva da obe strane razumeju kontekst i motivaciju za misli i dela druge strane podjednako kao i svoje.

Od negativnog pripisivanja do *analitičke empatije*. Analitička empatija je pomoćno sredstvo koje omogućava zavađenim stranama da u tuđoj agresiji, makar delimično, prepoznaju i svoju, da agresiju razumeju kao reakciju izazvanu frustracijama i pretnjama koje ugrožavaju osnovne potrebe i vrednosti svih.

Od projektovanja do *samosvesti*. U stvaranju mira, tek ako razumemo činjenicu da smo mi sami nesavršeni, skloni greškama i samo ljudi, moći ćemo da započnemo ovladavanje mračnim delom nas samih.¹⁸

5. Perspektiva: Genocidi su univerzalno slični

Peta perspektiva naglašava da je genocidno ponašanje zločin protiv celokupnog čovečanstva. Konflikti su univerzalno slični, kulturno su različiti, individualno jedinstveni, istovremeni, nepromenljivi i intrigantni. Postoje dva mentalna modela koji sprečavaju da se uči iz prošlosti: (a) ako smatramo da je genocid koji smo preživeli jedinstven i ne može se porediti sa bilo kojim drugim; (b) ako mislimo da su naše žrtve važnije od drugih žrtava. Komparativno istraživanje genocida pokazuje da genocidi oduvek postoje. Istraživanja definišu 6 stalnih činilaca ili uslova koji podstiču genocide: (1) urušavanje političkog, ekonomskog i bezbednosnog okruženja; (2) autoritarna vlast koja probleme pripisuje određenoj grupi u društvu; (3) sistematsko opravdavanje dehumanizacije žrtava;

(4) plan; (5) relativno bespomoćne žrtve i (6) međunarodna zajednica koja je svesna šta se događa, moralno osuđuje događaje ali ne interveniše uspešno da bi sprečila ili zaustavila genocidno ponašanje. Postoji još jedan slučaj koji uključuje pohlepu kolonizatora koji iseljavaju i/ili ubijaju lokalno stanovništvo.

Drugi model koji koči sprečavanje genocida zasnovan je na statusu koji se dodeljuje žrtvama – neke su proglašene prvom klasom, neke drugom a neke trećom. Neke žrtve dobijaju veliku pažnju, druge nešto manju dok veliki broj žrtava nad kojima su počinjeni zločini protiv čovečnosti ostaju u najvećoj meri nevidljive (Darfur, Kongo).

6. Perspektiva:

Suočavanje sa prošlošću bez vizije budućnosti je mučno iskustvo

Šesta perspektiva nas podseća koliko je teško prevazići prošlost kada ne postoji budućnost. Važna komponenta suočavanja sa prošlošću jeste očuvanje sećanja, izgradnja spomenika i komemoracija žrtvama. Deo ljudi veruje da treba podići što više spomenika kako bi nas podsećali na surovu prošlost. To ima smisla ali treba reći da način na koji se memorijali grade može da spreči izgradnju mira. Ovo je posebno važno kada su: (a) spomenici vezani za skorašnji genocid i zločine protiv čovečnosti; (b) kada su podignuti jednim žrtvama a isključuju druge, (c) kada se koriste za političku propagandu i (d) kada se koriste da opravdaju represivno ponašanje potomaka žrtava. Jasno je da moramo da gledamo u prošlost ali je takođe postalo jasno da je veoma teško baviti se prošlošću ako se u isto vreme, na konstruktivan način, ne okrenemo sadašnjosti i budućnosti .

7. Perspektiva: Konsekvencionalno i kontekstualno mišljenje

Sedmi ugao gledanja nas podseća da dobre namere ne donose uvek dobre rezultate. U postkonfliktnim situacijama, kada je društvena klima još uvek napeta i nesigurna, dobre namere su nekada prilično grube. Neki insistiraju na tome da više pravde doprinosi uspostavljanju mira; drugi veruju da će nam istina doneti mir; neki ističu važnost saosećanja, drugi predlažu da se zaboravi prošlost i sve snage uprave na izgradnju nacije. Ovo nazivamo planiranim i principijelnim pristupom. Da bi se suočili sa prošlošću, trebalo bi da odaberemo konsekvencionalni i kontekstualni pristup. Konsekvencionalni pristup pokušava da predvidi pozitivne i negativne uticaje različitih puteva i načina na koji se bavimo prošlošću. Baziran je na pretpostavci da je suočavanje sa prošlošću zapravo pomirenje različitih vrednosti kao što su pravda, istina, sloboda, saosećanje, razvoj i bezbednost. Preterivanje sa jednom od vrednosti nauštrb drugih može ozbiljno da uspori mirovni proces. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je proces suočavanja kontekstualan: na njega utiču odnosi moći između strana u sukobu kao i njihova očekivanja u vezi budućnosti. Najvažniji kontekst jeste budućnost. Onda kada su ljudi cinični, defetisti, ne vide zajednički interes niti mogu da sanjaju o boljoj budućnosti, izgradnja mira je nezamisliva.

Zaključak

Za vaše suočavanje sa prošlošću, veoma je važno da budete svesni svoje sopstvene teorije o suočavanju sa prošlošću, o sećanju i o izgradnji mira. Ove lične teorije, najčešće znane kao „zdrav razum”, utiču na naše donošenje odluka. Kako su stavovi uglavnom implicitni i postoje na nesvesnom nivou, često se ne preispituju i ne istražuju. Uglavnom su nevidljivi, osim ako ih ne propitujemo. U koji od ponuđenih modela se uklapaju vaši stavovi? Odgovorite. Srećno!

STAVOVI SEĆANJA	STAVOVI IZGRADNJE MIRA
Da li je mir moguć? Prošlost je nepremostiva prepreka za izgradnju mira.	Mir je moguće ostvariti.
Sećanje, spomenici i komemoracije će nas sprečiti da se ponovi prošlost.	Izgradnja mira uključuje stvaranje mnogih mogućnosti.
Nasilje čine kriminalci i kukavički ljudi.	Veliki deo nasilja čine obični ljudi u nenormalnim okolnostima.
Najvažnije pitanje je: „Ko su počinioci”?	Najvažnije pitanje je: „Kako smo dospeli tamo”?
Terorizam je najveća pretnja u 21. veku	Da bi se nasilje razumelo potrebno je upoznati sve njegove oblike.
Naša patnja je najveća, naše žrtve moraju najviše da se uvažavaju.	Ne treba da postoje žrtve prvog, drugog ili trećeg reda.
Genocid koji se nama dogodio ne može se porediti ni sa jednim drugim.	Genocidi imaju univerzalne odlike, kulturno su različiti i jedinstveni.
Što više spomenika to bolje.	Spomenici mogu da zaustave mirovni proces.
Pravda i istina su najvažnije vrednosti u suočavanju sa prošlošću.	Suočavanje sa prošlošću je rezultat pomirenja različitih vrednosti kao što su pravda, istina, sećanje, bezbednost i razvoj.
Suočavanje sa prošlošću znači bavljenje počiniocima i žrtvama.	Suočavanje sa prošlošću zahteva duboko razumevanje dinamike konflikta
Suočavanje sa prošlošću određuje budućnost.	Suočavanje sa prošlošću je određeno onim šta očekujemo od budućnosti.
Odnosi moći ne smeju da određuju bavljenje prošlošću. Pravda mora da pobeđuje.	Odnosi moći utiču na bavljenje prošlošću.

Komentari

2. Građanski rat 90-tih ali i politiocid koji je od 1941 do 1978 odneo više od million života
3. Pored ovih 5 klastera potreban je i neophodan sistem (legalni, obrazovni, zdravstveni, sistem humanitarne pomoći i informacioni sistem) koji igra značajnu ulogu u procesu izgradnje mira.
4. Luc Reyhler, *Democratic peace building. The devil is in the transition*, 1999, Leuven University Press.
5. Luc Reyhler and Arnim Langer, *The Software of Peace building*, Canadian Journal of Peace Studies, November 2003.
6. Luc Reyhler and Anton Stellamans, *Researching peace building leadership* in Cahier of the Center for Peace Research and Strategic Studies (CPRS), University of Leuven, nr 71, 2005.
7. John Paul Lederach, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, 1997, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C.
8. Luc Reyhler and Anton Stellamans, *Peace building leaders and spoilers*, paper presented at IPRA conference, July 2002, Korea.
9. Indeks humane bezbednosti može da se koristi za određivanje očekivane dužine života.
10. Luc Reyhler and Michèle Jacobs, *Limits to violence*, in Cahier of the Center for Peace Research and Strategic Studies (CPRS), 2004, Leuven.
11. Gandhi je takođe rekao: „Zemlja obezbeđuje dovoljno da zadovolji ljudske potrebe ali ne i ljudsku pohlepu”.
12. Fareed Zakaria, *The education of Paul Wolfowitz*, in Newsweek, March 28, 2005.
13. Calling terrorism the greatest threat in the world masks most of the violence in today's world.
14. Luc Reyhler, *Limits to violence*, in Cahiers of the Center for Peace Research and Strategic Studies (CPRS), Nr 68, 2004, Leuven.
15. Carolyn Nordstrom, *Shadows of war*, 2004, University of California Press, Berkeley.
16. Peter Uvin, *Aiding violence*, 1998, Kumarian Press, Connecticut, USA.
17. Jay Rothman, *Resolving Identity-based conflict*, 1997, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
18. See Jay Rothman, op cit.
19. David Augsburg, *Conflict mediation across cultures*, 1992, Westminster / John Knox Press, Louisville, Kentucky.
20. Luc Reyhler, et al, *De volgende genocide (The next genocide)*, 2004, Leuven University Press, Leuven.
21. Peter Senne, *The fifth discipline fieldbook*, 1994, Doubleday, New York.

**Tekst je uzet iz knjige „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, urednica Janja Beč-Neumann, CIPS, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo (2007), strane 225-241, www.war-crimes-genocide-memories.org, lecturers, „ Preventing War Crimes and Genocide: A Look from the Balkony”*

*S engleskog prevela Ivana Vitas
Lektura Janja Beč-Neumann*

DENNIS GRATZ

UNIVERZITET HAMBURG, Ph.D. STUDENT

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2005

www.war-crimes-genocide-memories.org

ELITOCID I GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI*

U proleće 1992. godine britanski televizijski reporter Majkl Nikolson eliminaciju nekoliko desetina uglednih i rukovodećih ljudi iz Bijeljine, grada na severoistoku Bosne i Hercegovine, nazvao je elitocidom⁽¹⁾. Nakon zauzimanja gradskog jezgra paravojne jedinice iz Srbije, tzv. Arkanovi Tigrovi, prema prethodno sastavljenim listama za identifikaciju, locirali su lokalnu nesrpsku političku, intelektualnu, kulturno-versku i poslovnu elitu, uhapsili ih i ubrzo potom likvidirali. Koristeći termin elitocid, Nikolson je, u stvari, prvi semantički objasnio događaje koji su na identičan i koordiniran način pogodili više slojeve lokalnih bošnjačkih i hrvatskih zajednica na severu, zapadu i istoku Bosne i Hercegovine, odnosno u skoro svim ratom zahvaćenim oblastima. Naime, u periodu od samo nekoliko meseci, srpske paravojne formacije u širim područjima gradova Bijeljine, Brčkog, Višegrada, Zvornika, Bratunca, Foče, Prijedora i Sanskog Mosta neutralisale su uticaj lokalnih nesrpskih elita (likvidacijom, krivičnim gonjenjem ili zatvaranjem) što je za posledicu imalo razaranje i dezintegriranje lokalnog civilnog stanovništva.

Četrnaest godina kasnije, javno mnjenje, kao i pravna nauka i sociologija, uglavnom tumače zločine u Bosni i Hercegovini kroz prizmu sudski dokazanog genocida nad bošnjačkim stanovništvom u užem rejonu istočne Bosne (delimični genocid u Srebrenici, u julu 1995.). Pored toga, u naučnim, političkim i drugim krugovima vode se žučne diskusije o tome da li masovna ubistva Bošnjaka u drugim delovima zemlje predstavljaju krivično delo genocida čija klasifikacija po krivičnom zakonu je uglavnom otežana nemogućnošću da se dokaže postojanje namere (*dolus directus*) kao preduslov *sine qua non*. Čini se da je u okviru ovih diskusija specifičan fenomen selektivnog eliminisanja elitnih segmenata lokalnih nesrpskih zajednica u periodu april – septembar 1992, ustanovljen kao činjenica od strane većine autora koji su se bavili ili se još uvek bave ratom u Bosni i Hercegovini, bio nepravedno zapostavljen, iako upravo ovaj aspekt nudi potencijalni niz odgovora o cilju i svrsi ratnih akcija i krvoprolića sprovedenih nad civilnim stanovništvom ⁽²⁾. Razlog za naučno marginalizovanje ovog specifičnog oblika sistematskog zločina je pre svega nedostatak teorijskog okvira u kojem bi elitocid mogao biti praktično istražen i analitički procenjen. Za razliku od genocida, elitocid je pojam koji se veoma retko koristio u stručnoj i naučnoj terminologiji, pre svega zbog njegove izrazite nejasnoće, odnosno nepostojanja temeljne naučne kodifikacije. Etimološki, elitocid se sastoji iz dva termina: *elita*, reči francuskog porekla u značenju izabrani, lideri, i latinske imenice *occidio* (potpuno istrebljenje). Dakle, elitocid bi se mogao definisati kao sistematsko eliminisanje

vodećih i istaknutih figura u društvu ili grupi.

Simptomatično je da naučnici koriste reč elitocid kao semantički samorazumljiv termin, nešto što nosi smisao u sebi, bez strukturalne razrade ili sistematizacije tog značenja u okviru nauke o genocidu, sa kojom je ovaj sociološki fenomen usko povezan.

Osnovni problem naučno-teorijske neodređenosti i nejasnog sadržaja pojma elitocid je nedostatak, odnosno nesistematizacija karakteristika, na osnovu kojih bi se ovaj zločin kao složeni pojam mogao identifikovati i analizirati u realnosti. Potreba da se stvori sveobuhvatna, ali u isto vreme određujuća i praktično primenjiva definicija elitocida, kao i prateći teorijski okvir, je, naime, uslov za istraživanje i procenjivanje genocida „na terenu”. Generalno se može reći da je elitocid teoretski označen u nauci samo u okviru analize izvršenja određenih zločina genocida, i, u principu, kao jedna od pripremnih faza genocida(3), mada se masovni zločini elitocidnog karaktera mogu pratiti izvan genocidnih akcija (4). U analizi i klasifikaciji elitocidnih aktivnosti u Bosni i Hercegovini najdalje je otišao Mark Daner (Mark Danner) definisanjem konsekventnog uništavanja političkih lidera i drugih pripadnika bošnjačke elite, kao jedne od osnovnih faza genocida u Bosni i Hercegovini, i on je to *obezglavljivanje najboljih* uključio u svoj pregled zločina genocida nad Bošnjacima (5). Širenje značenja ovog pojma, a time i njegove neodređenosti, takođe je pokazano u njegovoj interdisciplinarnoj funkciji. Tako sociološkinja Janja Beč koristi termin elitocid u kontekstu siromašenja i emigriranja mladih, obrazovanih generacija bosansko-hercegovačkog stanovništva (takozvani „odliv mozgova”) što stvara osnovu za uništenje jezgra svakog modernog evropskog društva (6).

Definicija elitocida

Prihvatljivo je i svrsishodno da se elitocid definiše kroz prizmu teorijske strukture društveno-pravne nauke o genocidu pošto oba pojma, fenomenološki gledano, imaju nekoliko bitnih zajedničkih obeležja (sistematske faze dela i postupaka, postojanje namere kao preduslov) koje ih čine nužno povezanim. Shodno tome, izvan definicije genocida možemo izvesti sledeće karakteristike elitocida, koje simultano služe kao kriterijumi za njegovu identifikaciju:

- Elitocid je međuzavisni proces, koherentan u vremenu i prostoru.
- Elitocid određuje sistematski planiran lanac aktivnosti.
- Elitocid je namerno počinjen zločin.
- Osnovna karakteristika elitocida je eliminacija uticaja elitnih delova grupe, odnosno lišavanje grupe njihove moći.
- Žrtve elitocida su delovi etničke, rasne, nacionalne ili verske grupe.
- Osnovna svrha elitocida je stvaranje takvih uslova koji kao posledicu omogućavaju vlast nad obezglavljenom ciljnom grupom.

Dakle, elitocid se može definisati kao prostorno-vremenski povezano, sistematsko i namerno sprovođenje *neutralizacije* uticaja elitnih slojeva etničke, rasne, nacionalne ili verske grupe, u cilju omogućavanja vladanja nad tim grupama.

Svrha elitocida u Bosni i Hercegovini

Ključno pitanje u fenomenu *elitocida* je njegova svrha. Već je rečeno da elitocidni zločini ne moraju nužno da dovedu do genocida, iako ga u velikoj meri omogućavaju. Eliminisanjem elitnih slojeva grupe, grupa biva obezglavljena, odnosno postaje pogodna za bezuslovno upravljanje. Međutim, to još uvek ne ukazuje na to što se može dogoditi toj grupi. Spektar mogućnosti je veliki, odnosno svrha elitocida ne može se decidno ustanoviti, već se analizira od slučaja do slučaja.

Šta je bila svrha elitocida u Bosni i Hercegovini? Indikativno je da je elita Bošnjaka i Hrvata, naročito u istočnoj i zapadnoj Bosni, neutralisana *posle* zauzimanja teritorije i formiranja vlade bosanskih Srba. Cilj da se unište elitni delovi lokalnih nesrpskih zajednica tako dobija širu konotaciju: ako je faza preuzimanja lokalne vlasti završena *pre uništavanja* viših slojeva lokalne bošnjačke ili hrvatske zajednice, šta je onda bio pravi cilj elitocida?

Način i izvršenje elitocidnih aktivnosti u istočnoj i zapadnoj Bosni sa stanovišta postupnog socio-kulturnog, ekonomskog i fizičkog uništenja bošnjačkog stanovništva, ukazuje da se elitocid u Bosni i Hercegovini može okarakterisati kao nužno *genocidni*, odnosno da je njegov cilj bio da se onemogućiti dugoročna revitalizacija preživelog bošnjačkog etničkog korpusa. Dok se svrha elitocida, u smislu taktike, može svrstati u jedan od korišćenih instrumenata za vojno onesposobljavanje nesrpskih lokalnih zajednica, strateški cilj mu je, međutim, bio da doprinese raspadu zajednice kao takve. Naime, eliminacijom „najsposobnijih” i „najboljih”, odnosno kulturnih, verskih, ekonomskih i političkih lidera, obezglavljena zajednica se nužno raspada, jer je kvalitativni sloj koji čuva njenu koherentnost uništen. Štaviše, eliminacijom reprezentativnih figura jednog društva, društvo gubi svoj identitet i propada. Imajući u vidu činjenicu da bošnjačke zajednice Prijedora, Zvornika ili Foče danas postoje samo kao grupe politički i društveno neartikulisanih pojedinaca, analiza elitocida kao specifičnog fenomena sistematskih zločina u Bosni i Hercegovini može da pomogne u potvrđivanju i dokazivanju njihovog inherentno genocidnog karaktera.

Upravo iz tog razloga, sistematizacija elitocida kao sociološkog fenomena i određene vrste kriminalnog ponašanja u okviru genocidnog projekta, nikada nije bila neophodnija. Naučna klasifikacija elitocida ne samo da čini dokazivanje i diferencijaciju genocidnih i potencijalno genocidnih zločina lakšim, već takođe obezbeđuje osnovu za istraživanje posledica takvih aktivnosti. Nepostojanje najboljih, najsposobnijih, najprosperitetnijih i najnadahnutijih delova jedne zajednice, skriva i u doba mira i prividnog blagostanja seme njenog uništenja. Zadatak nauke je, između ostalog, da spreči takav razvoj i da omogućiti potreban oporavak za potomstvo Bosanaca i Hercegovaca.

BELEŠKE:

1. Videti Kaldor, Mery. „Neue und alte Kriege“, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000. str. 84. Uporediti takođe izveštaj *Human Rights Watch* „*The Takeover of Bijeljina and Janja*“ (Preuzimanje Bijeljine i Janje): „Odmah nakon preuzimanja, mnogi Bošnjaci su uhapšeni, posebno oni na istaknutim pozicijama, kao što su poslovni ljudi i političari, a mnogi od njih su u potpunosti ‘nestali’.” *Human Rights Watch*, „*The Takeover of Bijeljina and Janja*“, str. 3. Izveštaj se može pročitati na web stranici http://www.hrw.org/reports/2000/bosnia/Bosn005-03.htm#P294_47864.

2. Simptomatično je da u poslednjih nekoliko godina termin elitocid sve više koriste autori čiji se radovi pre svega bave ratom u Bosni i Hercegovini. Neki od njih su najeminentnija imena, a njihovi tekstovi već standardizovane reference za istraživanje konflikta u regionu bivše Jugoslavije, kao što su Ken But (Ken Booth), Lora Silber (Laura Silber), Alan Litl (Alan Little), Norman Cigar, (Norman Sigar), Norman Nejmark (Norman Naimark), Majkl Sels (Michael Sells) ili Džejms Gou (James Gow).

3. U okviru nauke o genocidu termin elitocid je prvi put upotrebio Leo Kuper 1981. u svojoj knjizi „*Genocide: Its Political Use in the 20th Century*“ (Genocid: Njegova politička upotreba u 20. veku). Kuper koristi elitocid da opiše jednu od prvih faza u genocidu koja podrazumeva uništavanje obrazovanog dela rasne ili etničke grupe. Pogledajte Kuper, Leo. „*Genocide: Its Political Use in the 20th Century*“, London: Penguin Books, 1981, str. 32.

4. Dakle, masakr počinjen nad asirskim sveštenstvom 448. p.n.e može se definisati kao elitocid. Savremeniji slučajevi elitocidnih zločina koji nisu počinjeni sa ciljem sprovođenja genocida su, na primer, streljanje 21 000 poljskih oficira u Katinu 1940. kao i naređeno likvidiranje vojnog štaba („*Kommissarbefehl*“), kao deo operacije „*Barbarossa*“ 1941. Pogledati Madayczyk, Czeslaw. „*Das Drama von Katyn*“, Berlin: Dietz, 1991. Vidi takođe Zentner, Christian. „*Der Kriegsausbruch 1. September 1939*“, Frankfurt am Main: Verlag Ullstein, 1979, str. 216 i 228. Sadržaj „komesarske naredbe“ može se pročitati na web stranici <http://www.ns-archiv.de/krieg/1941/kommissarbefehl.php>.

5. Danner, Mark. „*Endgame in Kosovo*“, New York, New York Review of Books, Volume 46, No. 8, May 6. 1999. Uporediti takođe McClosky, Frank. „*The US is Appeasing Fascism and Genocide*“, Los Angeles: The Christian Science Monitor Publishing Society, 1992, str. 1, na: <http://www.b.info.com/places/Macedonia/republic/news/201-300/283.3,I>, takodje Sells, A. Michael. „*The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*“, Berkeley: University of California Press, 1996, str. 35 i str. 20. Vidi takođe Gow, James. „*The Serbian Project and Its Adversaries*“, London: Hurst&Company, 2003, str. 130, 135.

6. Beč, Janja. „*Archipelag Atlantida*“, Sarajevo: Buybook, 2004, str. 51.

***Tekst je uzet iz knjige „*Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories*“, urednica Janja Beč-Neumann, Univerzitet u Sarajevu, CIPS, Sarajevo (2007), str. 176–183**

S engleskog prevela Tanja Marković

SENADIN MUSABEGOVIĆ

EUROPEAN UNIVERSITY, FLORENCE, Ph.D. STUDENT

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2003&2005

www.war-crimes-genocide-memories.org

SILOVANJE I KONSTITUCIJA NACIONALNOG VOJNIKA*

Tema ovog eseja je kolektivno silovanje žena za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini. Militantne agresorske grupe, vođene velikosrpskom politikom stvaranja etnički čistih teritorija, konkretiziranom u plitičkom programu SDS,¹ provodile su u Bosni organizovano i kolektivno silovanje žena drugih nacionalnosti, posebno bošnjačke.² Ovaj zločin nije samo od historičara, sociologa, političara, novinara kvalificiran kao racionalno, programirano i planirano sredstvo etničkog čišćenja, a onda i ostvarivanja ciljeva agresivnog rata; on je po prvi put dobio i svoju artikulaciju kao ratni zločin u međunarodnom pravu i našao svoje mjesto i kodifikaciju u međunarodnom krivičnom zakonodavstvu. U Hagu su, prema tim novouspostavljenim zakonskim odredbama, procesuirani i prvi ratni zločinci, koji su ove zločine počinili u Bosni i Hercegovini. Nasilje izvršeno nad ženama u Bosni i Hercegovini nije, dakle, nasilje koje je rezultat puke provale potisnutih, akumuliranih i neobuzdanih afektivnih strasti i instikta, ili agresivnih rušilačkih nagona što isplivavaju u haotičnim okolnostima rata; ono se, iznad svega, formira kao politička strategija i sredstvo rata, s jedne strane, i, istovremeno, kao čišćenje, odbrana i opravdanje nacionalnog identiteta, u ime koga se taj zločin i vrši, s druge. Ono ima, zapravo, sasvim drukčiji karakter i težinu od silovanja koje je prestup i kršenje civilizacijskih normi.

Istorijska iskustva nesumnjivo potvrđuju činjenicu da se u skoro svim ratovima, na osvojenom ili okupiranom teritoriju, obično dešava i nasilje nad ženama. Iživljavanje

1. Srpska demokratska stranka, nacionalna partija Srba u Bosni i Hercegovini, na čijem čelu je, od njenog osnutka, psihijatar i ratni zločinac, porijeklom iz Crne Gore, dr Radovan Karadžić. Ime partije je preuzeto od nacionalne partije Srba u Hrvatskoj, koju je, legalizacijom političkog pluralizma u Jugoslaviji, nešto prije formirao splitski psihijatar dr Jovo Rašković.

2. „Poseban oblik zločina genocida, dosada nezabilježen u povijesti čovječanstva, predstavlja masovno i sistematsko silovanje bošnjačkih žena svih uzrasta, od šestogodišnjih djevojčica do starica. Jedan broj silovanih žena srpsko-crnogorski agresor je ubio, dok one najmlađe dobi taj sramni čin nisu preživjele. U svrhu masovnog zločina silovanja agresor je formirao čak i posebne bordel-logore (naročito u okolini Prijedora), u kojima su višestruko silovane djevojke i žene nasilno zadržane do stepena trudnoće nakon kojeg medicinski nije bilo moguće oslobađanje neželjenog ploda. Mnoge zatočenice su se, nakon držanja trudnoće do perioda kada se ona nije mogla prekinuti, već i porodile. Do sada prikupljeni podaci ukazuju na činjenicu da su 25.000 - 30.000 Bošnjakinja svih uzrasta žrtve ovog gnusnog zločina. Podaci još nisu potpuni, jer se radi o činu krajnje intimne i osjetljive prirode.” Prof. dr. Smail Čekić, Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991.- 1995., Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, 1995., str.29.

nad tijelom žene, koja pripada suprotstavljenom taboru, u funkciji je uglavnom poniženja neprijatelja. U isti mah, demonstracija superiornosti nad ženskim tijelom, koje u mnogim kulturama simbolizira potpunu suprotnost ratničkim vrijednostima i vrlinama, zasnovanim na snazi, herojstvu, tjelesnoj čvrstini, takmičenju, vid je upravo njihove afirmacije i trijumfa.³ Najzad, silovanja žena u ratu, koji nisu i dio ratne strategije, najčešće se dešavaju uslijed poremećenog reda i nedostatka vojne discipline, ili pokidane vojne subordinacije između pretpostavljenih i podređenih. No, ona su, iako rezultat poremećene subordinacije i discipline, najčešće tolerisana i od strane vojnih struktura koje ih nastoje da prikriju, da ne govore o njima, osvijetljavaju ih i sankcionišu. Moglo bi se reći da mnogi ratovi, uslijed toga, nose kao svoju mračnu prtljagu i jednu od svojih najtamnijih strana - nasilje nad ženama. I ne samo zato što je ta vrsta nasilja direktno u suprotnosti sa osnovnim vojničkim propisima, zasnovanim na časti, dostojanstvu i vojničkom ponosu, koji dopuštaju nasilje samo nad drugim naoružanim vojnicima, neposrednim učesnicima u borbi.

Ovu vrstu nasilja psihoanaliza bi nastojala da obrazloži Frojdovom interpretacijom tabua, koja se zasniva na civilizacijskom potiskivanju u čovjeku primordijalnih strasti i nagona, kao što su to, na primjer: kanibalizam, incest, ocebistvo, silovanje. U ekstremnim situacijama, međutim, pucaju niti koje su vezivale i obuzdavale tabuisano, i u vojnicima, izloženim opasnostima rata, isplivavaju na površinu primordijalni impulsi i strasti, potisnuti i zabavljeni civilizacijskim normama i zakonima. Drugim riječima: „pucanje” okova tabua ustvari je povratak primordijalnih nagona i impulsa, koji su, kao prohibirani, bili zapreteni i pokopani negdje duboko u ljudskoj psihi i koji su čekali samo pogodan trenutak da se oslobode i ponovo izbiju. Jer, ono što je samo potisnuto ili pokopano nije i definitivno uklonjeno ili uništeno. A užasi rata su nesumnjivo jedan takav trenutak koji pogoduje njihovom ponovnom iskopavanju. Tako bi se, iz ove perspektive, nasilje nad ženama moglo objasniti kao poricanje i isključenje civilizacijskih zakona koji štite ženu. Žena je, u tom slučaju, žrtva slijepe ljudske sile, što izbija iz elementarnog, primordijalnog nagona koji ruši i negira sve kulturološke i civilizacijske norme. U jednoj riječi: ono je kršenje zakona, ukidanje i suspendiranje tabua, prestup.

Ali, nasilje u Bosni i Hercegovini, vršeno nad ženama druge nacionalnosti, ekletantan je primjer njegove upotrebe u funkciji stvaranja čistog i ničim uprljanog nacionalnog identiteta i, na toj osnovi, zasnivanja jedne političke strategije. Jer, ono nije bilo nasilje koje je nastajalo spontano, ili kao samo jedan incidentalni događaj, povezan sa haosom rata, u kojem se krše sve civilizacijske norme i zakoni; naprotiv, ono je korišteno i u cilju vlastitog oslobađanja od stranca u sebi i, u odnosu na to oslobođenje i pročišćenje, određivanja samog sebe.⁴ Stoga, ono ne predstavlja samo kršenje zakona, niti samo njegovo

3. Poznata Aristofanov komedija ironizira i parodira ratnički nagon kod muškaraca koji je u apsolutnoj suprotnosti sa ženskim. U komediji, rat koji se vodi između dvije zaraćene strane prestaje u onom času kada se žene, iz oba zaraćena tabora, povuku u kulu i počnu da ucjenjuju muškarce, uskraćujući im tjelesno uživanje. Muški ratnički nagoni, uslijed tog uskraćivanja, počinju da opadaju i da se smiruju, što dovodi i do prekida rata. Ratnički nagon kao muški je, dakle, još u Antici suprotstavljen ženskom.

4. Fethi Benslama silovanje žena u Bosni i Hercegovini, s ciljem da one zatrudne i da ih se ne pusti prije odmakle trudnoće, odnosno kod tzv. „nasilničkog čistunaca” koji vrši etničko čišćenje, a istovremeno sistematski oplodava svoga neprijatelja, sagledava „u njegovoj namjeri da se kao neprihvatljivi stranac utisne u vlastito tijelo drugog, onako kako on pretpostavlja da je drugi u njemu” („Identitet i izvlaštenost”, izlaganje upriličeno povodom dana solidarnosti sa Bošnjacima, u organizaciji časopisa INTERSIGNÉS, 30. januara 1993. godine, Arche de la Fraternite, Paris).

privremenu suspenziju; ono je, uistinu, sam zakon, njegova konstitucija zapravo, na čemu se profilira i ostvaruje nacionalno jedinstvo. Kao takvo, ono nije barbarski čin, koji je iskočio izvan racionalnih normi, već je rezultat i izraz racionalne zamisli, stvaranja svijesti o kolektivnoj zajednici, o kolektivnoj solidarnosti i nacionalnom ujedinjenju. Silovanje žena u Bosni nije ni pojedinačan ili incidentan slučaj, koji je nastao kao otkazivanje poslušnosti jednog broja vojnika svojim pretpostavljenim, niti, pak, jedna kolektivna histerija koja je eksplodirala u haotičnoj situaciji; ono je samo izvršeno kao kolektivni čin, kao organizovana kolektivna vježba, kao socijalna norma, koja nasilje prema ženi drugog nacionaliteta stavlja u službu svog nacionalnog oslobođenja i, na toj osnovi, svoje nacionalne homogenizacije i unifikacije.

No, kako jedan ovakav čin, makar bio i kolektivan i racionalan, uopšte može biti u službi konstitucije nacionalnog identiteta, odnosno identifikacije sa vlastitom etničkom zajednicom? Prije nego što pokušam da potražim odgovor na ovo pitanje, htio bih da još jednom ponovim i podvučem: nisu iz vojnika, počinitelja kolektivnog silovanja žena u Bosni i Hercegovini, nekontrolisano izbijali, u tom činu, samo potisnuti, niski i nasilnički impulsi prema ženskom tijelu kao predmetu ugone; oni nisu izazvani ni samoudovoljavanjem, ni potrebom za uniženjem neprijatelja, niti su interpretacije njihovih postupaka kao izraza frustracija, ili eksplozije slijepih nagona, sputanih normama civilizacijskog života, dostatna objašnjenja ovoga fenomena. Nije to samo ni muška nemoć da se ostvari istinski odnos spram ženskog tijela, što je, na određeni način, izraz muške impotencije, koja može biti takođe uzročnikom provale najmračnijih nagona i strasti. Ovaj fenomen je upravo u Bosni otkrio i drugu stranu svoga lica; njega, zapravo, osim ovih, uslovljavaju i modeliraju i drugi mehanizmi.

Tranzitno žensko tijelo

Žensko tijelo se u kolektivnom silovanju izdaje kao tranzitno tijelo. Ono se ne „koristi” na prirodan način da bi se, makar i nasilno, ujednilo muško i žensko tijelo; naprotiv, ono u tom aktu „služi” da bi se, preko njega, povezalo jedno muško tijelo s drugim muškim tijelom.⁵ Prema tome, ono što se tim aktom nasilja otima ženi, nije samo njena nedostupna ženstvenost, zaštićena civilizacijskim normama; time se angažira i njena, takođe civilizacijski potisnuta, mogućnost da u svome tijelu zadržava i tijelo drugog muškarca, što je bilo u njoj, odnosno da u svome tijelu nosi iskustvo tijela drugog vojnika, koje je u nju prodrlo, pa makar i na nasilan način. Žensko tijelo koristi se, dakle, kako bi se ujediniło iskustvo vojnika; ono, s mogućnošću da zadrži muško tijelo u sebi, omogućuje da se pokreti, dodiri množine vojničkih tijela, povežu, objedine u kolektivnom „zagrljaju”. Tako, žensko tijelo, kao državna zastava, na jednak način obavija i grli svoju, okuplja i obuhvaća sve. A da bi se proizveo veoma bitan kolektivni osjećaj učestvovanja i ova silovanja su kolektivna. Jer: taj bitni osjećaj, u eksploziji nasilja, izraz je upravo kolektivnog čina i, jedino kao takav, ima mogućnost da ujedini sam kolektiv. Drugim riječima, da bi se

5. U kolokvijalnom bosanskom govoru kolektivno seksualno opštenje sa ženskim tijelom, pa bilo ono nasilno ili ne, zove se redaljka, što implicira red i povezivanje grupe u samom tom činu.

objedinio, potrebno je da kolektiv, kako to kaže Rene Girard,⁶ pronadje samo zajedničku žrtvu. A, žena-žrtva objedinjuje kolektiv, sklapa ga i daje mu novo osjećanje jedinstva.⁷

Raspravljajući o nacionalizmu i seksualnosti, George Mosse piše i o ulozi i kulturi prijateljstva,⁸ koje je bilo razvijeno između mladih njemačkih i engleskih studenata, i čija se struktura udruživanja zasnivala na kultu muške dominacije. Naime, smisao je prijateljstva u tome, kako to on objašnjava, da objedini muška iskustva u višim sferama, što se zasnivaju na razumu, i da iz tog procesa isključi ženu kao nosioca niskih nagona i plitkih sentimentalnih strasti. Uloga muškog kolektivism, o kojem govori Mosse, povezana je sa nacionalnim simbolima koji bi trebali da su iznad tjelesnih nagona i iznad plitkih strasti koje reprezentira žena.

Medjutim, kada koristi ženu kao tranzitno tijelo, kolektivno silovanje objedinjuje kolektivno muško iskustvo kroz strasti. Tijelo žene nije u ovom slučaju isključeno kao nerazumno, ili kao tijelo koje nema mogućnost da rezonuje, odnosno da sebe uslovljava prema principima razuma; naprotiv, ono služi kao tranzit, kao medij u kojem se i preko koga objedinjuje muška dominacija i u kojem se jedno muško tijelo povezuje s drugim. Za razliku od tijela, o kojem govori Moss, čija je funkcija da simbolički predstavi mlado, snažno i čisto muško tijelo, koje vlada vlastitim instiktima i vlastitom seksualnošću, tijelo silovanih žena predstavlja, u svojoj seksualnosti, moć objedinjavanja jednog muškog tijela sa drugim, kao i mogućnost regeneracije i obnavljanja vojničke muške snage. Proces kolektivnog silovanja se tako nameće kao mehanizam kolektivne inicijacije u kojem se uspostavlja vojnička muška snaga i moć. On nema namjeru da disciplinira niske impulse i strasti u ime razuma, niti da ih kontroliše u ime neke uzvišene ideje, kao što je to, na primjer, nacionalna ideja, već da regeneriše, obnovi i probudi muškost kod vojnika. Ne, dakle, kroz predstavu muškog tijela koje je izvan svih tjelesnih strasti, iznad svih plitkih i površnih impulsa što se povezuju sa predstavom žene, nego da upravo kroz strasti, kroz eksploziju tjelesnih nagona, dokaže svoju mušku potenciju i osnaži svoju seksualnu mušku snagu. U mnogim društvima sama je smrt neka vrsta obnove, regeneracije, kako na simboličkom, tako i na tjelesnom i kosmičkom nivou. Ritual smrti i žrtvovanja služi

6. Vidi: Rene Girard, *Nasilje i sveto*, Novi anthropos, Književna zajednica Novog Sada, 1990.

7. Sličan osjećaj kolektivism, kada je riječ o ženskom tijelu, očituje se među vojnicima kada ga oni, u grupi spominju, pričaju tzv. masne šale i viceve o njemu, ili ga, raznim jezičkim izrazima i sklopovima, predstavljaju. Namjera tih priča nije u tome da se ispričovjeđa određena erotska anegdota, koja bi naglasila bliskost između muškarca i žene, nego da, kroz jezičku igru, naglasi muški kolektivni doživljaj ženskog tijela. One se, drukčije rečeno, ne pričaju kako bi se proizveo doživljaj ženskog tijela, nego kako bi preko ženskog tijela muškarac istakao svoje; ono je samo instrument za doživljaj svog vlastitog.

Isto se tako postavlja homoseksualni odnos u strukturi vojničke hijerarhije, koja se zasniva na hrabrim i odlučnim muškarcima, i u potpunoj je suprotnosti sa svim onim što predstavlja ženski ili homoseksualni osjećaj realnosti. Ali, u načinu na koji se ženski ili homoseksualni osjećaj stvarnosti isključuje iz čvrste logike vojničke strukture, može se upravo prepoznati njen homoseksualni poredak i doživljaj. Primjerice: u samom urliku, kada se nadređeni dere na podređenog, očituje se nastojanje da jedno muško tijelo ulovi drugo. Odluka ili komanda, donijeta iz generalskog vrha, prolazi kroz sva tijela, u njoj se ona međuprožomaju; ona kao da taktilno, prstima dotiče tijela koja šalje u smrt. Ili, kada se vojnici, na svečanim zakletvama, prema zastavi zaklinju na vjernost, ona ih stapa u jedan zajednički dodir, a njene boje, svojom simboličkom snagom, objedinjuju u zanosu i transu, kao u nekoj kolektivnoj orgiji.

8. Vidi: George L. Mosse, *Sessualita e nazionalismo, Mentalita borghese e rispettabilita*, Editori Laterza, 1984.

pročišćenju, obnavljanju, plodnosti.⁹ Slično tome, u ovoj inicijaciji kolektivnog silovanja, tijelo žene se koristi da bi se muška snaga obnovila, probudila i sama sa sobom ujediniła. Tim prije što je u raznim kulturama simbol žene povezan sa opasnošću, prljavštinom, grijehom, prolaznošću, smrću, dok je simbol muškaraca povezan sa principom vječnosti, čistote, nepromjenljivosti, zakona.¹⁰ Slijedeći tu logiku, kolektivno silovanje ima za cilj da mušku seksualnost obnovi, da je žensko tijelo, kroz negiranje drugog, pročisti od vlastite „ženstvenosti”. Zapravo, da bi se vlastita nacionalna zajednica obnovila i oslobodila od onoga što predstavlja njenu smrtnu opasnost - zagađjenost, nestalnost, prijetnja, ženstvenost, potrebno je ženu druge nacionalnosti, silujući je, isključiti iz vlastite zajednice, kako bi sama zajednica postala tako čvrtsta, pročišćena i vječna. A, za nacionaliste se simbol ženskog, o kojem govori Bloch, reflektuje kao odnos prema drugoj naciji. Za njih je druga nacionalnost simbol opasnosti, zagađjenosti, prolaznosti, ženstvenosti, te oni, napadajući ženu, ospoljavaju tako svoj odnos koji projektuju prema drugoj nacionalnosti. Tijelo žene je za njih metafora drugog, stranog, druge nacije. A, kada isključuju drugi narod, oni to onda čine u ime vlastite muške superiornosti, koja im pripada, i time denunciraju žensku inferiornost, koju karakteriše, ponoviću to još jednom, sve ono što je spoljašnje, što dolazi iz vana i što se odnosi na drugi narod.

Proces kolektivne inicijacije

Tijelo žene, prema tome, služi kako bi se potvrdila muškost, vlastita pozicija bitno-vojnika, a prodiranje u žensko tijelo postaje proces inicijacije u postajanje muškarca-vojnika. Štaviše, nije u tom procesu toliko važno da li je žensko tijelo uopšte i bilo dodirnutu kao lični doživljaj; ono što je bitno jeste mogućnost prodiranja, mogućnost nasilnog posjedovanja tuđeg tijela, i, povrh svega, samo nasilje kao neka vrsta kolektivne orgije. Tijelo žene se ovdje uzima kao oslonac kako bi se vlastito muško tijelo konstituisalo. Stoga, sa kolektivnim silovanjem figura muškarca-vojnika ne negira samu sebe; naprotiv, ona kroz nasilje nad ženom konstruiše samu sebe. I zato se ne može tvrditi da je čin nasilja suprotan disciplini koju ovi vojnici praktikuju. Drugim riječima, čin kolektivnog silovanja ne konstituiše samo lik muškarca-vojnika; on, objedinjujući ih u nasilju i određujući, na taj način, njihov pojedinačni lik, konstituiše i odnos među njima.

Ali, isto tako, u konstrukciji figure vojnika, veoma je bitno da žensko tijelo bude sasvim oprečno muškom; ono treba da bude, kroz silovanje, obeščašćeno, poniženo i, na jedan simbolički način, do kraja uprljano. Pa i sam čin silovanja čini žensko tijelo prljavim, jer se u njemu, kao objektu nasilja, upisuje nešto što potencira njegovu inferiornost u odnosu na superiornost muškog. S druge strane, proces prljanja i čišćenja u inicijaciji je uvijek povezan sa stvaranjem novog čovjeka.¹¹ Naime, u primitivnim kulturama, proces inicijacije ima za cilj da stvori novog, odraslog i zrelog člana zajednice. Pri tome, dječak koji prolazi kroz ovaj opasni proces, da bi sebe proizveo u istinskog člana zajednice, mora

9. O tome šire kod: Maurice Bloch, Jonathan Parry, *Death And Regeneration of Life*, Cambridge University Press, 82.

10. Maurice Bloch, esej - *Death, Women and Power*, u: *Death and Regeneration of Life...*

11. Usp. Mary Douglas, *PURITY AND DANGER, An analysis of the concepts of pollution and taboo*, Mary Douglas, 1966.

skinuti i očistiti prljavštinu, povezanu sa svojim djetinstvom i svojom ne(do)zrelošću. Na taj način, oslobađanjem natruha djetinjstva i ne(do)zrelosti, on se obnavlja i ponovo stvara.

Da bi se nacionalni identitet iznova stvorio i da bi se obnovilo njegovo jedinstvo, žena druge nacionalnosti, (pogotovo ona za koju se vjeruje da mu je nekad pripadala, pa ga napustila), mora se uprljati. Tek obeščašćena, unižena, ona predstavlja prljavštinu koju treba ukloniti iz vlastitoga nacionalnog tijela; njenim se čišćenjem, odstranjivanjem, vlastito nacionalno tijelo iznova stvara. I dok je proces inicijacije ritual koji se razvija kroz tradiciju i koji se kroz nju stalno ponavlja kako bi se stvorio novi, zreliji i odrasliji član zajednice, čin koletivnog silovanje je ritual koji nastoji da stvori samu tradiciju, kolektivni identitet, odnosno kolektivnu sliku o samome sebi, koja će samu naciju učiniti zrelijom, čvršćom; on, zapravo, kreira pojedince sa novim osjećajem pripadnosti nacionalnoj zajednici. Dakle, primarni cilj kolektivnog silovanja je kreiranje nacionalne zajednice, kolektivnog identiteta, njeno buđenje iz dugogodišnjeg drijemeža, učvršćivanje njenog novog pravca i osjećanja jedinstva i njenog novog ujedinjenja, što, sve skupa, dovodi i do promjene pojedinačnog identiteta, pojedinačne perspektive vojnika, sve do promjene njegovog odnosa prema ženi.

Bez sumnje, kreiranje takvog kolektivnog identiteta se zasniva na muškom principu, koji simbolizira čvrstinu, snagu same nacije, za razliku od isključenog, ženskog, što se zasniva na prljavštini, prolaznosti i nestalnosti. Vlastita nacija treba da je čvrsta, ujedninjena i očišćena od svih primjesa ženskog principa. Ne radi se, zacijelo, o tome da se ženski princip, kao inferioran, kontroliše, već da se on sasvim odstrani, što će reći da se kulturološki uticaj druge nacije definitivno isključi, amputira iz samoga sebe, kako bi se vlastita nacija preporodila, obnovila, ujedinila.

Fallus-puška - želja za posjedovanjem drugog

Takođe, čin prodiranja u žensko tijelo mogao bi se uočiti i u odnosu vojnika prema pušci. Već je prodirući falus isuvuše prozirna metafora prodiranja samoga metka kroz ljudsko tijelo.¹² Isto kao kod prodiranja falusa, u svakom prodiranju metka, ispaljenom prema drugome čovjeku, očituje se i želja, reklo bi se čak i u zvuku, da se uđe u drugoga, da se njime zagospodari, da se zaposjedne njegova cijelovitost. Metak ne predstavlja, dakle, samo negaciju, odnosno sredstvo ubijanja i uništenje drugog, njegovog tijela; on takođe u svom prodiranju oslobađa i želju za posjedovanjem drugoga, za okupacijom njegove unutrašnjosti.

S druge strane, kroz pucanj puške prema neprijateljskom tijelu, prodorom metka u njegovu unutrašnjost, izlazi na površinu odnos interiorizacije tuđeg tijela u vlastito tijelo. Naime, puška-falus, prodrijevši metkom u tijelo neprijatelja, ušavši u njega, u isto vrijeme, zaposjeda njegovu unutrašnjost, konfiskuje je, slično ritualu kanibalizma, kada se ulovljeno tijelo neprijatelja žrtvuje. Taj događaj žrtvovanja se ne izvršava samo u tome da se tijelo

12. O ratničkom nasilju i ulozi falusa u muškim fantazijama vidjeti kod Klausu Theweleita - Muške fantazije, GZH, Zagreb, 1983.

neprijatelja pojede, uništi, negira, već da bi se time interiorizirala njegova duša, uhvatila njegova slika, te, potom, konzervirala unutar grupe koja ga je žrtvovala. Tako, neprijatelj, moglo bi se reći, nastavlja da živi, samo ne kao suprotan, ne kao pripadnik različite plemenske zajednice, ili kao neko strano tijelo, već kao pripadnik gupe koja ga je pojela; on, zapravo, postaje dio etničke skupine koja je izvršila ritual njegovog žrtvovanja. Ili, drugim riječima, pojedeno tijelo neprijatelja, pripadnika druge etničke skupine nastavlja da živi kao dio etničke skupine koja ga je interiorizirala; njegov zagrobni život se odvija, zapravo, u tijelima druge etničke grupe, koja ga je ustvari i konzumirala.

Istina, odnos žene i muškarca se i u literaturi nerijetko predstavlja u figurama kanibalizma. Da bi se prisvojila i zadržala voljena osoba, da bi se posjedovalo voljeno tijelo, onda ga treba, poruka je to i nekih literarnih naracija, pojesti, odnosno interiorizirati u samom sebi. Tek tada ono postaje vječno, a sama ljubav, trajna i neprolazna. Želja da se najpotpunije dopre do drugog tijela, da se dospije do njegove unutrašnjosti, u osnovi je ideje apsolutne ljubavi. Ne može se voljeti samo izgled, put ili površina kože, već se mora prodrijeti do same unutrašnjosti tijela, do svakog otkucaja njegovog damara, do najtananijeg pulsiranja svakog organa u njemu. S druge strane, jednako kao i čin žrtvovanja, i erotska želja je - na to posebno Bataille podsjeća - nastojanje da se iz pojedninačne, diskontuirane izolovanosti, dopre do kontinuiteta, do osjećaja utapanja, beskonačnog ujedinjenja.¹³ Za Bataillea smrt u žrtvovanju i smrt u erotskom aktu su povezane i predstavljaju čin ujedinjenja; one izvode čovjeka iz njegove pojedninačne, diskontinuirane zatvorenosti i uvode u bezgraničnost, kontinuitet, jedinstvo. U iskustvu ljudske žrtve i ljudskog žrtvovanja svaki pojedinačni organ, primjećuje on, govori svojom neobuzdanom snagom, slobodnom polifonijom tijela, koja nije determinisana diktatom zabrane ili zakona. Tako se isto pojedinac, u ljubavnom činu, izlazeći iz svoje diskontinuirane izolovanosti, prepušta, kroz pojedinačne otkucaje organa u svom biću, što se spajaju sa drugim bićem, slobodnom rasipanju neobuzdane energije i neograničene slobode tjelesnih nagona. Ali tu se, osim slobodnog ispoljavanja tjelesnih strasti, gdje je erotska strast povezana sa strašću smrti, događa i jedan drugi proces, a na koji Bataille ne obraća posebnu pažnju, proces interiorizacije. A to će reći: ne „ljube” se samo pojedinačni organi s organima drugog, kako bi se oslobodili svoje sputanosti, ili ne komadaju se samo ljudski organi, prilikom kanibalističkog rituala, kako bi bljesnula njihova nesputana pojedinačna silina, već se, upravo preko toga, oslobađa i želje za posjedovanjem drugog, za njegovom interiorizacijom, za njegovim uvlačenjem u sebe.

Prema tome, kanibalizam sadrži u sebi sličan osjećaj za posjedovanjem, interiorizacijom, koji se ima kada se puca u određeno tijelo. Tijelo u koje se puca želi se tim pucnjem, tim metkom transformirati, interiorizirati, preoblikovati u nešto slično tijelu koje je nišaniilo, ili, drukčije: tijelo pogođeno metkom pripada tijelu koje je ispalilo metak; ono nije više tijelo neprijatelja, nego je, transformirano, postalo dio identiteta onoga ko je u njega pucao. S druge strane, nagon za konzumiranjem ili za pucanjem u neprijatelja, uslovljen je i strahom od nepoznatog, različitog, drugojačijeg, što se izdaje kao neprijateljsko. Stoga se ono što je nepoznato, ili ono što je drugčije, a pripada drugim etničkim skupinama, hoće upravo tim činom transformirati u nešto poznato, isto, prepoznatljivo, jasno i blisko, i tako pretočiti u vlastiti identitet. Pojedeno i ubijeno tijelo se interiorizira u vlastitu

13. Usp. Zorž Bataj, *Erotizam suze erosove*, Zodijak, Beograd, 1972.

etničku zajednicu. Tako i kanibalizam i pucanje u neprijatelja, nastoje da transformacijom tijela umanje strah od nepoznatog i različitog, da ga, jednom riječju, prevaziđu.

Multietnički brakovi kao „greške istorije“

Kolektivno silovanje žena u Bosni i Hercegovini, u kontekstu ovih razmatranja, višestruko je osobeno i karakteristično. Prije svega, ako se uzmu u obzir sve, posebno istorijske okolnosti, onda se ne može s izvjesnošću govoriti o nekoj drastičnoj etničkoj konfrontiranosti između izvršitelja i žrtava silovanja. Jer, žene koje su silovane, nisu živjele na nekoj teritoriji koja je daleka, strana i nepoznata počiniocima zločina. One nisu isto tako posjedovale ni apsolutno drugačiji način izražavanja vlastih običaja, niti su bile kulturološki strogo i transparentno izdiferencirane sa počiniocima zločina. Naprotiv, one su živjele na zajedničkom teritoriju sa ljudima koji su ih silovali, dijelile s njima uglavnom zajednički jezik, imale veoma slične mnoge tradicionalne običaje, načine odjevanja i komuniciranja, i, nadasve: dijelili su zajedno probleme svakodnevnog života. Štaviše, ni njihova pripadnost različitim religijama nije bila kočnica međusobnog preplitanja karakteristika njihovih kultura, što je, sve skupa, imalo i svog neposrednog odraza i na konkretne oblike življenja, kao što su to, između ostalog, i veliki broj mješovitih, multietničkih brakova.¹⁴

Stoga, vojnici koji su vršili kolektivno silovanje, nisu u svojim žrtvama prepoznavali ili imali prvi susret s nosiocima neke sasvim strane kulture, apsolutno drugačije od njihove, niti su žene, žrtve zločina, posjedovale radikalno drugačiju formu izražavanja vlastitih kulturoloških osobnosti, što definitivno isključuje strah od nepoznatog kao motiv koji bi ih mogao nagnati da počine ovakav zločin. Naprotiv, zločinci su jako dobro poznavali svoju žrtvu, budući da, kako sam to već napomenuo, granica između kultura naroda nije u Bosni bila striktno povučena, što je onemogućavalo da se, na primjer, jedan kulturni identitet, ako čak on to i hoće, definitivno zatvori u samog sebe, a onda, iz te zatvorenosti, kroji stroge, neprikosnovene i apsolutne granice i razlike između njenih naroda - Srba, Hrvata i Bošnjaka.¹⁵

Takođe, ni strah od rata, jednako kao ni haos rata, čiji su nus-produkt kolektivna silovanja, ne mogu se poturati kao razlozi koji mogu, ako ne opravdati, a ono motivirati ovaj zločin. Jer, u času kada je rat, ili bolje rečeno agresija na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu počeo, i kada su paravojne jedinice, što su djelovale u okviru JNA, počinile prva silovanja nad bošnjačkim ženama, ne mogu se uopšte zapaziti ni tragovi od haotičnosti, niti, pak, ratne panike, prisutne u klasičnom načinu ratovanja, niti ih je uopšte bilo. Za rat u klasičnom smislu, u kojem obavezno učestvuju dvije strane, pretpostavka je da su obje strane naoružane, da i jedna i druga imaju planiranu strategiju za napad

14. Ne radi se ovdje o zastupanju stanovišta o jednoj ili istoj naciji, odnosno o brisanju razlika između njih, uslijed određenog međuprožimanja njihovih kultura, nego samo o činjenici da se nijedna nacionalnost u Bosni nije definisala strogim, zatvorenim, jasnim i razgovjetnim granicama unutar sebe; naprotiv, one su se definisale i kroz međuprožetost njihovih kultura.

15. Osnovna karakteristika multietničkog života u Bosni je i počivala na odsustvu teritorijalne i stroge kulturološke podjeljenosti; striktno i čvrsto zatvorene granice između jedne i druge kulture nisu bile povučene, što je pogodovalo njihovoj razmjeni i međuprožimanju, niti je postojao teritorij za koji bi se moglo reći da je apsolutno etnički čist.

i odbranu, i definirane ratne ciljeve. Napadnuta strana, odnosno strana međunarodno priznate multietničke države Republike Bosne i Hercegovine, ili svi građani koji su branili njen legitimitet, ne samo da nije bila spremna, prije svega u pogledu naoružanja, za vlastitu odbranu od napada, koji su, u okrilju JNA, i zajedno s njom, izvele paravojne snage iz Srbije¹⁶ i paravojne snage iz Bosne i Hercegovine, organizovane od strane SDSa jenog vođe Radovana Karadžića,¹⁷ nego im je uskraćeno i bilo kakvo pravo da se za nju pripreme.¹⁸ Sve to demantira bilo kakvu mogućnost obrazloženja da je ratni haos ili strah, izazvan šokom ratnih opasnosti, objedinio grupu i motivirao je da izvrši zločin kolektivnog silovanja. Naprotiv, nasilje nad ženama je u samoj strategiji napada na Bosnu; ono je isplanirano kao dio ukupne te strategije i ostvareno kao organizovani kriminal, kroz šta je paravojska Radavana Karadžića i ispoljavala i kalila vlastitu ideologiju. Ali, šta je to onda, opet se vraća pitanje, bilo u osnovi ideologije koja je utkala u svoju strategiju, a potom i organizovala i realizirala, kolektivno silovanje žena?

Već sam kazao da to faktički nije ni negacija druge etničke skupine zato što je ona apsolutno drukčija i što predstavlja nepromostivu razliku i kulturološku suprotnost, što se, kao prepreka, ispriječila između počinioca nasilja i njegove žrtve. Štaviše, intencije su ove ideologije da se razlike prodube ili, tamo gdje ih nema kreiraju, da se unventarišu, i to, prvenstveno, one koje su nepremostive, kako bi se stvarao utisak da silovanje nema za cilj da interiorizira tijelo žrtve u smislu njegovog preobraćanja u dio nacionalnog tijela koje vrši nasilje. Prije svega, u tijelu žene nasilno su se ucrtavale razlike, odnosno, nasiljem se oblikovalo i proizvodilo tijelo, koje je različito, suprotstavljeno i potpuno strano tijelu vlastitog nacionalnog identiteta. Nasilje je, ovdje, dakle, u funkciji proizvodnje razlika, proizvodnje jednog, falusom ovjerenog, znakovnog sistema koji će, imenovanjem i kodiranjem onoga što je različito i strano vlastitoj kulturi, dijeliti i strogo lučiti, svakako na hijerarhijskoj vrijednosnoj osnovi, jednu od druge. Penetracija u žensko tijelo ne predstavlja, prema tome, samo mušku želju da se na nasilan način proдре i osvoji žensko tijelo, već i način da se muško tijelo proizvede kao suprotno, odjelito, definitivno razdvojeno od ženskog, na isti način kako to treba da bude, u glavama i akcijama etnonacionalista, jedna kultura odvojena i separirana od druge. Tijelo žene nije se, dakle, nasilno osvajalo da bi se transformisalo u vlastiti nacionalni identitet, već su se u njemu upisivale razlike između muškarca i žene, između jedne etničke skupine i druge, između prijatelja i neprijatelja, između čistog i nečistog. A žena, kao različita, kako sam to već kazao, služi kao tranzit, kao medij koji unificira i homogenizira tijela učesnika u silovanju. Razlika između tijela muškarca i tijela žene se koristi kako bi se, kroz iskustvo penetracije, ujedinila tijela vojnika. Na taj način, tijelo žene predstavlja nasilno povlačenje granice između jedne i druge kulture. Upravo zato, multietnički život, koji ne poznaje čvrstu liniju razdvajanja

16. Paravojne snage iz Srbije - Arkanovi tigrovi, Beli orlovi, Šešeljevi četnici. i dr. - i institucionalno, kao i po opskrbi i naoružanju, odnosno po logistici, bili su potčinjene Jugoslovenskoj narodnoj armiji, odnosno službama predsjednika Srbije Slobodana Miloševića.

17. I na samom vrhu hijerarhijske piramide svih ovih paravojnih snaga, zajedno sa JNA, faktički je opet stajao predsjednik Srbije - Slobodan Milošević.

18. Embargo za naoružavanje zemalja bivše Jugoslavije, OUN je uvela još 1991. godine, što je posebno pogodilo oficijelne strukture Bosne i Hercegovine, budući da je naoružanje, što je posjedovala Opštenarodna odbrana BiH, prigrabila, prema odluci Predsjedništva Jugoslavije, JNA koja se stavila na stranu agresora, tako da je odbrana Bosne startala kao, figurativno rečeno, goloruka. Embargo na naoružanje je tu goloruku odbranu prolongirao i učinio dugotrajnom.

između jedne kulture i druge, silovanjem se želi problematizirati, dovesti u pitanje, pa i dokrajčiti. Ideološka potka strategije kolektivnog silovanja u proizvodnji je, prema tome, kulturoloških razlika koje bi strogom diferencijacijom vlastitu kulturu zatvorile i zaključale u vlastiti identitet, i to na isti način kako se muška tijela, u aktu kolektivnog silovanja, zatvaraju u sama sebe. Neposredna posljedica tog zaključavanja je dovođenje u pitanje mješovitih brakova, koje je ista ta ideologija proglasila greškama istorije.

Naime, u Bosni su postojali, i još uvijek postoje, brojni mješoviti brakovi, koje je ovako profilirana nacionalna ideologija proglasila opasnim za očuvanje nacionalnog zdravlja i nacionalne čistote. Proglašavajući multietničke brakove opasnim i imenujući ih greškom istorije, etnonacionalistička ideologija je nastojala da utamniči seksualnu slobodu, koja se zasniva i na miješanju nacija, na prožimanju kultura. A pošto su miješani, odnosno multietnički brakovi bili jedno od značajnih obilježja ukupnog života u Bosni, kolektivno silovanje je tu da, produbljujući stare i kreirajući nove razlike između naroda i stvarajući, na toj osnovi, i jedan znakovni sistem, stavi do znanja da valja pročistiti vlastiti narod od svih primjesa nečistog, miješanog, kao i svih oblika kulturnog međuprožimanja. Tek kada se ta međuprožetost i izmiješanost pomete i odstrani, onda je moguć povratak čistom nacionalnom jedinstvu, zasnovanom na principu - jedan narod, jedna vijera, jedna teritorija, jedan jezik, odnosno na jedinstvu, oslobođenom svih uticaja koji dolaze od drugih naroda i drugih kultura, naročito onih navodno inferiornih, koje najopasnije ugrožavaju superiorne.¹⁹

Ipak, čišćenje i odstranjivanje onoga što je tuđe, ili strano u vlastitome tijelu, dvostrukog je, kako je to već istaknuto, karaktera. Njime se, s jedne strane, proizvodi novo tijelo, preporodjeno, tijelo koje je prošlo kroz oblik inicijacije, što i kreira, parafrazirajući opet sintagmu Mary Douglas, novog nacionalnog covjeka. I, s druge strane, u njemu se očituje povratak na primordijalno, čisto, nevino nacionalno tijelo, koje ne podliježe nikakvom uticaju onoga što je tuđe, što je strano, i što može da naruši prvotnu čistotu autentičnosti. Dakle, radi se o tome da se probudi uspavano nacionalo jedinstvo iz drijemeža, da se vrati i stoji sa svojim zaboravljenim jedinstvom i da se, u toj radikalnoj obnovi, proizvede kao novo.

U fašizmu, međutim, pri punoj vlasti njegovog rasnog zakonodavstva, multietnički brakovi su takođe bili, u ime zaštite čiste rase, na udaru. Ali, ono što je ideologija trećeg Rajha u tim zakonima kodificirala kao nečisto, ili „greškom istorije”, to se odstranjalo i uništavalo u koncentracionim logorima, odnosno gasnim komorama, kao istorijski otpad, kao prljavština koja je samo u stanju da zagadi čistotu nacionalnog jedinstva. Zbog toga, „čista” rasa, egzekutor zločina, nije ni imala potrebu da samu sebe definiše kroz kolektivno silovanje žena inferiorne rase. Jer, u slijedu vlastite rasne teorije, žena iz niže, nečiste rase je kužna; nju stoga ne treba ni dodirnuti, a kamoli imati s njom seksualni odnos.²⁰ Toliko je tijelo, na primjer, jevrejske ili ciganske žene onečišćeno da ga može „očistiti” samo

19. Tako, na primjer, u prijetećem pismu srpske tajne organizacije „Gavrilo Princip” Srpskom građanskom vijeću u Sarajevu, sa spiskom Srba, kako se navodi, „balijskih izmečara”, koje je ova teroristička organizacija osudila na smrt, stoji: „da nije prošlo doba turčenja i da i sada postoje janjčari, odnosno prljavi otpad jednog dostojanstvenog i hrabrog naroda. Zlo je u tome što taj srpski otpad uze turski handžar i zadade najsmrtonosnije rane onim boljim od sebe, Srbima Hristove vere i ljubavi” (Oslobođenje, 5.1.2002.).

20. Svakako ovim se ne želi reći da silovanja nije bilo i kod nacista, samo što oficijelna nacistička ideologija nije samu sebe konstituisala i kroz ovaj vid zločina, već kroz drugi, koji nam je vrlo dobro poznat.

gasna komora.²¹ Za nacistički rasistički projekt veoma je važno da se seksualni odnosi odvijaju unutar vlastite rase, da se Njemci ujedinjavaju isključivo s Njemcima kako bi se proizvela čista arijevska krv njihovih potomaka. Žrtve ovoga projekta su bile često i njemačke majke koje su radjale slabunjavu ili defektnu djecu, a koja su, u ime rasističke ideologije trećega Rajha, sadržane u snazi i čistoti vlastite rase, likvidirana.

Racionalno funkcionisanje i konzerviranje nasilja

Menstrualna krv koja dolazi iz unutrašnjosti, kao jedino unutrašnje krvarenje koje ima svoj uređen put ospoljavanja i izlaska vani, u mnogim zajednicama²² budi nemir. Ona simbolizira opasnost prosto zato što otiče iz središta identiteta, spolnog ili društvenog.²³ A krv izaziva krv; ona izaziva socijalni nemir. Upravo zato nacistička ideologija i nije konstruisala ideju o sebi kroz krvavu i spektakularnu nasilnu egzekuciju, u kojoj nasilje ne poznaje vlastite granice: eliminacija u koncentracionim logorima bila je čisti produkt racionalnosti. Posredstvom toga, smrt je bila mehanička, administrativna, kao rad na traci u jednoj fabrici, kao što je ona, na primjer, u Čaplinovim Modernim vremenima. Štaviše, dželat je prilikom izvođenja egzekucija osjećao, kako to kaže Theodor W. Adorno,²⁴ dosadu i umor, zato što mu se smrt drugog čovjeka izdavala kao puki tehnički problem, problem koji umara, koji, ustvari, stvara radnu obavezu.

Nasilje je bilo, dakle, programski i administrativno isplanirano, te je, kao takvo, posjedovalo svoje granice, regule, zakone, što su omogućavali stalno funkcionisanje i konzerviranje nasilja u njegovom uvijek istom, bez ikakve mogućnosti uvođenja bilokakve razlike, ponavljanju. Strateški govoreći, obezbeđenje logike i smjera, omogućavalo je nasilju da se ne rasprši u trenutačnim izlivima strasti i nagona, već da se racionalno planira i konzervira. Tako je dželat bio onaj koji samo slijedi i sluša zakon i nalog koji mu je zadat, ili mu drugi zadaje, a masovna se količina smrti izvodila u ime moderne administrativne poslušnosti i birokratskog funkcionalizma, o kojima govori poljski antropolog Zigmund Bauman.²⁵ Stoga su mnogi egzekutori masovne smrti u koncentracionim logorima i mogli biti izvan njih dobri muževi, poslušni građani, brižni očevi, koji su sve svoje porodične

21. Štaviše, u koncentracionim logorima odnos između dželata i žrtve zasnivao se na činjenici da je sama žrtva reducirana na ne-prisustvo; njeno stvarno prisustvo je smješteno u njenoj eliminaciji. Tako, zahvaljujući tome, žrtva, kao faktičko odsustvo, nema ni svojih svojstava; ona nema, i prije svoje egzekucije, čak ni svoje mjesto u prostoru. Ilustrativan primjer u tom pogledu navodi Primo Levi (*Se e questo un uomo*) kada opisuje razgovor između dvije njemačke službenice u hemijskoj laboratoriji, u kojoj i on, kao logoraš, radi. Zapravo, njih dvije su razgovarale veoma otvoreno o svom životu, o svojim intimama, tajnama, svojim skrivenim izlascima, ne obraćajući uopšte nikakvu pažnju na njega; on je za njih bio puka stvar, objekt koji ne zavređuje ni da bude zapažen. Nisu one imale prema njemu, primjećuje Levi, ni odnos prezrenja, vrijeđanja, pa ni odbacivanja. Jednostavno, one nisu imale nikakav odnos; on je za njih bio, i prije definitivnog skončanja u gasnoj komori, potpuno izbrisan, bio je, ustvari, apsolutno ne-prisustvo.

22. Usp. Rene Girard, cit. djelo.

23. „njime je ugrožen odnos među spolovima u okviru društvene cjeline te, zahvaljujući interiorizaciji, identitet svakoga pola naspram spolne različitosti”. Julia Kristeva, *Moći užasa*, Naprijed, Zagreb, 1989. str.85.

24. Usp. Theodor W. Adorno, *Minima moralia*, Veselin Masleša, Logos, Sarajevo, 1987.

25. Usp. Zygmunt Bauman, *Modenita e Olocausto*, Societa editrice il Mulino, Bologna, 1992.

obaveze ispunjavali na najrevnosniji način. Ukartko, imali su, parafrazirajući Hannah Arendt, mediokretsku sitnu pamet banalnog birokrate.

U Bosni, međutim, prolivanje krvi silovanjem ili mučenjem zatvorenika u logorima, poput Manjače, Omarske, Keretauma, što izaziva socijalni nemir i sukob, u funkciji je konstrukcije nove ideologije. Prolivena krv služi, zacijelo, da se stvori nešto novo; ona je pokretač obnove nacionalnog. Drugim riječima: ne siluje se žena u ime rasne higijene, već u ime promjene, nove nacionalne konstitucije, odnosno, u ime novog nacionalnog jedinstva. Strah da krv žene može izazvati nemire i rasulo u vojnim redovima, ili da može destabilizirati nacionalnu politiku, ovdje je sasvim potisnut; naprotiv, krv žene proizvodi nove nacionalne simbole, konstruiše nove podjele između muškarca i žene, između jedne i druge nacionalnosti, te tako stvara novi diskurs o nacionalnom jedinstvu.

No, još nije zaključeno pitanje: kako to da diskurs koji zastupa čistotu vlastite nacije, kao što je to diskurs srpskog nacionalizma u Bosni, uopšte dopušta, štaviše uključuje u svoju strategiju etničkog čišćenja, silovanje žena koje su za taj diskurs nečiste, prljave.²⁶ Dio odgovora je nesumnjivo u činjenici da se silovanjem proizvede žena koja, pored toga što je prljava, još je i obesčašćena, odnosno još jednom uprljana, te je, dvaput uprljana, još udaljenija od čiste nacije; kao takva, kao sušta prljavština, ona mora biti do kraja odbačena. A sam proces odbacivanja, čišćenja i odstranjivanja prljavštine služi ponovnom stvaranju i, na toj osnovi, ponovnom ujedinjenju nacionalnog identiteta. Tako se kroz silovnje formira ideologija; ona se kroz nasilje konstituše i iznova stvara, stvara novu sliku o sebi.²⁷ S druge strane, kroz nasilje i kolektivno silovanje, i to je takođe dio odgovora, produkuje se razgraničenje, prekid i presjecanje multietničkog života. Logika krvi treba, dakle, da proizvodi nemire, da proizvodi žene koje su nečiste, što dovodi do formiranja novih socijalnih odnosa, novih relacija između vlastite i tuđe nacionalnosti. S krvlju se, kratko rečeno, stvara novo, novi nacionalni čovjek koji, predstavljajući sebe u ulozi ratnika, objedinjuje u sebi pojedinačno i opšte nacionalno iskustvo.

Majka nacija

Drugi značajan odnos koji formira nacional-ratnik je sadržan u tome da on silovanje, negiranje i unižavanje tijela žene druge nacionalnosti čini u ime drugog ženskog tijela, tijela predstavljenog u simbolu majke-zemlje, odnosno majke-nacije kao „zamišljene zajednice”,²⁸ iz koje je, uostalom, sve i poteklo. Preciznije rečeno, da bi odredio samoga sebe, on treba da isključi tijelo žene druge nacionalnosti, u ime drugog ženskog tijela, koje

26. Žene Muslimanke su za srpski nacionalizam prljave zato što su primile islam i time izdale vlastitu vjeru i naciju, koja je, navodno, prvo bila pravoslavna i srpska.

27. Suprotno tome, nacističkoj ideologiji, podcrtajmo to još jednom, koja je imala svoje usvojene rasističke zakone, prema kojima je eliminirala i otklanjala rasni „otpad”, nije bilo potrebno spektakularno nasilje, nasilje koje ima karakter orgijanja i ubijanja iz strasti, kako bi time opravdala svoje vlastite zakone, prije svega zato što je već sama njihova uspostava, kroz logiku administrativnog aparata, sama po sebi nasilje, uklanjanje, eliminacija.

28. Usp. Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.

predstavlja svemoć iz koje se sve rađa.²⁹ Stoga je povratak majci zemlji, ili vlastitim duhovnim korjenima, povratak univerzalnom principu stvaranja iz kojeg se i rađa suština čovjeka. A ona (suština čovjeka) je u njegovoj nacionalnoj suštini, koja u sebi sadrži teološku i biološku šifru vlastitoga stvaranja i koja pretvara nadempirijsku nedeterminiranost kantovskog moralnog zakona u opipljivi kolektivni duh koji se, neuslovljen nikakvom determinacijom izvana, manifestuje u nacionalnoj slobodi. Štaviše, nacionalna sloboda za nacionaliste ne podliježe nikakvom istorijskom odredjenju; naprotiv, ona sama kreira istoriju i daje joj pravac. A u zakonima nacionalne slobode mogu se prepoznati zakoni evolucije, koji jednoj naciji pribavljaju superioran odnos spram drugih. Nerijetko se ideja nacionalnog duha poistovjećuje sa idejom vitalizma, opstojnosti i izdržljivsti spram svih vanjskih opasnosti koje mu prijete. U nastojanju da objedini istoriju i transcendenciju, nacionalizam svoj vlastiti partikularizam proglašava univerzalnim, vječnim i samorazumljivim, dok se u nacionalnoj suštini hoće doseći moralno djelovanje, moralno objedinjenje, čiji se oslonac i porijeklo nalazi u majci zemlji, u mitologiji tla, u partikularnom ustvari. Inače, zemlja je u mnogim nacionalnim mitologijama samodređenje, prema kojem se oblikuje nacionalni identitet, naročito kada je riječ o „obećanoj zemlji”, „zemlji naših pradjedova”, „zemlji na kojoj trenutno živimo”. Ona ima još jednu značajnu karakteristiku koja se sastoji u tome da ona govori o mitološkoj vezi između zavičaja i sudbine. Zapravo, u samom tlu, prema mitološkoj nacionalnoj slici svijeta, upisani su pamćenje i povjesna sudbina naroda, što ih zemlja čuva u sebi. U njoj su tako konzervirani čitava sudbina naroda, jednako kao i njegova memorija. Takođe, u njoj se povezuje njegova prošlost i njegova sadašnjost. Njegujući u sebi ukupnu povjest i memoriju naroda, majka zemlja, stvara njegovo jedinstvo, štiti ga od svega što je nepoznato i strano. Istovremeno, proglašavajući njegovo mitološko jedinstvo, ona ukida razlike između prošlosti i sadašnjosti, između predaka i njihovih sinova, između pojedinačne i kolektivne sudbine.³⁰

Svojevremeno je Wilhelm Reich, govoreći o fašizmu, tvrdio da nacionalna ideologija fašizma sadrži u sebi frustriranu seksualnu želju, koja se transformisala u kolektivnu želju za čistom majkom, odnosno, u želju za majkom zemljom, majkom domovinom. A, kolektivna želja koja hoće da se povrati u majku zemlju, frustrirana je želja. Ona se nije oslobodila u orgazmu i zato, izmišljajući mit o povratku na majku zemlju, reprimira i negira samu sebe. Stoga, fašizam, izumjevajući mit o čistom tijelu, zdravom tijelu, nije uopšte oslobodio tijelo. Zapravo, on ga je, ukidajući mu mogućnost da se oslobodi kroz orgazam, još više negirao, reprimirao. Logika koja se manifestuje u tijelu pobjednika, tijelu atleta, tijelu koje nadvladava vrhove planina, i sva druga logika vitalizma, što je prisutna u nacističkoj idologiji, a transparentno se očituje, na primjer, u filmovima Leni Riefensthal,

29. Bez sumnje, uloga žene uopšte u stvaranju nacionalnog identiteta je veoma značajna. U tom procesu ona simbolizira ponos, trajnost, reprodukciju itd. Ipak, najčešće se u nacionalni kontekst uvodi žena kao majka. Jer, majka simbolizira ognjiste, dom, zatim, reprodukciju; ona, takodje, simbolizira nešto nevino, netaknuto, u čemu se sama tradicija sačuvala. Njena briga prema vlastitoj djeci simbolički se predstavlja i kao briga prema cijeloj naciji. Tako su mnogi antikolonijalni pokreti u majci vidjeli simbol izvorne i primordijalne kulture, čiste i neonečišćene natruhama kolonijalne kulture i kolonijalnog načina života. Čuvajući i brinući se za vlastitu porodicu, majka je sačuvala i vlastitu kulturu koja, zahvaljujući tome, nije postala žrtva stranog uticaja i asimilacije. Ukratko: nije stoga ništa neobično što se uloga žena smatra veoma bitnom za nacionalno ujedinjenje, naročito kada je ona usto još majka, kada vezuje porodično i nacionalno jedinstvo.

30 . O odnosu zavičaja i mitologije, vidi: Geoffrey Hosking, George Schopflon, *Miths and Nationhood*, Hurst & company, London, 1997.

mehanizam je kojim se proizvodi tjelesna frustracija, negacija samoga tijela. Nesumnjivo je, prema tome, da se jedan od razloga neviđene surovosti nacističke ideologije nalazi i u morbidnom kultu što ga je nacizam gajio prema majci zemlji, kultu koji je do kraja negirao samu tjelesnost, seksualnost.

S druge strane, kada određena nacionalna ideologija konstruiše mit o povratku na majku zemlju, onda ona dolazi u kontradikciju sa jednim drugim principom, principom koji se odnosi na zakon o autodeterminaciji. Zapravo, ideja nacionalizma i počiva na činjenici da svaki narod treba da samog sebe izabere kroz princip autodeterminacije, odnosno, da pronade vlastitu nezavisnost, autonomiju, kako bi samostalno odlučivao o samom sebi. Kant je bio jedan od prvih koji je skrenuo pažnju na potrebu izlaska iz maloljetništva, ili drukčije: svaka osoba da bi rezonovala javno i slobodno, treba da izađe, kroz vlastitu hrabrost, iz maloljetništva.³¹ On je zastupao stanovište da svaka individua treba da je autonomna, samostalna, kako bi mogla da bira samu sebe slobodno, nezavisno od bilo kojeg vanjskog uticaja. Tu ideju Fichte je kasnije transformisao i preveo sa individualne na kolektivnu nacionalnu autonomiju, koja treba sama da uslovi i odredi samu sebe.³²

Prema tome, da bi se moglo biti autonomnim, samostalanim, neophodno je isključiti bilo kakvo tutorstvo ili starateljstvo, koje uslovljava tvoju slobodu. Ali - uloga majke zemlje u tome je upravo suprotna. Doduše, starateljstvo ili tutorstvo majke nije autoritarno kao što je to, na primjer, autoritarna očeva vlast koja, predstavljajući se u liku monarha, kralja, zabranjuje, negira i kažnjava odluku o nezavisnosti, autodeterminaciji. Tutorstvo i majčina vlast se manifestuje kroz brigu prema vlastitoj djeci, kroz ljubav prema vlastitom potomstvu, koja je toliko jaka da ni sami sinovi ne vole sami sebe toliko koliko ih majka voli. Majčinska ljubav je toliko uzvišena i intezivna da je sami sinovi nikada nisu u stanju u potpunosti razumjeti; ona je uvijek iznad sinovljevih glava. U svojoj prekomjernosti ona je upravo i sadržana u nacionalnim simbolima, oznakama, zastavama, militantnim ritualima. U jarkim bojama zastave, u himničnim zvucima patriotskih pjesama izvire majčinska ljubav, koja je u stanju da sve obuhvati u svoj zagrljaj, u kojem se gnijezdi blizina i razumjevanje vlastite djece, veće i snažnije čak i od bilo kakvog sinovljevog razumjevanja samog sebe. Ona osluškuje i štiti vlastito dijete intezivnije nego što to ono samo zna samog sebe da oslušne i čuva. Sinovi, pokrenuti bojama zastave, osjećaju se voljeni od nje same, od svake njene boje. Ne radi se o tome da oni vide sebe kako projektuju vlastitu emociju prema zastavi; naprotiv, oni se osjećaju voljeni, zagrljeni i milovani od same zastave koju posmatraju. Tako: majčinska ljubav i njen sveobuhvatajući zagrljaj vlastitih sinova, guši njihovu samostalnost, autonomiju. Pa iako to ne čini grubo i surovo, kako to radi, na primjer, očevo kraljevski zakon, ona ipak, kroz ljubav i brigu, prodire u svoju djecu i uvlači im se pod kožu, kontroliše ih i nadzire, tiho, skoro bezprimjetno, i tako u njima guši svaku mogućnost da sami sebe biraju. Riječ je o svojevrsnom paradoksu: silovanje koje ima i za cilj da potvrdi muškarčevu zrelost, odraslost, u isti mah je i poriče. Jer, sam ritual vojničke inicijacije kroz koju vojnik dokazuje samom sebi da je samostalan, odrastao za nošenje uniforme, koja mu daje mogućnost da se, u ime kulta majke zemlje, potvrdi kao njen branilac, ujedno, odaje njegovu nesamostalnost, nezrelost, nepotpunost, djetinjastost.

31 .Usp., Kant, Šta je to prosvjetiteljstvo,

32. O prelazu ideja autodeterminacije sa individualnog na kolektivno, vidi: Elie Kedourie, *Nacionalizam*,

Darujući svoju odanost majci, on joj time ustvari istovremeno isporučuje svoju nezrelost, nesamostalnost, infantilnost.

S druge strane, u samom aktu kolektivnog silovanja, koje se vrši u ime kulta majke zemlje, vojnicima se samo od sebe nametalo osjećanje da su oni ustvari obične kukavice. Radeći nešto što je u suprotnosti sa njihovim vojničkim uvjerenjima i vrijednostima, oni sami sebi razotkrivaju da uopšte i nisu hrabri, da nisu junaci, niti da mogu, kao muškarci, sami sebe da odredjuju. Nošeni Nietzscheovim moralom krda, oni su prokockali i izgubili svoju individualnost i tako se definitivno oslobodili onih vrijednosti i ideala koji se zasnivaju na vojničkoj muškosti, junaštvu, ponosu. Time su oni sebe sasvim demaskirali.

I onda kada su čistili iz vlastitog tijela tuđe tijelo, kada su ga, u ime povratka na kult majke, odstranjivali, što implicitno potvrđuje tradicionalne muške vrijednosti, ili kada su nastojali da im se sama muškost obnovi, regeneriše, oni su i tada samo demonstrirali nalaz da oni zapravo i ne posjeduju nikakav muški ponos, nikakvo junaštvo. Njihova namjera da se oslobode samih sebe, vlastitih predstava o muškarcu, kroz vrstu zločina koji se čini u ime kulta majke, takođe je demonstracija kukavičluka. Razobličavajući se tako, oni su zorno sami sebi stavili do znanja da nisu nikakvi junaci, da nemaju nikakav nacionalni ponos, o kojem toliko govore, te da ne posjeduju nikakvu svijest o nacionalnom jedinstvu, niti da mogu muški odlučivati sami o sebi. Zato i njihov zločin hoće da budu anonimni, da se izvrši u grupi u kojoj se mogu sakriti. I dok je junaštvo kao vrlina povezano sa javnim ospoljavanjem, sa javnim pokazivanjem stanja biti-u-opasnosti, ova vrsta zločina, koja njegove nosioce sakriva u majčinskom nacionalnom zagrljaju, izvršena je izvan bilo kakve opasnosti, prijatnije, nad nekim ko je nenaoružan i nemoćan. Muški militantni ponos, ili muško militantno junaštvo nastoji da ponizi vlastitoga neprijatelja, da se sa njim otvoreno suoči, kako bi time dokazao vlastitu superiornost. Ova vrsta zločina, skrivena u anonimnosti, u kolektivu, u majčinskom nacionalnom zagrljaju, izvršena nad nekim ko je nenaoružan i nemoćan, nema, međutim, ništa od toga, ništa junačko, ništa od vojničkog dostojanstva i ponosa. Tako se ispostavlja da je povratak majci zemlji, uistinu, bijeg od samoga sebe, bijeg štaviše od vlastite želje za zločinom, koja se ne samo javno, nego i od samog sebe sakriva.

Isključenje-uključenje kao princip negacije

Ova dva principa, koja se očituju u silovanju - jedan, isključenje ženskoga tijela preko tijela žene-žrtve, i drugi, njegovo apsolutno uključanje preko tijela majke-zemlje - uništavaju, na skoro isti način, ženski princip u samom muškarcu. Naime, vojnici koji su silovanjem isključivali žensko tijelo, nisu samo isključivali iz neposredne blizine ženu druge nacionalnosti, nego su, čineći to u ime majke zemlje, isključivali takodje i ženski princip iz sebe. Jer, vlastita je želja, reći će Deleuzea, mnogostrukost u kojoj se kroz nabor, konstrukciju, pregib, povezuje muški i ženski princip, a koja, stvarajući „tijelo bez organa”, predstavlja kreativnost, stvaralaštvo. Kreativnost i stvaralački nabor su mogući, dakle, samo ako postoji mnogostrukost same želje u kojoj muški princip ne isključuje ženski, i obrnuto. Stoga je proces pisanja, kreacije, za Deleuzea, stalno „postajanje” ženom, djetetom, životinjom, muškarcem; ono je proces koji se nikad ne završava. Svaka zrela,

samostalna ličnost oba ova principa u sebi harmonizira.

Međutim, ili samo isključivanje ili samo uključivanje ženskog principa, u podjednakoj mjeri, negira mnogostrukost želje u kojoj se muški princip slobodno obraća ženskom, i obrnuto. U tom slučaju se ne može reći da se kod vojnika negira ženski princip samo isključenjem silovanog ženskog tijela, prije svega, zato što i princip njegovog uključivanja, posebno u simbolu majke zemlje, takođe negira u njemu njegov ženski dio; on, zapravo, negira slobodno obraćanje i korespondenciju ženskog i muškog dijela, koji tek zajedno mogu da stvore autonomiju ličnosti.

Stoga bi se odnos između majke zemlje i žene koja pripada drugom etnicitetu, mogao objasniti kao odnos između majke koja predstavlja čistotu, sakralnost, uzvišenost i žene koja vreba da svojom zavodljivošću, privlačnošću ukrade majčino dijete. Čistota majke zemlje je apsolutna; ona se obraća vlastitome djetetu apsolutnom ljubavlju. Njena emocija je nedodirljiva za mladu djevojku koja želi da otme tijelo njenoga djeteta i da ga povede sa sobom. Istina, sin posjeduje želju prema mladoj djevojci, ali isto tako zna da je sama želja grijeh, koji ostavlja i izdaje majku. No, krivica za izdaju majke nije njegova; ona je u ljepoti i privlačnosti djevojke, u njenoj moći zavodjenja, u njenoj zavjeri da ukrade od majke dijete. Zbog toga sin, u toj strašnoj dvojbi, negira tijelo žene, odnosno sam ženski princip u sebi; on ga isključuje iz sebe i vraća se u majčin zagrljaj. Odnos koji nacionalizam gaji prema multietničkom životu na istim je talasnim dužinama. Komunicirati s drugim nacionalnostima, mješati se s njima, znači izdati ljubav majke zemlje, koja te je rodila, i otvoriti se drugim ženama, drugim nacijama, koje uvijek krađu nešto od tebe, nešto od obilja majčinske ljubavi.

Uvođenje još jedne razlika u razmatranje odnosa isključivanje-uključivanje ženskog principa u nacional vojniku je veoma bitno. Naime, čin isključivanja je fizički odnos koji vojnik ima u aktu silovanja prema, na primjer, ženi druge nacionalnosti, dok je čin uključivanja, povratak majci zemlji, fantazma koju vojnik kreira u svojoj glavi. Samo što ta fantazma posjeduje svoju vlastitu realnost, pogotvo u času kada se u ime nje ubija, ili kada se u ime nje šalju vojnici u rat da svojim životom, žrtvovanjem, zaštite slavu, ponos majke zemlje. Ljubav majke zemlje se ustvari i hrani smrću svojih sinova-vojnika. Umirući, oni se vraćaju njenom krilu, gdje će ih ona zadržati i sačuvati zauvijek, kako bi ih grlila u vječnosti i konzervirala u slavi.

Postoji još jedna relacija prema majci zemlji, koja se nipošto ne smije zanemariti. A ona se sastoji u oslobađanju od krivice za svaki akt koji se u njeno ime poćini. Drugim rijećima, ćiniti bilo šta u ime majke zemlje, znaći biti uvijek nevin u odnosu na vlastita djela i geste, biti dijete koje ne odgovara za svoje postupke. Upravo zato poćinioci zloćina silovanja se uopšte i ne konfrontiraju sa zloćinom koji su poćinili. Oni i kada govore, ako uopšte govore, o tome što su uradili, onda to ćine na naćin kao da se to njih uopšte i ne tiće, odnosno da su bili izmanipulisani od nekoga drugog. Ćak se znaju i pohvaliti da ih je na to sama žrtva navela i tako prevarila. Protiv njih uvijek se pletu neke konspirativne zavjere. Oni su, prema konspirativnoj teoriji iza koje se zaklanjaju, ne zloćinci, nego žrtve zloćina, žrtve nećijih tudjih namjera, spletke, planova. A, uistinu su kukavice koje se nisu stanju suoćiti ni sa svojim vlastiti zloćinom.³³

33. Slavoj je ŹiŹek sklon da u konspirativnoj teoriji prepoznava sliku Lacanovog velikog Drugog, koji te uvijek prati, koji uvijek krađa nešto od tebe, tvoj vlastiti uŹitek, i koji ima, u isto vrijeme, projektivnu ulogu.

Invencija patrijahalne kulture

Paradoksalne relacije između tijela žene i tijela majke, što se manifestuju kroz hijerarhijski postav binarnih opreka - isključivanje/uključivanje, zrelost/ nezrelost, zbiljsko tijelo/tijelo fantazme, sa svim podjelama koje nose u sebi, uništavaju ženski princip unutar vlastite nacije, zarad proizvodnje nacionalnog militantnog heroja koji zgušnjava nacionalnu snagu, nacionalnu hrabrost i tako stvara pretpostavke da se muški odlučuje o samome sebi. U ideji nacionalnog vojnika koncentrirani su elementi tradicionalne patrijahalne kulture, zasnovane na apsolutnoj dominaciji muškog, falogocentričkog principa. Tradicionalna patrijahalna kultura obilježena je muškom dominacijom u skoro svim strukturama socijalnih odnosa. Odluke u porodici, odluke u korist dobrobiti socijalne zajednice u stanju su, dakle, da donose samo zreli muškarci.

Odnos između opisanog simboličnog predstavljanja majke-žene, kao sakralne i čiste, i djevojke-žene, kao profane i nečiste, upućene na krađu majkinog djeteta, podudara se sa stereotipom diferenciranja žene, prisutnim u patrijahalnim kulturama, na majku i prostitutku. Žena, zapravo, može biti, u tim kulturama, samo ili majka ili prostitutka. U njima se seksualnost žene svodi samo na očuvanje porodice, odnosno na biološku reprodukciju. Izvan toga, seksualnost se žene kvalificira kao prestup, kao prostitucija, ili kao nebriga prema vlastitom tijelu. Stoga je seksualnost majke strogo omrežena nitima privatnog života i u funkciji je očuvanja kućnoga identiteta, dok je seksualnost slobodne žene, koju patrijahalna kultura imenuje prostitutkom, povezana sa javnim životom, sa njenim javnim ospoljavanjem. Označavajući seksualno ispoljavanje izvan kućnog praga kao prostituciju, patrijahalna kultura hoće time da uskrati pravo ženi da se stavi na mjesto muškarca. A, ulaznicu za ulazak u javni život imaju samo muškarci. Samo oni mogu u njemu da nastupaju, djeluju i učestvuju u donošenju odluka i rješavanju problema čitave zajednice. Imenovanjem žene kurvom ili prostitutkom, koja se hoće prošvercovati i ući u javni život, nastoji se onemogućiti taj prestup. Budući da je seksualnost žene determinisana privatnim životom, svi putevi izvan kuće i ognjišta za nju su zatvoreni. Tako je ona isključena iz donošenja odluka u ime opšteg dobra; ono je isključivo prepušteno muškoj odlučnosti i muškom autoritetu.

Međutim, kolektivno silovanje privatni seksualni status, koji je patrijahalna kultura dodijelila ženi, izvodi na javnu scenu i time kompromituje njenu ulogu kao nosioca kućnog identiteta. Insistiranje na tome da se njena seksualnost učini javnom, samim tim što je na kolektivnom raspolaganju, u funkciji je njenog isključenja iz porodičnog konteksta,

Osjećaj da ti je neko stalno za petama, postavlja te u centar pažnje, i daje ti, na jedan paradoksalan način, obezbjeđenje od strane vlastitog špijuna, što te stalno nadzire i kontroliše. Upravo zato ti imaš mogućnost da sve ono što si zgriješio projektuješ na nekog drugog, na onog koji je nevidljiv, koji te slijedi i koji te uslovljava. U neku ruku, konspirativna teorija, moglo bi se reći, projektuje špijuna u tebi samom. Zahvaljujući tome ti svoje geste, vlastite odluke, počinješ osjećati kao nešto što pripada drugom. Neko drugi je umjesto tebe tvojim rukom počinio zločin, neko drugi je počinio silovanje. Ti si nevin i žrtva jer je drugi u tebi, protiv tebe; on je i izvršilac tvojih zločina. Nisu li se, upravo iz te perspektive, veliki Drugi i majka zemlja već sreli na putu, kojim zagrljeni koračaju.

koji je štiti, i koji joj osigurava određeno, ipak veoma značajno, mjesto u patrijahalnoj strukturi poretka svijeta. A sa kolektivnim silovanjem, s promicanjem u status prostitutke, žena više ne može sačuvati poziciju koju je imala u sferi porodičnog života, te je tako, potpuno obezvrjeđena, isključena i iz zajednice kojoj pripada.

Način na koji je jedna patrijahalna kultura ispoljavala svoju moć nad drugom, sastojao se u tome da simbolično proglasi drugu kulturu nemoćnom, nerazvijenom i nesposobnom da bude samostalna i da je, kao takvu, predstavi kao puki objekat koji zna samo da trpi nasilje. Drukčije rečeno, druga etnička zajednica je „ženstvena” zato što ne posjeduje dovoljnu količinu samostalnosti da sama o sebi odlučuje; ona je inferiorna, jer je nesamostalna i, kao takva, ona je objekat nasilja.³⁴ U silovanom ženskom tijelu projecira se, naime, inferiornost jedne i superiornost druge nacionalne zajednice i njene kulture. Šta znači jedna nacionalna kultura, kakva je njena snaga i vrijednost, odgovara se, dakle, i nasiljem nad ženskim tijelom. No, silovanje u ime dokazivanja nacionalnih vrijednosti nije samo demonstracija superiornog odnosa prema drugoj naciji, kako bi se ona iz nje, kao strano tijelo, sasvim isčistila i isključila. Ona su, u isto vrijeme, imala za posljedicu i isključenje same žene iz njene vlastite nacionalne pripadnosti. Jer, silovana je žena, prema patrijahalnim moralnim nazorima, obeščašćena. Od onog časa kada je postala žrtva nasilja, ona nosi u sebi nešto sramotno, nešto što ju je ponizilo i što je pokazalo njenu tjelesnu nemoć, te se, kao uprljana i osramoćena, isključuje i iz svoje vlastite zajednice.³⁵ Upravo zato se žrtve ovog nasilja suočavaju i sa problemom artikulacije svoje vlastite patnje. Jer, javni diskurs, koji poznaje njihova kultura, patrijahalni je diskurs, koji je prvenstveno tempiran i strukturiran tako da prije svega muškaracu omogući da izrazi samog sebe. Stoga, žrtve ovog nasilja o svojoj patnji ako uopšte i govore, govore diskontuirano i neartikulirano, kroz pauze, uzdahe, suze, mrmljanje, kroz šutnju, tišinu, kroz gestu, pokret ruku...³⁶

Činjenicu da je silovanje, iako je, kako je to već rečeno, u suprotnosti sa vrijednostima patrijahalne kulture, ipak vršeno u njeno ime, ne treba nipošto izgubiti iz vida. Jer, nacionalizam koji se, krajem osamdesetih i početkom devedesetih, oglašava u bivšoj Jugoslaviji, priziva povratak izvornim vrijednostima patrijahalne kulture, koje su se navodno, upravo onda kada su se hijerarhijskom strukturom muškog autoriteta definisale, izgubile. Upravo zato svaka nacija treba da iznova uspostavi sklad s njima. No, taj poziv i taj povratak izvornim vrijednostima patrijahalne kulture, nije rezultirao restauracijom i obnovom onog što je bilo izgubljeno i zaboravljeno, nego novom patrijahalnom kulturom, koju Hobsbawm naziva izmišljenim patrijahalizmom, odnosno inventivnom tradicijom.³⁷ A sama potreba za povratkom izvornim tradicionalnim vrijednostima, svojom gromoglasnom najavom, upravo oglašava njihovu najdublju krizu, jednako kao što je i urlanje zahtjeva za ponovnim

34. To nipošto ne znači da patrijahalna kultura podstiče i odobrava silovanje; naprotiv, ova vrsta zločina samo imitira patrijahalnu kulturu, odnosno, ono je činjeno u ime nekih razloga koji su, sasvim u drugom kontekstu, sadržani u patrijahalnoj kulturi, mada mu je ista ta kultura duboko suprotstavljena.

35. Ako je jedan muškarac bio u zatvoru i ako je mučen, onda njegove fakteričke muke poprimaju, za pripadnike njegove zajednice, simbolički karakter; one obilježavaju junaštvo, izdržljivost, ponos. Nasuprot tome, ako je jedna žena silovana, onda se o nenoj patnji i njenim mukama ne govori; one su za patrijahalni pogled sramotne, iako, njihova težina i snošljivost često prevazilaze muškarčeve mogućnosti.

36. Knjiga Jane Beč - Pucanje duše, koja kroz iskidane ispovjesti žena Srebrenice upečatljivo i literarno autentično artikulira njihovu patnju, u tom pogledu je uzorna.

37. Usp. Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983.

uspostavljanjem, navodno izgubljene, muške dominacije, takođe dio iste te nepremostive krize. Pa i zločin silovanja, vršen u ime patrijahalne muške kulture i njene obnove, u osnovi nije ništa drugo do drastična njena demonstracija. Jer, patrijahala muška kultura odista jeste opresivna prema ženskom tijelu, negira mu njegovu samostalost, ali ona zbilja nema nikakvog razloga da silovanjem dokazuje nad njim svoju nadmoć i superiornost. Prije od toga, počinioci ovih zločina tim činom argumentiraju činjenicu da je njihova muškost odista u krizi. I još više od toga: da je njihova veza sa tradicijom u krizi.

Prema tome, očekivanje da će se isključenjem žene, odnosno druge nacije, njenim silovanjem, obnoviti, kroz vlastito pročišćenje, njihova muškost, odnosno probuditi u njima i vratiti zaboravljena tradicija, i tako učiniti kraj vlastite krize, ne samo da je iznevjereno, nego se ono okrenulo upravo protiv tog očekivanja. Umjesto toga, oni su time samo još snažnije potvrdili da su svoju muškost definitivno izgubili i da su isto tako izgubili i tradiciju. I - da su vlastitu krizu još više produbili. Jer, nikakva se tradicija nije tim činom obnovila i nikakav se novi čovjek nije proizveo, niti stari obnovio. Proizvelo se samo krdo zločinaca koji kukavčki vrše nasilje u kolektivu, u čoporu. Nacionalna ideja, kao apstraktna ideja, ovdje je samo poslužila da se vlastita individualnost u nju utopi i tako individualni zločin zamaskira i sakrije u kolektivnoj anonimnosti čoporativnog djelovanja. Još više, kolektivno silovanje ne samo da nije izraz muške moći, nego je najočitija demonstracija nemoći da se muški odlučuje o samom sebi i superiorno vlada vlastitom seksualnošću. Jer, muško odlučivanje podrazumjeva individualnu i samostalnu odluku, pa i onda ako se hoće izvršiti i sam zločin, a ne onu iza koje će biti kolektiv, čopor, a anonimnost siguran zaklon, skrovište i pribježište.

Stranac u bliskosti

Ranije sam kazao da se kroz kolektivno silovanje želi uvesti stroga diferencija, ili razdvajanje onoga što je unutra i onoga što je spolja, onoga što je čisto i onoga što je prljavo, onoga što je domaće i onoga što je strano, i da se, iz tih polariziranih dihotomija, suprotstavljeni relat dodjeljuje upravo ženi, kako bi se ona mogla isključiti kao izvanjska, nečista, tuđa, što su sve atributi koji se vezuju i za drugu nacionalnost. Ali, kako to ističe Ulrich Bielefeld,³⁸ svaki stranac, kada se isključuje iz vlastitoga identiteta, onda on mora u sebi da ima nešto poznato, prepoznatljivo. Naime, u predstavi su stranca istovremeno sadržani i fikcija i realnost, što će reći da u svakoj novoj predstavi o tome ko je stranac, nije lako podvući crtu između tuđosti i vlastitosti, zato što se u onome što se u njemu projektuje kao tuđe, ogleda i jedan dio njegovog vlastitoga identiteta. Ustvari, u predstavi stranca se prepoznaje slika sebe, koji projektuje nešto kao strano, kao tuđe. Slično izvrnutom narcisističkom odrazu u kojem se takođe onda kada se nešto želi proizvesti kao strano, odražava vlastiti lik koji sam proizvodi nešto kao strano, kao tuđe. Isto tako, kada se govori o strancu, onda se najčešće govori o samom sebi, o vlastitoj predstavi stranaca, o vlastitoj predstavi onoga šta je tuđe, a ne o istinskim svojstvima onoga koji je različit, koji

38 .Vidi: Ulrich, Bielefeld, *Stranaci: prijatelji ili neprijatelji*, biblioteka XX VEK, Beograd, 1998.

je odjelit. Na isti način i predstava kolonijalnog svijeta, koji je propatio svoj kolonijalni i rasni usud, predstavlja, kako to Fanon ističe,³⁹ potisnuti alter ego bijelog covjeka. Crnac za rasistu predstavlja odista opasnost, nasilje, elementarnu okrutnost, što su sve projekcije, odnosno, unutrašnje fobije, koje on sam nosi u sebi. Tako je crna maska, zapravo, istinsko ogledalo onoga što bijela koza sakriva ispod sebe, i što nastoji da vidi kao suprotno samoj sebi, svom vlastitome identitetu.

Tako su i izvođači i akteri kolektivnog silovanja u Bosni, koji su to činili u ime ostvarivanja ideje Velike Srbije, silovanjem isključivali ženu iz vlastite blizine, pretvarajući je u potpunog stranca, tuđina, i ujedno su joj, kao strancu i tuđinu, utiskivali nešto poznato, prepoznatljivo. Naime, silovane Bošnjakinje svjedoče o tome⁴⁰ da su brojna silovanja nad njima izvršena tako što su njihovi egzekutori sam akt nasilja nad njihovim tijelom nazivali njihovim novim krštenjem i povratkom istinskoj vjeri, srpskoj naciji i svetom srpstvu, zatim, da su ih oslovljavali Turkinjama, i da su im govorili da im se na ovaj način svete zbog Kosova, i dr.

Međutim, upravo ovaj čin nasilja pokazuje suprotno; on dokazuje, zapravo, nemogućnost novog krštenja i adaptacije, kao i interiorizacije druge nacije, koja treba da postane tvoja nacija. Naime, da se uistinu želilo da Bošnjakinja postane Srpkinja, sigurno se ne bi koristili metodi silovanja kako bi se ona preobratala, ili vratila u „istinsku vijeru”. Metod ubjedjivanja, propagande, nesumnjivo je kudikamo efikasniji u ostvarenju tog zadatka. Upotreba nasilja upravo dokazuje da za srpski nacionalizam i nije bio cilj konvertiranje Bošnjaka, već prije svega njihovo poniženje i prljanje kroz nasilje i krv. Bošnjaci su Srbi zato što nose u sebi srpsko poniženje; oni su tako prepoznatljivi stranci.

Prema tome, Bošnjak nikada ne može biti apsolutni stranac koji ima svoje posve autonomne i samostalne karakteristike, definitivno odvojene i apsolutno različite od srpskog nacionaliste. Jer, ako on posjeduje nešto što je sasvim različito i odvojeno, onda on nije ni prepoznatljiv, niti se može svrstati ni u šta što je poznato; on je tada definitivno otudjen. A, za srpski etnonacionalizam uopšte nije ni potrebno da Bošnjak postane apsolutni stranac, apsolutno, dakle, različit. Njemu je on potreban kao prepoznatljivi stranac, koji posjeduje i odlike sličnosti, koje će ga i odrediti kao stranca. Prosto rečeno: nije moguće misliti odvojenost, odsječenost, raspolućenost, bez nečega što je i slično, ili bez nečega što ujedinjuje. Sa utisnutom spermom u bošnjačkom tijelu stvara se tijelo koje je različito, i koje, ujedno, nosi u sebi pečat nečega što ujedinjuje. Kao takvo, ono treba da je odbačeno, odstranjeno. A, tijelo koje u sebi sadrži žig odbacivanja, mora da je i uslovljeno samim tim odbacivanjem. U konkretnom slučaju, ono mora u sebi da nosi nešto slično, srpsko, kao što su to - srpsko poniženje, prljavština, počinjeni u ime stvaranja etnički čiste srpske države.

Isto tako, srpski nacionalizam hoće i ovim staviti do znanja da je bošnjačka nacija problematična, da je ustvari inferiorna i nezrela poput žene i da ne posjeduje mušku snagu, koja je jedino u stanju da odlučuje i određuje samoga sebe. Sličan pristup i dvojenje nacije na mušku i žensku, njegovali su kolonijalisti, koji su, tzv. "primitivna plemena" u

39. . .Vidi: Frantz Fanon, *Blanck Skin, White Maskes*, Pluto Press, London, 1986.

40. . Vidi o tome: Molila sam ih da me ubiju, *Zločin nad ženom Bosne i Hercegovine, Svjedočanstva, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999.*

svojim kolonijama, kvalifikovali kao nezrelu, nerazvijenu svijest, koja kao takva, ostajući navodno na razini dječje i ženske pameti, nisu u stanju da odlučuju i vode brigu sama o sebi i svojoj zajednici.

Ipak se nasilje, i ono u ime čega je počinjeno u Bosni, razlikuje od kolonijalne strategije potčinjavanja, prije svega, po tome što ono nije usredsređeno prema tome da vlada drugom, inferiornom nacijom, ili da u ime nje i o njoj odlučuje, da njom upravlja, određuje njenu socijalnu strukturu života, kao što je to radila kolonijalna svijest. Ono, naprotiv, nastoji da je, čineći je inferiornom, sasvim odstrani iz sebe, da je isključi, proglasi nemoćnom da sama sebe formira. Isključena nacija je prisutna u naciji koja ju je isključila samo onda kada je odstranjena, kada je izopćena. A prisutna je tako što mora da pamti poniženje i nasilje kao dio vlastitog nacionalnog identiteta: Bošnjaci su ustvari Srbi po tome što u sebi nose srpsko poniženje.

Bošnjačko muško tijelo

U kolektivnom silovanju se - o tome je ranije bilo više riječi - stvara osjećaj kolektiviteta, kolektivnog objedinjavanja grupe, nacije. Zahvaljujući tome, u samom tom činu nije toliko bitno samo žensko tijelo, koliko njegova uloga kao tranzita, kao prelaza od jednog do drugog muškog tijela, i stvaranje, preko njega, osjećaja „bratstva i jedinstva” među njima, odnosno među samim vojnicima. No, žensko tijelo u kolektivnom silovanju služi kao tranzit da bi se dospjelo i do jednog drugog muškog tijela. Naime, preko njega se indirektno dolazi i do bošnjačkog muškog tijela, ali ne da bi se s njim ujedinilo kao žensko i muško tijelo, niti da bi se preko njega prizvalo drugo muško, ovoga puta bošnjačko tijelo, kako bi se i ona međusobno ujedinila u sveopšti nacionalni zagrljaj, već kako bi se ono unizilo i do kraja degradiralo kao potpuno nemoćno da zaštiti svoju ženu, majku ili sestru. Tako žensko tijelo silovane bošnjakinje služi i kao tranzit da se dospije i do bošnjačkog muškog tijela, ali samo zato da bi se naglasila i učinila prisutnom njegova nemoć, nesposobnost, impotencija. Istina, sam mehanizam koji isključuje muškarca, proglašavajući ga nemoćnim, nesposobnim, u isto vrijeme ga na određen način i uključuje. Jer, ono što žena takodje u simboličkom smislu predstavlja jeste i mogućnost njene pripadnosti drugom muškarcu, a upravo je ta činjenica, odnosno svijest o mogućnosti njene pripadnosti drugom, veoma bitna za počinitelja silovanja, prije svega zato da bi se kroz silovanje taj drugi unizio, poništio kao muškarac, proglasio nesposobnim. U srpskoj mitološkoj predstavi Bošnjak-Musliman je brat koji je izdao. On je prešao na drugu vjeru, prihvatio je islam i tako se odrekao svog porijekla. Kažnjavajem brata koji je izdao, upravo se vrši njegovo vraćanje u njegov napušteni zavičaj. Tako, silovanje žena Bošnjakinja ima u tom pogledu dvostruku ulogu: ono služi da se brat kazni, ponizi, a, onda, preko kažnjavanja kao ispaštanja za počinjeni grijeh, ponovo vrati u svoj majčinski nacionalni dom. Dakle, kada se Bošnjak muškarac, kroz silovanje vlastite žene, isključuje i negira, on se time želi, kroz kaznu i poniženje, i ponovo uključiti u svoj „izvorni” nacionalni identitet.⁴¹

41 O tome šire: Senadin Musabegović, *Krug i sadašnjost*, Dijalog, 3-4/2001. Sarajevo.

Majka Bošnjakinja

Nesumnjivo je najstravičnije, po svojoj monstuoznosti, iskustvo kolektivnog silovanja u Bosni, kao dijela globalne strategije etničkog čišćenja, da su žene silovane sve do onog trenutka dok ne zatrudne, a da su na slobodu puštane tek onda kada je bilo nemoguće prekinuti njihovu trudnoću. Oca djeteta bilo je nemoguće identificirati, zato što se začetnik trudnoće uglavnom nije mogao u kolektivnom činu silovanja ustanoviti. On je bio kolektivitet, cijela grupa, zajednica, odnosno, u simboličkom smislu, sam nacionalni identitet.

Kada sam govorio o trouglu majka-sin-mlada žena, onda sam skrenuo pažnju na sinovljevu dilemu, pa i nastojanje da isključi iz sebe privlačnu ženu, kako bi se definitivno vratio majci, svom korijenu, zaštitniku i čuvaru. A upravo se postupkom zadržavanjem trudnoće u silovanoj bošnjačkoj ženi, htjela ukinuti mogućnost simboličkog predstavljanja bošnjačke majke kao nosioca nacionalnog porijekla i identiteta, njihovog zaštitnika. Naime, time se ukida simbolička mogućnost da sin koji se vraća majci, kroz patnje mlade djevojke, dokazuje joj svoju privrženost i vjernost. Jer, intencija je ovog zločina da se, sa neprekinutim plodom, mlada žena uništi kao majka, odnosno, da se u njoj nasiljem utisne i začne strano tijelo, koje će istovremeno utisnuti i začeti u njoj, njenoj porodici, njenoj kulturi, čitav, slojeviti splet, konflikata, koji razbija simboličko jedinstvo između majke tradicije, majke zemlje i njenih potomaka.⁴² Silovanjem i zadržavanjem ploda se, drugim riječima, proizvodi od Bošnjakinje loša majka, bez ikakvog majčinskog autoriteta, majka koja nije u stanju čak ni da njeguje svoju vlastitu djecu. Ovo tim prije što dijete poslije poroda, koji predstavlja prvo traumatično iskustvo, prolazi kroz fazu, tvrdi Melanie Klein,⁴³ najjačeg sadizma prema majčinom tijelu, njenoj dojci zapravo, koje želi rastaviti, razjediniti, dekomponirati. Ujedno, dopuštajući osjećaj krivnje zbog destruktivnih i razornih poriva prema majci, njenom tijelu, ono unutar sebe projektuje idealnu majku, svoje nad ja. Time ono, zacjelo, hoće da sastavi i obnovi majku, koju je već rastrgalo i dekomponiralo, odnosno da nadoknadi štetu koju je u svojoj želji rastrzanom objektu, tijelu majke, nanijelo. Idealna majka treba, dakle, da simbolizira ljubav, i, u isto vrijeme, prijetnju želji za tijelesnom negacijom majke. Ona je tako sa dva lica: jednim, koje predstavlja ljubav, razumjevanje, brigu, i drugim, koje predstavlja prijetnju sinovljevoj sadističkoj želje da je negira, rastavi, razjedini. Stoga je stvaranje idealne majke, u ovom slučaju majke domovine, ili majke zemlje, moguće samo ako se negira druga majka, ako se ona proglasi lošom, prljavom i nedostojnom. Time se ujedno oslobađa strah, koji se projecira u samoj idealnoj majci, u njenoj predstavi savršene žene, koja sve razumije i sve obuhvata. Druga majka se tako žrtvuje, kako bi se dospjelo do istinske majke, i tako potisnuo i zamaskirao vlastiti strah i osjećaj proganjanja od strane idealne majke. Čineći nasiljem mladu ženu majkom, koja, zahvaljujući i samom činu silovanja, nije idealna, čista i sveta kao prava majka, niti to

42. Ovdje je riječ o namjerama počinioca zločina, a ne o stvarnoj vezi koja postoji između majke i njezinog djeteta. Jer, bez obzira na zločin, veza između majke i njezinog djeteta uvijek je intezivna i ne bi trebala da podliježi bilo kakvoj ideologizaciji.

43. Usp. Melanie Klein, *The Psycho-Analysis Of Children*, London, 1949. Prevedeno i objavljeno u knjizi *Zavist i zahvalnost*, bib. Psiho, Naprijed, Zagreb, 1983.

više može biti, počinioци su ovih zločina htjeli da se oslobode i vlastitog osjećaja straha i proganjanja od strane idealne majke, i da žrtvom vlastitog djeteta, dokažu i demonstriraju svoju ljubav prema istinskoj majci, majci naciji.

Kako i princip uključivanja i princip isključivanja uništavaju ženski princip u muškarcu, pitanje je čije je postavljanje i izvođenje intoniralo prvi dio ovog eseja; drugi dio je u znaku pitanja - kako proces rastavljanja ili razdvajanja nosi u sebi, kao svoju sastavnu dimenziju, proces spajanja, ujedinjavanja, a sve to u najširem kontekstu kolektivnog silovanja žena u Bosni i konstitucije nacionalnog vojnika. No, neovisno od toga, dužan sam se na samom kraju još jednom, makar samo nakratko, vratiti ovom drugom: kakav se to zbilja odnos oslobađa u procesu rastavljanja i razdvajanja i, opet, ponovnog, u neku ruku, okupljanja, spajanja i ujedinjavanja, ovoga puta kada je riječ samo o silovanoj ženi.

Nesumnjivo je da počinioци zločina kolektivnog silovanja u Bosni pripadaju takozvanoj mitskoj strukturi svijesti, koja sebe ima u stalnom cikličnom vraćanju. Za nju smrt, žrtvovanje predstavljaju povratak u Jedno - u majku zemlju, ili u majku prirodu. Ona (mitska struktura svijesti) samu sebe stalno vraća u neprestanom umiranju i vaskrsavanju, što nikako ne znači da se ono što u njoj umire uvijek sebi vraća u nečemu novom - novom ruhu ili novom kontekstu, kako je to u Nietzscheovoj ideji vječnoga kruga, u kojem figura kruga uvijek predstavlja novinu, kreaciju, inovaciju. Ideja kruga u nacionalizmu je uglavnom vezana za ideju majke zemlje. U njenom se zagrljaju sve rađa i sve umire. U njeno se jedinstvo sve vraća i ništa se van nje ne može dešavati. U suprotnom, radi se o nevjerstvu, o izdajstvu majčine ljubavi. Povratak na majku zemlju ne znači, stoga, njeno obnavljanje; ona je uvijek ista, nepromjenjiva i vječita, iako se sve u njoj mijenja, jednako kao što se i u prirodi sve mijenja. Za razliku od Nietzscheovog vječnog kruga, dakle, koji sebe mijenja u ponavljanju, jer je svaka njegova repeticija ujedno i njegova nova perspektiva, a isto tako i njegova nova kreacija, majka zemlja je matrica u kojoj se istina dešavaju promjene, ali se ona sama nikad ne mijenja; u nju se sve vraća i iz nje sve proizlazi. Upravo se zato za mitološku nacionalističku svijest uvijek postavlja problem povratka majci zemlji u kojoj se nalazi šifra stvaranja i svake pojedinačne osobe. Nije li onda i nasilje prema Bošnjacima i prema bošnjačkoj ženi samo jedan, deo u stvari samo jedan od vidova povratka majci zemlji? Naime, Bošnjak je izdao majku, te je tako, primivši drugu vjeru, postao brat izdajnik. A razlog što se nezapamćeno nasilje u Bosni sručilo na ženu, leži prije svega u tome što je žena, u ekskluzivnoj nacionalnoj predstavi, ta koja nosi u sebi - još od biblijske jabuke, pojedene sa drveta saznanja - izdajstvo, kao sastavni dio svoga bića. Prema toj mitemi, ona je bila prva koja je izdala, iznevjerila nacionalno jedinstvo, primila islam i pošla za Turčina.⁴⁴ Stoga, kada su zločinci, motivirani mitološkom nacionalnom predstavom, zasnovanom na ideji povratka majci-zemlji i zatvorenog kruga, kažnjavali i zlostavljali ženu-Bošnjakinju, oni su, mučenjem, povredama i zlostavljanjem, prvo nastojali da je razbiju i rastave i tako od nje stvore ženu koja je apsolutno drugačija od njih, koja je nečista, deformisana, odbačena, te potom da je, mučeći je i povrijeđujući, kazne za izdaju, a kroz tu kaznu opet okupe i sastave i tako vrate u sveopšti majčinski zagrljaj. A povratak žene Bošnjakinje u majčinski zagrljaj, za srpski nacionalizam je moguć samo kroz fizičko desetkovanje, mučenje, deformisanje, kažnjavanje, silovanje. Kazna tako

44. O tome naročito konsultirati srpsku epsku pjesmu „Banović Strahinja”, koja postavlja i razvija tu mitemu na umjetnički veoma uzbudljiv i blistav način.

poprima simbolički karakter; ona znači pročišćenje, odnosno neku vrstu religioznog, moralnog i ideološkog čistilišta. A da bi se bošnjačka žena što potpunije oslobodila i očistila od svog prevratničkog grijeha, onda ona treba da bude i neposredno što više uprljana, deformisana i mučena.

P.S

Rad na ovom eseju, iako je njegov autor suprotnog pola od žrtava nasilja, podrazumjevaio je potrebu i neophodnost da se u samom autoru probudi ženski princip, kako bi, u samom njegovom pisanju, i on sam postao žena (Deleuze), i tako uopšte mogao dokučiti mehanizme koji su u kolektivnom silovanju žena u Bosni isključivali-uključivali ženski princip i time ga negirali. I upravo mi je to buđenje ženskog principa u pisanju i pomoglo da demaskiram politiku etničkog čišćenja, koja se zasniva i na silovanju i konstituciji nacionalnog vojnika.

**Tekst je uzet iz knjige: „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories,, urednica: Janja Beč-Neumann, Univerzitet u Sarajevu, CIPS, 2007, str. 184-224*

JANJA BEČ

HIDA*

Ja sam Hida.

Naše je selo Prhovo, opština Ključ, tamo sam se udala, došla sam iz mog sela kod Sane, imala sam šesnaest godina, moj muž je bio tesar i radio je u Velenju, u Sloveniji moj babo je bio seljak, a kada sam ja rođena onda još nije bilo škole i dok se to uspostavilo ja sam već bila porasla i zato mi nisu dali u školu, tako sam ja nepismena.

Šestoro sam dece stekla, pet ćera i jednog sina, i sve sam ih školala na veće škole. Ćerka mi je završila medecinsku a sin mašinsku, osnovnu su završili u Sokolovu a srednju u Ključu, to smo ih školovali da dođu vamo u Sloveniju za raditi, tako smo mislili, a tako se utrefilo da nisu. Počeo je rat. Završili su na mjesec dana prije školu. A učili su dobro, sve četvrtice i petice.

Napravila sam kuću na dva sprata, napravila sam pojatu, napravila sam štalu, napravila sam garažu, sve sam napravila iz Slovenije, u Sloveniji je plata bila velika, on je dolazio svaki petak i donosio, a ja sam ovde zidala kuću, plaćala majstore koji znaju zidati, ja sam zapovidala, nađem sebi te majstore, naručim ih, posle su oni radili po šihti a ja sam ih plaćala. Moja kuća je bila na sred sela, najbolja je bila. Sve sam napravila, i djecu i kuću, i taman da dahnem dušom, sedam godina sam samo u njoj živjela.

A naša zemlja je bila prvoklasna, kafa je mogla rasti, samo nemamo žive vode, bunari su nam bili sa kuća, kišnica. Imali smo dva voćnjaka, i šumu za ogrijev. Sve smo to ja i moja djeca radili i moj muž kada dođe subotom i nedjeljom. Nisam platila nikada. Nije bilo djece kao što sam ja imala djecu. Do devet sati ja namirim krave i onda idemo na njivu, moja djeca i ja. Šta smo mi na našoj poljoprivredi proizvodili? Pa sve što je potrebno: šenicu, kukuruz, repu, kupus, papriku, sir, maslo, kajmak, pekmez smo varili, šljive sušili. Sve sam imala, kupim samo šećer, kafu, brašno i nekad neki đem što djeca vole.

Mi smo bili u dolini, a naše komšije oko nas u brdu. Naše je selo Prhovo, a okolo su Plemenice, Šarice, Sokolovo, Podovi, Peći, Risi, Hripavci, Todore, Ljutino brdo. Mi smo živjeli lijepo s njima, nikad se nismo preriječili, sve smo s njima polovili živo, nikad nismo stali ni bjelo ni crno na riječ. Išli smo jedni kod drugih, mi smo bili dobri s njima, oni su nama dolazili, mi smo išli njima, kupila sam šumu od njih godinu pred rat.

Kako je počeo taj rat? To je bilo ovako. Ono kažu puca se, napada na Ključ, ali mi to nismo vjerovali, kad god ja kažem sinu, on kaže mama nisam ja ništa kriv, nismo mi vjerovali da će to unići u naše selo. Onda jedno jutro bilo je šest sati, ustanem ja da pomuzem krave, prođe šleper, prošlo oružje kažu, gotovi smo. Kako, kažem ja i odem Milanu Risu u selo Rise šta je on to doćero iz Ključa, a on kaže to je on teoce kupio, kad treću noć zapuca. Dođe moj sin, kaže mama puca, i šta ćeš uzmemo mi djecu i konje i

brašna i kud ćemo, kud god kreneš udariš na njih, i tako smo se mi mjesec dana po šumi skrivali. Tu noć smo bili u šumi, kiša pada. Dođu Stojan Tekić i Marinko Tekić iz Tekića, zovu, viču, traže nas, našli nas, pa kažu da idemo kući da se ne patimo, a ja mu kažem, brate Stojane, nećeš nas ti ubiti, a on meni, ma neću Laćina, ajte kući, ma šta ćete tu, nema nigde ništa.

Krenemo kući, ja uzmem ovu najmanju, jutro, četiri sahata, krave riču, ptice pjevaju, maj mjesec bio, odem ja naložim vatru, nastavim sebi džezvu kave dok se djeca ne iskupe, pristavim šerpu graha, skuham kruh, podkuham drugi, da imaju djeca kruha, pristavim šerpu mesa, nek stave u džepove pa nek idu. Ja sam im u šumi govorila, sine veliki ste, nemojte vi mene gledati, ako ubije mene, nemoj niko da dolazi, ako ubije Azru, bežite, ja stara Azra malena, samo spasavajte sebe. Kad idu mi ove tri ćere, sve mokro na njima, ja naložim vatru, okupaju se, srede se, našminkaju se, razgrijale se. Ide mi i sin, na njemu crna trenerka i ćaćine čizme. Što si sine dolazio, da vidim gdje ste vi, hajde da jedeš sine ovdje sam ti spremila, ne mogu mama, obuče se i ode. Nikad ga više nisam vidjela.

Tu noć nismo otišli u šumu, nismo se čestito ni smjestili, ove male se rasmijale, ja kažem ćutite, ćuće nas pa će doći pa će nas sve pobiti, nisam to sestri ni rekla kad oni na vrata, izlazite viču. Kad ja pogledala a ono na hiljadu i hiljadu njih. Komšije, profesori, nastavnici, vojska. Pred trgovinu su nas postrojili, ispitivali gdje je ko, tukli su nas od devet do pola jedanaest, red je bio nas žena, djece, mladih. Muškarce i momke su već odvojili i oterali kamionom. Baška žene i djeca, baška momci i muškarci. Moja kuća je prva zapalita, sve je u našem selu zapalito, mi u stroju, stroj pada, kuće padaju. Izgore moje mame kuća kaže moja najstarija, šuti nek gori, šuti nek gori samo da ste mi vi živi. Odjedanput se smrači. Tukli su nas sa svih strana sa svakim oružjem i onda su bacili granatu i stroj je pao.

Poslije su došle tri djevojčice sa baterijom da traže ko je živ. Je si li živa, pitaju me, jesam, sva sam krvava od ovih tih mojih ćera što su mi u krilo pale, je si li ranjena, ne znam. Onda sam se okrenula, a moja najstarija leži, već požutila, samo sam rekla, ćeri moja mila zar si ti mrtva a ja živa. Onda su me ove cure uzele za ruke i noge i odnele u njihovu kuću.

A ja nisam znala za ovu moju malu Azru da mi je ostala. To mi je jetrva spasla kad je vidjela da mi je sve pobijeno, ona je uzela, oborila na tlo i legla po njoj, tako mi je spasla. Ona mi ide ujutro, vodi malu i ovako mi veli, Hido, evo ti Azra, ja sam ti je spasla, a ti ako hoćeš ubi se, ako hoćeš ajde se objesi, ako hoćeš ajde s nama, mi odosmo, sve ti je pobijeno, a ti sad radi šta hoćeš. A ja ništa, nemam ni suza, okamenila se. Vodim Azru, ne znam kud ću.

Tako smo gole i bose hodale tri mjeseca, bila je već jesen kada smo stigle u Sloveniju. Azra mi ide u slovensku školu, kako mi je razumna, puno i puno. Nije bilo bolje djece da su bolje učila, nisam ih se mogla nagledati, ne mogu da dočekam da dođu iz škole, a sad mogu bez njih dovijeka. Što mi pobiše tu moju zlatnu djecu, što mi bar još jedno nisu ostavili da imam za šta sam živjela.

Sve mi je pobijeno, kako me vidiš, tako me piši. Sve sam pogubila. Ništa, živi, umri. Kako živiti, što živiti? Imam Azru, na tome je sada sav moj život što sam proživila. Ona je ostala da me spasi.

Kud ću sad? Baš ko sad da sam rođena; porod dala, djecu dala, imovinu dala, ostarila, kud ću sada? Ali moraš živiti dok ti smrt ne dođe.

Moram se vratiti. Ne ima. Kuće nemaš, samo trava raste tamo, nema ti je ko praviti, staro se, žalosno se, čemerno se. A vraćati se moraš a svoju zemlju, ići moraš, a šta znaš će ćeš, kako ćeš. Kako ti bude, ubilo te, ostavilo te. Ništa.

I eto, ne bih više ništa imala, tolko, ja bih mogla sad ići, da vam je sretno i bolje da vam bude, i vama i meni, i hvala vam puno, puno.

„Hido, ja sam, čuješ me?„

„Ti si?„

„Zašto si mi na kraju rekla i hvala vam puno puno?„

„Da sam valjala ubili bi i mene.„

„Zašto si mi rekla?„

„Zato što si od onog naroda a plakala si sa mnom.„

Janja Beč, „Pucanje duše,, Helskinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd 1997. str. 13 - 18

JANJA BEČ

RUBIJA*

Ja sam Rubija.

Od Ključa, to mi je opština, selo Gornji Biljani. Tu sam živila. I ono počelo se pucati, malo, hajde sve neće, pa neće, pa preće taj rat, hajde nisam ni znala šta je rat, nisam ni upamtila taj rat prošli.

Meni su sinovi na željeznici radili, u Sloveniji, pa su došli za naš Bajram, bili su kod mene i kada su pošli nazad već su putevi bili zatvoreni. To je bilo u šestom mjesecu, ne mogu se tačno sjetiti, tu nekako.

I ondak su te naše komšije Srbi rekli, vi nemojte nikuda da bi išli, mi vami nećemo ništa. A mi smo ondak, mi nismo slušali na to, mi smo išli u jedan naš voćnjak jedno mjesec dana, tako prema jednoj šumi našoj. Sve žene, djeca i ljudi, tu smo noćivali prekonoci. A oni su dolazili u sela pljačkali, vidli da nas neima, sve komšije, niko nam sa strane došo nije.

I onda, to je bilo uoči petka, tačno znam, četvrtak naveče, oni su nam došli i rekli nemojte da bi ko kuda pobjegao, mi vam nećemo ništa. I tu smo se večer okončali u kući, rekli su nemojte bježati i mi smo našli u kuću i nismo to veče išli nikuda.

Ujutro u pola šest zalupali su nam na vrata, dižite se, ja sam otključala, otvorila vrata, a vojska pocrnila naše selo. I to sve komšije oko nas, sve i jednog znadem. Hajde budi sinove, budi muža da ih vodimo kod džamije na neki ispit, oni će se brzo vratiti samo nešto da se dogovorimo. Vratice se, kažu oni meni a ja sam imala tudi ovako na srid sela. Taj mi sin najmlađi što je, bila mu osamnajsta godina, njega su tri puta izvodili i uvodili i četvrti put su mi ga ipak vratili.

I tu mi je odvelo muža i dva sina, i od djevera dva sina, kod džamije. Dok su ih odveli, čula se pucnjavina, šta se radilo ništa ne znam. Nisam videla. Samo se čulo. To je bilo 1992, u sedmom mjesecu, devetog datuma. Tako je to taj dan pucalo, tuklo. Dan po dan, od tada nikakav glas od njih dobila nisam.

Išle smo mi žene tamo, ali ne daju vojska i policija, ne daju blizu preći. Da smo ošle ja bih poznala po robi djecu ako ne bih poznala po licu. I nije nam dalo i mi smo se povraćale kući. Tri dana su oni tuj bili, nisu dali blizu tim mrtvima preći, i oni su prekonoci pokupili to i đe su ih otjerali mi ne znamo, te mrtve. A je li iko preživio, devet je sela taj dan otjeralo ljudi, od 16 do 65 godina, Botonjići, Donja Sanica, Osmanovići, Jabukovac, Cerići, Domazeti, Brkići, Gornji Biljani, eto mog je malog vratilo. Četvrti smo dan uspjeli doći kod džamije, samo smo našli lokve krvi po onim barama po njivama. I otjeralo mi je tako dva sina i čovjeka. Njih trojicu. I sve je popaljeno kad smo mi otišli na kraju ljeta, ni ovolike daske nije ostalo, sve pogorelo. Sve otišlo.

A imala sam kuću novu, pa imala sam štalu, pa imala sam sve ono što mi treba. Kuću

sam pravila novu, sa mužom sam pravila, djeca mi pomagala iz Slovenije. Imala sam štalu, imala sam pojatu za sjeno za krave, imala sam četiri krave, imala sam šupu za drva, imala sam kurzanu za kuruze sve sam imala što mi je trebalo.

A mi smo s njima živjeli tako da nismo mogli bolje, dok su stalno kod nas bili. Tu je i komšijska srpska kuća, tri su bile njihove kuće. Tu je glavna cesta, tu su njihove kuće, ispod glavne ceste je moja zemlja, dvajest i četiri duluma zemlje ispod njihovih kuća imam. Nikad nisam došla u tu svoju zemlju a da nisu kafu mi ispekli i donijeli u tu njivu, fino pričali. Sve je bilo ko jedna duša. Ja sad ne znam šta je to, kako je to izmišljeno, taj rat. I ispalo je što je ispalo.

Mi smo prije malo primjetili, ono po Krajini kaže počelo se pucati, pojdu naša djeca putom, a njihova djeca, jedan mali od sedam godina, u uniformi, kaže dotlen je granica, vamo našim kućama više ne prelazite, dotlen ti je granica ili ću te nožom dočekati. A utom su i žene njihove počele malo manje pričati sa nama, malo se manje sastavljati sa nama, nisu ko do sada one bile dobre. Promjenile su se. Eto.

Kad su meni tu djecu moju očerali, sinove, i očerali mi muža, ovaj mali što mi je ostao, on je kod jednog Srbina bio, mislim zarobljen je bio. Radio je šta god mu je Srbin naređivo, išao je kositi, kupiti sjeno, ako onaj napljačka nešto on je morao kupiti sa njim u auto pa dogoniti njegovoj kući. Ko sluga, ko rob bio. Gladan, žedan, po cjeli dan, on je njega iscrpio tolko, on je bio mrtva glava više. Dojde on naveče i meni, „Sutra ću to i to raditi, mali nek ide sa mnom.“, Ja ne smijem reći njemu da ja ne dam djeteta. A on meni treba, ja imam posla svoga, ja sam još mislila tu ću ostati. Cijelo ljeto tako, ali eto kad je njihova sila. Komšija mi prvi bio, moja sva zemlja kraj njega. Svako je veče dolazio nami prije na posjelo, svaki dan, nerazdvojen je bio sa nami. On je fini čovjek bio. Prije rata.

A to ljeto ja sam još uvek savijala ljetinu. Reko, da imamo preko zime šta jesti. Ono puca a ja šljive tresem, nisam ja imala strah, nisam ja znala da će to tako biti, i stavljam šljive za rakiju, i sve sam ja to posušila na sušane, i žemove ukuvala, i salatu napravila, sve sam mislila to će proći taj rat. Mislila sam to će bit gotovo, hajde reko, tu ću ostati.

A onda jednog dana od Milana Andrejića sinovi dođu pa veli on meni „Šta čekaš, što ti još ne ideš?“, a ja, „Što ću ja ići ja sam na svom nisam na tvom“, kaže „O tome se i radi, da znaš šta se sprema tebi i malome bolje ti je da ideš, šta mi tebi spremamo, to je sve naša srpska zemlja.“, A preko noći idu od kuće do kuće, ubijaju, otimaju pare, otimaju zlatninu, pljačkaju. Sve ti otme iz kuće, ti ostaneš, glediš, ne smeš ništa reći. Odnese ti ispred tebe kruh. Kad su počeli i kruh otimati ja velim malom, moramo sine krećati pa makar ti ostaneš živ. Mora se ići. I tako smo krenuli za Ključ, i u Ključu sredim te papire i došli smo u Sloveniju, mi smo došli rano oko pet naveče, ljetnja doba, ma nije ljetnje, podjesen ali dugi su dani, sunce je grijalo i tu su nas upisali u te njihove knjige i dali nam dva stola željezna i dve deke obične da prespavamo.

A nama niko sa strane došao nije. Mlađo Despot, moj komšija prvi, on mi je sinove i čovjeka odveo. Marko Samardžija, nastavnik moje djece u Sanici Gornjoj, kod njega su školu završili, on je došo i vojsku doveo. On je naredio za tu Saničku dolinu, sva ta sela, sve je to njegovo naređenje bilo, on je glavni bio tamo. Najviše su kod nas nastavnici radili šta ne treba. Išla sam ja njega pitati to ljeto, u njegov štab u Sanici Gornjoj, vojska i policija su tu bili, deset puta sam išla pješke, to je tri kilometra od moje kuće. Šta mi je sa djecom, kud si te ljude odvo, ima li iko živ, il ste ih poubijali, šta je? On samo okrene

glavu od mene, nekad ti rekne ne znam, nekad šuti neće ništa da ti rekne, samo okrene glavu, šuti i šta ćeš?

U našem selu ništa ostalo nije, tu neima ništa. A mislim se vraćati. Zemlja je ostala, to ne može zapaliti niko, ne može niko odnijeti na leđi svojih, to je moje i moje će i ostati. Hoću da se vratim tamo. Ne znam ni ja kako ću živiti, ništa ne imam, ni šta ću jesti ni kako ću živiti, ništa ne znam, ništa. Težak život, pretežak.

Samo ne do bog da ih sretnem te što su mi djecu odveli, ne bojim se ja više ni boga ni naroda. A oni drugi, oni dobri, neka ostanu. U mene je zaova u Ključu ostala, ima jedno selo više banke, Hanilovići se zovu, ma ni jedan muškarac niti je kud otjerat, niti ubijen, njihovo su selo štitili, te komšije njihove, ti Srbi, dobri bili, nikome nisu dali da koga otjeraju, ni da siluju, ni da ubiju, nikoga. I tako danas dani je tako. To selo. Štitile ih komšije Srbi. Normalno rade zemlju. Niti ih ko diro, niti silovao, niti gonio, niti patio, ništa.

A kod nas samo je jedan dobar bio. Dođe nam podukrad, ako kupi kutiju cigara dođe podukrad, nije smio od tih drugih Srba dolaziti k nami to ljeto, njima je bilo zabranjeno, podukrad on će doći nama pa će podjeliti mom djeveru i mom malom da zapale, il doneti pecivo kafe da ispečemo. On je sam sa ženom bio tuj, imao je djecu po Sloveniji. On je, kada je vojska pošla u naše selo, reko, „Nemojte tamo da bi šta radili, ta su djeca, ti su momci dobri i lijepi,“, a oni njemu „Vuci se u kuću da te ne koljemo umesto janjaca.„ Stvarno on je bio od sviju naših Srba okolo, on je bio za nas. Kojo Toljagić. Ne znam gdje je sada.

Sutra kad bi se vratila u našu Bosnu, ja bih ga zaštitila, tolko je za nas sviju učinijo. Jer ko je dobar, pa bio moj bio njihov, ne ima veze. Samo nek je dobar bio. Nema ti veze nacija, nek s'ti čovjek. A on je, stvarno dobar bio i što ga ne bi zastupila.

I bi ga sačuvala.

Ne bi ga dala nikome.

Da ga progoni.

Ili da ga tuče.

Ili da bude gladan.

...

„Kako Ti je tamo? Radiš?,“

„Radim,“ rekla sam.

„Šta?,“

„Prodajem lutke,“

„Uzmi ove jabuke, da ne budeš gladna.

Da ne budeš gladna kad se budeš tamo vraćala,“

Janja Beč, „Pucanje duše,“ Helskiški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd 1997. str. 31 - 37

ALEKSANDAR TIŠMA **(1924-2003)**

PISAC

PODRŠKA JEDNOG PISCA*

Deset žena ispričalo je, evo na jeziku kojim pišem, svoje jade tokom bratoubilačkog rata u Bosni 1992 – 1995.

Zbog tog jezika koji je i njihov i moj javljam se, usuđujem se da se javim uz njihove izjave, a ne uz izjave slično bolne i čemerne, koje mogu da podnesu žene nekih drugih krajeva na planeti Zemlji gde takođe ljudi ubijaju zbog pripadnosti određenom narodu ili određenoj veri, u Zairu ili Ruandi, u Izraelu, u Francuskoj, u Brazilu, recimo.

Imam li više prava ili veću dužnost da se javim ovde, gde me sa ženama koje se jadaju spaja jezik, nego tamo? Sigurno da nemam, sigurno je da bih mogao i morao da se javim, kao čovek koji piše, čovek koji beleži šta se na svetu zbiva, i onda kada žene drugih jezika, drugih naroda i s drugih geografskih širina i kontinenata, progovaraju o svom bolu zbog gubitka doma i porodice.

Ali kao što mrtve treba da sahrani njihova porodica, tako i činjenicu da su žene još jednom imale razloga za jadanje, za tuženje, treba da objavi pisac, pisar, zapisivač iz njihove govorne oblasti.

Da li će od tog jadanja, od tog tuženja biti neke koristi, drugo je pitanje. Možda neće, jer je surovost ljudi neizmerna, pa će se uvek naći onih koji će zločine ponoviti. Možda, pak, hoće, jer će jedan, koji bi zločin počinio, pošto pročita žensko jadanje, odlučiti da sam nijedno ne izazove, ne pokrene.

Ali bez obzira da li će biti ili neće biti koristi, svedočiti valja, jer ako ne svedočimo, mi zapisivači, pisari, pisci, zašto smo se onda za taj posao opredelili? Zar samo iz sujete, da bi nam blesnulo ime? Mislim, ako smo uzimali reč da izmišljamo ili prepričavamo šta se ljudima dešava u veselju i osunčanosti, valja nam reći i kakva ih nesreća snalazi u stvarnome životu usled mržnje, usled surovosti, kao što je snašla ove žene.

Ima doduše jedna nepovoljna okolnost. Okolnost one koja je zapisivala i moja.

Neponovljiva okolnost knjige je što su sve žene čiji je jad u njoj zapisan, Muslimanke, a nema među njima recimo Srпкиnje ili Hrvatice, ili Romkinje ili mešanke koje su u istom tom ratu pretrpele iste takve patnje, za koje se takođe zna i koje takođe treba da budu zapisane.

A neponovljiva je okolnost one koja je zapisala, Janje Beč, i moja, što nismo čisti Srbi, a treba ovde da overimo svojim imenima optužbe protiv Srba, jer su u ovom slučaju oni vinovnici patnji ovih žena, a ne optužbe protiv, recimo, Muslimana ili Hrvata, koji su bivali vinovnici patnji Srпкиnja ili nekih drugih.

Što se tiče prve nepovoljne okolnosti, mislim da nju možemo zanemariti, jer je patnja

ljudi zbog međusobne mržnje opšta, i mi iznoseći patnju jednih iznosimo patnju svih, a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimana i Muslimanki upravo je sredina iz koje su njihove patnje ponikle, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne nanosi.

A što se tiče druge nepovoljne okolnosti, možda ona i nije to. Janja Beč je po majci Srpkinja, a ja sam po ocu Srbin, i to valjda daje pravo i njoj i meni da se u ime Srpstva izjasnimo protiv zla koja su naneli Srbi, nikako samo oni, ali u ovom slučaju Srbi.

S druge strane, ona po ocu nije Srpkinja, a ja po majci nisam Srbin, pa će svi oni koji bi nas osuđivali i žigosali, u sebi i pred drugima, kao izdajnike i izrode, zato što smo svoju reč pridružili jadu žena iz jedne druge, po mišljenju mrzilaca neprijateljske nacije – moći da naše izdajstvo protumače udelom onog tuđeg, nesrpskog sastojka u našem biću.

Njima, mrziocima, biće lakše, a dobrim ljudima neće naše mešanstvo smetati da nam se priključe u bolu nad bolom žena čija je jedina krivica bila što su se u jednom proključaju mržnje našle sa tlu gde se ona izlila.

****Predgovor za knjigu: Janja Beč „Pucanje duše,, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd, 1997. str. 7 – 9.***

RICHARD GOLDSTONE

SUDIJA USTAVNOG SUDA JUŽNE AFRIKE

PRVI GLAVNI TUŽILAC ICTY & ICTR

ČLAN SAVETA KURSA “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2006

www.war-crimes-genocide-memories.org

PUCANJE DUŠE

Rat u bivšoj Jugoslaviji je verovatno najviše dokumentovan rat u Dvadesetom veku. Bezbrojni TV izveštaji, knjige, novinarski i stručni tekstovi su objavljeni sa ciljem da zabeleže ogromnu istorijsku važnost tih ratova. Ti radovi su analizirali uzroke ratova, beležili događaje kako su se dešavali u pripremi ratova i u toku ratova, i dokumentirali skalu užasa „etničkog čišćenja” koje se desilo u bivšoj Jugoslaviji. Sa pravnog aspekta brojne studije su urađene, u međunarodnim organizacijama i NGOima, sa ciljem da sakupe informacije relevantne za procesuiranje ratnih zločinaca. I sa tog pravnog aspekta puno tekstova je napisano i objavljeno u pravnim časopisima debatujući pravne termine i tehnike da dokažu da li je „etničko čišćenje” zločin protiv čovečnosti, ili da li je silovanje tortura gledano sa pravnog aspekta.

Iz svega toga napisanog mi smo naučili o tome kada je počeo rat, o etničkoj dimenziji rata, o ratnim strategijama i metodama koje su primenjivali učesnici u konfliktu; naučili smo o političkim strukturama u post Jugoslaviji; naučili smo kako su hiljade ljudi izgubili život, ili su podvrgnuti torturi i ostali bez domova. Mi smo takođe stvarali elemente pravne definicije zločina protiv čovečnosti i genocida.

Ali šta smo mi tada znali o pojedinim žrtvama toga konflikta? I šta smo mi znali o tome šta je ruralna muslimanska porodica u pre-ratnoj Bosni, koja je živela u harmoniji i zajednici sa susedima, sa srpskim porodicama? Šta mi znamo kako je to kada se takva harmonija besmisleno, iznenada slomi, i kako se član te iste muslimanske porodice, koji je preživeo rat, nosi sa Srbima koji su odgovorni za ubijanje, a kako sa onim Srbima koji su uz ogromnu opasnost za sebe i svoje bližnje, davali ruku prijateljstva i ljubavi? I dok su nama govorili bez kraja o podelama koje dele različite etničke grupe u bivšoj Jugoslaviji, šta mi znamo o bazičnim iskustvima zajedničkim za sve građanje bivše Jugoslavije i žrtve tih konflikata neovisno od njihove etničke pripadnosti? Šta mi znamo šta znači biti majka koja gleda ubijanje svoje dece i paljenje svoje kuće? Šta mi znamo kako je biti izbeglica bez porodice, bez doma, bez nade suočena sa užasom a nalazi snagu da nastavi da živi? Šta mi znamo kako se nosi mržnja, teror, gubitak, izdaja, surovost, dezorijentacija nastali

posle takvih događaja koji su se desili u tom ratu? Ili kakve su posledice svakog od ovih vrlo ljudskih pitanja za post- konfliktnu izgradnju mira? Ukratko šta mi znamo o ljudskoj dimenziji toga konflikta?

Moj odgovor je, da uprkos postojanju ogromne dokumentacije o tom ratu, mi znamo vrlo malo o toj ljudskoj dimenziji tih konflikata. I tu leži važnost ove knjige. Mada je ona snimila priče 40 žena žrtava, Janja Beč nama nudi pogled u te duboko lične, sada univerzalno važne aspekte toga rata u bivšoj Jugoslaviji. Ona nam nudi pogled na to šta je to biti human, a posebno biti žena i biti žrtva toga rata. Ona ne želi i ne trudi se da uradi više. Nema tu političkih ni vojnih aspekata koji su doveli do događaja koji ona zapisuje. Nema tu ni političke ni religiozne propagande. Nema njenog objašnjenja. To je upravo snaga ovog rada. Ona prikazuje ništa više nego samo sirove lične priče žrtava i njihov odnos s autorkom, i natera čitaoce da pređu iza ograničenja njihovih sopstvenih etničkih, religioznih i političkih predispozicija ili tih svih predispozicija autorke. Rezultat toga je duboko potresan, uzbudljiv i oslobađajući. Čitalac je spasen od mrtvila preintelektualiziranja i prebačen u realnost gde su ljudske emocije, gde su tuga, empatija i konačno nada, žive.

Ova knjiga je važna i zbog drugih razloga - ovo je jedan od prvih glasova kada mi čujemo glasove žena iz bivše Jugoslavije koje govore o svojim iskustvima, šta znači biti majka, žena. Mi svi znamo statistike o broju žrtava u masovnim silovanjima počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. I dok je to ogroman korak napred, je da prvi put svetska zajednica konačno naterana da prizna silovanje u toku rata za užasan zločin, u isto vreme postoji opasnost da se žensko iskustvo u ratu svede samo na silovanje. U ovoj knjizi učimo o ogromnoj snazi i požrtvovanosti žena i majki i koliko su važne njihove uloge bile i pre i u toku rata. Mi čujemo takođe o ogromnoj patnji koju su one morale da podnesu gubeći porodicu i kuće koje su one gradile i čemu su posvetile ceo svoj život. Konačno mi učimo o hrabrosti žena koje su preživele, i koje uprkos gubitku koji su preživele, često imaju sposobnost da oprostite i da saosećaju sa ljudskom patnjom gde god da se desi. Zato nam „Pucanje duše” donosi poruku nade za budućnost.

Na kraju, ova knjiga jeste važna za sve nas gde god da smo, ali njen direktni značaj koji ona nosi za sve ljude u post konfliktnoj bivšoj Jugoslaviji, bez obzira na političku pripadnost, etničko ili religijsko poreklo, je u tome što ona nosi mogućnost da se ponovo otkriju osnovna zajednička iskustva - biti human i znati da biti human znači voleti, deliti i patiti. Mi slušamo u ovoj knjizi glasove žena Muslimanki, ali one u ovoj knjizi ne govore samo kao Muslimanke, nego kao žene i ljudska bića. I odnos između autorke i tih žena nije, kao što može da se učini na prvi pogled, odnos Muslimanki i Srпкиnje, nego odnos između ljudskih bića koja dele istu patnju i koja još važnije imaju sposobnost da prepoznaju da je to jedino važno.

Richard Goldstone, leto 1997, ICTY, Hag, Predgovor za izdanje na engleskom jeziku za: Janja Beč (1997), „Pucanje duše”, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B 92, Beograd, 1997, str.7-10 //motlc.wiesenthal.com/resources/books/shatteringsoul

Prevela Janja Beč-Neumann

NENAD DIMITRIJEVIĆ

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY, BUDIMPEŠTA

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2005

www.war-crimes-genocide-memories.org

SUOČAVANJE SA LOŠOM PROŠLOŠĆU: TREBA LI SRBIJI I CRNOJ GORI KOMISIJA ZA ISTINU?

Uvod

Nakon proto-demokratske promene režima, tranzicioni sistem ima, između ostalog, za cilj da uspostavi pravnu državnost i da garantuje sigurnost osnovnih ljudskih prava u društvu u kome su oba ova nosiva elementa demokratije bili ili razoreni ili nisu ni postojali. Ovaj kompleksni zadatak dobija još jednu dimenziju u društvima čija je neposredna prošlost obeležena ne samo autoritarnom prirodom prethodnog režima, već i masovnim režimskim zločinima. Osnovno pitanje je jednostavno: da li nova politička zajednica, koja se legitimira demokratskom intencijom, treba da se suoči sa zločinima starog režima? Dileme koje se otvaraju ovim pitanjem kreću se u rasponu od praktično-političkih do moralnih, zaokupljajući podjednako političke elite, aktere u civilnom društvu, građane i teoretičare. Odgovori se traže između polova politike zaborava i politike otvorenog i višedimezionalnog suočavanja sa prošlošću. Skeptici najčešće ukazuju na višestruku kontekstualnu uslovljenost demokratske tranzicije. Novi režim suočava se sa mnogobrojnim i često kontradiktornim problemima koji ga – svaki za sebe i svi zajedno – opterećuju uvek novim imperativima, a otvaranje procesa sistematskog razračunavanja sa lošom prošlošću samo bi odvratilo pažnju od bitnih pitanja, produbilo postojeće društvene podele i, u krajnoj liniji, dodatno ugrozilo izgled za stabilizaciju demokratije. S druge strane, argument u prilog neophodnosti suočavanja sa prošlošću može se sažeti u tezu da demokratija nije moguća bez jasnog povlačenja linije u odnosu na lošu prošlost. Diskontinuitet sa kompromitovanim praksama iz prethodnog perioda – pogotovo kad su se te prakse materijalizovale kroz zločine i druge oblike teških kršenja ljudskih prava – predstavlja neophodan uslov za samo pristupanje procesu demokratske tranzicije.

Prihvatam tezu da je otkrivanje i javno predstavljanje istine o nedelima iz neposredne prošlosti neophodno za novu demokratiju. Suočavanje sa prošlošću razumem kao proces koji doprinosi 1) moralnom, političkom i pravnom distanciranju od zločina prethodnog režima, 2) uspostavljanju i stabilizovanju novog demokratskog legitimiteta, 3) uspostavljanju osnova civilne normalnosti i pravednog društva nakon perioda varvarizma. Naravno, ovo je normativna teza koja zahteva argumentaciju. Ovde ću samo uputiti na voje ranije tekstove u kojima sam pokušao objasniti i opravdati ovakav stav.⁴⁵ Intencija

⁴⁵ N. Dimitrijević, *Slučaj Jugoslavija. Socijalizam, nacionalizam, posledice*, Beograd, 2001, te Jedanaesto poglavlje u ovoj knjizi.

ovog rada je da skicira dalji korak u raspravi o istini, krivici i odgovornosti: reč je o analizi institucionalnih oblika i instrumenata suočavanja sa prošlošću. Pažnja će biti fokusirana na telo koje se najčešće naziva komisijom za istinu.⁴⁶ Zalagaću se za formiranje nove komisije za istinu u Državnoj Zajednici Srbija i Crna Gora.

Komparativna literatura o istini, odgovornosti i institucionalnim mehanizmima suočavanja sa prošlošću usredsređena je na koncept tranzicione pravde. Izvorno, termin je nastao ukazivanjem na nedovoljnost krivične pravde u sankcionisanju teških krivičnih dela počinjenih za vreme prethodnog režima. Zato se pored retributivne pravde, koja se konvencionalno određuje identifikacijom krivičnog dela, počinioca, suđenjem i kaznom, uvode kategorije kompenzacijske, restorativne (obnavljajuće) i transformativne pravde (pravde kao spoznaje, prihvatanja i priznanja karaktera zločina). Uzete zajedno, ove kategorije ukazuju da tranzicioni period zahteva poduzimanje kompleksnog skupa mera čiji su neposredni predmet događaji iz prošlosti, ali čiji normativni cilj je izgradnja jedne drugačije budućnosti, odnosno uspostavljanje pravednog društva. Za potrebe ovog rada, tranziciona pravda će biti određena kao skup moralnih, pravnih, političkih i socijalnih institucija, procesa i odluka koje se uspostavljaju, usvajaju i sprovode u periodu tranzicije ka demokratiji, sa ciljem da uklone instrumente, aktere i posledice masovnog nasilja iz javnog i društvenog života, te da doprinesu uspostavljanju zajednice koja će se zasnivati na slobodi, jednakosti, ljudskom dostojanstvu i poštovanju prava na različitost.

Rad je podeljen na tri dela. Prvi deo opisuje tipična svojstva komisija za istinu, zasnivajući se na komparativnom uvidu u iskustva zemalja koje su imale ovakva tela. U drugom, centralnom, delu rada baviću se pitanjem legitimiranja. Da li je, i na koji način, moguće opravdati potrebu za komisijom? Razmatranje će biti podeljeno u dva odeljka. U prvom ću pokušati da skiciram jednu opštu legitimacijsku matricu koja bi mogla da opravda formiranje komisija za istinu, uspostavljanje njihovog autoriteta, njihovo delovanje, te validnost njihovih nalaza. U drugom odeljku ću suočiti ove opšte legitimacijske izvode sa specifičnostima političkog i kulturnog konteksta u Srbiji i Crnoj Gori, u nastojanju da objasnim i opravdam potrebu za komisijom za istinu kod nas. Okolnost da opštim razmatranjima posvećujem više prostora samo upućuje na njihovu neposrednu relevantnost za naš kontekst. Treći deo će ponuditi kratku skicu mogućih konkretnih rešenja za jednu eventualnu buduću komisiju. Ova skica će biti koncentrisana samo na nekolicinu spornih pitanja, pa će zato biti nepotpuna i sigurno na mnogim mestima upitna. Molim čitaoca da ima u vidu kako je u ovom tekstu moj primarni cilj da identifikujem problem institucionalnog okvira za suočavanje sa lošom prošlošću i da ponudim kako opšte, tako i kontekstualno-specifično opravdanje komisije za istinu. Skica mogućih konkretnih rešenja predstavlja samo predlog za razmišljanje o poželjnim pravcima državne politike i politike civilnog društva u zajednici koja je konfrontirana sa teškim nasleđem neposredne prošlosti.

46 Najznačajniji prilog ovoj raspravi kod nas predstavlja tekst Vojina Dimitrijevića „Izgledi za utvrđivanje istine i postizanje pomirenja u Srbiji”, *Reč*, 62/2001. Ovaj tekst pruža pouzdan uvid u komparativnu praksu komisija za istinu i u komplikovana pitanja odnosa ovih tela prema domaćim i međunarodnim sudovima. Takođe, u ovom tekstu se analitički precizno identifikuju problemi koje treba uzeti u obzir u eventualnoj institucionalizaciji jednog ovakvog tela u Srbiji i Crnoj Gori.

Šta je komisija za istinu

Kad se donese odluka da se novi proto-demokratski režim suoči sa zločinima činjenim u neposrednoj prošlosti, postavlja se pitanje o mehanizmima i instrumentima ustanovljavanja istine o onome što se stvarno dogodilo. Ovo je kompleksan problem. Njegovu moralnu dimenziju razmatraću u drugom delu. Politička dimenzija sastoji se u izazovu nalaženja takvog pristupa prošlim nedelima koji neće podriti osetljivu stabilnost nove demokratije, niti ugroziti izgleda njenog budućeg razvoja.⁴⁷ Moralni i politički pristup problemu direktno utiču na karakter i obim njegovog pravnog ispoljavanja. Pitanje adekvatnog pravnog suočavanja sa zločinima starog režima⁴⁸ može se pojaviti u nekoliko oblika, od kojih ću pomenuti tri. Prvo, da li novi režim koji proklamuje vernost vladavini prava može da izvede na sud ljude koji su, čineći dela koje demokratska pravna država određuje kao zločin, postupali u skladu sa pozitivnim propisima prethodnog režima? Drugo, da li uopšte treba krivično goniti one koji su počinili zločine u prethodnom režimu, ili treba proglasiti opštu ili delimičnu amnestiju?⁴⁹ Treće, koji su dometi proceduralno individualizovanog krivičnog postupka u situaciji kada je predmet suočavanja sa prošlošću masovni zločin, čiji se značajan deo može prepoznati kao administrativni masakr? Zadržavajući se kratko na poslednjem pitanju, želim da ukažem da krivična suđenja pred domaćim i međunarodnim sudovima, i tamo gde su prihvaćena i primenjena, nisu dovoljna za prevladavanje loše prošlosti. Ovo naravno nije argument protiv krivičnog suđenja: odgovoriti krivičnim postupkom na masovni zločin znači afirmisati načelo vladavine prava.⁵⁰ Pitanje međutim glasi da li karakter zločina – njegova masovnost, povezanost sa političkom vlašću, teške moralne i političke posledice – prevazilazi kapacitete krivične pravde. Pragmatiski argumenti za tezu o nedovoljnosti krivičnog suđenja glase da masovnost zločina i slabost post-autoritarnog sudskog sistema onemogućavaju efikasno pravno suočavanje sa prošlošću. Jedan apstraktniji argument kaže da krivično-pravno fokusiranje na pojedinca i vezanost odgovarajućim proceduralnim pravilima nisu dovoljni za kreiranje jasne slike o društvu u kome su teška kršenja ljudskih prava bila omogućena širokim prihvatanjem određenog vrednosnog sistema, te saučestvovanjem velikog broja ljudi, u rasponu od onih

47. D.A. Crocker, „Reckoning with Past Wrongs: A Normative Framework”, *Ethics and International Affairs*, Special Issue, 1999, 43.

48. O tome šta je pravno suočavanje sa prošlošću, koji su njegovi oblici, na koji način konkretno-istorijski kontekst određuje njegove domete, itd., up. sjajnu studiju Vladimira Vodinelića o pravnoj odgovornosti za autoritarnu prošlost, *Prošlost kao izazov pravu. Srpska strana pravnog prevladavanja prošlosti*, Beograd, 2002. Veoma dragocen je i prilog Aleksandra Molnara istoj tematici „Pravno savladavanje totalitarne prošlosti”, *Reč*, 65/2002.

49. Najpoznatiji primeri amnestije za pripadnike starog režima su procesi utvrđivanja istine u Argentini i Južnoj Africi. Argumenti za amnestiju kreću se od moralno-političkih (pomirenje, imperativ pronalaženja post-autoritarnog identiteta zajednice i izgradnje jedinstva na novim osnovama) do pragmatških (politički kompromis kao način promene režima, pri čemu je zahtev odlazeće elite za amnestijom uslov da se pristane na mirnu predaju vlasti). Za klasifikaciju ‘legitimnih razloga za odustajanje od optužbe’, up. P. van Zyl: „Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies”, u: A. Sajo (ed.), *Out of and Into Authoritarian Law*, The Hague, 2003.

50. M. Minow. 1998. *Between Vengeance and Forgiveness. Facing History after Genocide and Mass Violence*, Boston, 1998, 25.

u samom vrhu vlasti do 'običnih građana'⁵¹. Zato je potrebno ustanoviti „mehanizam koji će biti osposobljen da se bavi nedelima moderne represivne države; birokratski zločin zahteva institucionalni odgovor”.⁵²

Ovaj mehanizam nađen je u komisijama za istinu, koje su u protekle dve decenije osnovane u dvadesetak država u svetu.⁵³ Komisije za istinu su tela koja se ustanovljavaju da istraže i podnesu izveštaj o kršenjima ljudskih prava u jednoj zemlji ili u jednom određenom konfliktu, koji su se dogodili u precizno identifikovanom vremenskom periodu u prošlosti. Prisila Hejner izdvaja četiri primarna elementa ovih tela. Prvo, komisija za istinu se bavi prošlošću. Drugo, komisija se ne bavi određenim pojedinačnim događajima, nego nastoji da dokumentuje što veći broj događaja u kojima su kršena ljudska prava ili norme međunarodnog humanitarnog prava. Treće, mandat komisije je vremenski ograničen, i završava se protekom vremena određenog za njen rad i podnošenjem izveštaja. Četvrto, komisija raspolaže određenim autoritativnim ovlašćenjima, koja joj dodeljuje političko telo koje je osniva.⁵⁴

Komisije za istinu formiraju se kao vanredni institucionalni aranžmani koji trebaju da doprinesu pronalaženju moralno ispravnih i politički realnih odgovora za istorijski kontekst u kome je nepoželjna prošlost mnogo prisutnija od poželjne budućnosti.⁵⁵ Neposredno nakon promene režima nasleđe prošlosti je prisutno u različitim oblicima, podele u društvu nisu prevaziđene, demokratske političke institucije su nestabilne, demokratska politička kultura tek treba da bude razvijena, socijalna situacija je teška. Zato definisanje institucionalnog okvira tranzicione pravde nužno uključuje ne samo izbore i odluke, već i kompromise, koji se materijalizuju u načinu formiranja komisije, njenim prioritetima, mandatu, unutrašnjoj organizaciji, širini ovlašćenja i načinu rada, odnosu prema žrtvama i počinocima, autoritetu njenih nalaza.⁵⁶

Komisije za istinu najčešće se osnivaju neposredno nakon promene režima, kako bi se jasno demonstrirao institucionalni i vrednosni diskontinuitet sa prethodnim režimom, te kako bi se sprečilo uništavanje podataka bitnih za saznavanje istine o prošlosti. Komisije su uglavnom državna tela, osnovana od strane zakonodavne ili izvršne vlasti. Postoje i komisije koje su osnovane i koje su radile pod patronatom Ujedinjenih Nacija (Istočni Timor, El Salvador). Komparativno iskustvo poznaje i nacionalne projekte civilnog društva usmerene ka istom cilju (Bosna i Hercegovina, Brazil, Kambodža, Kolumbija). Iako civilne inicijative i organizacije nezavisne od države mogu imati značajnu ulogu u kreiranju svesti

51. D. Dyzenhaus, „Survey Article: Justifying the Truth and Reconciliation Commission”, *The Journal of Political Philosophy*, No. 4, 2000, 473.

52. R. Teitel, *Transitional Justice*, Oxford, 2000, 78.

53. Krivična suđenja i komisije za istinu nisu jedini oblici suočavanja sa prošlošću. Važno je pomenuti i lustraciju, političko izvinjenje, obeštećenje žrtava, rehabilitaciju žrtava, komemoraciju, itd. Up. A. Molnar, *op.cit.*, 153.

54. P. Hejner, *Neizrecive istine. Suočavanje sa državnim terorom i zverstvima*, Beograd, 2003, 31.

55. J. Zalaquet, „Confronting Human Rights Violations Committed by Former Governments: Principles Applicable and Political Constraints”, u: N. Kritz, (ed.), *Transitional Justice, Vol I: General Considerations*, Washington, 1995, 204.

56. A. Du Toit, „The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgement and Justice as Recognition”, u: R. Rotberg and D. Thompson (eds.), *Truth v. Justice. The Morality of Truth Commissions*, Princeton, 2000, 126.

o značaju suočavanja sa prošlošću, u prikupljanju podataka i njihovoj prezentaciji, one se u ovom radu neće razmatrati, pošto ne raspolažu autoritativnim ovlašćenjima, kao bitnim elementom ponuđenog pojmovnog određenja komisija za istinu.⁵⁷ Najzad, važno je imati u vidu da se komisija određuje kao od strane države osnovano nezavisno telo: osnivač nema pravo da kontroliše, interveniše, ili da na bilo koji drugi način utiče na rad komisije.

Državni akt osnivanja komisije definiše njena ovlašćenja, vrstu događaja koje će komisija istraživati, način prikupljanja podataka, sastav i unutrašnju organizaciju komisije, pravila postupka, tip izveštaja koji će komisija pripremiti, kome i do kog roka će taj izveštaj biti podnet.

Ovlašćenja komisije tiču se prvo pitanja i događaja koja ovo telo može da uključi u svoje istraživanje. Generalni okvir je najčešće određen kao kršenje ljudskih prava u određenom vremenskom periodu: reč može biti o policijskom ubijanju, torturi i nelegalnom lišavanju slobode, zločinima vojske i para-militarnih snaga počinjenim u toku oružanog sukoba, proterivanju, uništavanju imovine i drugim oblicima sistematskog zlostavljanja političkih ili vojnih protivnika, ili određenih grupa civilnog stanovništva, itd. Ako je promena režima izvedena na način političkog kompromisa, kritično pitanje će biti ono o tretmanu kršenja ljudskih prava za koje su neposredno odgovorne odlazeće elite. Kad se radi o načinu prikupljanja podataka, komisijama se garantuje pristup izvorima informacija, pravo na pozivanje svedoka, a u izuzetnim slučajevima i pravo da predlažu pokretanje krivičnog postupka⁵⁸.

Sastav komisije najčešće odražava nastojanje da se nađe kompromis između zahteva i principa koji nisu u međusobnoj harmoniji. Članovi komisije trebaju da predstavljaju sve relevantne - uključujući i do juče sukobljene - društvene grupe, ali istovremeno moraju uživati poštovanje koje nadilazi njihovu grupnu pripadnost, kako bi komisija imala neophodan autoritet.⁵⁹ Komisija treba da bude sastavljena na način koji će garantovati njenu neutralnost, iako se od nje – implicitno ili eksplicitno - očekuje i da promoviše liberalne demokratske vrednosti u jednom prevlađujuće iliberalnom kontekstu. U praksi ne postoji slaganje ni oko toga da li komisija treba da bude sastavljena pretežno od stručnjaka (kriminolozi, forenzičari, pravnici, socijalni radnici), ili bi stručnjaci bili zastupljeni prevashodno u pomoćnim telima koja bi obezbeđivala ekspertsko znanje članovima komisije.

Kontroverzno je i pitanje da li rad komisije treba da bude javan. Potpuna javnost rada na način južnoafričke komisije predstavlja izuzetak u komparativnoj praksi, dok su poznati slučajevi komisija (Sri Lanka, Uganda) koje su omogućile uvid javnosti u određene faze njihovog rada.

Komisija završava rad podnošenjem izveštaja. Akt o osnivanju najčešće eksplicitno određuje rok u kome komisija treba da kompletira rad i podnese izveštaj (tipično od šest

57. Ovim naravno ne tvrdim da civilno društvo nema značajnu ulogu u kreiranju i sprovođenju različitih inicijativa usmerenih na ostvarivanje tranzicione pravde. Naprotiv, saradnja komisije za istinu sa akterima u civilnom društvu od odlučnog je značaja za uspeh projekta suočavanja sa prošlošću.

58.. V. Dimitrijević, „Izgledi za utvrđivanje istine...”, *op.cit.*, 70.

59.. *Ibid.*

meseci do dve godine). Iako, s obzirom na složenost zadataka komisije (izrada plana rada, prikupljanje informacija o velikom broju događaja, organizovanje svedočenja, pisanje izveštaja), postoji rizik da nametanje vremenskog okvira može kompromitovati vrednost nalaza, smatra se da nepostojanje vremenskog ograničenja izlaže komisiju rastućim političkim pritiscima i da nosi opasnost da se izveštaj nikad ne kompletira.⁶⁰

Šta sadrže izveštaji komisija? Pre svega, od komisije se očekuje da podnese tačan, dokumentovan i detaljan izveštaj o što većem broju konkretnih slučajeva teških kršenja ljudskih prava. Sem toga, dragocen doprinos komisije za stabilizaciju demokratije može se sastojati u davanju konkretnih predloga za reforme pojedinih političkih institucija, grana državnog aparata (prvenstveno vojske i policije) ili pravnog sistema (prvenstveno sudskog i vansudskog sistema zaštite ljudskih prava). Komisija može da predloži mere obeštećenja i rehabilitacije žrtava, kao i mere za jačanje onih sektora društva (nauka, obrazovni sistem, mediji) koji mogu da promovišu pozitivne vrednosti tolerancije, pluralizma i uvažavanja ljudskog dostojanstva.⁶¹

2. Legitimiranje komisija za istinu

2.1. Od (autoritativne) istine do (transformativne) pravde

Odgovor na pitanje šta je komisija za istinu ostaje nepotpun dok se preciznije ne suočimo sa razlozima koji opravdavaju njeno postojanje. Uvodna legitimacijska teza glasi da postoji direktna veza između ispravnog pristupa prošlosti, s jedne strane, i izgleda za uspostavljanje demokratije, s druge strane.

Tvrđnja da je društvu u tranziciji neophodno široko suočavanje sa prošlošću integriše moralne i praktično-političke konsideracije. Zahtev za moralnom refleksijom nije usmeren na pripisivanje krivice, izvinjenje ili pomirenje. Reč je o rekonstrukciji motivacijskih temelja onog ponašanja koje je u neposrednoj prošlosti vodilo masovnom kršenju osnovnih univerzalnih moralnih dobara – slobode, jednakosti i ljudskog dostojanstva. Praktično-politički cilj je da građani ponovo usvoje sposobnost razlikovanja između ispravnog i pogrešnog, pravednog i nepravednog, koja je grubo narušena u neposrednoj prošlosti. Ukoliko ovaj cilj ne bi bio ostvaren, liberalne vrednosti koje proklamuje proto-demokratska promena režima pretvorile bi se u ritualne ljuštore bez legitimacijske i delatne snage.

Šta čini komisiju za istinu adekvatnim instrumentom za suočavanje sa prošlošću? Možemo početi sa dva upozorenja. Prvo, s obzirom na velike razlike od zemlje do zemlje, svaka apstraktna analiza komisija za istinu ograničenog je dometa. Ipak, svim ovim projektima zajedničko je to da nastaju nakon promene režima, u zemljama u kojima masovno i sistematsko kršenje ljudskih prava predstavlja glavno obeležje nasleđa prošlosti.⁶² Odavde sledi da je tip moralnih i praktičnih pitanja koja se postavljaju takođe uporediv, i da bi njihovo zanemarivanje pozivanjem isključivo na posebne okolnosti vodilo

60.. P. Hejner, *op.cit.*, 302.

61.. *Ibid.*, 229.

62.. A. Boraine, „Truth and Reconciliation in South Africa: the Third Way”, u: R. Rotberg and D. Thompson (eds.), *op.cit.*, 142.

nekonzistentnim i neefikasnim odgovorima.⁶³ Drugo, valja uočiti se neki od ciljeva koje komisije tipično proklamuju mogu razumeti kao neka vrsta izjave o intencijama, čija se plauzibilnost samo delimično može potvrditi uvidima u docnije empirijske rezultate. Argument da komisije otkrivajući istinu o prošlim zločinima doprinose pomirenju, 'nacionalnom izlječenju', obnovi nacionalnog jedinstva, individualnoj i grupnoj 'katarzi', pomaganju žrtvama i njihovim bližnjima da nadvladaju traume zlostavljanja, nastoji da utemelji autoritet ovih tela pozivanjem na aspiracije čija je ostvarivost u visokoj meri upitna.⁶⁴ Najmanje što se može tvrditi jeste da je domet ovih aspiracija, koje su obuhvaćene pojmom restorativne (obnavljajuće) pravde, u velikoj meri zavisano od specifičnog konteksta. Ovo najbolje pokazuje primer Južne Afrike, u radu čije komisije su nabrojane kategorije imale prominentnu ulogu.

Pokušaću da pokažem da jedno pouzdanije opravdanje komisija treba tražiti kroz analizu odnosa kategorija istine i pravde. Neće biti reč o tome šta su istina i pravda, već o tome kako da se analitički, normativno i praktično-politički razume način upotrebe ovih kategorija u radu komisija za istinu.

U najširem smislu, zahtev za istinom znači da komisija treba da istraži i dokumentovano predstavi javnosti nasilje, zločine i druge oblike kršenja ljudskih prava počinjene u prošlosti. Po jednom tumačenju, odavde sledi zahtev za poštovanjem načela objektivnosti i za dokumentarnim pristupom prošlim događajima. Izveštaj komisije ne bi bio uopšten narativ o uzrocima, oblicima i posledicama nasilja, već dokumentarno svedočanstvo o što većem broju konkretnih događaja: „Što je više detalja, veća je verovatnoća da će se prevazići nasleđeno stanje državno kontrolisanog ćutanja. Što je preciznija dokumentacija, manje prostora se ostavlja tumačenju ili čak negiranju”.⁶⁵ Ali, po drugom shvatanju, tumačenje i procena sastavni su elementi istine koju komisija treba da ponudi. Komisija će doprineti pravdi tek ukoliko prezentaciji događaja sledi objašnjenje koje će ukazati na ulogu nasilja u konstrukciji i reprodukciji starog režima, odnosno koje će razotkriti uzroke nasilja, njegove vrednosne osnove, njegov institucionalni kontekst, kao i osnovne obrasce njegove upotrebe.⁶⁶ Iako je ova dilema lažna barem u meri u kojoj sam izbor događaja koji će biti dokumentovani pretpostavlja određeno tumačenje, odnosno objašnjenje zašto se jedan čin smatra zločinom (a ne na primer 'legitimnom odbranom nacionalnih interesa'), ona ipak ukazuje na važan problem u tretmanu istine: komisija je državni organ od kojeg se očekuje da ponudi *zvaničnu, autoritativnu istinu*. Mnogi komentatori smatraju da ambicija dolaženja do oficijelne istine predstavlja inherentnu opasnost za zajednicu koja želi da uspostavi demokratski pluralizam,⁶⁷ ili da je projekat osuđen na neuspeh zbog nesposobnosti jednog ovakvog tela da dođe do istorijski relevantne istine.⁶⁸ Zadržaću se na prvom prigovoru, pošto on zadire u same legitimacijske temelje komisije.

63. D. Crocker, *op.cit.*, 63.

64. J. Allen, „Balancing Justice and Social Unity: Political Theory and the Idea of A Truth and Reconciliation Commission”, *University of Toronto Law Journal*, 49/Summer, 317.

65. R. Teitel, *op. cit.*, 83.

66. D. Crocker, „Truth Commissions, Transitional Justice, and Civil Society”, u: R. Rotberg and D. Thompson, *op.cit.*, 101.

67. A. Gutmann and D. Thompson, „The Moral Foundations of Truth Commissions”, u: R. Rotberg and D. Thompson, *op.cit.*, 34.

68. Ch. Meier, „Doing History, Doing Justice: the Narrative of the Historian and of the Truth Commission”, u: R. Rotberg and D. Thompson, *op.cit.*, 271.

Nije sporno da moderna demokratija, zasnivajući se na načelu individualne autonomije, pretpostavlja vrednosno neutralnu javnu sferu, u kojoj ne može biti mesta za monopol obavezujuće istine (koji se, uči nas iskustvo nedemokratskih režima, uvek manifestuje kao supstancijalno određeni koncept dobra). Kako je u našoj analizi reč o društvima koja tek stupaju na put usvajanja demokratskih vrednosti i izgradnje demokratskih institucija, čini se očiglednim da je potraga za 'oficijelnom istinom' pogrešan izbor. Široko prihvaćeni odgovor da se rad komisije mora zasnivati na načelu neutralnosti ranjiv je već zato što mu se jednostavno može prigovoriti da će komisija osnovana od strane režima reflektovati 'pobedničku pravdu'. Ipak ću braniti tezu da komisija može da traži istinu, a da pri tom ne dovede u pitanje demokratski pluralizam. Pokušaću da pokažem da komisija ne može da funkcioniše bez jasno određenog vrednosnog okvira, koji bi se identifikovao kroz određeni tip moralnog stava prema prošlosti. Sledeći Ruti Tajtel, ovaj stav ću nazvati liberalnim narativom o prošlosti.⁶⁹ Tvrdiću i da je konstrukcija ovakvog narativa potencijalno najznačajniji doprinos komisije za istinu procesu tranzicione pravde.

Komisija za istinu se bavi prošlošću, i utoliko se njen rad približava istorijskom istraživanju. Ostavljajući po strani metodičko pitanje da li je uopšte moguće objektivno istorijsko znanje o prošlosti (kao znanje koje se ne bi zasnivalo na određenim interpretativnim premisama), treba primetiti da je osnivanje, određivanje predmeta i metoda rada komisije, kao i definisanje načina na koji će biti prezentirani njeni rezultati, uvek stvar političke odluke novih vlasti. Karakter ove odluke će zavisiti ne samo od vrste zločina i prirode starog režima, već i od načina promene režima (politički kompromis ili radikalna promena), te – prvenstveno – od spremnosti novih vlasti da se u njihovoj 'costs and benefits' analizi potrebe za komisijom suoče sa praktično-političkim imperativom njenog moralnog utemeljenja. Pitanje da li će komisija dobiti mandat da se prevashodno koncentriše na konkretne događaje, ili će se baviti i opštijom analizom koja bi nastojala da situira zločinačke prakse u obuhvatni istorijski narativ, nesumnjivo je važno (v. opširnije u trećem delu). Međutim, od prvenstvene je važnosti da se politički formalizuje i učini javnom odluka o vrsti socijalnog znanja koje će komisija ponuditi. Osnovna poruka koju osnivači komisije trebaju da upute javnosti, i koju akteri u civilnom društvu trebaju da promovišu bez straha da će se ogrešiti o načela neutralnosti i pluralizma, bila bi sledeća: socijalno znanje o prošlosti nije puka rekonstrukcija nečega što se 'stvarno dogodilo', već je pre *konstrukt*, odnosno proizvod javnog procesa deliberacije. Dokumenti o konkretnim slučajevima kršenja ljudskih prava, iskazi žrtava, počinilaca, svedoka, pripadnika državnog aparata, imaju za cilj da ponude re-prezentaciju, odnosno re-interpretaciju činjenica. Ova re-interpretacija neophodna je zato što su iste činjenice, tumačene na bitno drugačiji način, u neposrednoj prošlosti tvorile oficijelnu istinu starog režima, služeći kao legitimacijski osnov za sistematsku upotrebu nasilja. U ovom smislu, zadatak komisije za istinu je da razotkrije kao laž oficijelnu istinu prethodnog režima,⁷⁰ demonstrirajući da su njegovi ideološki obrasci služili opravdanju i normalizaciji nasilja. Istovremeno, komisija treba da ponudi alternativno čitanje istih činjenica, uobličavajući ih u novi narativ, čiji politički aspekt ne može biti negiran: istina koju formuliše komisija treba da bude shvaćena kao

69. R. Teitel, „Transitional Justice as Liberal Narrative”, u: A. Sajo (ed.), *Out of and Into Authoritarian Law*, The Hague, 2003, 4.

70. R. Teitel, *Transitional Justice*, *op.cit.*, 81.

segment socijalnog znanja neophodnog za demokratsku tranziciju.⁷¹

Rizik politizacije ovde je očigledan. Ipak, politički status oficijelne istine koju može da ponudi komisija valja razlikovati od moguće (zlo)upotrebe koja bi svela komisiju i njen izveštaj na instrumente parcijalnih političkih ciljeva. Slažem se da sposobnost komisije da ponudi socijalno relevantnu istinu zavisi od prethodne saglasnosti o tome koje interpretacije prošlosti će biti uzete u obzir.⁷² Ali, za razliku od kritičara, jasno definisanje vrednosnog okvira u kome će se komisija kretati pri analizi i re-interpetaciji činjenica, vidim kao efikasnu odbranu od pretnje politizacije. Ako demokratska tranzicija ima zadatak da afirmiše pravdu i vladavinu prava, zadatak komisije je da ponudi *liberalni narativ o prošlosti*, odnosno da sve podatke, dokumente i iskaze predstavi i interpretira na način koji će promovisati univerzalne moralne vrednosti grubo narušene u prethodnom periodu. Ovo ne bi značilo odstupanje od dokumentarne istine. Naprotiv: samo liberalni narativ omogućava da se događaji sagledaju u njihovoj činjeničnoj ogoljenosti, odnosno da se svi zločini nazovu njihovim pravim imenom, oslobođeni od partikularističkih ideoloških racionalizacija. Saznanja o tome šta se dogodilo treba da budu prezentirana tako da 1) nedvosmisleno pokažu kako su prethodni period obeležila kršenja univerzalnih prava na život, slobodu, jednakost, dostojanstvo i različitost, 2) afirmišu vernost novog društva ovim univerzalnim vrednostima.

U meri u kojoj je reč o vrednostima koje civilizovano društvo treba da garantuje svakom svom pripadniku, ovakav normativni angažman komisije ne može biti ocenjen kao nametanje novog ideološkog diktata. Ipak, nije sporno da se afirmacijom ovih vrednosti želi promovisati jedna alternativna moralna i politička slika društva, koja u trenutku objavljivanja izveštaja još uvek ne postoji. Ovaj cilj može se sumirati kao intencija ostvarenja transformativne pravde.⁷³ Predmet transformacije je politička kultura nasleđena iz prethodnog perioda. Postoje značajni elementi kontinuiteta između političkih kultura pre i posle promene režima. Brojna empirijska istraživanja pokazuju da vrednosne orijentacije razvijene u prethodnom periodu ne predstavljaju samo 'ostatak prošlosti', koji bi spontano iščezavao u tempu srazmernom institucionalnim (političkim, pravnim, ekonomskim) reformama.⁷⁴ Ako uopšte postoji nešto 'spontano' u statusu autoritarnih vrednosnih orijentacija nakon promene režima, to je njihovo prerastanje u aktivnu alternativnu (iliberalnu) političku kulturu. Kultura ćutanja nije kultura zaborava, već je u krajnjoj konsekvenci kultura političke afirmacije loše prošlosti.⁷⁵ Alternativa je kultura suočavanja sa prošlošću. 'Kultura ćutanja' razvijena je kao masovna odbrambena reakcija i ne treba je videti samo kao nespremnost ljudi da se suoče sa režimskim zločinima. Problem je u tome što je ideološka racionalizacija nasilja imala svoj pandan u individualnoj racionalizaciji ćutanja: mnogi ljudi su prihvatili vladajuću ideologiju samo

71. *Ibid.*, 91.

72. S. Dwyer, „Reconciliation for Realists”, *Ethics and International Affairs*, Special Issue, 1999, 85.

73. J. Allen, *op.cit.*, 335; D. Dyzenhaus, *op.cit.*, 492.

74. Z. Golubović, I. Spasić, V. Pavićević (ur.), *Politika i svakodnevni život*, Beograd, 2003; A. Hodžić, „Povijest i lektira”, u: M. Savić (ur.), *Integracija i tradicija*, Beograd, 2003.

75. Za analizu složenog odnosa između psiholoških, kulturnih i političkih aspekata prećutkivanja prošlosti, up.: S. Koen, *Stanje poricanja. Znati za zlodela i patnje*, Beograd 2003, 125; G. Schwan, „Political Consequences of Silenced Guilt”, *Constellations*, 5/1998, 475; T. Adorno, „Šta znači 'rad na prošlosti'?", *Reč*, 57/2000, 49.

da bi izbegli suočavanje sa karakterom i razmerama zla. Naravno, ne treba zanemariti opasnosti koje može da nosi proces razgradnje ovakve kulture (v. u sledećem odeljku). Takođe, ne treba očekivati da će samo objavljivanje izveštaja komisije dovesti do promene u vrednosnim orijentacijama onih koji su podržavali stari režim. Ipak, može se pretpostaviti da bi razbijanje zida ćutanja o zločinima pokrenulo javnu refleksiju ne samo o zločinima, nego i o raširenoj kulturi tolerancije prema nepravdi, koja je obeležavala prethodno razdoblje.⁷⁶ Politička kultura ćutanja nije uzgredni proizvod istorijskih procesa, čiju bi promenu trebalo prepustiti delovanju istorijskog vremena. Radi se o problemu koji treba prevazilaziti aktivnim propitivanjem njegovih osnovnih elemenata. U ovom procesu, koji bi bio otvoren javnom prezentacijom i diskusijom o izveštaju komisije, civilno društvo bi imalo nezamenjivu ulogu.

2.2. Zašto je Srbiji i Crnoj Gori potrebna komisija za istinu

Mnogi ozbiljni razlozi govore protiv osnivanja komisije za istinu u Srbiji i Crnoj Gori. Pomenuću samo tri kontekstualno-specifična argumenta.

Prvo, sve do sada poznate komisije su u značajnoj meri zasnivale legitimitet svog postojanja i delovanja imperativom ispravljanja ili barem kompenziranja nepravde nanesene žrtvama. Javni, dokumentovani iskaz o žrtvama i njihovim patnjama u prethodnom periodu ima za cilj: da stvarno ili simbolički reintegriše žrtve u zajednicu iz koje su one bile isključene zločinačkim praksama; da reafirmiše njihovo ljudsko dostojanstvo; da pruži priliku počiniocima, pomagačima i 'posmatračima' za refleksiju o njihovoj odgovornosti za patnje drugih ljudi; da privatno znanje o zločinima prevede na nivo njihovog javnog priznanja i prihvatanja – ovim bi se delegitimirao diskurs 'neznanja' i ograničio broj laži koje se mogu nesmetano koristiti u javnom polju. Naša očigledna specifičnost sastoji se u tome što su veliku većinu žrtava zločinačkih akata srpskog režima činili ljudi koji su u momentu zločina bili ili koji su danas državljani drugih država. Ovim mogućnost direktne komunikacije sa žrtvama postaje sporna. Isto važi i za dokumente i druge izvore informacija o događajima koji su apostrofirani kao teška kršenja ljudskih prava. Ako je skicirani dijaloški odnos prema žrtavama i njihovim bližnjima bitan element moralnog utemeljenja komisije, da li sledi da nemogućnost ove direktne komunikacije delegitimira potrebu za ovakvim telom? Takođe, ako je zadatak komisije da identifikuje i dokumentuje kršenja ljudskih prava, da li nemogućnost pristupa podacima i svedocima koji se nalaze na teritorijama drugih država osporava potrebu za komisijom?⁷⁷

Drugo, pomenuo sam da praktični i načelni razlozi zahtevaju da se osnivanju komisije pristupi neposredno nakon promene režima. Srbija i Crna Gora je u ovom pogledu suočena sa problemom kašnjenja, i pitanje je da li je kašnjenje toliko da obesmišljava ideju o komisiji. Nakon oktobra 2000. problemom krivice i odgovornosti bavile su se pojedine organizacije za ljudska prava, mediji i istraživači,⁷⁸ ali je izostao ozbiljan napor za

76. J. Allen, *op.cit.*, 337.

77. V. Dimitrijević, *op.cit.*, 72-73.

78. Ovim naravno ne želim da negiram da su se pitanjem krivice i odgovornosti mnogi akteri u civilnom društvu bavili i za vreme Miloševićeve vladavine. Predmet ovog rada je suočavanje sa prošlošću nakon promene režima.

autoritativnim suočavanjem sa prošlošću. Doduše, u martu 2001. Predsednik Jugoslavije je osnovao Državnu komisiju za istinu i pomirenje, koja je inicijalno privukla veliku pažnju, ali koja ni u jednom trenutku nije uživala podršku države, i koja je prestala da radi sa transformacijom SR Jugoslavije u novu Državnu Zajednicu. Moglo bi se dakle tvrditi da je ova država već imala komisiju za istinu, da je rad te komisije ostao nezavršen, odnosno da je okončan neuspehom, te da danas, tri godine nakon promene režima, nema smisla ponavljati eksperiment.

Treći prigovor sažet je u tezi o 'pravilnom sledu koraka', po kojoj je elementarno institucionalno stabilizovanje nove demokratije uslov za sistematsko otvaranje pitanja o odgovornosti.

Suočavajući se sa ovim ozbiljnim prigovorima, zastupaću stav da ipak postoji prostor za legitimno delovanje komisije. Moj osnovni argument u prilog potrebi za ovakvim telom glasi da je u današnjoj Srbiji i Crnoj Gori neprevladana prošlost aktivan činilac uobličavanja kulturnih i političkih procesa. Ovo je na tragičan način postalo očigledno sa ubistvom premijera Đinđića u martu 2003, kad se pokazalo da su pojedini delovi Miloševićevog aparata nasilja u novom režimu sačuvali veliku moć, ali i da je politika odnosa prema prošlosti – prema ideološkom utemeljenju, institucijama, akterima i političkoj kulturi starog režima - principijelna tačka razlikovanja između novih političkih elita. Okolnost da odnos prema prošlosti nikad nije eksplicitno politički tematizovan, već da se stalno pojavljivao u pervertiranim oblicima, među kojima je najistaknutije bilo zalaganje za 'legalizam', odlučujuće je doprinela vrednosnoj i političkoj konfuziji čiji kontinuitet nije prekinut ni u martu 2003. I građani i politički akteri su zarobljenici prošlosti, i ovo smatram osnovnim načelnim razlogom za sistematsko suočavanje sa nasleđem prethodnog režima.

Argument o kašnjenju ispravno primećuje da je optimalni trenutak za otpočinjanje ovog procesa propušten. Ipak, treba primetiti da je Srbija i Crna Gora suočena sa problemom simultanog kašnjenja u demokratskoj tranziciji. U Srbiji je još uvek na snazi Miloševićev Ustav, koji od donošenja do danas nikad nije predstavljao obavezujući okvir ponašanja državnih vlasti, niti autoritativni okvir zaštite ljudskih prava. Država već godinu dana nema legitimnog predsednika, parlament je u rasulu, vlada je blokirana, dok su se političke stranke faktički pretvorile u interesne grupe koje svoje preference promovišu izvan političkih institucija. Osnovno obeležje političkog života u Crnoj Gori već godinama je sukob sistemskih i anti-sistemskih partija, koji dezavuiše legitimitet i relevantnost političkih institucija. Čini se da u obe republike problem odnosa vlasti, povlašćenih ekonomskih elita i kriminala dobija endemske oblike. Državna zajednica, suočena sa gotovo otvorenim neprijateljstvom država-članica, pati od krize legitimiteta, koja je čini politički neefikasnom. Ne tvrdim da uzrok svih ovih problema treba tražiti u neprevladanom nasleđu, niti da je politika suočavanja sa prošlošću principijelni instrument demokratske tranzicije. Želim samo da naglasim da mnogi bitni elementi procesa tranzicije još uvek nisu otvoreni, te da će njihovo sistematsko tematizovanje biti moguće jedino ako se bude odvijalo paralelno sa prevladavanjem prošlosti.

Ovim je ponuđen i značajan deo odgovora na pitanje o prioritetima. Izdvojiću još onaj aspekt problema koji je sažet u tvrdnji da 'ljudi još nisu spremni'. U prethodnom periodu

počinjene su nepravde velikih razmera: masovna ubistva, zlostavljanja, proterivanja, uništavanja imovine. Te nepravde možemo identifikovati kao zločine nad nesrpskim stanovništvom počinjene na osnovi ne-pripadanja žrtava srpskoj etničkoj grupi. Ovo je veoma bolan i ponižavajući uvid za svakog pripadnika srpske nacije. Suočavanje je teško i izaziva odbrambene reakcije, u rasponu od odbijanja do opravdanja ili relativizovanja zločina.⁷⁹ Protivnici ideje o komisiji zato kažu da bi bilo kontraproduktivno 'otvarati stare rane', jer bi to vodilo daljem rascepu u društvu koje tek traži krhki demokratski konsenzus. Mogu da se složim da rizici suočavanja postoje i da su ozbiljni, ali mislim da oni samo usmeravaju pristup zadatku. Činjenica je da je društvo već duboko podeljeno, što je direktan rezultat rata, njegove percepcije, i političke zloupotrebe njegovih posledica. Granica između istine i laži o prošlosti je nejasna, pa se laž nesmetano prevodi u manipulativni politički diskurs. Umesto suočavanja sa istinskim žrtvama zlodela, mi smo sačuvali stari narativ o srpskoj naciji kao žrtvi, iz koga se nesmetano regrutuju desne političke opcije, od srpske verzije liberalnog nacionalizma do srpske verzije uličnog fašizma.

Odavde bi mogao da sledi deo odgovora na najozbiljniji set problema, koje je identifikovao Vojin Dimitrijević. Slažem se sa zaključkom profesora Dimitrijevića da prigovor o nedostupnosti žrtava i dokaza ne osporava samu potrebu za komisijom, ali da zahteva reformulisanje njenih zadataka i ciljeva. O tome kako bi trebalo definisati konkretne zadatke komisije pisaću u trećem delu. Kad je reč o načelnom legitimiranju ciljeva komisije, mislim da ograničenja našeg konteksta treba analizirati iz perspektive normativnog stava predstavljenog u prethodnom odeljku: istina za kojom traga komisija u funkciji je postizanja tranzicione pravde. Komisija treba da preispita prirodu i opravdanje nasilja prethodnog režima, kako bi doprinela transformaciji političke kulture u smeru prihvatanja demokratskih vrednosti. Danas je moguće, ne izlazeći iz granica naše države, rekonstruisati dovoljan broj činjenica o zločinima. Na osnovu dosadašnjih empirijskih istraživanja, jasno je i da veliki broj građana ove države zna da su u 'naše ime' činjeni zločini. Nedostaje samo politička odluka da se načini korak od privatnog znanja do javnog prihvatanja i priznanja.⁸⁰ Projekt komisije za istinu morao bi se pokazati sposobnim da ponudi ljudima dovoljno motivacije da usvoje sposobnost da se suoče sa prošlošću. Komisija bi morala da učini jasnim kako nijedno saznanje, dokument ili svedočenje ne osuđuju srpsku naciju, odnosno da ovde nije reč o pripisivanju kolektivne krivice. Ako bi se od početka jasno stavilo do znanja da se i individualizovanim događajima i organizovanom masovnom nasilju u celini prilazi kao delu režima a ne 'nacije', tada bi postojala mogućnost da ljudi shvate i prihvate da je reč o teškim zločinima činjenim u njihovo ime, a da pri tom automatski ne aktiviraju odbrambene psihološke i socijalne mehanizme. Komisija ne bi analizirala srpske zločine, već zločine počinjene u ime Srba. Razlika je suštinska: komisija bi imala za cilj da poništi još uvek delatnu ideološku matricu koja je zločine predstavljala kao 'legitimnu odbranu srpskih nacionalnih interesa'. Zadatak komisije bio bi da afirmiše liberalni narativ o prošlosti, koji bi se sastojao u činjeničkoj demonstraciji da stari režim nikada nije štitio srpski nacionalni interes, već da je bio angažovan u teškom, masovnom i sistematskom kršenju ljudskih prava. Razotkrivanje ideologije 'brige za naciju' kao administrativnog masakra imalo bi snažan moralni potencijal, jer bi oslobodilo 'obične

79. S. Logar i S. Bogosavljević. „Viđenje istine u Srbiji”, *Reč*, 62/2001.

80. Na engleskom: *knowledge, acknowledgement, recognition*. Ovo razlikovanje se ekstenzivno koristi u literaturi o tranzicionoj pravdi, premda se načini razumevanja i upotrebe navedenih kategorija razlikuju.

ljude' od moralističkog pritiska krivice, otvarajući istovremeno mogućnost da se svako suoči sa sopstvenom moralnom odgovornošću za podršku starom režimu.

Ka novoj komisiji za istinu: o nekim spornim pitanjima

Kad je reč o pitanju koji državni organ treba da osnuje komisiju, obično se ističe da komisija osnovana od strane parlamenta uživa veći demokratski legitimitet, pa konsekventno i veći autoritet nego komisija koju osniva izvršna vlast (šef države ili vlada). Ovo nije do kraja tačno. Prvo, legitimitet bi pouzdanije bio obezbeđen prethodnom javnom raspravom o potrebi za komisijom, njenom karakteru, mandatu i načinu rada. Drugo, parlamentarno osnivanje komisije povećalo bi rizik politizacije ovog tela, jer bi sastav komisije najverovatnije odslikavao partijsku kompoziciju parlamenta. Zato predlažem da komisiju osnuje šef države, na osnovu pažljivo pripremljene i organizovane javne diskusije.

Ponoviću da je neophodno da državni akt osnivanja komisije na detaljan i nedvosmislen način definiše sastav komisije, predmet njenog istraživanja (vrstu događaja i vremenski period kojim će se komisija baviti), ovlašćenja (prava kojima bi komisija raspolagala u procesu istraživanja, što bi uključivalo i dužnost državnih organa, civilnih organizacija i građana da odgovore na konkretne zahteve komisije u pogledu pristupa dokumentima, svedočenja, itd.), način komunikacije s javnošću, vremenski okvir za rad komisije, način rasprave o završnom izveštaju i način njegove verifikacije. Unutrašnju organizaciju komisije treba regulisati samo na okviran način, koji bi ostavio komisiji mogućnost da sopstvenim poslovnikom autonomno reguliše pitanja koja su važna za efikasno izvršavanje postavljenih zadataka.

Pri donošenju državnog akta instruktivno bi moglo biti iskustvo neuspeha Komisije osnovane 2001. Ovaj neuspeh je jednim delom bio uzrokovan formulacijom mandata Komisije u Odluci o osnivanju, koja je praktično onemogućila preciznu identifikaciju njenog delokruga i načina rada. Nastojanja Komisije da unutrašnjim aktima precizira sopstveni zadatak samo su produbila konfuziju, pretvarajući ovo telo u surogat instituta za proučavanje savremene istorije (v. Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje: Osnovna dokumenta). Iako se komisija za istinu bavi prošlošću, te iako njeno istraživanje ne može biti slobodno od interpretacije i evaluacije uzročnog lanca događaja, od odlučne je važnosti da se ovo telo odrekne ambicije sistematskog istorijskog istraživanja koje bi imalo za cilj „da svestrano ispita i utvrdi uzroke i tokove sukoba koji su doveli do raspada bivše države i rata” (Osnovna pravila rada Komisije, 1.2.). Rekonstrukcija ovakvog ‘velikog narativa’ prevazilazila bi kako spoznajne sposobnosti, tako i legitimne okvire rada komisije.

Kako precizirati zadatke komisije? Pre svega, komisija bi trebala da se bavi konkretnim slučajevima kršenja ljudskih prava u periodu ratnih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Bilo bi neophodno da se nadležnost komisije pažljivo razgraniči od pitanja krivično-pravne odgovornosti, jer komisija ne može preuzimati ovlašćenja domaćih i međunarodnih krivičnih sudova. Drugo, predmet rada komisije trebali bi da budu samo zločini srpskog režima. Suprotno legitimacijskom utemeljenju i načinu formulacije zadataka prethodne komisije, koji su pripremili okvir za narativ na ‘ravnoteži’ krivice i odgovornosti svih

zaraćenih strana (up. Prednacrt programa komisije), otvoreno i beskompromisno suočavanje sa zločinima činjenim u ime srpske nacije jedini je put za oslobađanje od stigme kolektivne krivice. Ovo bi uključivalo, osim istrage o zločinima koji su činili državni organi Srbije, i istragu o paradržavnim zločinima koje su pod pokroviteljstvom ili uz druge oblike podrške države počinile različite naoružane grupe. Vojin Dimitrijević ističe važnu primedbu da „ovakvo telo ne bi smelo da se bavi događajima koji su sada inostranstvo, pa čak ni ispitivanjem odgovornosti Srba i njihovih vođa za takve događaje, jer bi država opet prigrabila pravo da zastupa i Srbe van današnje države”.⁸¹ Verujem da se ovaj prigovor može uvažiti ako se zadatak komisije ograniči na utvrđivanje onog dela odgovornosti za događaje na lokacijama u današnjem inostranstvu koji se direktno može pripisati Miloševićevom režimu. Na primer, iako nije sporno da Sarajevo nije bombardovala i držala pod opsadom jugoslovenska armija, može se pretpostaviti da je režim u Beogradu aktivno pomagao vojne grupacije koje su to činile, te da u Srbiji o ovome postoje svedoci i dokumenta.

Pitanje da li bi rad komisije trebao da bude javan samo ću notirati kao ozbiljan problem koji bi zahtevao svestranu analizu. Za razliku od organa državne vlasti, gde je javnost rada legitimacijsko pitanje, ona se kod komisija ceni sa stanovišta zadataka i ciljeva koji se žele postići. Problem je naročito osetljiv kod svedočenja žrtava, i komparativna analiza pokazuje da će odluka zavisiti od toga da li se prednost daje dokumentarnom znanju o konkretnom događaju (kad se javnost može pojaviti kao smetnja u utvrđivanju činjenica), ili terapeutsko-edukativnom efektu za žrtve i pripadnike grupe u čije ime se zločin činio (kad će se insistirati na javnosti).

**Tekst je uzet iz knjige „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, rednica: Janja Beć-Neumann, Univerzitet u Sarajevu, CIPS, Sarajevo (2007), str. 134–163*

81. V. Dimitrijević, *op.cit.*, 73.

DAN BAR-ON

UNIVERSITY DAVID BEN GURION, BEER SHEVA

ČLAN SAVETA KURSA “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2005

www.war-crimes-genocide-memories.org

NAGRADE:

Erich Maria Remarque, 2003

Victor J. Goldberg nagrada za mir na Srednjem Istoku, 2005

Grundtvig priznanje za aktivne građane u demokratskom društvu, 2005

PREISPITATI POJAM POMIRENJA, SA CILJEM DA SE POSTIGNE VEĆA KONCEPTUALNA I EMPIRIJSKA JASNOĆA

Cilj ovog teksta je uvesti čitaoce pravnih disciplina u koncepte društvenih nauka koji se fokusiraju na transformaciju konflikta.(1) Tekst se zasniva na pretpostavci da je procesu odozgo – nadole (top-down), a koji znači pravni i politički sporazum između sukobljenih strana (ovde određen kao „formalna pravda”), neophodan komplementarni obrazovni i socio-psihološki proces, od dole-na gore (bottom – up) koji će pomoći da se prođe kroz traumu i prevaziđu mržnja, želja za osvetom, nepoverenje i bol, koji su utisnuti u srca i umove ljudi uključene u dugotrajne konflikte (ovde određen kao „interpersonalna ili tranziciona pravda”). Uspešna sinhronizacija ova dva procesa može da umanji ili čak i uništi opasnost od ponovne eksplozije nasilja kroz novi konflikt. Tekst se zasniva na mom trinaestogodišnjem iskustvu sa grupom TRT (to reflect and trust) - „promisliti i ponovo graditi poverenje”(2), koja je, ta grupa, okupila zajedno potomke Holokausta preživelih i potomke Nacističkih počinjitelja Holokausta, i kako se to iskustvo prenelo na sadašnji Izraelsko-Palestinski konflikt. Koncept pomirenja će ovde biti kritički ispitan i ozbiljni empirijski kriterijumi će biti predloženi za izučavanje procesa pomirenja.

Pokušavajući da prevaziđemo dugotrajne konflikte između društava ili unutar jednog društva, ograničenja tradicionalnog pravnog pristupa postaju sve više vidljiva. U prošlosti se podrazumevalo da će izvođenje počinitelja zločina pred lice pravde, kombinovano sa odštetama za žrtve, rešiti dugotrajne konflikte. Ali danas, mnogi stručnjaci čak i u međunarodnom krivičnom pravu, prihvataju da se ove pretpostavke moraju ponovo ispitati. Paradoksalno je da su ova ograničenja još vidljivija, posle osnivanja ICTY, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (Haveman, 2004). Na primer, posle

genocida u Ruandi 125.000 počinitelja zločina je uhapšeno zbog učesća u jednom od najvećih genocida našeg doba. Trebalo bi 100 godina da se svima sudi, a plus nema novca za odštetu preživelim (Villa-Vicencio & Savage, 2001). Takva realnost je naterala političke lidere i sistem u Ruandi da potraže drugi put, u obliku Gačaća sudova, koje se zasnivaju na lokalnoj tradiciji seoske mudrosti.⁽³⁾ Mada i ovo rešenje ima svoja ograničenja, ali će moći da pomogne Ruandi da isceli neke rane koje još bole. Slično tome, Komisija za istinu i pomirenje (TRC) u Južnoj Africi, imala je delimičan efekat isceljenja u post-aparthejd Južnoj Africi, preko davanja amnestije za počinioce zločina u toku trajanja nasilja u vreme aparthejda i preko javnog svedočenja 22.000 preživelih toga nasilja u aparthejdu. Takvi procesi tranzicione pravde su po svojoj prirodi nesavršeni. Ipak, i tako nesavršeni, oni uzimaju u obzir potrebu za društvenim isceljenjem više nego što su to činili tradicionalni pravni pristupi formalne pravde (Tutu, 1999; Minow, 1998).

Koncept tranzicione pravde je relativno nov, i kombinuje znanja različitih disciplina, posebno prava, političkih nauka i psihologije. Nastao je kao reakcija na ograničenja tradicionalne formalne pravde, kao deo iskustva TRC/ procesi istine i pomirenje u Južnoj Americi i Južnoj Africi (Minow, 1998) i još kao profesionalno polje posredovanja, kao alternative regularnoj sudskoj proceduri, uglavnom u USA (Fisher & Uri, 1983). Deo poteškoća u kombinovanju ovih disciplina je nedostatak stručnjaka (možda i motivacije) u pravnoj sferi, pravnih stručnjaka koji poseduju iskustvo i znanja iz društvenih nauka. Jedan od ciljeva ovog teksta je da to prevaziđe predpostavljajući da samo pozitivna saradnja stručnjaka iz različitih disciplina može da napravi iskorake napred u učenju kako da prevaziđemo dugotrajne konflikte. Sledeći problem je da u okviru same psihologije postoje različiti pristupi. Ovaj tekst se zasniva na psiho-dinamičnom pristupu koji je stavljen u istorijski i društveni kontekst. Taj psiho-dinamični pristup se zasniva na predpostavci da je ljudsko ponašanje samo delom racionalno i svesno i zato se subsvesno ili nesvesno mora razmotriti, zato što su deo ljudskog ponašanja. Neka od ovih manje svesnih ljudskih ponašanja su stavljena u istorijski i društveni kontekst (Bar-On, 1999b)

Uspešnost dijaloga između pravnih i društvenih nauka ima još jednu poteškoću, a to je različito shvatanje šta je to „istina” i šta ona zapravo predstavlja. U pravu, istina se razumno može utvrditi kao činjenica kroz sistematiku pravni proces koji će moći da te činjenice da dokaze izvan osnovane sumnje. Takvi pristupi istinu su postojali i u psihologiji (Freud, 1930); pacijent/kinja se oslobađa neuroze preko psiho-analize na osnovu utvrđivanja nove istine iz prošlosti. Danas je uobičajeno da su takvi efekti isceljenja više zasnovani na subjektivnoj „narativnoj istini” i transformaciji takve istine kao rezultat interakcije između terapeuta i pacijenta (Spence, 1982), ili između učesnika u konfliktu (Bar-On, 2000).

Postojale su, na primer, formalne pravne procedure koje su privede zločince pravdi i omogućile isplatu odštete žrtvama Holokausta, ali te presude nisu imale veći uticaj na obostanu socijalnu distancu između Jevreja i Nemaca. Sa druge strane, imamo primer TRC– Komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, gde zločincima nije suđeno, ali su javno priznali svoje zločine u razmenu za amnestiju. To je omogućilo stvaranje nove „narativne istine” koja je pomogla belim i crnim ljudima u Južnoj Africi da se pokrenu prema različitoj ali zajedničkoj budućnosti. (Tutu, 1999; Minow, 1998). Pošto je koncept pomirenja centralno pitanje u razumevanju tranzicione pravde, sada ću na sledećim stranama, kritički razmatrati taj pojam pomirenja.

PROMENJENI KONCEPT POMIRENJA PREMA ISKUSTVU TRT-TO REFLECT AND TRUST- PROMISLITI I GRADITI POVERENJE

Koncept pomirenja je danas prilično rasprostranjen i puno se koristi u diskusijama o prevazilaženju konflikta (Kriesberg, 1998; Lederach, 1998; Bar-Tal, 2000). Koncept pomirenja se zasniva na uverenju da posle postizanja političkog rešenja, top-down-odozgo na dole proces, drugi proces mora da ga sledi bottom-up, od dole na gore, u toku koga se nerešeni uzroci konflikta takođe razmatraju. Verujemo da bez toga bottom-up, od dole na gore procesa, postoji realna opasnost da ni politički sprazum, top-down, od gore na dole proces, ne može da traje dugo i da je moguće da se desi nova eksplozija nasilja. U toku procesa pomirenja nekoliko pitanja se mora rešavati istovremeno; posebno pitanja nerešenih problema koja se odnose na počinioce zločina i njihove žrtve. To se može raditi ako počinioци zločina budu izvedeni pred sud i osuđeni (kao u Nirnbergu i sada u ICTY, Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju) ili ako javno priznaju počinjene zločine i za to priznanje dobiju amnestiju kao što se desilo u Južnoj Africi u toku rada Komisije za istinu i pomirenje (TRC). Za žrtve se mora otvoriti pitanje: Kako žrtvama dati odštetu za pretrpljene patnje? Ko može da otvori pitanje njihovog stradanja koje je nastalo u konfliktu ili pre eksplozije nasilja?

Ovo je sve uglavnom tretirano kao pravni problemi koji su proistekli iz konflikta. Ali to nije dovoljno, pomirenje takođe ima svoju psihološku dimenziju kao i pravnu. Koncept pomirenja se zasniva na predpostavci da će jučerašnji neprijatelji jednostavno odustati od njihove mržnje, neprijateljstva, želje za osvetom kao i od svog identiteta koji je nastao u toku iskustva konflikta. Takođe se bazira na predpostavci da će se novi identitet razvijati zajedno sa novim odnosima između bivših neprijatelja u kojima će se istražiti i koreni konflikta a ne samo njegovi nesrećni rezultati. Ali kako da stvorimo tako dubok proces promena u ljudima koji su nekoliko generacija bili u konfliktu i to je postalo suštinski deo njihovih života? Da li su ta očekivanja promene u takvim ljudima realistična ili su samo skup želja koje imaju malo suštinskog uticaja na dugotrajne konflikte?

Moramo priznati, da je pomirenje pre svega religiozno emotivni koncept koji je uveden u diskurs društvenih nauka, sa ciljem da otvori nova suštinska pitanja koje raniji kognitivni pristup nije uspeo da reši na pravi način. U ovoj mojoj diskusiji, ja želim da taj religiozni, često idealizovani koncept, spustim na zemlju, otvarajući pitanja nekih od ograničenja toga koncepta i predlažući neke empirijske kriterijume koji će nam omogućiti da proverimo realnost toga koncepta. Moja analiza se bazira na mom iskustvu grupnog procesa TRT (to reflect and trust)/ promisliti o tome šta se dogodilo i ponovo graditi poverenje, grupnog longitudinalnog procesa na mikro nivou, uzimajući u obzir i ograničenja i prednosti takvog pristupa; prednosti zato što se radilo jednoj studiji slučaja na mikro nivou (Greetz, 1973), a ograničenja zato što je upitna primena toga modela na druge dugotrajne konflikte (Bar-On, 2000).

Voleo bih da počnem sa kulturnim i religijskim razlikama koje se odnose na teorijski koncept pomirenja. Pomirenje je u osnovi hrišćanski koncept, dugotrajno i duboko integrisan u religijski diskurs (Rittner & Roth, 2000). Judaizam i Islam imaju veoma

različit pristup pomirenju od hrišćanstva. U Judaizmu, samo počinilac zločina sam, može da se obrati žrtvi koju je povredio, preuzme zvanično odgovornost za učinjeno i da zamoli za izvinjenje ili oprostaj. Tek kada žrtva prihvati tu molbu, onda je moguće da se dogodi pomirenje. Niko nema pravo da zamoli za oprostaj ili izvinjenje u ime počinioaca, to mora on sam. Dorff (1992) razmatra mogućnost sekundarnog pomirenja. Ali on ne predstavlja preovlađujući pristup u Judaizmu u kome još ne postoji spremnost da se prihvati tolika fleksibilnost u primeni pomirenja. Tradicija i praksa u Islamu (kao Sulha, Hudha ili Musalaha) su bliže Jevrejskoj tradiciji nego hrišćanskoj (Irani & Funk, 2000).

Zato nije slučajno da se TRT proces Istine i pomirenja desio u Južnoj Africi gde suprotstavljenje strane pripadaju istoj crkvi i da se Afrički koncept Unbutu suštinski ne razlikuje puno od Hrišćanstva (Villa Vicencio & Savage, 2001; Tutu, 1999). Simbolično je važno da je za predsednika Komisije za istinu i pomirenje bio imenovan nadbiskup Tutu i da su se neki sastanci u toku rada Komisije održavali u crkvama (Boraine & Levy, 1995). Na mikro nivou TRT/to reflect and trust grupe u mom iskustvu, grupa nije prihvatila koncept pomirenja, koji je 1993 predlagao jedan od članove te grupe, Martin Borman, inače bivši katolički sveštenik, u svojoj izjavi u BBC filmu „Time Watch”. Jevreji, članovi te grupe su posle gledanja filma rekli da oni nemaju pravo da oprostite u ime svojih rođaka koji su ubijeni u Holokaustu (Dorff, 1992). Pojam „te reflect and trust-TRT”/promisliti šta se dogodilo i ponovo graditi poverenje, je tada odabran za alternativni koncept, sa kojim su mogli da se saglase i Jevreji i Hrišćani članovi grupe.

Želim da naglasim da pojam pomirenja zahteva empirijsku proveru i jasnoću da bi mogao da ostvari važnu ulogu u budućim diskursima prevladavanja konflikta i iscelenja. Sa ciljem da se pomerimo iz teorijskog i kvazi-religijskog diskursa u jedan diskurs koji je pragmatičniji i proverljiv u realnom životu (Na primer, U čemu se razlikuju pomirenje i nepostojanje pomirenja? Da li postoje različiti nivoi pomirenja?), empirijske i proverljive kategorije se moraju razviti i proveriti, i u laboratoriji i u realnim životnim situacijama. Do tada, ja bih radije koristio srodne pojmove kao što su koncept dijaloga i koncept prolaska kroz traumu, koji su već razvijeni konceptualno i provereni empirijski u komunikacijskoj i psihološkoj u literaturi: Mi već znamo kako se postojanje dijaloga ili prolaska kroz traumu razlikuju od situacije kada ne postoje ni dijalog ni prolazak kroz traumu (Bar-On, 1990). Mi smo već identifikovali različite stadijume koji se empirijski razlikuju u tim kontrastnim situacijama. Još bi trebalo da otkrijemo kako možemo da identifikujemo te stadijume ili aspekte pomirenja na jedan empirijski način.

Kada govorimo, na primer, o konceptu dijaloga, Steinberg utvrđuje da postoji šest kategorija u diskursu izraelsko-palestinskog iskustva kada je razgovarano o konfliktu. (Steinberg & Bar-On, 2002). Tih šest kategorija su zapravo faze postepene promene koje su se desile u toku razgovora, i pomeraju se od etno-centričnog diskursa (nema dijaloga), gde se kroz razgovor ipak, kroz napade, optuživanja, otvaranja prozora (5), intelektualnih razmena ipak otvaraju različiti referentni okviri i u njima prostori za dijalog. Steinberg pokazuje kako se diskurs menja sa proticanjem vremena trajanja razgovora, ali ne na linearan način. Ona takođe ukazuje na problem povratka studenata posle razgovora u njihove podeljene zajednice koje su još u konfliktu, da taj povratak uzrokuje da studenti odustanu od dialoških momenata koje su već dosegli i njihovog povratka u niže dijaloške nivoe kao pripremu za ono što ih očekuje izvan prostora gde je razgovor bio moguć.

Model prolaska kroz traumu, sam razvio na osnovu analize razgovora sa potomcima Nacista i potomcima Holokaust preživelih (Bar-On, 1990). Prvi stadijum prolaska kroz traumu je, mora se znati šta se desilo i kako su pojedini članovi date porodice bili pogođeni aktima koji su se desili u toku činjenja nasilja. Drugi stadijum, to saznanje mora da se smesti u širi kontekst. Taj širi kontekst može biti i religijski, i istorijski, i psihološki, i etički, ili neka moguća njihova kombinacija svakog od tih konteksta. Tada kada je saznanje o događaju smešteno u kontekst, uobičajeno je da sledi treći stadijum prolaska kroz traumu, a to je žestoka emotivna reakcija, koja može biti i pozitivna i negativna, posebno prema roditeljima na koje se proces prolaska kroz traumu i odnosio u mom istraživanju. Četvrti stadijum prolaska kroz traumu je razdvajanje emocija, u kome se snažna početna emotivna reakcija suprotstavlja suprotnoj emociji koja se oseća prema osobi koja je izazvala te emocije. I konačno, ako on/a uspe da prođe kroz svih četiri predhodna stadijuma prolaska kroz traumu, dešava se oslobađanje od osobe od koje smo bili zavisni u traumati. Ove moje studije su pomogle da pojasnim šta je to dijalog i prolazak kroz traumu, da ih testiram empirijski, tako da se na osnovu toga može odrediti gde se pojedinac ili grupa stvarno nalaze u određenom trenutku prema kriterijumima toga koncepta. Slični naponi su činjeni i u konceptualnom određivanju pojmova i njihovom empirijskom testiranju u odnosu između grupa (Maosz, 2001).

Želim da predložim da se slična empirijska konceptualizacija primeni i kod pomirenja. Tu nastaje i najveći problem kada pokušavamo da uporedimo iskustva različitih konflikata, a to su ogromne razlike istorijskih, ekonomskih, kulturnih, religijskih i psihosocijalnih preduslova koji igraju glavnu ulogu u svim tim konfliktima. Svaki konflikt ima svoju sopstvenu biografiju, i zato je veoma teško koristiti različita post-konfliktna iskustva, primeniti ih u različitim kontekstima. Uzmimo za primer Komisiju za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, da li se njeni uspesi (Villa-Vicenco & Savage, 2001; Minow, 1998) mogu primeniti na druge konfliktne zone, na Srednji Istok ili Bosnu? Najverovatnije ne, to nije moguće, u svakom slučaju ako je i moguće, to zahteva neku vrstu modifikacije modela. Osnovne pretpostavke koje su važile za jedan kontekst moraju biti preispitane za primenu u nekom drugom kontekstu. Tako se religijske razlike i njihov uticaj na proces pomirenja, moraju uzeti u obzir kada se krećemo iz konteksta jedne religije (Južna Afrika) u inter religijski kontekst (Srednji Istok ili Bosna). Često ne možemo da znamo koje su promene potrebne ako ne pokušamo da primenimo metode koje su već bile negde uspešne. Može da bude još teže ako pokušamo da primenimo metode koje su važile u istom društvu pre provale nasilja, kao model pomirenja za post-konfliktno društvo (Predlog da se posle konflikta primene Gačaća seoski sudovi u Ruandi).

Želeo bih da predložim nekoliko parametara za empirijsko testiranje ako se proces pomirenja dešava u nekom posebnom konfliktu. (6) Ne tvrdim da se ti parametri mogu primeniti linearno, nego radije da njihova kombinacija daje mogućnost za tačnu dijagnozu na kom je stadijumu proces pomirenja i kako bi trebalo dalje da se razvija. Predloženi parametri su sledeći: poverenje, promišljanje, konstrukcija identiteta, dimenzija vremena, subjektivni jezik, žene i deca kao ciljane populacija, unilateralne nasuprot bilateralnim inicijativama i brižno upravljanje nadom. Svaki od ovih parametara ću objasniti posebno.

1. POVERENJE I IZGRADNJA POVERENJA

Nasilni konflikti uništavaju poverenje koje je postojalo u prethodno postignutom društvenom ugovoru, i to razara i interpersonalne odnose kao i odnose između zajednica. U Bosni to je značilo da se i u okviru iste porodice (46% brakova su bili nacionalno mešoviti pre nego što je počelo nasilje) razaraju porodične veze (Ignatieff, 1998). Proces pomirenja zato mora da otvori pitanje poverenja i da pokuša da ponovo izgradi poverenje koje je ozbiljno razoreno. Ne sme se nikako očekivati da to može brzo da se desi. Poverenje može da se razori u trenutku ali mogu da proteknu godine dok se ponovo ne izgradi (Gibson, 2000). Nije zato slučajnost da je TRT grupa (to reflect and trust/ promisliti šta se dogodilo i graditi ponovo poverenje) pedeset godina posle Holokausta izabrala reč „poverenje” kao svoj prvi samoodređujući parametar. Metoda storytelling/ pričanje svog života, u ovom slučaju Holokaust, koju je TRT grupa koristila, pomogla je da se polako ponovo uspostavi neki nivo interpersonalnog poverenja između članova grupe, koje može da preraste u inter grupno poverenje (Albeck, Adwan & Bar-On, 2002). Poverenje se ne može ponovo izgraditi samo rečima u storytelling metodi, pričanjem životnih priča niti stalnim ponavljanjem tih reči, to nije dovoljno, potrebno je da ga prate i konkretna dela: kažnjavanje počinilaca zločina, briga o potrebama i patnjama žrtava, formalni sprazum između strana u konfliktu, ekonomske i obrazovne inicijative koje mogu da promene status quo u asimetričnom kontekstu moći (Maoz, 2004). Emocionalni parametar poverenja, ako se ne radi na njemu i ako se on ne razvija, može vrlo brzo da uništi sve ove napore, tako da se proces pomirenja mora voditi kao kombinacija svih ovih parametara i činjenja a nikako ne kao jedno-dimenzionalni proces.

2. PROMIŠLJANJE I DIJALOG

Promišljanje, refleksija predpostavlja našu sposobnost za nas unutrašnji dijalog, dok se dijalog obično koristi da opiše tu sposobnost u interpersonalnoj formi. I promišljanje i dijalog su komplementarni u prevazilaženju ćutanja (Bar-On, 1999b). Nasilni konflikti stvaraju zone ćutanja u društvu: ćutanje o delima i odgovornosti počinitelja zločina, ćutanje o patnjama i stidu žrtava, ćutanje o ulozi posmatrača/bystanders, ponekad i ćutanje o spasiocima koji su pomagali da se žrtve spasu od počinitelja zločina (Bar-On, 1989). Ćutanje se vrlo lako prenosi na sledeću generaciju. Post-konfliktni proces pomirenja, njegov psihološki aspekt, je moguć samo ako je već postignut neki nivo promišljanja i dijaloga, i tek tada je moguće da se to prenese na kolektivni nivo i probije dominantni model ćutanja. Još jednom da ponovim da nije slučajno da je TRT grupa izabrala promišljanje i dijalog kao drugi glavni parametar u opisu svoga rada: probijanje vela ćutanja kojim su ih prekrili roditelji, roditelji udruženi sa društvom u kome su živeli u Nemačkoj i u Izraelu (Bar-On, 2000). Moguće je da se promišljanje do nekog nivoa desi unutar jedne zajednice u konfliktu, a da tek posle toga to promišljanje vodi do nekih novih saznanja i razumevanja šta se dogodilo i tako se poveća kapacitet za dijalog između grupa u konfliktu. Na primer, u Izraelsko-Palestinskom slučaju, neki nivo promišljanja se prvo dogodio u toku jedno-

nacionalnih sastanaka, kada su se Jevreji i Palestinci sastajali odvojeno. To je pomoglo da se uspostave nova saznanja i uzajamno promišljanje i dijalog kada su počeli zajednički sastanci (Maoz, 2002; Bar-On & Kassem, 2004).

3. REKONSTRUKCIJA IDENTITETA

Rekonstrukcija kolektivnog identiteta u post-konfliktnim situacijama je tesno povezana sa sposobnošću promišljanja i početka dijaloga sa sobom i sa drugima, posebno sa onima koje smo smatrali za „neprijatelje”. Dugotrajni sukobi vode sukobljene strane u stvaranje monolitnog identiteta, kada svaka strana stvara monolitnu identitetsku konstrukciju u odnosu na neprijateljskog onog „drugog”. Takva monolitna identitetska konstrukcija je veoma moćna, i svaka nova pretnja ili nasilje toga „drugog” iznova podbada taj monolitni identitet, i onda kada mnogi aspekti monolitne konstrukcije za obe strane više nisu važni u novoj kompleksnijoj stvarnosti. U palestinsko-Izraelskom slučaju, Jevrejsko-Palestinski monolitni identiteti su počeli da se raspadaju u devedesetim godinama, kao društvena reakcija na mirovni proces u kome su počeli da se javljanja novi glasovi u Jevrejsko-Izraelskoj zajednici koji su otvorili pitanje novih potreba koje početni monolitni identitet nije otvorio na odgovarajući način. Kada je počela nova Intifada oktobra 2000, pojavio se neki oblik neo-monolitnog identiteta. Smrtonosni efekti Palestinskih bombaša samoubica koji je uzrokovao smrti mnogih Izraelaca, za kratko vreme je obnovio neo-monolitni identitet („oni žele da nas ubiju”), a izgledalo je da je taj monolitni identitet već nestao u toku Mirovnog procesa u Oslu. Ipak, ti neo-monolitni procesi, ne zaustavljaju nove procese i oni nastavljaju da postoje paralelno (Galili, 2002). Oni delovi društva koji su bili nosioci tih novih „glasova” u toku raspadanja hegemonskih „glasova” ne žele da se podvrgnu staroj hegemoniji, čak ni kada se dese novi sukobi, a to jesu radili šezdesetih i sedamdesetih godina. Sličan proces se može posmatrati u US posle 9/11. „Rat protiv terorizma” ima sličan neo-monolitni aspekt (manipulacija strahom od gore, top-down proces), ali to ne može da zaustavi raspad prethodnog monolitnog identiteta koji je bio deo Hladnog rata (Bar-On, 2004).

Konstrukcija i dekonstrukcija kolektivnih identiteta u post-konfliktnim društvima zahteva unutrašnji proces promišljanja i oprosta, koji će ojačati vanjski dijalog sa partijama u sukobu. Ako ljudi mogu da u sebi samima promene delove koji više nisu adekvatni, onda to mogu da urade i sa drugim ljudima. U nekim post-konfliktnim realnostima, jedna od najsnažnijih prepreka za pomirenje je upravo bilo nepostojanje unutrašnjeg promišljanja o sebi samima a ne o drugima, na šta su se ljudi već bili navikli. Oni su svako „zlo” izbacili iz sebe i projektovali ga na druge i tako blokirali unutrašnje kanale komunikacije i to je onda uzrokovalo unutrašnju labilnost i neravnotežu. U post-konfliktnim realnostima je vrlo teško napustiti monolitne konstrukcije, pošto mnogi ljudi osećaju da više ne postoji ništa što ih drži zajedno kao kolektiv (čak i kao pojedince). To može da objasni zašto su se neke zemlje Istočne Evrope iz komunizma prebacile u neo-nacionalizam ili religijske kolektivne konstrukcije. To je pojavni oblik straha od totalnog gubitka kolektivnog identiteta, straha koji je nastao kao posledica sloma prethodne moćne monolitne konstrukcije. Mada prethodna monolitna konstrukcija već godinama uopšte više nije relevantna za ljude i to na različite načine, ekonomski ili društveno, njen raspad za mnoge ljude je još uvek

zastašujući i bolan. Uloga psihosocijalnih procesa pomirenja je priznanje i podrška tom priznanju, da postoji potreba da se ide u postepene unutrašnje promene. „Tvrda” i pojednostavljena konstrukcija identiteta koja je bila namerno razvijana da bi se podstakao konflikt, se mora zameniti „mekšom”, složenijom i manje monolitnom konstrukcijom. Taj proces promene tada može da nas odvede u bogatiji i novi dijalog sa „drugima”, i da nam pomogne da promenimo našu percepciju toga ”drugoga” od „neprijatelja” u „partnera.”

4. PROCESI DUGOG TRAJANJA

Mirovni procesi, top-down/ odozgo na dole, mogu da se dese za vrlo kratko vreme. Unutrašnji i vanjski procesi pomirenja zahtevaju mnogo duže vreme. Taj raskorak u vremenskom trajanju može da postane glavna prepreka za mirno rešenje konflikta, pošto mirovni sporazum može da stvori *iluziju*, ako nije sinhronizovan sa dubljim bottom-up/ odozdo na gore procesom, koji pomaže i širi efekte mirovnog sporazuma. Taj raskorak je verovatno bio uzrok neuspeha Mirovnog sporazuma u Oslu, između Izraelaca i Palestinaca. Mirovni proces u Oslu je stvorio jedan isforsiran, brz ritam rada koji je nametnuo brzu primenu Mirovnog sporazuma, ne vodeći računa o potrebi za dugotrajnim bottom-up/od dole procesa pomirenja između ljudi na terenu u kome su poverenje i promišljanje mogli da omoguće i jednoj i drugoj zajednici, da otvore neka teža pitanja (naseljavanje Palestinskih izbeglica ili naseljavanje Jevreja na Zapadnoj obali ili Gazi), pitanja koja nisu bila razjašnjena u Oslu nego su ostavljena za neku sledeću fazu procesa. U Gvatemali se desio suprotan proces, tamo je bottom-up/od dole proces, počeo pre mirovnog top-down procesa i pokrenuo je rešavanje veoma teškog pitanja naseljavanja izbeglica u Gvatemli. Povratak izbeglica i naseljavanje su prethodili mirovnim pregovorima sa vladom u Gvatemali (Boggio, 2002). Procesu pomirenja na terenu zahtevaju vreme i rezultati su nepredvidljivi. To može da bude i glavni uzrok nerazumevanja između onih koji stvaraju mir (političari koji uglavnom rade top-down/od gore) i onih koji izgrađuju mir (aktivisti i naučnici koji olakšavaju procese bottom-up/od dole). To mora da postane jedan od centralnih pitanja budućih inicijativa u izgradnji mira-kako stvarati zajednički jezik i vremensko usklađivanje ritma između ove dve grupe, onih koji stvaraju i onih koji grade mir.

5. SUBJEKTIVNI JEZIK, ASIMETRIJA I STATUS QUO

Subjektivni jezici su povezani sa asimetričnim odnosima moći i promenama u postojećem stanju odnosa moći. Subjektivni jezici u asimetričnim odnosima moći nastaju u toku konflikta kada svaka strana razvija svoju sopstvenu naraciju/priču o tome šta se to desilo između njih, između strana u konfliktu (to je deo monolitnog identiteta). Druga odrednica subjektivnog jezika u asimetriji moći je da jača strana u konfliktu pokušava da uvede svoju naraciju/priču, svoju verziju konflikta, koristeći post-konfliktnu situaciju da ponovo pokaže svoju moć, posebno ako ne postoji šansa da se postigne vojna pobeda. Zato se postavlja pitanje šta zapravo od strana podrazumeva kada govori o miru i pomirenju, da li oni misle na različite stvari u svom subjektivnom jeziku? Često se

dešava da jača strana želi da održi staus quo dok slabija strana želi promene. Habermas (1971) tvrdi da se promene u asimetričnim odnosima moći dešavaju tek onda kada slabija strana može javno da ispriča svoju priču. Palestinsko-Izraelski konflikt, u toku Mirovnog sporazuma u Oslu, je primer kako strane u konfliktu različito koriste svoj subjektivni jezik; tako su Izraelci insistirali na pitanju sigurnosti (ili „negativni mir”) a Palestinci su insistirali na pitanjima promena na terenu, tj. povlačenje jevrejskih doseljenika, oslobađanje političkih zatvorenika i stvaranje Palestinske države („samo mir”). Ako se Palestinci ne uvere da se promene dešavaju posle Mirovnog procesa u Oslu, vrlo je verovatno da će doći do sloma mirovnog procesa u jednom trenutku i do novih oblika nasilja, čak i ako se neki nivo „sigurnosti” i desi, posmatrano sa Izraelske strane. Važno je naglasiti, da se slabiji i siromašniji ljudi i kod Izraelaca i kod Palestinaca, sa pravom boje da neće imati nikakve koristi od mirovnog procesa (Bar-On, 1998). To je posebno jasno kada je mirovni sporazum rezultat dogovora ekonomskih elita sa obe strane koje posle postizanja sporazuma mogu još manje da vode računa o svojim zapostavljenim siromasima iz zadnjeg dvorišta. Ako se pitanje subjektivnog jezika, asimetrije moći i statusa quo ne uzme u obzir, možda pomirenje neće biti moguće. Mi smo u PRIME (Peace Research Institute in the Middle East/Institut za istraživanje mira na Srednjem Istoku) napravili školske čitanke sa Izraelskim i Palestinskim učiteljima, školske čitanke koje su imale dve naracije o istom istorijskom događaju. Uzeli smo Balfour deklaraciju, dve naracije i dva kolektivna sećanja; Izraelsko-Jevrejska i Palestinska (Adwan & Bar-On, 2004, u štampi). Takav način prezentiranja događaja može da probije kroz asimetrični odnos moći zato što daje jednaku težinu i „glas” različitim naracijama i različitim kolektivnim sećanjima.

6. TRI CILJNE GRUPE

Konflikti uobičajeno pojačavaju mušku dominaciju u društvima, muškarci nose oružje, vode bitke i postaju slavljani heroji. Ali kada se konflikt završi, u psihosocijalnom procesu pomirenja, u prvi plan dolaze žene. Žene jesu relativno podčinjen deo zajednice i zato su uspele da razviju kompleksniji način iskazivanja osećanja rečima, koji može da im pomogne da iskažu promene u viđenu i sebe i drugih, u dominantno muškoj hegemoniji. Žene umeju bolje da iskažu rečima svoja osećanja i da to isto prepoznaju u „drugima” (Hunt, 2004). Problem je da li je uopšte moguće da se njihov glas čuje u postkonfliktnom društvu. Žene mogu da budu toliko podčinjene da sve te njihove relativne prednosti na kraju budu blokirane. U nekim društvima, preko brojnih restriktivnih i diskriminatorskih mehanizama, žene su manje obrazovane, nisu zaposlene i ugnjetavane su od rigidnih religijskih struktura (Talibanska praksa u Avganistanu). Zato je od najveće važnosti da se promene u društvu odnose na ciljne grupe kao što su žene i deca. Deca mogu da budu najveće žrtve u konfliktu. U Ruandi i Sijera Leone, deca su bila vojnici u konfliktima. Činila su najokrutnije zločine a bili su i sami žrtve takvih zločina. Školovanje im je prekinuto i postali su nekvalifikovana radna snaga na tržištu rada. Roditelji nisu uspeli da ih zaštite i da im pruže ni fizičku ni psihološku sigurnost normalnog odrastanja, ni u konfliktu ni posle njega. Treća grupa u ciljnoj populaciji su traumatizirani vojnici, i žrtve i počinioci zločina, koji su često ostavljeni sami u novoj postratnoj stvarnosti, bez

ikakve brige o njihovim post-traumatskim reakcijama (Bar-On, 2004). Pomirenje znači primerenu brigu za ove tri ciljne populacije koje tako mogu da postanu deo procesa društvenog isceljenja.

7. UNILATERALNA, BILATERALNA I SPOLJNA INICIJATIVA

Pomirenje je, takav je pristup uobičajen, bilateralni proces: Dovedi dve strane u konfliktu do uzajamnog priznanja i dijaloga. Nije baš uvek tako. Međunarodna zajednica često interveniše da se prvo okonča konflikt. Tako je post-konfliktni period počeo u Severnoj Irskoj (Sporazum na Veliki petak) i na Balkanu (Dajtonski mirovni sporazum). Na Balkanu su od tada stalno prisutne mirovne trupe Ujedinjenih nacija koje imaju mandat da spreče novi/nove sukob/e. Kako prisustvo mirovnih trupa utiče na proces pomirenja? Po mom dubokom uverenju to pitanje nije istraživano sistematski. Posebno nije izučeno kako to strano prisustvo potiskuje i onemogućava rad lokalnih graditelja mira. Na drugom kraju spektra postoje uni-lateralne inicijative i na političkoj i na aktivističkoj sceni. Predsednik Egipta Anwar El Sadat je posetio Jerusalim i omogućio sklapanje mirovnog sporazuma između Izraela i Egipta sedamdesetih godina. Taj uni-lateralni gest je bio dobro pripremljen preko poluzvaničnih razgovora sa obe strane, ali bilo je nepredvidljivo kako će taj hrabri potez Sadata biti prihvaćen u javnom mnjenju u Izraelu.

Na aktivističkoj sceni imamo dva primera u Izraelsko-Palestinskom sukobu: Zachrot, izraelsko-palestinska organizacija koja je posle oktobra 2000 (Mirovni sporazum u Oslu) počela da organizuje javne susrete u palestinskim selima koja su bila uništena u ratu 1948 i da sluša svedočenja Palestinaca, izbeglica i raseljenih lica, koji su nekada živeli u tim selima; to je probilo ćutanje o tim događajima, koji su „zaboravljeni” u izraelsko-jevrejskom hegemonističkom diskursu. Sa druge strane tu je i grupa Izraelaca i Palestinaca koju vode Emil Shufani i Nazir Megally, koji su organizovali putovanje u Aušvic u maju 2003, sa ciljem da „se učimo ljudskosti i da razumemo patnju Jevreja koja je tamo još zaustavljena”. Takvi uni-lateralni postupci ne daju brze rezultate na makro nivou, ali oni polako prodiru u te različite svesti i razvijaju proces uzajamnog prepoznavanja i pomirenja.

8. PRUŽITI NADU, NE ILUZIJU

Nada je varljiva u dugotrajnim konfliktima. Može se lako stvoriti iluzija o promeni i boljitku, ali kada to nije solidno utemeljeno u stvarnim društvenim promenama, može ponovo da odvede u očajanje i pesimizam. Nadu je teško održati samo sa hladnim, analitičkim posmatranjima. Nada je društvena i lična konstrukcija koja se ne može linearno razvijati i zato mora da se neprestano proverava-kako da se krećemo kroz vrtloge, kako da uđemo i kako da izađemo iz vrtloga; kako se ponašati u iznenadnim, haotičnim preokretima. (Bar-On, 2004). To je tako teško. Ja mogu da posvedočim koliko sam puta ja sam, u našim sadašnjim vrtlozima na Bliskom Istoku, bio očajan ali sam uvek uspeo da nađem izlaz koji jeste nosio nadu. Uprkos svim dugotrajnim teškoćama, uspeo sam da idem svojim putem, a u tome su mi pomagali moji studenti, kolege i aktivisti na terenu. Čak i kada ne možemo da dočekamo rezultate našega rada za svoga života, možemo da

stvorimo i put i viziju koji će nam doneti olakšanje. Zanimljivo je kako je Remarque pisao o svojim osećanjima pre Drugog svetskog rata, kao o „željama koje su bile iz sveta koji je zauvek nestao”. Može se ova njegova rečenica i kritički sagledati: Kako da odustanemo od romantičnih, monolitnih želja iz naše idealizirane prošlosti (koja možda nikad nije ni postojala) u korist manje savršenog ali kompleksnijeg razumevanja sveta i nas samih, razumevanja koje će nam pomoći da stvorimo nove mogućnosti za dijalog unutar nas samih, sa nama samima, među nama u istom kolektivu kao i sa svakim koji je prešao preko linije podele.

SAŽETAK

Pokušao sam da pomirenje spustim sa teorijskog i kvazi-religijskog diskursa na pragmatičniji i empirijski diskurs, a to sam pokušao preko nekoliko ključnih pojmova; dijalog, prolazak kroz traumu i kvalitet odnosa unutar grupe. Sakupio sam neka svoja iskustva i iskustva mojih kolega i uspostavio kriterijume koji su nepohodni u procesu psihosocijalnog pomirenja. Ta lista kriterijuma nije konačna niti je isključiva. Ona pre služi da se otvori diskusija nego što daje konačne predloge. Ona jeste opterećena mojim iskustvima na mikro-nivou. Svaki novi konflikt otvara nove kriterijume a neki sa ove liste gube svoje značenje.

Kriterijumi koje ja predlažem se mogu sabrati oko tri ose: Prihvatanje veće emotivne kompleksnosti, manja asimetrija moći i sinhronizacija bottom-up/od dole i top-down/od gore, procesa. Sledeći korak je da odredimo i definišemo da li se proces pomirenja pomera napred po ove tri ose, ili nazaduje, ili je još potrebno da se neke nove ose uključe u posmatranje procesa pomirenja. Za nas, na Srednjem Istoku je zadatak da utvrdimo zašto se mirovni proces iznenada vratio unazad a mislili smo da napreduje? Možda se on ipak kreće napred, uprkos novom nasilju kroz koje prolazimo? Imam nadu da će nam takve analize, zajedno sa konkretnim parametrima, pomoći da razumemo šta se desilo i kako se uspešnije možemo vratiti procesu pomirenja.

NAPOMENE:

1. Danas je široko prihvaćeno da se dugotrajni konflikti ne mogu rešiti (u smislu da su konačno završeni) i zato je naš zadatak da promislimo šta možemo da uradimo da ih prebacimo iz destruktivnih u konstruktivnije forme u kojima se raspravlja o razlikama u kulturnim, etničkim ili religioznim percepcijama (Kriesberg, 1998; Lederach, 1998; Bar-Tal, 2000)

2. TRT/to reflect and trust grupe su bile sastavljene od potomaka Nacističkih Nemačkih počinilaca zločina u Holokaustu i potomaka Holokaust preživelih. Nemci su počeli da se sastaju kao grupa za samo-pomoć oktobra 1988 kao rezultat razgovora koje sam vodio sa njima u Nemačkoj (Bar-On, 1989). Pratio sam njihov rad četiri godine i onda sam ih pitao da li su spremni da sretnu grupu „sa druge strane”. Odgovor je bio pozitivan i nekoliko njih iz grupe su bili pozvani da učestvuju u radu seminara na Univerzitetu David Ben-Gurion u Beer Shevi,

Izrael, seminar o „psihosocijalnim post-efektima Holokausta na drugu i treću generaciju” (Bar-On, 1995a). Seminaru su prisustvovali i članovi organizacije „Jedna generacija posle”, koja je okupljala potomke Holokaust preživelih iz New Yorka i Bostona. Dobrovoljci iz tri podgrupe su se okupili na prvom sastanku u Wuppertalu, Nemačka u junu 1992 i posle toga su se redovno svake godine ponovo susretali u poslednjih deset godina. Od 1998 ova grupa počinje da poziva aktiviste koji rade na pomirenju, iz Južne Afrike, Severne Irske i Palestine i Izraelce da učestvuju u zajedničkom radu (Bar-On, 2000).

3. U slučaju Ruande doneta je odluka da se sudi glavnim inicijatoruima i počiniocima genocida u ICTR (Međunarodni krivični sud za Ruandu u Aruši, Tanzanija) ili na lokalnim sudovima, a ostalima da se sudi na Gačaća sudovima.

4. ”Ubuntu je vrlo teško prevesti na jezike zapada, .. To ne znači ‘Mislim zato postojim’, to bi se pre moglo prevesti kao ’Ja sam čovek zato što pripadam, učestvujem, delim, mi kažemo čovek je čovek kroz druge ljude.’” (Tutu, 1999; pp.34-35)

5. Otvaranje prozora znači da postoji „dvostruki zid” (ćutanja) koji sam otkrio kada sam istraživao ponašanja dece preživelih Holokausta i dece počinitelaca Holokausta, njihove odnose sa roditeljima i zajednicom. Svaka je strana sagradila svoj sopstveni zid ćutanja i kada je jedna strana pokušala da otvori prozor na tom zidu, najčešće su se sreli sa zatvorenim prozorom na drugoj strani (Bar-On, 1995b)

6. Ova lista parametara je prvi put predstavljena na Konferenciji, „Izbeglice i pomirenje” na Univerzitetu Castellon, Španija, 11-12. maj 2002. i nastala je kao rezultat zajedničkog rada sa nekoliko mojih kolega (Maoz, 2004; Villa-Vicencio&Savage, 2001). Ta lista parametara je delom promenjena za Hebrejsku verziju toga teksta (Mishpat & Mimshal, u štampi) i za moje predavanje u Genevi, 6. aprila 2005, za Međunarodnu organizaciju Crvenog krsta. Ta lista parametara je pre svega početak šire diskusije na tu temu i nije nešto ekskluzivno ili konačno.

7. PRIME (Peace Research Institute in the Middle East/Institut za istraživanje mira na Srednjem Istoku) se nalazi u blizini Beit Jala, ko-direktori su professori Sami Adwan i Dan Bar-On.

LITERATURA:

1. Albeck, H.J., Adwan, S. & Bar-On, D. (in press) „Dialogue groups: TRT’s guidelines for working through intractable conflicts by personal storytelling in encounter groups. *Journal of Peace Psychology*.

2. Adwan, S. & Bar-On, D. (2004). Shared History Project: A PRIME example of peace building under fire. *International journal of Politics, Culture and Society*, 17, 3, 513-522.

3. Bar-On, D. & Adwan, S. (in press) PRIME Sharing History Project: Two separate but interdependent narratives. In R.I.Rotberg (Ed.) *History’s double Helix: The Interwined Narratives of Israel/Palestine*. Indiana Uni. Press.

4. Bar-On, D. (1989). *Legacy of Silence: Encounters with Descendants of the Third Reich*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Also in German: Hamburg: Koerber (2003)

5. Bar-On, D. (1990). ”*Children of Perpetrators of the Holocaust: Working through one’s moral self.*” *Psychiatry*, 53, 229-245

6. Bar-On, D. (1995a). *Encounters Between Descendants of Nazi Perpetrators and Descendants of Holocaust Survivors*. *Psychiatry*, 58, 3, pp. 225-245
7. Bar-On, D. (1995b). *Fear and Hope: Three Generations in Families of Holocaust Survivors*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Bar-On, D. (1998). *The Israeli Society Between the Culture of Death and the Culture of Life*. *Israel Studies*, 2, 2, pp.88-112.
9. Bar-On, D. (1999a). *The „Other” Within Us: Changes in the Israeli Identity from a Psychosocial Perspective*. Jerusalem: Ben Gurion University with Mosad Bialik (in Hebrew). Hamburg: Koerber Foundation (2001) (in German).
10. Bar-On, D. (1999b). *The Indescribable and the Undiscussible: Reconstructing Human Discourse After Trauma*. Budapest, Hungary: Central European University Press.
11. Bar-On, D. (2002). *Gone to Soldiers: The Psychological After Effects of Participating in the Israeli Military Activity against the Palestinians*. *International News*.
12. Bar-On, D., Kutz, S. and Wegner, D. (Eds.) (2000). *Bridging the Gap*. Hamburg: Koerber Foundation. (In English and German).
13. Bar-On, D. (2004). *Erzähl dein Leben! Meine Wege zum Dialogarbeit und Politischen Verständigung*. Hamburg: Koerber. (In German).
14. Bar-Tal, D. (2000). *From Intractable Conflict Through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis*. *Political Psychology*, 21, 761-770.
15. Bar-On, D. & Kassem, F. (2004). *Storytelling as a Way to Work Through Intractable Conflicts: The TRT German-Jewish Experience and its Relevance to the Palestinian-Israeli Context*. *Social Issues*, 60, 2, 289-306
16. Boggio, H. (2002). *The Experience of Reconciliation in Guatemala*. A lecture presented at a *Conference on Refugees and Reconciliation*, in Castellon, Spain, on May 12, 2002.
17. Boraine, A. & Levy, J. (Eds.) (1995). *The Healing of the Nation? Justice in Transition*. Cape Town, SA: Institute of Democracy.
18. Dorff, E.N. (1992). *Individual and Communal Forgiveness*. In D. Frank (Ed.): *Autonomy and Judaism*. New York: State University of New York Press. Pp. 193-217.
19. Fisher, R. & Uri, W. (1983). *Getting to „Yes”: Negotiating agreement Without Giving In*.
20. Freud, S. (1930). *Standard Edition of the Complete Psychological Works*. Hogarth, 1953-74 (Further recommendations on the technique of psycho-analysis, II).
21. Galili, L. (2002). *A State for Every Israeli*. *Haaretz*, May 16, 2002. P. 3b.
22. Gibson, J.L. (2000). *Social Identities and political Intolerance: Linkages Within the South African Mass Public*. *American Journal of Political Science*, 44, 2, 278-292.
23. Greetz, C. (1973). *The Interpretations of Cultures*. New York: Basic Books.
24. Habermas, J. (1971). *Knowledge and Human Interests*. Cambridge: Harvard University Press.
25. Haveman, R. (2004). *The Limitations of Criminal Justice*. Presentation at a conference on *Peace and Transitional Justice in Rwanda and Bosnia*. Hague: Leiden University.
26. Hunt, S. (2004). *This Was Not Our War: Bosnian Women Reclaiming Peace*. London: Duke University Press.

27. Ignatieff, M. (1998). *The Worrier's Honor*. New York: Henry Holt-Owl Books.
28. Iwany, G.E. & Funk, N.C. (2000). *Rituals of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives*. Washington:USIP.
29. Kriesberg, L. (1998). Coexistence and the Reconciliation of Communal Conflicts. In E. Wiener (Ed.). *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum. Pp. 182-196.
30. Lederach, J.P. (1998). Beyond Violence: Building Sustainable Peace. In E. Weiner (Ed.). *The Handbook of Interethnic Coexistence*. New York: Continuum. Pp. 236-245.
31. Maoz, I. (2001). *Conceptual Mapping and Evaluation of Jewish-Arabcoexistence activities in Israel: A Summary Evaluation report*. Jerusalem: The Abraham Fund.
32. Maoz, I. (2004). Coexistence is in the Eye in the Beholder: Evaluating Inter-group Encounter Interventions Between Jews and Arabs in Israel. *Journal of Social Issues*, 60(2), 403-416.
33. Maoz, I., Steinberg, S., Fakhereldeen, M. & Bar-On, D. (2002). Dialogue Between the „Self” and the „Other”: A Process Analysis of Palestinian-Jewish Encounters in Israel. *Human Relations*, 55, 8, 931-962.
34. Minov, M. (1998). *Between Vengeance and Forgiveness*. Boston, MA: Beacon Press.
35. Ritter, C. & Roth, J.K. (2000). Indifference to the Plight of the Jews During the Holocaust. In C. Rittner, S.D. Smith & I. Steinfeldt (Eds.). *The Holocaust and the Christian World: Reflections on the Past and Challenges for the Future*. London: Kuperard. Pp. 38-41.
36. Spence, D.P. (1980). *Historical Truth and Narrative Truth*. New York: Basic Books.
37. Steinberg, S. & Bar-On, D. (2002). An analysis of the Group Process in Encounters Between Jews and Palestinians Using a Typology for Discourse Classification. *International Journal for Intercultural Relations*, 26, 199-214.
38. Time Watch, BBC (1999). *Children of the Third Reich* (a documentary on the TRT group)
39. Tutu, D. (1999) *No Future without Forgiveness*. London: Rider.
40. Villa-Vicencio, C. & Savage, T. (2001). *Rwanda and South Africa in Dialogue*. Capetown, SA: Institute for Justice and Reconciliation.

***Tekst je uzet iz knjige „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, urednica Janja Beč-Neumann, CIPS, Univerzitet u Sarajevu, (2007), str. 62-84, www.war-crimes-genocide-memories.org, lecturers, „Reconciliation Revisited for More Conceptual and Empirical Clarity”**

S engleskog prevela Janja Beč-Neumann

JANJA BEČ

OD HATE SPEECH DO HATE SILENCE: BANALNOST RAVNODUŠNOSTI *

„Oči žrtava će se zatvoriti
kada se ostvari pravda
ili se neće zatvoriti nikad.”

*Miguel Asturias, Gvatemala,
Nobelova nagrada za književnost*

„Ja ne znam, nemam pojma kako će oni živeti bez nas,
e čula sam da je ona jedna sve plače za nama,
ova Trivina ćerka Zagorka, na kaže sva plače,
ko pobi Nefinu djecu, to sam čula,
pa kažem ti kako smo mi živili, pazili se ko braća
ali kako mi nisu rekli izbavi svoju djecu,
neće bit dobro, nisu mi morali sve reći,
samo neće bit dobro, pa ja bi svoju djecu sklonila”.
„Ti si puno škola završila?” pitala me.
„Pa tako, puno.”
„Zašto nam nisu rekli?”
„Ne znam, to nema u knjigama.”
„A šta misliš, da li je njima žao, da li je njima žao nas?”

Janja Beč, „Pucanje duše”

Nefu sam upoznala u Begunskom centru u Mariboru u zimu, decembra 1995, pred Novu godinu, kada sam već završavala svoje istraživanje o ratnim zločinima i genocidu počinjenim nad bošnjačkim narodom u Bosni i Hercegovini u proleće 1992. i u julu 1995. u Srebrenici. Nefa je seljanka, nepismena, udata u selo Čejvani, a rođena u selu Hanifići, opština Kotor Varoš. Sina i svekra su joj zaklali u Vrbanjcima a majku i sestru spalili u džamiji u Hanifićima, u proleće 1992. Tada nisam znala da joj odgovorim, to je tada bila tabu tema u Srbiji, o tome se nije govorilo.

Ja sam tada počela da koristim izraze „zavera ćutanja” koji, koliko ja znam, potiče od kneza Vjazemskog koji je tako određivao ćutanje Rusa za vreme tiranije cara Nikolaja I, a malo posle kada se ćutanje nastavilo, izraz „zločin ćutanja” o ćutanju Amerikanaca za vreme rata u Vijetnamu. Danas koristim i treći izraz „teret / nasleđe ćutanja” koji je

prvi počeo da koristi izraelski psiholog Dan Bar-On u svojim istraživanjima započetim 1985. u Nemačkoj o deci nacističkih visokih ofi cira i tvoraca Holokausta. Danas, deset godina posle početka moga istraživanja, i više od dvanaest godina od proleća 1992, kada je počeo genocid nad Bošnjacima 1992-1995, i skoro deset godina kada je dobio svoje veliko tragično finale u julu 1995. u Srebrenici, koristim i dalje sve te izraze kada predajem.

Predajem na postdiplomskom kursu čiji sam autor: „Ratni zločini, genocid i sećanja: Koreni zla, ja hoću da razumem”. Predajem od školske 2002/2003. godine u Sarajevu u Centru za interdisciplinarnu postdiplomsku studiju, Regionalni postdiplomski studije ljudska prava i demokratija u Jugoistočnoj Evropi, univerziteti Sarajevo i Bolonja, i u Dubrovniku u Inter University Centre, univerziteti Sarajevo, Hamburg, Madrid, Beer Sheva, Montpellier, Granada, Buenos Aires, Maputo i po svetu kao gostujući profesor. U Srbiji sam prvi put posle 15 godina predavala u aprilu 2004, zatim u Novom Sadu, i u maju 2004. u Kragujevcu u okviru projekata Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji: „Škole za demokratiju” i „Škole ljudskih prava”. Tada sam prvi put imala priliku da razgovaram sa studentima iz ova dva grada i da pokušam da odgovorim na Nefi no pitanje – da li je nama, da li je nama žao njih.

Svoja predavanja uvek počinjem na isti način, kažem uvek da je to o čemu ja predajem bolno i riskantno, da ne želim nikoga da povredim i da je moj cilj da govorimo o tome što je bilo naš život i što će obeležiti ovaj region za nekoliko generacija posle nas, ma koliko da je bolno, zato što ovaj region nikada nije imao potencijal da se suoči sa svojim patnjama niti da prođe kroz svoj bol i traume. Vekovima na periferiji velikih carstava, Otomanskog, austrougarskog, fašističkog, komunističkog i sada EU carstva, formirana je „psihologija periferije” kao psihologija potlačenih i uskraćenih i vekovima internalizirana agresija tlačenih s kojima se nikada nije suočilo. Kažem i da kada jedan „genocid počne da se zaboravlja istog trenutka započinje drugi” (Elie Wiesel), da narodi koji nemaju potencijal da se suoče sa svojim zločinima jesu osuđeni da te zločine ponove (Genocid nad Jermenima 1915/1916. u toku raspada Otomanskog carstva, u Turskoj je i danas to tabu tema), da ćutanje o genocidu nad Bošnjacima i nesposobnost suočavanja u Srbiji blokira ceo region, da smo prošli faze zavere, zločina ćutanja i da smo sada u fazi tereta ćutanja, da smo prešli put od hate speech do hate silence i da smo sada, po meni, u stanju koje ja zovem banalnost ravnodušnosti. Stvaranje i očuvanje svesti o ranim zločinima i genocidu jeste preduslov za očuvanje same ljudske supstance odnosno čovečnosti (Milan Popović), mogućnost za zaustavljanje istorijskog propadanja srpskog naroda (Latinka Perović), i puta u varvarstvo (Srđa Popović).

Sada, ovog proleća, sam rekla studentima u Novom Sadu i Kragujevcu da oni nisu ništa krivi (Karl Jaspers) i da ne pristanu na kolektivnu krivicu. I da moramo govoriti o tome, da moramo slušati jedni druge, da moramo promisliti šta se desilo i da moramo opet graditi poverenje (listen / talk / reflect / trust metoda, Dan Bar-On & Janja Beć). I da ja verujem da će njihova generacija to moći da iznese ma koliko bilo bolno. Da će taj proces suočavanja omogućiti razvoj pozitivne samopercepcije koja je uslov za poštovanje i sebe i drugih. Da znam da nisu imali od koga da čuju i nauče, i da pokušaju sada da počnu da razumevaju (Hanna Arendt) korene zla (Ervin Staub) da se ne bi ponovili. I da oni imaju pravo i dužnost da znaju šta se desilo. Znati užasne stvari je strašno, ali ne znati ih – još strašnije (Dan Bar-On).

Da li je uzaludno to što ja radim sada, ne samo ja, naravno, ali zastrašujuće mali broj

ljudi, u Srbiji? Kratkoročno gledano, da. Ali dugoročno, a to je proces koji traje nekoliko generacija, nije uzaludno. Šta meni već sada daje osnovu za tako jasan odgovor? Pa upravo ta marginalna, malobrojna grupa studenata, oko pedeset u Kragujevcu i oko dvadeset u Novom Sadu. Nedovoljno za velike zaključke, znam, ali dovoljno za nadu.

Predavanja su trajala jedan dan i za to vreme sam govorila prvo teorijski deo, objašnjavanje osnovnih kategorija koje se koriste. Moram da kažem, najveće nepoznavanje sam srela upravo kod ovih studenata, a predavala sam svim nacionalnostima u regionu, nije uvek bilo lako, bilo je puno problema, ali tolikog neznanja nikada. I tolikog zapanjujućeg „papagajskog” ponavljanja onoga što se čuje uglavnom u medijima, pre svega na tv programima, bez upitanosti, bez sumnje...

Genocid se uglavnom meša sa ratnim zločinima, odnosno stavlja se znak jednakosti, i to je deo procesa relativiziranja, koji je već uzeo maha, uglavnom osmišljen i ostvarivan preko elite u Srbiji, relativiziranje koje se izkazuje na različite načine, ali se svodi na: „da, ali svi su TO radili.” Drugi deo rečenice da jeste, tačno je, ratni zločini su se dešavali na svim stranama, ali se genocid desio samo prema Bošnjacima, se ne izgovara, barem ne u dominantnom javnom govoru. Optužnice u Hagu za genocid, koje se ipak više ne mogu sakriti, kao što su se skrivale, na primer, sekundarne masovne grobnice po Bosni i Hercegovini, se uglavnom prećutkuju ili se tretiraju kao deo trgovine, finansijske transakcije sa međunarodnom zajednicom. Zato je i vrednija rečenica jedne studentkinje u Novom Sadu na kraju kursa koja je svom kolegi koji je izgovorio upravo tu čuvenu rečenicu, „da, ali svi su to radili”, rekla: „ratne zločine jesu, ali ovo je bio genocid”; onda on pokušava da kaže: „ali...”, a studentkinja kaže: „Posle genocida nema ali!” I plače. Dečak, uglavnom su to meni deca, od 16 do 22 godine, čuti. Sagnuo glavu. Čuti. Stid i krivica. Nije isto, ali stid jeste prvi korak u suočavanju.

Posle toga čitala sam priču o Hidi iz moje knjige „Pucanje duše”, Hidi koja je 31. maja 1992. u selu Prhovo, opština Ključ, izgubila tri čerke i sina.

„Što si sine dolazio, da vidim gdje ste vi, hajde da jedeš sine ovde sam ti spremila, ne mogu mama, obuče se i ode. Nikad ga više nisam videla... Tukli su nas sa svih strana sa svakim oružjem i onda su bacili granatu i stroj je pao. Posle su došle tri devojčice sa baterijom da traže ko je živ. Je si li živa, pitaju me, sva sam krvava od tih mojih ćera što su mi u krilo pale...” Tišina.

Onda optužnica za Biljanu Plavšić, tačke 1-6, genocid, saučesništvo u genocidu, istrebljenje, ubistvo, hotimično lišavanje života: ubistva, tačka 12, selo Prhovo, „pogubljenje, otprilike 30. maja 1992, više od šezdeset bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, meštana sela Prhovo, među kojima je bilo žena i dece, i masovno pogubljenje, otprilike 1. juna 1992, više od stotinu muških osoba, bosanskih Muslimana i / ili bosanskih Hrvata iz sela Velagići, opština Ključ.” Tišina.

Govorim o pravdi, o formalnoj i interpersonalnoj, na primeru Hide, o Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu koji prvi put u istoriji postoji, i procesiraće sve slučajeve koji se dese od 1. jula 2002, sudiće pojedincima, ne narodima za četiri najteža zločina: genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločin i agresiju. O institucijama međunarodne pravde koji su mu prethodili, preko suda u Ankari i Lajpcigu, posle Prvog svetskog rata, o sudovima u Nirnbergu i Tokiju u posle Drugog svetskog rata, o Međunarodnom sudu za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja Međunarodnog humanitarnog

prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, o istrazi koja počinje sa Hidom i Prhovom, da bi stigla do optužbe za genocid, o tome da reč genocid nije ni postojala do 1933, barem nije bila u upotrebi, kada je Raphael Lemkin, pravnik, započeo svoj krstaški rat za ono što je postalo Konvencija o genocidu, usvojena 9. decembra 1948, „Genocid je svako dole opisano delo, (tačke a, b, c, d, e) počinjeno u nameri da se uništi, delimično ili u potpunosti, jedna nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa kao takva”, i da je najteže dokazati upravo to – nameru. Da je u prvoj verziji Rezolucija koju je usvojila Generalna skupština 11. decembra 1946. postojala i politička grupa, ali da to nije ušlo u Konvenciju o genocidu, a da su upravo „ubijanja grupe ljudi zbog političkih razloga postale forma genocida našeg vremena” (Ervin Staub), Kambodža (1975-1979), Argentina (1976), Gvatemala (1962-1996). I da je genocid, kao oblik ekstremnog razaranja samo poslednji korak od mnogo pre učinjenih u kontinuitetu destrukcije. I da je i Srebrenica samo poslednji korak, kako se meni čini, u tom kontinuitetu destrukcije. Počelo je u proleće 1992, i u Prhovu i to je bio prvi korak na tom putu, u tom kontinuitetu destrukcije i zla. Srebrenica je bila samo tragično, monstruozno finale Prhova. Puno Prhova je moralo da se desi, sa 60 žrtava, od proleća 1992, puno ćutanja je moralo da se desi, da bi Srebrenica 12-16. jula 1995. sa 7.000-10.000 žrtava bila moguća.

Gledamo film „Krik iz groba” o Srebrenici, BBC produkcija, nikada nisam čula takvu tišinu. Nekoliko studenata je napustilo salu. Oni koji su ostali, ćute. Posle vidim, a znala sam i u mraku, to se čuje u toj tišini, neki su plakali, neki su držali za ruke nekog pored sebe, ruka kao utočište, ne mora sve rečima da se kaže, reči i ne mogu sve da kažu. Tišina. Onda, jedna studentkinja u Kragujevcu ustaje i kaže: „Ja Vama verujem, to što ste nam rekli i što sam videla. Ja to nisam znala, i meni je teško da to znam. Vi ste rekli da ja nisam kriva, ali mene su letos napali na moru što sam Srpkinja i ja sam pobešla. Kako da živim sada, šta da radim, sada kada znam?”

Kako ćemo da živimo dalje, kako živeti posle genocida koji jeste počinjen prema Bošnjacima 1992-1995, od Prhova do Srebrenice? Nastaviti sa zaverom, zločinom ćutanja? Kako da nove generacije nose taj teret ćutanja koji im je dat kada su još bili deca, kao moji studenti u Novom Sadu i Kragujevcu? Kako izaći iz banalnosti ravnodušnosti koja sada vlada i koja je, po meni, i teža od ćutanja? Mi smo prešli put od govora mržnje do ćutanja mržnje. Ravnodušnost je odbrana, naravno, kao što su i dva vodeća projekta danas u Srbiji – racionalizacija, „svi su TO radili” i normalizacija, „A Indijanci, a Gulag, a Holokaust?”

Pa, moguć put, po meni, iz toga hate silence, i banalnosti ravnodušnosti je sledeći: znali smo, žao nam je, stidimo se. On će trajati nekoliko generacija, ali moglo bi sada da se počne. Danas je već pitanje pristojnosti reći, znali smo. To je minimum. Ne negirati, to nije pristojno, to – znali smo – je prvi korak ka nekoj interpersonalnoj, ne formalnoj pravdi. Istorijska pristojnost. Posebno je to važno za generaciju mojih studenata iz Novog Sada i Kragujevca. Ne pobeći, ne reći da nisi znao/znala. Reći, znam, tada sam ja imao/imala 10 godina. Ali znam.

Sledeći nivo je, izgovoriti – žao nam je. Do toga se ne dolazi teško, samo svako sebi da postavi jedno pitanje, posebno iz moje generacije, „a kako bi meni bilo? Kako bi meni bilo da su meni moje ćere krvave, mrtve meni u krilo pale kao Hidi?” To je pitanje empatije, empatije za genocid gde god da se on desi, i to je pitanje za ceo svet za naredni milenijum,

ali ovde se sada radi o nama. I sledeći nivo, za ljude koji to mogu da oseću i izgovore, je reći – stidim se. Nisam kriv/a, ali se stidim. Krivica i stid. Jedina prava, istinska promena je moguća samo u nama samima.

Gvatemala je bila u ratu od 1962. do 1996, oko 200.000 ljudi je ubijeno, 83,33 odsto su bili muškarci, pripadnici Maja naroda. To je bio genocid nad Maja narodom. Namera da se u potpunosti ili delimično uništi jedan narod. Dvadeseti vek, vek ekstrema pa i vek ekstremnog ubijanja, je počeo sa genocidom počinjenom nad Jermenima u Otomanskom carstvu 1915/1916, posle toga Holokaust, Kambodža, Argentina, Gvatemala, Kongo, Uganda, Ruanda, a završio se sa genocidom na periferiji toga istog nekadašnjeg carstva, u Bosni i Hercegovini 1992/1995. Hannah Arendt je posle Holokausta rekla da moramo da pomeramo granice u našem umu ako hoćemo da razumemo šta se desilo. Te se granice, na žalost, stalno pomeraju. Korene zla možemo pokušati da razumemo i kada poredimo sebe sa drugima, to se mora raditi jako pažljivo, naravno, sa Gvatemalom smo vrlo slični, u puno stvari. U Gvatemali, posle 34 godine rata i ekstremnog ubijanja, njihova elita je imala snage da se suoči i da uradi izveštaj o genocidu nad Maja narodom, „Tz’inil Na ‘Tab’al’/ Gvatemala Memory of Silence”... „To je autentični deo naše istorije, nije nikakva zavera ili imaginacija... istina je korisna za svakoga, i žrtve i egzekutore... mi znamo da će ovaj izveštaj stvoriti šok u javnosti ali mi se moramo ogledati u tom ogledalu naše prošlosti, i reći istinu javno... istina i pravda će omogućiti da buduće generacije u Gvatemali žive u demokratiji ne zaboravljajući poštovanje zakona... mi moramo da prihvatimo istorijske činjenice i da naučimo od toga stradanja i patnje... hiljade ljudi je mrtvo, hiljade tuguje, pomirenje za one koji su preživeli nije moguće bez pravde... Miguel Angel Asturias, dobitnik Nobelove nagrade za književnost, kaže: „Oči žrtava će se zatvoriti kada se ostvari Pravda ili se neće zatvoriti nikad”... mi dajemo ovaj izveštaj u ruke svakog ljudskog bića u Gvatemali, muškarcima i ženama, sadašnjim i budućim, da bi buduće generacije bile svesne ogromne tragedije koja se nama desila. Neka nam ovaj izveštaj pomogne da čujemo i razumemo druge i da živimo u miru.”

Glavni tužilac u Nirnbergu, Robert H. Jackson, je rekao da istraga mora da dokaže nezamislive zločine preko zamislivih činjenica. Nije genocid nezamisliv, genocid je zamisliv, on pokazuje kako funkcioniše ovaj svet. Da li ima nade? Pomirenje? Ta reč u Kmerskom jeziku, u Kambodži, posle dva miliona mrtvih, ne postoji. U Kambodži se kaže – „kar phas phsa” i to znači „izlečenje, preko promene u srcu”. Meni se čini da su studenti u Kragujevcu i Novom Sadu, na različite načine, ipak doživeli tu promenu u srcu koja meni daje nadu da mogu Nefi da kažem, ako je opet vidim negde – „Ima tamo Nefo ljudi, ima tamo ljudi, kojima je žao vas.”

Beč, Janja. „Od govora mržnje do ćutanja mržnje: banalnost ravnodušnosti.”

u: „Srebrenica od poricanja do priznanja”, urednica: Sonja Biserko,

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. 2005. str.13–18

JANJA BEČ-NEUMANN

PORICANJE GENOCIDA KAO POSLEDNJA FAZA GENOCIDA IZ PERSPEKTIVE BYSTANDERS/ POSMATRAČA; SREBRENICA I HOLOKAUST*

Ključne reči: Bystanders/posmatrači, žrtve, počinioci, spasioci, Holokaust, Srebrenica, poricanje genocida

SAŽETAK: Postoji ogroman broj radova o počiniocima i žrtvama genocida, pa i o spasiocima u međunarodnom krivičnom pravu, istoriji, sociologiji, psihologiji, književnosti, slikarstvu, pozorištu, filmu, muzici, ratnoj fotografiji, novinarstvu, ali vrlo malo je radova o bystanders/posmatračima. Polazeći od teze da se genocidi mogu komparativno analizirati (Israel Charny) koristim model Dan Bar-Ona zasnovan pre svega na njegovom tekstu „The Bystanders in relation to the victim and perpetrator: Today and during the Holocaust” (2002) i našim razgovorima o toj temi, sa ciljem da pojasnim bystanders/posmatračko ponašanje a ne posmatrački karakter. 1. Oportunistički bystanders/posmatrači 2. Ulični bystanders/posmatrači 3. Ideološki orijentisani bystanders/posmatrači 4. Karijeristički bystanders/posmatrači 5. Institucionalno –racionalni bystanders/posmatrači 6. Profesionalni bystanders/posmatrači 7. Profesionalni bystanders/posmatrači, manje karijeristički orijentisani 8. Bystanders/posmatrači „na daljinu” 9. Mrzioci drugačijih bystanders/posmatrači 10. Emocionalno povezani bystanders/posmatrači

„Reci mi ako znaš”, stigla me je kod izlaza.

„Šta?”

„Nisu ih sve pobili?”

„Ne znam.”

„Pa nisu mogli, hiljade ljudi je bilo u Kravici.”

„Zašto da nisu mogli, hiljade, dvadeset, što?”

„Pa svoji smo bili.”

Izašla sam.

Napolju mrak i sneg.

(„Emira”, u: Janja Beč „Pucanje duše”, 1997)

„...a pravo mesto za iznošenje patnji Muslimana i Muslimanki je upravo sredina iz koje su njihove patnje potekle, to jest srpska, jer upravo u njoj može da se javi onaj jedan ispovestima pogođeni koji će odlučiti da patnju ne čini.” (Aleksandar Tišma, predgovor u: Janja Beč, „Pucanje duše” 1997)

„Zovem se Uroš. Rođen sam 1981. godine u Pančevu. Da se zovem Mirsad i da sam rođen u Srebrenici, bio bih već 13 godina mrtav”, podnaslov: „Građani Pančeva saosećaju s porodicama 7.500 nedužnih civilnih žrtava Srebrenice”, naslovna stranica, sa velikom fotografijom mladog muškarca, („Pančevac”, nedeljna novina, osnovan 1869, broj 4253, 11. juli 2008)

„Mi sada imamo problem u Srbiji sa ovim ratovima, imamo premalo žrtava a previše počinilaca”, učesnik rasprave iz Pančeva o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ (REKOM), organizator „Građanska akcija Pančevo”, Pančevo, 28.3.2009)

„O nisu krivi primitivci što su pokupili mast.

Korov nikne gdi god stigne.

Ma svaka njima čast.

Krivi smo mi....

Otkud ti paraziti što su nam zagustili?

Nemoj stari moj, krivi smo mi što smo ih pustili...

Ma šta su znali Generali i Brkati majori?

Jedino da viču „Pali”, ali nisu najgori.

Krivi smo mi!.. Krivi smo mi što smo se sklanjali...

Nisu krivi depresivci, lude i psihopate

Što su rušili a sada nama nude lopate.

Krivi smo mi.

Sorry matori, krivi smo mi koji smo ćutali”

Dorđe Balasević, „KRIVI SMO MI”

PORICANJE GENOCIDA KAO POSLEDNJA FAZA GENOCIDA

To je zapravo rekao Gregory H. Stanton, predsednik IAGS (Međunarodno udruženje iztraživača genocida) u svom tekstu „Osam faza genocida” u kome tvrdi da je genocid proces koji se razvija kroz osam faza koje su predvidljive ali nisu neizbežne sve da se dogode. Na svakom nivou preventivnim merama se može genocidni proces zaustaviti. Osmo faza genocidnog procesa je poricanje da se to desilo. Poricanje je jedan od najsigurnijih preduslova da se genocid ponovi. www.genocidewatch.org i www.preventgenocide.org Jermenski genocid se poriče i danas u Turskoj a desio se pre skoro sto godina u Otomanskom carstvu. Genocid u Darfuru koji se danas uživo direktno prenosi, poriče vlada u Sudanu. Strategije poricanja su veoma slične, skoro iste; Jermanski genocid, Holokaust, Kambodža, Argentina, Gvatemala, Bosna i Hercegovina, Ruanda, Sudan. Zajedničko im je i to da su to su pre svega državne strategije (top-down procesi) koje se ostvaruju na 12 sličnih načina; konteksti, vreme dešavanja i društveni ugovori su različiti. 1. Broj žrtava i sumnje u verodostojnost statistika 2. Moralna diskvalifikacija svedoka 3. Tvrdnje da su smrti bile

nenamerne, slučajne 4. Isticanje „čudnih običaja žrtava”. 5. Racionalizacija ubijanja kao plemenskih konflikata 6. Sile koje su se „otele kontroli 7. Plašenje diplomata tvrdnjom da ako se uhapsu ubice da će biti ugrožen ili čak i neostvariv mir 8. Pravljanje poricanja zbog ekonomskih interesa 9. Žrtve imaju dobar tretman 10. „Definicionalisti 11. Optuživanje žrtava 12. Mir i pomirenje su važniji nego optuživanje ljudi za genocid

To je zapravo skraćena verzija mog teksta objavljenog u nedeljnom listu „Pančevac” 11. jula 2008 godine, u Pančevu, pod naslovom „Genocid je zločin države”. Zašto se meni čini da je to važno pomenuti? Ima nekoliko razloga za to. Prvi je da mi jesmo ne post-ratni, post-konfliktni, post-traumatski region, što je sve naravno tačno, mi smo pre svega post-genocidni region prema odredbama međunarodnog krivičnog prava, prema presudi Međunarodnog suda pravde od 26.2.2007 po dve osnove: počinjen genocid u Srebrenici i nečinjenje Srbije da taj genocid spreči. Od 11.7.1995 postoji u Srbiji zapravo zavera ćutanja ili zločin ćutanja (Janja Beč, 2005) ili genocid fobija (Mario Bezbradica, 2006). To jeste lokalni list, ali list sa velikim tiražom za prilike u Srbiji, ima oko 12.000 prodatih primeraka. Zatim, po kriterijumu procesa dugog trajanja, to je list sa dugom tradicijom, osnovan u Pančevu u Austrougarskoj 1869. Prema mojim saznanjima prvi put je u Srbiji, od genocida počinjenog prema Bošnjачkom narodu u Srebrenici 11.7.1995., „Pančevac” na naslovnoj stranici javno rekao „Građani Pančeva saosećaju sa porodicama 7.500 nevinih žrtava u Srebrenici.” I na kraju, to je prvi tekst koji sam napisala po pozivu za bilo koji medij u Srbiji, od početka moga bavljenja temom genocida, ratnih zločina i sećanja, sada već dalekog aprila 1995. Glavni urednik Nenad Živković me je zamolio da napišem tekst za 11. juli. Pustila sam ga da odustane i da se predomisli. Nije odustao i nije se predomislio. Tekst je objavljen 11. jula 2008. Nenad Živković je smenjen krajem istog leta.

OD HATE SPEECH DO HATE SILENCE: BANALNOST RAVNODUŠNOSTI

Srbija je prošla, ako se posmatra period od dvadeset godina, 1989 -2009, taj put od hate speech do hate silence, od govora mržnje do ćutanja mržnje, do banalnosti ravnodušnosti. Banalnost ravnodušnosti je oblik bystanding/posmatračkog ponašanja kada se završi rat, kada prođe situacija ekstremnog nasilja (Janja Beč, 2005). Ekstremno nasilje u obliku genocidnog procesa koji je počeo u aprilu 1992 u regionu Zvornika, regionu Bijeljine, regionu Prijedora, regionu Kotor Varoši, regionu Ključa, regionu Višegrada, završilo se 11. jula 1995. u Srebrenici u obliku genocida počinjenog Bošnjачkom narodu. Banalnost ravnodušnosti kao oblik bystanding/posmatračkog ponašanja ogromne većine ljudi je i preduslov da se genocid desi. Postoji ogromna literatura o žrtvama, počinioćima pa i o spasiocima u situacijama ekstremnog nasilja pa tako i genocida, i to u svim oblastima; međunarodnom krivičnom pravu, međunarodnim krivičnim sudovima vojnim i civilnim (Ankara, Leipzig, Nuremberg, Tokyo, ICTY, ICTR, ICC), u istoriji, sociologiji, psihologiji, literaturi, ratnoj fotografiji, ratnom novinarstvu, poeziji, muzici, slikarstvu, filmu, pozorištu ali je zanemarljivo mali broj radova na temu bystanders/posmatrača. Samo nekoliko autora se bavilo ovom temom bystanding/posmatračkog ponašanja u odnosu

na počinioce i žrtve, pokušavajući da objasne kako je moguće prevazići bystanding/posmatračko ponašanje aktiviranjem bystanders/posmatrača i tako smanjiti potencijal za viktimizaciju (Ervin Štaub, 1996). Bystanding/posmatračko ponašanje pa tako i bystanders/posmatrači nastaju u bystanding/posmatračkoj situaciji koja je određena dužinom trajanja ekstremne situacije nasilja i fragmentacijom planiranja i izvršenja zločina. U zavisnosti od toga postoji razlika u niskom, srednjem i visokom stepenu bystanding/posmatračkog ponašanja. Deset primera bystanding/posmatračkog ponašanja u Holokaustu ukazuju na to da je samo pažljiva analiza konteksta i interakcije sa osobama koje su uključene u proces viktimizacije, može pomoći da se prođe kroz traumu, i možda, spreče negativni aspekti bystanding/posmatračkog ponašanja u budućim mogućim kriminalnim radnjama (Dan Bar-On, 2002). Zašto mi ljudi dozvoljavamo počinioce da nanose patnju žrtvama a da mi stojimo sa strane i posmatramo? Zašto nismo svesni trenutka kada se naše nedelovanje preokrene u destrukciju? Zašto samo tako zastrašujući mali broj ljudi pređe iz te posmatračke pozicije u aktivnu, pomažući žrtvi, kao spasilac u slučaju Srđana Aleksića koji je umlaćen 21. januara 1993. (preminuo posle kome 27. januara 1993.) u Trebinju od strane vojnika Vojske Republike Srpske kada je uspeo da spase život sugrađanina Bošnjaka Alena Glavovića (Dinko Gruhonjić, 2007) ili zaustavljajući viktimizaciju, kao borac u pokretu otpora? (Ervin Štaub, 1996). Bystanding/posmatračko ponašanje je kontekstualno, situacijsko pre nego što je to lična karakteristika bystanders/posmatrača. Individualistički stav „gledaj svoja posla” i „ne dešava se to u mom dvorištu/selu/državi”, zatim zastrašujući trend porasta privikavanja na nasilje na javnoj sceni, onda često prihvatanje da je žrtva sama kriva za to što joj se desilo i da „su takva vremena bila”, teško shvatljivi paradoksalni moral počinioce zločina koji vraćaju u svoje sećanje detalje zločina i to sećanje im pomaže da „zaborave” ili potisnu ceo zločin u kojem su učestvovali i na kraju proces normalizacije posle zločina, su pet psiholoških konstrukta koji mogu da pojašne bystanding/posmatračko ponašanje i bystanders/posmatrače (Dan Bar-On, 1989).

TRI NIVOA BYSTANDING/POSMATRAČKOG PONAŠANJA

Proces normalizacije posle magnum crimen kao što je genocid, je važan psihološki konstrukt koji je deo realnosti i života posle genocida. To je ćutanje, tišina kao kombinacija onoga što se rečima ne može opisati (indescribable) i onoga o čemu se ne govori (undiscussible). To ćutanje i tišina posle genocida imaju svoje različite aktere i interese. Počinioce genocida namerno podržavaju, stvaraju i održavaju ćutanje i tišinu i računaju na specijalnu kombinaciju onoga o čemu se ne govori (tabui: stvari o kojima se u društvu ne može otvoreno diskutovati i govoriti) i onoga što se rečima ne može opisati (događaji i ljudi za koje mi nemamo reči da opišemo jedni drugima).

I žrtve i počinioce mogu da žele da normalizuju svoje živote i u toku i posle viktimizacije naravno iz veoma različitih razloga. Žrtve žele da sačuvaju svoj ljudski izgled uprkos fizičkoj patnji, ponižavanju i dehumanizaciji koje su preživeli. Počinioce žele da sačuvaju svoj ljudski lik uprkos bestijalnosti koje su počinili. A bystanders/posmatrači oni žele da

kupe normalizaciju kao normalnost zato što ih to oslobađa moralne dileme o njihovoj sopstvenoj problematičnoj nedelatnosti, nedelovanja u procesu viktimizacije (Dan Bar-On, 1999).

Uvažavajući sve ove psihološke konstrukte, može se reći da ne postoje bystanders/posmatrački kao takvi, kao karakterna crta ili tip ličnosti. Postoje mnogi oblici bystanding/posmatračkog ponašanja. Postoje različite pozicije u tom ponašanju; očevidci, oni koji čuju o događaju, oni koji su daleko kao i različiti nivoi izloženosti procesu viktimizacije. Bystanders/posmatrački nisu pravno odgovorni za zločinačka dela počinioca. Ali danas je ljudska zajednica ipak došla do toga da iako buystanders/posmatrački nisu pravno odgovorni oni jesu moralno i psihosocijalno odgovorni zato što svojim nečinjenjem omogućavaju da se proces viktimizacije desi; i da počne i da traje. Sa moralnog i psihosocijalnog stanovišta ne postoji ni jedan počinioc koji bi mogao da učini zlo žrtvama bez ćutljive, nekad i aktivne, podrške mnogobrojnih bystanders/posmatrača. Holokaust jeste promenio stav prema bystanders/posmatračima tako da danas ipak imamo porast svesti o bystanding/posmatračkom ponašanju. Jedan od vidljivih oblika porasta te svesti su zahtevi onih koji su preživeli Holokaust za finansijskom kompenzacijom od banaka i osiguravajućih organizacija u Švajcarskoj i Nemačkoj, a ubrzo posle toga kao posledica toga događaja zahtev za kompenzacijom potomaka preživelih Jermenskog genocida koji su podneli naslednici u trećoj generaciji bankama u Nemačkoj (Janja Beč, 2006/2). To je bilo moguće kada su se te institucije našle pod ogromnim pritiskom javnog mnjenja u izmenjenom kontekstu i u drugačijem društvenom ugovoru nego za vreme procesa viktimizacije. To se može uzeti kao prvi korak koji bystanders/posmatračke čini pravno i društveno odgovornima za proces viktimizacije u kome oni nisu direktno učestvovali, ali mogli su imati direktne ili indirektno koristi od procesa viktimizacije. To su samo primeri koji pokazuju da smo mi kao ljudska bića na početku puta otvaranja pitanja bystanders/posmatrača a ne na kraju toga puta. Ostaje otvoreno pitanje zašto se bystanding/posmatračko ponašanje tako retko preokrene u aktivno, bilo kao spašavanja žrtava ili kao aktivan otpor počiniocima. (Ervin Štaub, 1989)

Bystanding/posmatračko ponašanje ima svoje unutrašnje razlike i dinamiku. U ispoljavanju postoje tri nivoa bystanding/posmatračkog ponašanja; nizak, srednji i visoki nivo. Kod niskog nivoa toga ponašanja glavni uzrok je način na koji smo kondicionirani u svojoj zajednici da se ponašamo kao da se to nas ne tiče i da budemo ravnodušni. Vreme je takođe važan faktor za određivanje nivoa bystanding/posmatračkog ponašanja, što vreme duže traje to se i taj nivo pomera ka srednjem ili visokom bystanding/posmatračkom ponašanju. Korist koju bystanders/posmatrački mogu da imaju je izuzetno važan faktor u bystanding/posmatračkom ponašanju. Korist koju su bystanders/posmatrački dobili direktno utiče na ćutanje i prikrivanje viktimizacijskog procesa u zajednici sa počiniocima. Uključenost bystanders/posmatrački u planiranje procesa viktimizacije je još jedan važan kriterijum u određivanju nivoa bystanding/posmatračkog ponašanja. Planiranje viktimizacijskog procesa je uglavnom fragmentirano i skriveno, ali danas postoje utvrđeni kriterijumi koji omogućavaju predvidljivost takvih procesa. To predviđanje i prevenciju otežavaju počinioci koji su uglavnom, u tom delu planiranja, znaju jako dobro svoj posao i načine kako da izbegnu razotkrivanje plana. Fragmentiranje i birokratizacija mesta i vremena omogućavaju dezinformisanje i smanjuju vidljivost i jasnoću plana procesa

viktimizacije (Sigmund Bauman, 1989). Bystanding/posmatračko ponašanje se događa u veoma hijerarhijskom društvenom okruženju. Neki zločini su planirani i izvršeni od države (Rummel, R.J.1994) a genocid je zločin države (Helen Fein, 1995). Šta može da uradi običan građanin u situaciji genocidnog planiranja i izvršenja? Pošto se radi o totalitarnim državama koje čine takve zločine, ono što pojedinac može da uradi je veoma ograničeno u poređenju sa patnjom koju može da nanese sebi i svojim bližnjima. Kriminalni režimi i počinioци upravo i računaju na specifičnu kombinaciju poslušnosti, ravnodušnosti i straha koji im omogućavaju da neometano od bilo koga ili malog broja ljudi počine zločine i da računaju s tim da posle tih zločina žive pod zaštitom onoga što se rečima ne može opisati i o čemu se u našem društvu ne govori javno (Dan Bar-On, 1999).

Emocionalna povezanost je takođe važan deo bystanding/posmatračkog ponašanja; roditelji, deca, supruge, šira porodica, rođaci, prijatelji počinioца utiču na nivo bystanders/posmatračkog ponašanja iz emotivnih vezanosti a ne iz sebičnih razloga ili direktne koristi osim emocionalne koristi.

Nivoi bystanding/posmatračkog ponašanja su važni za razumevanje zato što na niskom pa i na srednjem nivou postoji mogućnost da se destrukcija zaustavi. Ljudi nisu dovoljno svesni o čemu se radi, nije ih briga pošto se ne dešava u njihovom dvorištu, ili su i sretni što se tako dešava. Kada pređe sa ta dva nivoa u visoki nivo bystanding/posmatračkog ponašanja onda se destrukcija više ne može zaustaviti i dobija zastrašujuće razmere i po važnosti i po veličini. Tako je bilo i u Holokaustu.

U našim razgovorima od 2002 do 2008 o Ruandi, Kongu, Sudanu, Ugandi, Bosni i Hercegovini, Centralno Afričkoj Republici, Kambodži, Gvatemali, Argentini, Čileu, Holokaustu, Dan Bar-On i ja smo stalno povećavali broj bystanders/posmatrača koji su potrebni da bi se desio zločin. On piše o tome i kaže 2002 da je potrebno 10 bystanders/posmatrača koji omogućavaju počinioцу da učini zlo, zločin. Ne sme se zaboraviti da su Nacisti u toku Holokausta bili veoma sofisticirani u vođenju toga procesa. Dnevna indoktrinacija, fragmentacija, manipulacija jezika i slika, plus strah, pretnje i nasilje, sve je to bilo u službi i pod kontrolom totalitarnog režima. Nacisti su takođe savršeno računali na ljudsku ravnodušnost i to ne manje nego na strah i mržnju. I upravo je ta ravnodušnost ljudskih bića za tuđu patnju i stradanje važna za razumevanje. Ne možemo samo govoriti o razlikama između režima. Mi moramo učiti kako ljudska bića prihvataju takve režime i kako funkcionišu u takvim režimima kao da je to običan posao i kao da se ništa ne dešava (Dan Bar-On, 2002).

DESET BYSTANDERS/POSMATRAČA IZ HOLOKAUSTA I SREBRENICE

Polazeći od presude Međunarodnog suda pravde od 26.2.2007 da se prema kriterijumima međunarodnog krivičnog prava u Srebrenici 11.7.1995 dogodio genocid počinjen Bošnjackom narodu i da je svaki genocid specifičan i jedinstven, ali ipak uporediv, (Israel Charny, 2007) pokušaću da uporedim bystanders/posmatrače u Holokaustu i Srebrenici prema modelu koji ja načinio Dan Bar-On u svom tekstu „Bystanders/posmatrača i odnosu na počinioce i žrtve: Danas i za vreme Holokausta”.

1. "Oportunistički bystanders/posmatrači", „Mladi, industrijski poduzetnik koji je verovao da Hitlerov režim i aktivnost mogu da pomognu njegovom poslu i rastu nemačke ekonomije. On se kasnije pravio da ne vidi da njegov otac ili brat zapošljavaju radnike na prinudnom radu u ime rasta njihovih poslova i pomoći nemačkoj ratnoj industriji i privredi. On je bio šokiran posle rata kada je saznao kakve su se užasne stvari dogodile Jevrejima u koncentracionim logorima. On je možda bio i ponosan na državu Izrael, zbog vitalnosti i vojne moći, i čak je učestvovao svojim ulaganjima u rastu ekonomije u Izraelu. On jeste znao šta se dešava, imao je dovoljno i vremena i informacija, da dobro zna o zločinima u Nacističkoj eri. Ali on je bio previše zaokupljen svojom 'karijerom', pravio se da ne zna i ne vidi manje 'važne' ('neprijatne') aspekte te ere. Umesto da se suprotstavi i da bude revoltiran, on je odabrao da bude koherentna, moralna osoba, visokog integriteta prema vrednostima toga vremena.” (Dan Bar-On, 2002). Ovde su potrebna ozbiljna istraživanja naravno, ali i bez toga ratna ekonomija Srbije i privatizacija kroz ratove 1991-1995 ima dovoljan broj ovakvih primera oportunističkih bystanders/posmatrača. Praćenje tokova novca u periodu 1991-1995 mogu doprineti boljem uvidu u ovu grupu oportunističkih bystanders/posmatrača (Human Rights Watch, 2006). Takođe je zanimljivo praćenje štrajkova u tom periodu. Verovatno ih nije ni bilo pošto je vertikalni, industrijski konflikt potpuno blokiran od političke, vojne, policijske, medijske i finansijske elite u Srbiji i prebačen u horizontalni, nacionalistički. (Josip Županov, 1995)

2. "Ulični bystanders/posmatrači", „Obični ljudi sa ulice koji su dobili posao posle nezaposlenosti u Vajmarskoj republici i koji su sa svojim hlebom kupili i priču da su Jevreji krivci za korupciju u Nemačkoj. Oni su išli na velike mitinge u Nirnbergu, oni su vikali, mahali zastavama, pevali anti-semitske pesme i bili oduševljeni snagom Nemačke i mogućom pobedom. Kada su odvodili njihove susede, činjenica da su to bili Jevreji bila je samorazumljiva pa nisu ni pitali ništa, niti su učinili išta da to zaustave. Kada je rat bio završen, oni jesu bili malo zbunjeni, ali su se prilagodili brzo novim okolnostima. Puno godina kasnije, kada su već zaboravili svoju oduševljenost Nacizmom, postali su radoznali da li je iko od Jevreja u mestu preživio i bili su srećni da im pomognu ako dođu u posetu svojoj bivšoj domovini. Nedostatak samopoštovanja plus tvrdoća karaktera, ravnodušnost, zavist i mržnja prema 'onima drugima koji čine zlo' pomogla im je da odrede 'nas' i 'njih' na pozitivan način za sebe, 'nas'. Hitler je bio majstor u stvaranju takvih ljudi i njihovih emocija u svojoj propagandi.” (Dan Bar-On, 2002). Srebrenica je zapravo počela onda kada je milion 'običnih ljudi', 'uličnih bystanders /posmatrača' u Novom Sadu i širom Vojvodine, na Gazimestanu, na Ušću pevalo nacionalističke pesme, mahalo zastavama i bilo oduševljeno snagom Srbije i verom u pobedu. Kada su odvodili susede i bilo je samorazumljivo da ih odvede zato što su bili 'oni' a ne 'mi', u ovom slučaju Bošnjaci u Prijedoru, Bijeljini, Ključu, Kotor Varoši, Višegradu, Zvorniku.

3. "Ideološki orijentisani bystanders/posmatrači", „Lekari koji su rasli sa teorijom rasne higijene i nisu im se oduprli ili suprotstavili. Oni su prihvatili svoju biološku socijalizaciju u medicini sa potrebom da leče svoju naciju kao što se leči i pojedinac (ubijanjem bakterija ili virusa koje slabe zdravo telo). Nisu postavili etička pitanja, na primer, kada iscelitelj postaje ubica, zato što su predpostavili da je neko već odlučio u

njihovo ime šta je zdravlje (i moral) a šta je bolest (i zato nemoral). Posle rata nisu puno mislili o tome šta se u ratu dešavalo imali su puno posla kao lekari i na kraju medicina je medicina; Lekari pokušavaju da učine najbolje što mogu da pomognu ljudima da ozdrave. Ne znamo koliko su ostali verni svojim rasnim teorijama. On je mogao da postane spasilac ili da da otpor Eutanazija programu ali on je ćuteći podržao zločine protiv ljudskih bića.” (Dan Bar-On, 2002). Lekari su u slučaju Srebrenice posebna tema za istraživanje. Ali ne kao rasno orijentisani profesionalci koji su ćuteći prelazili preko profesionalnih etičkih kriterija i doprineli ubijanje ljudskih bića, nego po njihovom broju na istaknutim političkim mestima i moći koju su imali, kao i po broju optuženika u ICTY. Model besplatnog školovanja u socijalizmu omogućio je da iz brutalno siromašnih porodica (slučaj Radovana Karadžića) inteligentna deca završe studij medicine i ne podnesu brzinu socijalne promocije plus nikada ne prihvate ikakve vrednosti osim duboko tradicionalnih koje su u svom delu imale dugotrajno iskustvo neprolaska kroz traume prethodnih ratova i pristup rešavanju konflikta „Do istrage (istrebljenja) vaše ili naše”.

4. "Karijerni bystanders/posmatrači", „Profesori univerziteta ili umetnici, koji bi morali da budu uključeni aktivno u pitanja etike i morala, ali koji nisu marili kada su njihove kolege Jevreji profesori i umetnici otpušteni s posla. Oni su verovali da ‘ih ima previše u svakom slučaju’ i da je došlo vreme da se da više mogućnosti da pravi Nemci dobiju posao na Univerzitetu u tim godinama. Oni nisu podržavali uvek ‘krajnje rešenje Jevrejskog pitanja’ ali nisu nikad ni progovorili da se tome suprotstave. Posle rata, u novom kontekstu antikomunizma, oni su bili i sretni da rade sa svojim kolegama Jevrejima iz Amerike i da progovore o tim ‘teškim vremenima’ bez ikakvog osećaja grižnje savesti ili svoje uključenosti u ta ‘teška vremena’. Oni su napustili svoje moralne i etičke uloge iz pragmatičnih razloga, plus donekle anti-semitska osećanja i zavist, i određen stepen oportunitizma takođe.” (Dan Bar-On). Opet nemamo istraživanja, ali bili bi dobro istražiti na primer, koliko je profesora univerziteta i umetnika druge nacije otišlo iz Srbije, kada, kako, koliko je etnički homogenizirana struktura zaposlenih profesora i Univerziteta i srednjih pa i osnovnih škola, kao i umetničkih institucija. Koliko je profesora i umetnika bilo u anti-ratnom pokretu u Srbiji, minus koliko ih je bilo u ‘projektu stvaranja velike Srbije’, koliko ih je spašavalo svoje kolege pa bi smo dobili neki približan broj karijernih bystanders/posmatrača. Možda.

5. "Institucionalno-racionalni bystanders/posmatrači", „Sveštenici lokalne crkve koji su znali za ‘Eutanazija program’ i nisu protestovali (mada su bili protiv iz moralnih razloga) da ne bi prouzrokovali nemir u svojoj pastvi. Oni su kasnije znali o istrebljenju Jevreja ali nisu opet govorili svojoj pastvi, niti su raspravljali o tome, i tako su dali prećutnu saglasnost Nacistima. Oni su sledili glavnu liniju crkve i činili najbolje što su mogli za svoju pastvu. Kada se rat završio i kada su neki od njih hteli da govore o Rusima na prinudnom radu koji su ubijeni zato što su bili zaključani u podrumu i niko od seljana nije hteo da otključa taj podrum, on je bio upozoren od moćnih ljudi u njegovoj crkvi da ‘ako ode predaleko, biće smenjen’. Tako je opet zaćutao i nastavio svoje uobičajene religiozne aktivnoisti. Ovi sveštenici su kombinacija institucionalne vizije sa dubokim hrišćanskim anti-semitizmom i sa pragmatičnošću ‘ne ići nikad predaleko’ ni u jednom

pravcu. Oni su 'preživeli' svakog hijerarhijskog autoritarnog sistema, čak i u crkvi. Oni uče vrlo brzo kako da racionaliziraju sve da to predstave kao Božji plan za svoju vernu pastvu" (Dan Bar-On, 2002). Opet nema istraživanja, ali bilo bi zanimljivo saznati da li je iko od pravoslavnih sveštenika pomogao svojim kolegama druge vere. Ja sam čula za takav jedan slučaj u Han Pijesku, od moje studentkinje na kursu u Inter Univerzitetском Centru u Dubrovniku maja 2008, ali o tome se još ne govori, ali se ipak da rečima opisati, kao što je moja studentkinja uradila. Pravoslavna crkva je preko svog lokalnog sveštenstva odigrala možda najvažniju ulogu u pripremi rata pa time i Srebrenice preko namernog, planiranog oživljavanja i pojačavanja najdubljeg osećaja žrtve među Srbima preko dva traumatična istorijska iskustva; poraz na Kosovu 1389. i Holokausta na Balkanu, deo koji se odnosi na Jasenovac i stradanje srpskog naroda. Ogromnu agresiju traume preusmerili su na 'Turke' i na 'osvetu Turcima' koja je počela u proleće 1992 u Zvorniku, Višegradu, Ključu, Kotor Varoši, Prijedoru, Sarajevu, Sanskom Mostu i koje je svoje tragično finale imala u Srebrenici 11.7.1995.

6. „Profesionalni bystanders/posmatračići”, „Stručnjak koji je pripremao hemijske nabavke za logore, uključujući i gas ciklon - B za Aušvic. Nije bilo njegovo da pita zašto logori traže toliko gasa ciklon-B. Možda je on čuo nešto o tome, možda je bio i radoznao da sazna o efektivnosti toga gasa, koji je on proizvodio ali je ipak odlučio da ne pita previše, to bi moglo da utiče loše na njegovu karijeru. On ima porodicu o kojoj mora da brine. Posle rata se bojao da će možda biti pod isragom ili da će mu biti suđeno, ali je ubrzo postalo jasno da je on bio mala riba u velikom okeanu sa ajkulama, i da će njegovo znanje sada biti potrebno Saveznicima da razviju svoju hemijsku industriju u novo stvorenom Hladnom ratu. On je imao svoje profesionalne interese za hemijski proces i zato nije mogao da brine još i tome za šta se gas ciklon-B upotrebljava.” (Dan Bar-On, 2002) Ovde se ne može naći direktna veza za poređenje pošto Vojska Republike Srpske Srebrenici nije koristila ciklon-B.

7. „Profesionalni, ali manje karijeristicki orijentisani”, „Arhitekta koji su gradili gasne komore i želeli su da reše tehničke probleme da bi omogućili efektivnu kapacitet upotrebe, ispitivali su opterećenje komora i sklanjanje tela iz komora. Oni su bili uključeni u veliki projekat, možda najveći u profesionalnom životu. Profesionalna reputacija je bila u pitanju, i želeli su da pokažu kako dobar posao su u stanju da urade. To je bio glavni problem i posle rata zato što je bilo tako puno toga da se obnovi iz ruševina. Tehnička perfekcija je bila veoma cenjena kod Saveznika, kod Amerikanaca i Britanaca kolega arhitekata, koji su bili iznenađeni posvećenošću i savršenstvom u poređenju sa njihovom sopstvenom lenošću i nesavršenstvom. Moralna pitanja se nisu više ni postavljala samo planiranje i ostvarenje materijalnih projekata.” (Dan Bar-On, 2002). Srebrenica nije imala gasne komore niti arhitekta koji su radili na projektovanju, ispitivanju efektivnog kapaciteta upotrebe i opterećenja komora, kao i sklanjanja tela posle egzekucije. Ali jeste imala profesionalne bystanders/posmatračiće koji jesu i u toku egzekucija u Srebrenici a i posle, svojim učešćem u rešavanju tehničkih problema kapaciteta, opterećenja i sklanjanja tela omogućili takvu efikasnost ubijanja i sklanjanja tela posle egzekucije da to jeste šokiralo svet. I izvelo ga, taj svet, previše kasno, iz sopstvene bystanding/posmatračićke pozicije.

8. "Bystanders/posmatrači na daljinu", „Dobro stojeći Amerikanci ili Britanci, ili Jevreji (kao i Šveđani, Švajcarci) koji su znali šta se dešava u Nacističkoj Nemačkoj ali nije ih bilo briga za to. Možda ih je i bilo briga ali nisu učinili dovoljno da se spase što više Jevreja pre nego što je bilo previše kasno. U kasnijim stadijumima nisu uspjeli da izvrše dovoljan pritisak na svoje vlade (i na one koji su donosili odluke i koji su mogli da pomognu) da pokušaju da zaustave proces istrebljenja Jevreja, bombardovanjem gasnih komora ili uništavanjem sistema železničkog transporta u Nacističkoj Nemačkoj. Bystanders /posmatrači na daljinu su bila daleko od scene ubijanja, i njihovo neverovanje i skepticizam da je to uopšte moguće da se desi, kao i ravnodušnost i privatni konformizam (ne dešava se to u mom dvorištu) omogućili su nedelovanje, posebno kada se zna da su znali ili su mogli da znaju. Oni su imali privilegiju da žive u slobodnim, demokratskim državama, ali to ih ne oslobađa bazičnog, nedelatnog bystanding/posmatračkog ponašanja baš kao i one koji su živeli u totalitarnim režimima.”(Dan Bar-On, 2002). Genocid u Ruandi aprila 1994 je bio, koliko ja znam, prvi genocid koji je direktno prenošen TV kamerama u celom svetu. Svet od toga nije ništa ili je malo naučio i posle toga nije sprečio da sledeće godine genocid u Srebrenici bude takođe direktno prenošen 11. jula 1995. Ravnodušnost za patnju i stradanja drugih na daljinu, ima različite, sve zastrašujuće forme. Posebno onih koji imaju mogućnost da utiču na važne državne odluke u koje spadaju i svi ovi bystanders/posmatrači na daljinu i u Holokaustu i danas.

9. "Mrzioci drugačijih bystanders/posmatrači", „ Seljaci koji su živeli u blizini koncentracionih logora, koji su videli sa svojih prozora, mirisali, čuli krike ili videli kolone koje su išle u koncentracione logore. Oni su se ponašali kao da su to bili nestvarni događaji, „kao vazduh”, kako kaže Eli Wiesel (1977) ili Paul Celane (1990). Neki su zatvarali vrata pred Jevrejima koji su pokušali da pobjegnu tražeći pomoć. Ili su uzimali novac da ih sakriju da bi ih već sledećeg jutra predali SSovcima. Ili su ih i sami ubijali kada su uspjeli da pobjegnu pa tako sami postali počinioци. Ali njihova ravnodušnost za „drugačije” nije ni počela niti se završila sa Holokaustom. Oni žive u bliskim zajednicama, najčešće u jednostavnom i homogenom selu ili naselju, u kome svaki "drugačiji", posebno onaj koga je denuncirao neko moćan (crkva, policija ili država), nije vredan ljudske podrške ili saosećanja. To što su živeli u blizini mesta zločina samo ih je razljutilo, posebno kada su to postala mesta sećanja na zločine.” (Dan Bar-On, 2002). Zapanjujuća je sličnost ponašanja seljaka u okruženju Mauthausena, Aušvica, u Holokaustu i Srebrenici pre svega na moralnom i psihosocijalnom nivou. (Barbara Chiarenza, 2006)

10. "Emocionalno povezani bystanders/posmatrači", „ I konačno supruge, rođaci, roditelji, deca počinilaca, koji su verovali da su njihovi supruzi, sinovi, rođaci heroji, predivni ljudi, koji nisu sposobni nikoga da povrede. U mojoj studiji (1989) pronašao sam da su u više od 90 porodica samo dve majke pokušale da se distanciraju verbalno i u ponašanju od svojih suprugova, počinilaca nedela. Većina nikad nije ni pokušala da zamisli koliki je emocionalni teret za njihovu sopstvenu decu saznanje da je tata počinio zločin u ratu. Oni su bili zaokupljeni sopstvenim imidžom ili zaradom koji bi mogli da budu ugroženi takvim otkrićem. Nisu se usudili da postave pitanja, da promislu prošlost kritički,

zato što u toku Naci ere niko nije ni pokušao da im omogući da se suoče sa muževima i onim što su ti muževi predstavljali. Oni su duboko isprepletani sa počinocima koji sebe vide kao žrtve istorijskih događanja koji su poremetili njihov miran život i uništile ga.” (Dan Bar-On, 2002) Emocionalni teret genocida počinjenog u Srebrenici 11.7.1995 je prenesen direktno na sledeću generaciju i indirektno na nekoliko sledećih generacija. Danas dominantno u Srbiji je, posebno među emocionalno povezanim bystanders/posmatračima, poricanje koje ima uglavnom sledeće forme: „Srebrenica se nije desila ili je bila opravdana”, „ To su oni sami sebi učinili”, „Stvari kao što je Srebrenica su se desile i pre i posle Srebrenice”, „Mi smo takođe patili”, „Zločin jesu počinili Srbi, ali niko od moje porodice nije učestvovao u tome”. Da li postoje u drugoj generaciji emocionalno povezanih bystanders/posmatrača i stavovi „Zločin jesu počinili Srbi, moj otac/rođaci su učestvovali u tome” i „Zločin jesu počinili Srbi, moj otac/rođaci jesu učestvovali u tome, ali ako bi se ja našao/našla u toj situaciji ja to ne bih uradio/uradila” to ne znamo. U istraživanju o deci počinilaca Holokausta u Nemačkoj postojali su i ovakvi, malobrojni, stavovi. (Dan-Bar-On, 1989). To je početak u post-genocidnim društvima, dezintegracije monolitnog kolektivnog identiteta koji jeste proces sazrevanja i koji znači priznavanje postojećih razlika na pojedinačnom i kolektivnom nivou.

EPILOG

Staklo je krhno i ima dve specijalne osobine, providno je i može biti i ogledalo, vidimo svoj lik u njemu. Kada razbijemo staklo mi razbijamo na simboličkoj ravni postojeći socijalni ugovor ali i sebe više uopšte ne vidimo. „Kristalnacht”, 9.11.1938 u Nemačkoj nije bila samo ”noć polomljenog stakla” kada se fašizam više nije mogao zaustaviti i kada je počeo državni teror pogroma Jevreja. Posle Srebrenice mi sebe više ne vidimo u ogledalu; kako mi to izgledamo sebi posle toga što smo videli u Srebrenici i nismo reagovali, nismo učinili ništa da to zaustavimo. Posmatrali smo.

Budućnost ovog regiona zavisi od naše sposobnosti za dijalog a ne od dominacije koja nije znak snage nego znak slabosti i jada. Naša je potreba da vidimo sebe u ogledalu i da pokušamo da razumemo svoje mesto u svetu koji se tako brzo menja. Staklo koje su polomili Nacisti 9.11.1938 još nije sastavljeno. Za to je potrebno nekoliko generacija.

Toliko će trebati i nama u Srbiji posle Srebrenice.

REFERENCE:

- Arend, Hannah** (1993), „Besuch in Deutschland”, Rotbuch Verlag, Berlin
- Bar-On, Dan** (1989), „Legacy of Silence: Encounters With Children of the Third Reich”, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bar-On, Dan & Charny, Israel** (1992), „The logic of moral argumentation of children of the Nazi era”, International Journal of Group Tensions, 22,1, pp/ stranice 3-20
- Bar-On, Dan** (1999), „The Indescribable and the Undiscussable: Reconstructing Human Discourse After Trauma:”, Central European University Press, Budapest
- Bar-On, Dan** (2002), „Beyond the Glass, what has been broken?” The Annual Ida E. King Memorial Lecture, November 14, 2002, privatna prepiska sa autorom
- Bar-On, Dan** (2002), „The Bystanders in relation to the victim and the perpetrator: Today and during Holocaust”, privatna prepiska sa autorom
- Bar-On, Dan** (2004), „In Sarajevo life is worth 1 DEM-the same as a bullet: Academic Exile- The long-term threat of imtactable conflicts”, pogovor u: Janja Bec, „Arhipelag Atlantida”, Buybook, Edicija „Listen/Talk/Reflect/Trust”, Sarajevo
- Bar-On, Dan** (2006), „Who are perpetrators and who are we?” privatna prepiska sa autorom
- Bar-On, Dan** (2007), „Reconciliation Revisited for More Conceptual and Empirical Clarity” u: „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, ed: Janja Bec-Neumann, University of Sarajevo, CIPS, edition: „Listen/Talk/Reflect/Trust”, www.war-crimes-genocide-memories.org/lectures
- Beč, Janja** (1997), „Pucanje duse,, Helšinski odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B-92, Beograd
- Beč, Janja** (2003), „Genocide live,, III Seminar „Refugees and Post-Conflict Reconciliation,, Granada, April 3-6, 2003
- Beč, Janja** (2003), „Vreme koliko traje rat”, predgovor u: „Torture u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1991-1995”, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Centar za istraživanje i dokumentaciju, Sarajevo
- Beč, Janja** (2004). „Arhipalag Atlantida,, Edicija: „Listen/Talk/Reflect/Trust,, Buybook, Sarajevo
- Beč, Janja** (2005), „Od Hate Speach do Hate Silence: Banalnost ravnodušnosti”, predgovor u: „Srebrenica: Od poricanja do priznanja”, urednica Sonja Biserko, Beograd, Helšinski odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
- Beč-Neumann, Janja** (2006), „Life after Genocide”, III Young Women’s National Conference „Are We Women Able? Gender... and Multiculturalism”, Isonomia Foundation of the Jaume I Castellon, Spain, September 13-15, 2006
- Beč-Neumann, Janja** (2006/2), „The Other Side of Silence: Private and Public Stories about KZ Semlin”, Conference „The State of Holocaust Studies in South Eastern Europe: Problems, Obstacles and Perspectives”, Goethe Institute Sarajevo, Sarajevo, October 27-29, 2006
- Beč-Neumann, Janja** (2007), „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories,, University of Sarajevo, CIPS, Edicija: „Listen/Talk/Reflect/Trust”, Sarajevo
- Beč-Neumann, Janja** (2007), „Talks with Richard Goldstone”, University of Sarajevo, CIPS, Edition „Listen/Talk/Reflect/Trust”, Sarajevo
- Beč-Neumann, Janja** (2008), „Talks with Luis Moreno Ocampo”, University of Sarajevo, CIPS,

Edition: "Listen/Talk/Reflect/Trust", Saarjevo

Bezbradica, Mario (2007), „Genocide Phobia in Serbia”, University of Sarajevo, CIPS, Edicija: "Listen/Talk/Reflect/Trust", e-book: www.war-crimes-genocide-memories/books

Celan, Paul (1990). „Selected Poems”, Penguin Books, London

Chiarenza, Barbara (2006), „Gender in War”, University of Sarajevo, CIPS, Edicija: "Listen/Talk/Reflect/Trust", e-book: www.war-crimes-genocide-wars.org/books

Fein, Helen (1995). „Genocide and Other State Murders in the Twentieth Century”, US Holocaust Memorial Museum, Committee on Conscience, October 24, 1995

Goldstone, Richard (1997), „The Shattering of the Soul”, predgovor u: Janja Bec „The Shattering of the Soul”, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia & Radio B-92, Belgrade

Goldstone, Richard (2007), „Darkness at Noon”, predgovor u: Janja Bec-Neumann, „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”, University of Sarajevo, CIPS, Edicija: "Listen/Talk/Reflect/Trust", Sarajevo

Gruhonjic, Dinko (2007), „Srdjan Aleksic Case and Memories in Trebinje and Serbia”, www.war-crimes-genocide-memories, program 2007

Rummel, R.J. (1994), „Death by Government”, Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK)

Staub, Ervin (1996). „The Roots of Evil: The Origin of Genocide and Other Group Violence”, New York, Cambridge University Press

Tišma, Aleksandar (1997). „Podrška jednog pisca”, predgovor u: Janja Beč, „Pucanje duše”, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji & Radio B-92, Beograd

Wiesel, Eli (1977), „Freedom of conscience: A Jewish commentary”, *Journal of Ecumenical Studies*, 14, 638-649

Županov, Josip (1995). „Od industrijskog konflikta do Balkanske krčme”, predgovor u: Janja Beč „Bekstvo od rada”, neobjavljeni doktorski rad „Bolovanja zaposlenih kao oblik industrijskog konflikta”, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, 1991

Human Rights Watch (2006), „Weighing the Evidence; Lessons from the Slobodan Milosevic Trial”, New York, www.hrw.org

**Saopštenje na Međunarodnoj interdisciplinarnoj naučnoj konferenciji „Genocid u Bosni i Hercegovini-Posljedice presude Međunarodnog suda pravde”, Potočari-Srebrenica, 10 i 11. juli 2009 u organizaciji Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*

PAUL CELAN

PESNIK

je rođen 1920, u jednom malom mestu u nekadašnjoj Rumuniji/danas Ukrajina. Bio je pesnik, prevodilac i esejista i nemački Jevrejin. Godine 1941 odveden je na prisilni rad, gde je ostao do 1943, a gde su mu roditelji ubijeni. 1947 napustio je Rumuniju, kratko se zadržao u Beču, da bi se preselio u Pariz. Ubio se 1970 skočivši u reku Senu.

Pesmu „Fuga smrti” napisao je kao odgovor na Adornovu misao „Nemoguće je pisati poeziju posle Aušvica”, 1952.

FUGA SMRTI

Crno mleko zore pijemo ga uveče
pijemo ga u podne i izjutra pijemo ga noću
pijemo i pijemo
kopamo grob u vazduhu tu nije tesno
U kući živi čovek sa zmijama se igra piše
on piše kada se smrači u Nemačku tvoja kosa od zlata Margareto
to piše i izlazi pred kuću i svetlucaju zvezde zviždi svojim psima da pridu
on zviždi Jevrejima da izađu hajde kopajte grob u zemlji
naređuje nam a sad muziku za ples
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te izjutra i u podne pijemo te uveče
pijemo i pijemo
U kući živi čovek sa zmijama se igra piše
on piše kad se smrači u Nemačku tvoja kosa od zlata Margareto
Tvoja kosa od pepela Sulamko kopamo grob od vazduhu tu nije tesno
On viče zabodite dublje u zemlju a vi drugi pevajte i svirajte
hvata se za gvožđe u opasaču vitla njime njegovе oči su plave
zabodite dublje ašove vi drugi dalje muziku za ples
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te u podne i izjutra pijemo te uveče
pijemo i pijemo
u kući živi čovek tvoja kosa od zlata Margareto
tvoja kosa od pepela Sulamko sa zmijama se igra

Viče svirajte umilnije tu smrt smrt je majstor iz Nemačke
on viče zagudite dublje na violinama pa ćete se vinuti u vazduh kao dim
pa ćete imati grob u oblacima tamo vam neće biti tesno
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te u podne smrt je majstor iz Nemačke
pijemo te uveče i izjutra pijemo i pijemo
smrt je majstor iz Nemačke njegovo oko je plavo
olovnim zrnom te pogađa zanavek te pogađa
u kući živi čovek tvoja kosa od zlata Margareto
huška svoje pse na nas poklanja nam u vazduhu grob
sa zmijama se igra i sneva
smrt je majstor iz Nemačke
tvoja kosa od zlata Margareto
tvoja kosa od pepela Sulamko

S nemačkog preveo Zlatko Krasni

PRIMO LEVI

PISAC

je rođen u Torinu 1919, i diplomirao je hemiju magna cum laude pre nego što su rasni zakoni zabranili Jevrejima da se obrazuju na univerzitetima u Italiji. Pridružio se partizanima 1943. u Severnoj Italiji gde je uhapšen i poslan u Aušvic. Znanje hemije mu je spasilo život. Aušvic je oslobođen 1945. a Primo Levi je sa ostalim Italijanima poslat u Belorusiju ponovo u logor. Posle povratka u Italiju nastavio je da radi kao hemičar do penzije 1975. Primo Levi je aprila 1987. izvršio samoubistvo.

AKO JE TO ČOVEK?

Vi koji živite na sigurnom
U svojim toplim kućama,
Vi koji uveče kada se vratite kući nalazite
toplu hranu i prijateljska lica:
Razmislite da li je to čovek
Onaj ko radi u blatu
Ko ne poznaje mir
Ko se bori za mrvicu hleba
Ko umire zbog nečijeg da ili ne.
Razmislite da li je to žena,
Bez kose i bez imena
Bez snage da se seća,
Njene oči prazne a materica hladna
Kao žaba zimi.
Razmislite o tome:
Ja vam govorim ove reči.
Da ih urežete u svoja srca
I da ih nosite svuda,
Na ulici, kod kuće,
Odlazeći u krevet, ustajući;
Ponavljajte ih vašoj deci,
Da vam se kuća ne razruši,
Da vas bolest ne nađe,
Da vaša deca ne okrenu svoja lica od vas

S engleskog prevela Janja Beč

NEVENA SIMIN

SPISATELJICA

ZAŠTO SU ĆUTALE? MAJKA I ĆERKA O ISTOM RATU*

Da li je dovoljno potpisati dokument o okončanju rata i onda rat prestane? NE, NO, NEM, NEVER, NADA! Posledice rata, bilo kog rata, traju na bezbrojne načine prenoseći se s kolena na koleno i rađaju nove motive za nove ratove.

S tezom da posledice ratova traju, trujući generacije dece u prvom, drugom, trećem kolenu – komponovana je i knjiga „Zašto su ćutale majka i ćerka o istom ratu”. Događaji i doživljaji koje čitalac može u ovoj knjizi pronaći autentični su, iz prve ruke. Majka, Magda Simin Bošan, preživela je brutalnost batinašnica i logara II svetskog rata i napisala o svom putu od hapšenja 1941. do oslobođenja 1945. više knjiga, a ovde je sažeto jedno njeno dramatično svedočenje. Magdina ćerka, Nevena Simin, druga generacija žrtava Holokausta, dodaje na svako majčino poglavlje svoje komentare, opisujući svoje rane i svoje muke uzrokovane ratom u kome nije učestvovala.

Time se otvara u našoj literaturi kompleks pitanja vezanih za probleme dece civilnih žrtava rata, ili kako se to u nauci naziva: problemi druge generacije žrtava Holokausta. Problemi druge generacije pre svega civilnih žrtava bilo kog rata, u ovoj knjizi dobijaju svoj literarni izraz, iz ugla koji u srpskoj književnosti nije uobičajen.

Ipak Aušvic, jer ratne rane ne zaceljuju

Svedočim, dakle postojim!

Moja Magda, kao prava istinska junakinja, heroina u antičkom smislu reči, nije dozvoljavala sebi da se požali na sitne životne nedaće, niti je u svojim pisanijama htela da opisuje „pravi život” sa svakodnevnim „sitnim” usponima i padovima, sa žudnjama koje bude čula ili sitničavim sebičnim željama koje mogu bližnjima samo zagorčavati život. Sve je to, kako je Magda gledala na tu stvar, za ljude koji ne znaju punu vrednost života i nemaju valjan cilj! Čovek koji zna šta hoće ne obazire se na male prepreke i bedna podmetanja. Samo ih preskoči i ne gubi snagu na objašnjavanja, razjašnjavanja, prepiranja. Čovek u životu ima važnija posla! Ali, svakodnevni, mirnodopski život, bar kako sam ja to iskusila, izvlači na površinu rane nastale u ratovima i onda te rane „jedu” život, parče po parče, svedu ga na neku bedu i jad u kojima se samo grčiš i izjedaš... I ne možeš da zaboraviš da su logori, ipak, veliko parče tvoga života. Tako i Magdinog, a ona ih je prenela na mene, kao neko tamno zaveštanje bez ikakavog uputstva šta s tim da radim i kako s tim da se nosim.

I zato svoje opaske na Magdine „Bačvanke – političke osuđenice” hoću da završim Aušvicom, kao simbolom ratnog zločina nad ljudima, zločinom bilo kog rata nad bilo kojim ljudima. Imala sam priliku da Aušvic doživim bukvalno kao takav simbol. I o tome ću sada svedočiti.

Dakle, 1994. ipak sam popustila i prekršila zavet koji sam u detinjstvu formulisala u vezi s konc-logorima: da ni u jedan nikada neću svojom nogom stupiti. Nikad ne reci nikad, opominjala me je baba Milevka u svakoj zgodnoj prilici i neprilici, značajno naglašavajući oba „nikad”. Zaista: život je dug, prepun iznenađenja, pa je i moj mene iznenadio pomenute 1994. Zvanično sam, lično ja, Nevena Simin iz Novog Sada, iz Srbije, pozvana da odem u Aušvic, na Konvokaciju pedesetogodišnjice oslobođenja tog logora i pedesetogodišnjicu pada atomske bombe na Hirošimu (padala je 8 meseci kasnije, u avgustu 1995.). Zbog okolnosti koje su me tamo odvele, kao i zbog svega što mi se u Osvijencimu dogodilo, mislim, ima smisla pisati ove redove koji su mi, bez obzira na „operisani kompleks II svetskog rata” ponovo raskrvarili srce. Ponovo sam osetila bol koji razdire dušu i, mislim, dobro je što je tako, čovek ne sme da ogugla na zlo koje ga je snašlo. Mora da govori, da govori, da govori. I ja to činim.

Dakle, ipak - Aušvic.

Aušvic, 1994. godina, decembar.

Ne znam čime sam zaslužila to iskustvo, kako su se to zvezde namestile nad mojom glavom da lično mene pozovu na to okupljanje, baš samo mene iz zemlje Srbije koja je već izgubila dva rata, i bila na dobrom putu da izgubi i treći zaredom; iz Srbije koja je bila izolovana, pod ekonomskom blokadom, proglašena zločinačkom i genocidnom, zemljom koju treba zaključati i baciti ključ. Da, važno je postaviti okvir za redove koji slede i reći baš takve strašne reči za zemlju Srbiju, jer sam u Aušvicu u potpunosti, do grotesknih detalja i na svojoj koži osetila i onu izreku: istoriju pišu pobednici!

No, držimo se nekog reda u ovom izlaganju.

Poziv mi je stigao iz Amerike, od jedne budističke organizacije koja je za pedesetogodišnjicu Aušvica i Hirošime koncipirala okupljanje raznih individua koje imaju šta da kažu o ratu iz vlastitog iskustva. O bilo kom ratu. Iz ugla žrtve ili iz ugla krvnika. Iz prve ili druge ruke, tj. kao prva ili druga generacija. Na listi su Holokaust, atomski invalidi, žrtve nacističkih eksperimenata in vivo, vijetnamski veterani.

Invalidi iz Kambodže koja je najgušće zasejana nagaznim minama, severnoamerički Indijanci, meksički i latinoamerički borci za mir, žrtve građanskih ratova iz Afrike. Gledam spisak i ne verujem svojim očima. Skup žrtava ratova iz celog sveta. Na spisku je i božji šareniš sveštenika: rabini muški i ženski, hrišćanski sveštenici iz Evrope i Japana, budistički sveštenici iz Azije i Amerike, lame, neke čudne titule koje ne umem ni da rastumačim. Piše još i da će se formirati jedna grupa hodočasnika koja bi krenula peške od Aušvica do Hirošime, posebno birajući zemlje preko kojih je u skorije vreme pregazio rat. Takođe piše od kad do kad je Konvokacija, teme koje će biti na dnevnom redu, metod rada po grupama

malim i velikim, smeštaj u tom i tom omladinskom domu, obroci su vegetarijanski, dođite, dobrodošli. Mene je, kao učesnicu Konvokacije, preporučila jedna grupa Amerikanki koje su u proleće/leto 1994. izvodile performans mira u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji, a ja sam im kratko, jedno nedeljno pre podne, bila domaćica po Novom Sadu. Provele smo zajedno oko 3 sata, do njihovog odlaska vozom za Beč. I to me je kvalifikovalo?!

Zaboravljam da se čudim, već kreće dilema: da prihvatim, ili da ne prihvatim? Kolebam se, jer još ne znam da sam jedina pozvana iz ratom zaražene Srbije, izgleda i jedina sa celog Balkana. I onda, u potpisu piše: Paula, već ne znam prezime, nisam ga ni gledala. Paula!!!

Paula! Paula! Kako se, za ime sveta, moglo desiti da u toj američkoj organizaciji bude zadužena za komunikaciju s učesnicima programa baš Paula? Istog imena kao Magdina majka, moja baka Paula, Pirika kako su je svi zvali od milja, ali u krsnom listu beše Paula. I baš ju je Aušvic proždoro zajedno sa hiljadama drugih bačkih Jevreja koje je krajem leta 1944, dok su na granicama već grurali topovi oslobodilaca, Mađarska izručila Hirlerovoj Nemačkoj, a ova s voza, tamo gde se prokleta pruga završava – poslala direktno u gasne komore?! Već se primicao poraz, kraj rata se mogao osetiti u vazduhu, pa su nacisti u logoru napustili onu sumanutu pedanteriju da prvo uzmu generalije žrtvama i potom ih pošalju u gasne komore. Nisu odustali od ubijanja, samo od administracije... Tako da u vezi s bakom Paulom, najmlađim ujakom Palikom, prababom Terezom, snajom Verom i njenim maloletnim sinom Đurikom i mnogim drugim članovima šire porodice nismo našli pribeležene podatke, ostala su samo svedočenja ljudi koji su videli kako su utovareni u voz kao stoka. Posle su nastale muke administriranja da ih proglase i zvanično umrlima...

Da ne poveruješ: Paula me zove! U Aušvic?! Nisam ja nikakva plačljiva luda, znam da je na svetu mnogo Paula, to je samo jedno od bezbrojnih ženskih imena. Ali, um je slobodan da povezuje podatke kako se njemu sviđi, tako je i moj zbrojao „Paula i Paula i Aušvic”, dobio čudan rezultat i ja sam odlučila da prihvatim poziv.

Zavet je prekršen.

Nisam se pokajala.

Kad se približilo vreme polaska, silno sam se namučila da nađem novac za razne vize, pa za put, i potom za sedmodnevni boravak na Konvokaciji. Ne mogu da opišem kako su u Srbiji tada živeli obični ljudi, milioni duša iz kojih je isceden poslednji novčić da bi šaćica neljudi angažovala nekoliko stotina krvoloka da prisiljavaju regurte i rezerviste da ratuju, da pale, pljačkaju, ubijaju. Mada sam to sve preživela, gotovo samoj sebi ne verujem da su se takve stvari događale, da je praktično cela zemlja bila pretvorena u koncentracioni logor: bili smo zatvoreni spolja i iznutra, s minimumom sredstava da ne pumiremo baš svi od gladi, prezreni od sveta i ugnjetavani od svojih vlastodržaca. Da bih iz države „konc-logora” otišla u spomen-kompleks konc-logora Aušvic, trebalo se dovijati, snalaziti, moljakati po šalterima i kancelarijama, tražiti prijatelje koji su uspevali ponešto da skupe i sačuvaju. Jedva sam se iščupala iz tog obruča...

Dok sam putovala u praznom vozu do Poljske, imala sam više od 24 sata na raspolaganju da smišljam kako bi Kafka opisao moj slučaj. Ili neki drugi genije, možda Zamjatin ili Bulgakov. Da, oni bi bili bliže meti, mislila sam, jer su imali, prvi viziju, a drugi iskustvo o tome do koje mere jedna tzv. politička elita na vlasti može da prezire i tlači svoje podanike. No, to ne bi bila potpuna slika, mislila sam, nedostajao bi autor koji bi tu situaciju mogao da osvetli

s veće distance i koji bi mogao da doda po koju debelu notu odgovornosti međunarodnog okruženja, i koji bi – nadati se - dijagnostifikovao bolesti ove civilizacije koja uopšte ne haje za ljude, zanima je samo „progres” i bavi se isključivo profitom. Bacajući se sad kamenom na civilizaciju, ne nameravam da amnestiram srpske vlastodršce, hrvatske vlastodršce, bosanske vlastodršce, vojsku, policiju, pohlepne pojedince i ljude s kapitalom (ma gde oni bili) koji su u tom balkanskom ratnom loncu od jednog dinara stvarali milione nemačkih maraka, engleskih funti, švajcarskih franaka, američkih dolara, koji su kupovali zlatne poluge i zlatne kajle⁸² debele kao ruka i razmetali se svojim novostečenim bogatstvom...

Dosta toga rukavca kojim će se baviti istorija i možda još po koja nauka, kao što se uvek time bave kad prođu ratovi, a na pojedinačne sudbine pljuckaju s visine, jer su i za te nauke ljudi čisto potrošni materijal, kolateralala...

Da se vratim svojoj priči: uspela sam, eto, neverovatnim manevrisanjem, da obezbedim sve što mi treba za put i pošla sam. I eto me gde ne želim da budem nikad, u Aušvicu / Osvjencimu.

Decembar. Hladno, golomrazica. Duva vetar. Sa autobuske stanice odlazim direktno u spomen-logor, jer kasnim sat i po na prvo okupljanje. Grupa se formirala već dan ranije. Prema programu, društvo je unutra, u nekoj od baraka. I ja, s prtljagom, s voza i autobusa, treba sama da prođem ispod one jezive kapije na kojoj piše „Rad oslobađa” (Arbeit macht frei).

Ne pamtim da me je ikad u životu nešto takvom snagom paralisalo.

Stojim pred tom kapijom i širim oči do obnevidelosti. Tišina pritiska uši. Nigde nikog. Vreme je stalo i ja se ne pomeram ni napred ni nazad, samo se para moga daha rascvetava i rastače, rascvetava i rastače.

Posle sto godina duboko sam udahnula hladni vazduh, stisnula zube i, zakoračila. Prošla sam. Nakon dvadesetak koraka, kao da sam neko drugi, okrenula sam se, celom rukom zapretila kapiji i viknula veoma glasno: „Ja ću izaći!” Taj moj krik je raščinio zlu prikazu, dozvao me u pamet i vratio u 1994. godinu. I danas mi preskoči srce kad se setim tog trenutka u vanvremenu.

Zašto mi je važan taj odlazak u Aušvic, u spomen-logor smešten u poljskom gradu Osvjencimu koji se grozi tog spomenika zlu i bio bi najsrećniji kad bi sve to moglo da se razbije i zatrpa buldožerima? Boravak tamo važan mi je iz više razloga, ali prvi koji želim da naglasim u vezi je s izrekom: Istoriju pišu pobednici! Drugim rečima, kad vreme skramom zaborava prekrije zbivanja, prošlost postaje podložna promenama kao i budućnost. Ili da kažem to direktnije, ja sam lično iskusila na koji način SADA utiče na PROŠLO. Varljivo vreme, zavodljivo, nemilosrdno. O tome ovde govorim. Na Konvokaciju sam pozvana kao druga generacija žrtava Holokausta. Dakle, kao posredna žrtva II svetskog rata. Ali - prošlo je 50 godina. U međuvremenu Srbija je promenila status, od države saveznice pobednika u I i, naravno, u II svetskom ratu prešla je put do poražene strane u balkanskim građanskim ratovima devedesetih. I mada ja u tome nisam imala baš nikakve „zasluge”, naprotiv, verujem da je ta činjenica bila presudna da i moj status u Osvjencimu 1994. bude određen „gde pripada”: smestili su me u sobu s tri Nemice, ćerke SS oficira koji su držali logor Aušvic.

Ne, nisam se bunila. Zašto bih? Istini za volju, nisam odmah ni shvatila da sam raspoređena

82. Kajla – zlatan lanac za vrat, statusni simbol sveže obogaćenih primitivaca

prema najnovijem međunarodnom statusu koji ima zemlja iz koje dolazim. Bila je to, kako mi se sad čini, naprosto nepromišljenost organizatora koji – kad su Amerikanci u pitanju – malo imaju smisla za evropske istorijske suptilnosti. Dakle, „žrtvu” su smestili s „dželatima”, jer je Srbija s kraja dvadesetog veka poistovećivana⁸³ s nacističkom Nemačkom iz sredine istog veka, te su mene „Srpkinju”, smestili s „SS-ovkama”.

Odmah da kažem, baš taj nepromišljeni gest organizatora omogućio mi je neobično, rekla bih iznimno retko iskustvo.

Satima sam razgovarala s jednom od te tri nesrećne žene kojima je zla sudbina dodelila očeve krvnike. Dve od njih nisu imale želju da se „mešamo”, a ja nisam ispitivala razloge. Treća je međutim, baš tražila moje društvo. Bila je nešto starija od mene, dosta nervozna osoba s jedva primetnim tikovima, ali u suštini prijatno i nežno čeljade, od onih žena koje na prvi pogled pobuđuju želju da ih zaštitite. Žao mi je, zaboravila sam joj ime, kao i drugim dvema, ali za ovu priču njeno ime nije bitno⁸⁴. Kad je dokonala da su moji rođaci pobijeni u logoru i da je, možda, upravo njen otac naredio ili izvršio smrtnu kaznu nad mojima, počela je uzbuđeno da mi se izvinjava. Šta da kažem, posle nekoliko njenih rečenica u meni je proradila saosećajna mašina i rekla sam joj najblaže što se može: „Nisi ti to uradila, nema nikakve potrebe da se izvinjavaš!”

Onda je počela da se zahvaljuje što je ne osuđujem. Jedva sam je smirila toliko da joj glas povrati normalnu boju. Potom mi je, uz mnoge prekide i šmrcaje, ispričala kako joj se život pretvorio u noćnu moru kad je postala svesna da je dete jednog SS oficira iz logora Aušvic. Moje muke i rane delovale su gotovo nevino u odnosu na pakao koji je nastanjivao njenu dušu. Išla je po svetu, po skupovima na kojima su se okupljali preživeli logoraši ili njihova deca i izvinjavala se. Onda mi je s čuđenjem rekla: „Ljudi uvek reaguju kao ti sada! Teše me da nisam ja to uradila i nema razloga da se izvinjavam”. Nije mogla da razume zašto joj praštamo. A ja nisam mogla da shvatim šta je očekivala, kakvu je reakciju želela da izazove. To je bila naša tema tri ili četiri dana, dok je nismo dobro protresle. Takođe mi je ispričala da mnogo vremena provodi u humanitarnom volonterskom radu. Odlazila je i u Izrael u aranžmanu nekih organizacija koje su nalazile volonterski posao Nemcima u novoosnovanoj zemlji Jevreja. Nadala se da će se makar malo iskupiti za zlo koje je jevrejstvo pretrpelo u II svetskom ratu.

Nijedna od moje tri cimerke nije se usudila da zasnuje vlastitu porodicu, nisu rađale da „zlo” seme ne proklija u nekom od potomaka. Sve svoje godine, svoje mesece, dane i sate živele su s tim strašnim opterećenjem da im je roditelj nacistički zločinac.

„Teško žrtvama”, govorila sam joj: „ali teško deci zločinaca. Moraš postati samoj sebi prijatelj!”, ubeđivala sam je: „uništiće te griža savesti za dela koja nisi ti počinila!”

83. O besramnom preterivanju u pomenutom poistovećivanju ratom zaražene Srbije na Balkanu i nacističke Nemačke neka kažu stručnjaci, ja sam bez teksta. Možda sam samo malkice radoznala da vidim, za nekih 30-40 godina, čime će analitičari i istoričari opravdati taj podvig zapadnjačke propagandne mašinerije da jedan ružan i krvav lokalni građanski rat poistovete s jednim nepojamno brutalnim globalno-osvajачkim.

84. Imala sam to ime, kao i sve ostalo, u beleškama koje sam vodila. Ali, kad sam došla kući i ustanovila da moja priča nikog ne zanima, da niti jedne novine, niti radio stanica ne žele da objave bilo izveštaj bilo reportažu s lica mesta, beleške sam bacila iz čistog oćaja. No, još je bilo rano za takve priče. Štaviše, tadašnje vlasti nisu propustile ni hodoćasnike od Aušvica do Hirošime da prođu Srbijom, bez obzira na uredne papire i vize. Ljudi su prešli granicu kod Subotice i stigli na prvo noćište kod Srbobrana, ali odatle su ih, „mrske špijune”, pod policijskom pratnjom ispratili nazad do mađarske granice.

Veoma dugo smo razgovarale, o svemu šta ona oseća i o onome šta osećam ja, razmenile smo iskustva, muke koje prolazimo. U mnogo čemu je to bilo slično, osim u tom jednom drastično različitom detalju – ja se ni za šta nisam osećala krivom, a ona je osećala da treba da podeli krivicu sa svojim roditeljem. Za nju se II svetski rat ne može završiti. Kakva nesreća!

I sad, ko je veća žrtva u drugoj generaciji, dete dželata ili dete žrtve? Ko može da odgovori na to pitanje?

I ko može da odgovori na još jedno strašno pitanje: šta će se događati trećoj generaciji? Kad rane koje su zadobili babe i dede izgube svaki prepoznatljivi oblik, a ratno nasleđe preneto „s kolena na koleno” zadrži ubojitost, otrovnost, sposobnost da umanjí šanse, zaseni životnu radost, zagadi životni elan i zacrni taj mali, novi život?

Za mene je odlazak u Osvjencim, u spomen logor Aušvic bio potpuno nov doživljaj, ali, videla sam, većini učesnika bio je jedan od mnogih. Rutina. Na neki način mi je drago što sam bila tamo sasvim nova, pa sam mogla s velikom koncentracijom da učestvujem u dešavanjima. Prvo, veoma me je iznenadilo to što su organizatori na isto mesto doveli obe strane – žrtve i zločince. Istina, i žrtve i zločinci, kao što sam rekla, pokupljeni su sa celog zemaljskog šara, iz različitih ratova. Kad su mi se utisci slegli, shvatila sam da je osnovna namera bila ta da se pokaže da su u ratovima svi žrtve, bez obzira na kojoj su se strani našli. Kasnije sam mnogo razmišljala o toj tezi...

I što je za mene bilo još važnije, mogla sam da upalim sveću mojoj baki Pauli i drugim stradalim rođacima baš tamo gde su ubijeni, i to pred ljudima koji su i sami došli da odaju počast nebrojenim žrtvama Holokausta. Tada sam drugi put u životu zaplakala za bakom Paulom...

No hajde, da bar nešto od onoga što se može preneti, prebacim na papir:

Bio je tamo, kao jedan od govornika i moderator jedne od radionica, čovek koji je u vijetnamsko-američkom ratu učestvovao u masakriranju stanovništva sela Mi Laj. Do najdubljih dubina bića potreslo me je njegovo svedočenje. Veteran, ratnik, ljudeskara. Govorio je i plakao, plakao je nad sudbinama onih koje je pobio, i plakao je zbog sebe što su ga vođe zemlje, u kojoj je igrom slučaja rođen, stavile u takvu situaciju da postane zver. Muškarac u ranim četrdesetim, volu rep isčupati, a emocionalno nestabilan kao malo dete! Upropašćen čovek. Ide po svetu i priča kako je teško pomoći vijetnamskim veteranima da „zakrpe svoje duše”. Ko zna na koliko je mesta i pred koliko ljudi taj ratni veteran plakao...

Onda, bio je tamo i jedan sveštenik koji je za SS-ovce u Aušvicu organizovao službu božiju u vreme dok je „fabrika” bila u punom pogonu. Za njega nemam reči ni lepe ni ružne, Bog neka mu oprostí ako može... Mislím, taj je jedini učesnik Konvokacije iz koga je kuljalo licemerje. Kako je vešto koristio Boga da i pedeset godina kasnije racionalizuje zloupotrebu svoje profesije! Uz tog sveštenika koji je bio u Aušvicu u vreme rata, organizatori su uspeali da nađu i nekog majstora koji je održavao krematorijumske peći. Ne znam tačno šta je rekao da je radio, ali nisam tražila da mi prevode, još sam varila stavove prethodnog govornika... Jedino čega se u vezi s tim likom sećam jeste da nas je, svih 150 ljudi, proveo kroz logor, od jedne peći do druge i tumačio, tumačio i plakao. I on je plakao.

Sve u svemu, na toj Konvokaciji smo se svi naplakali, u različita vremena, na različitim mestima. I pevali smo, ali o tome kasnije.

Onda, videla sam svojim očima, na razdaljini od dva metra, rukom da ga dotaknem

– atomskog invalida iz Hirošime. Čovek je čudom preživeo atomsku bombu, bio je na ivici njenog dometa, unakažen je spolja i iznutra, ali, bio je ubeđen da ga je Bog ostavio u životu da bi išao po svetu i svedočio svojim ranama, svojim povredama, svojom nakaznošću. To radi već 50 godina. Pošto ne može sam da putuje, veoma je komplikovano održavanje njegovog tela u životu, uvek s njim ide neki pratilac, najčešće iz uže porodice. Da ga maže, daje mu lekove, pridržava ga pred mikrofonom, vodi do stolice. Kakav je to život i kakva je to volja! Odista imaš potrebu da staneš pred lice Boga i pitaš ga: čemu tolika patnja?

Mislim, taj atomski invalid ostao mi je živo u sećanju. Svakog časa mogu da ga prizovem jasno, da čujem taj glas, ravan, ni tužan ni gnevan, i da kontempliram o razlozima ljudske pohlepe, brutalnosti, bahatosti, onako uopšteno i posebno o neosetljivosti pobednika i besu poraženih. Njegov slučaj, tako da kažem, ostavio je na mene znatno dublji utisak nego sve one tone ljudske kose, odeće, kofera, naočara i cipela koje su izložene u spomen-barakama iza debelih stakala. Predmeti ostali iza stotina hiljada pobijenih odraslih i dece ne mogu da se uporede sa 10 minuta žive priče jedne jedine žrtve koja se provukla kroz iglene uši rata. Govorim o utiscima i emocijama, ne o vrednosnim sudovima i razumu.

Još se živo sećam i jednog budističkog sveštenika iz Kambodže. Kao starešina nekog od velikih manastira, kad je rat postao neizdrživ i već opasan po opstanak nacije – on je, bez obzira na zabranu vlasti, izašao iz svog samostana i „korak po korak” krenuo u hodočašće po opustošenoj zemlji zasejanoj nagaznim minama. Sledili su ga monasi iz njegovog samostana, potom iz ostalih samostana pored kojih su prolazili. Ta ophodnja, kojoj su se priključivali i monasi i civili, tvoreći desetinama kilometara dugu procesiju, doprinela je, na kraju krajeva, da se rat okonča. Bio je to hod „korak po korak do mira”, u zemlji koja je boga proglasila nepostojećim, sveštenike pozatvarala u manastire i propovedala ružičastu komunističku budućnost. Rezultat smo videli na filmu: svaki četvrti Kambodžanac mlađi od 25 godina bio je invalid, žrtva nagaznih mina, bez jednog, dva ili čak tri uda. Internacionalno Društvo za borbu protiv proizvodnje nagaznih mina stacionirano u Kambodži i dan-danas mi, otprilike jednom godišnje, šalje materijale na okruglastom, meni neobičnom kambodžanskom pismu. Što se tog sveštenika tiče, sećam se da je petnaestak minuta govorio o poseti fabrikama oružja u SAD-u, a meni se kosa dizala na glavi. On lično je vodio delegaciju Kambodžanaca da stanu oči u oči s radnicima-proizvođačima nagaznih mina. Jedni su pokazivali slike svoje unakažene dece, bez udova, a drugi se jicali da ne bi imali svoju decu čime da ishrane ako bi zaustavili fabrike... Glava da ti pukne od ludačke civilizacije!

Još da pomenem Indijanca, jednog grmalja dvometraša koji se nije rastajao od svog bubnja, doboša ili kako već, ne znam kako se taj instrument zove na njegovom jeziku. Kad je dobio svojih 15 minuta za obraćanje učesnicima Konvokacije, govorio je koncizno u skladu sa svojom kulturnom tradicijom, jednostavno, s puno metafora, simbola i veoma duhovito. Govorio je o aroganciji i komforu koji su njegov narod stisnuli u rezervate i sad ih pokazuju kao zverad. Bilo je to jedno od najteskobnijih 15 minuta u tih sedam dana. Govornik nije propustio da kaže kako se njegov narod smanjuje, naglasivši da je jedna od ljudskih rasa u brzom nestajanju. Osećala sam se kao da slušam stogodišnjaka koji se žali da ga srce probada, a znam da možda, već sutra neće biti tu. Cela jedna ljudska rasa umire, a mi, šta mi radimo?

Taj Indijanac je, međutim, svaki slobodan trenutak koristio da izađe napolje, na vazduh, pod otvoreno nebo, da udara u svoj instrument i da peva jednostavne, lako pevljive indijanske pesme koje smo mi prihvatili i cupkali oko njega tapšući u ritmu koji je on davao. Jedan od

„koncerata” bio je upravo nadrealan. Na Konvokaciju je doputovao i jedan Japanac, dodola, kako sam ga odmah nazvala, čovek koji ide po selima u sušne dane i udarajući u svoj bubanj peva dozivajući kišu. Kako je, naravno, u društvu bilo budističkih sveštenika i njihovih pristalica koji su sa sobom poneli i svoje najraznovrsnije udaraljke, svi su se oni pridružili Indijancu i Japancu-dodoli u dvorištu ispred Omladinskog doma i – stali da improvizuju zajedničku muziku, svaki na svom instrumentu. I mnogi od nas ostalih pridružili smo se ovom neobičnom bendu pod otvorenim nebom, udarali ritam rukama i pevali jednostavne slogove. Ne znam koliko je to dugo trajalo, znam samo da smo svi ušli u ritam i da je duh tog pevanja i udaranja postao kao vazduh koji smo disali. Onda je gorostasni Indijanac „poentirao”: Odakle si ti, a ti, a ti? Kad smo izređali zemlje i kontinente iz kojih smo se uhvatili tu u Osvjencimu u to čudno kolo, ispalo je kao da nas je UNICEF angažovao. „Vidite, mogli bismo mi lepo da živimo jedni s drugima, da nema pohlepnih na ovom svetu!”, rekao je mirno i nastavio da peva.

Recimo, da je ovo pevanje „pet rasa i sto nacija” bilo manje čudno od pojanja budističkih mantri unutar logora, na mestu gde se one zlosrećne železničke šine završavaju, na mestu do kojeg su transportovani nepoželjni žitelji zemalja Evrope da bi bili ugušeni plinom, potom spaljeni u pećima, a odatle „proterani” kroz odžake, u dim. Na tom mestu, na kraju pruge, dva dana pre no što su se okupili svi učesnici Konvokacije, započet je budistički obred devetodnevnog posta.

Desetak članova pomenute budističke organizacije koji su radili da se ovaj Aušvic-Hirošima skup održi, imali su poseban program: svakodnevne višesatne molitve i mantre, tamo na kraju šina, unutar žica konc-logora. Devet dana za redom. Uz strogi post, samo na vodi. Na minus 5 i minus 10 Celzijusa. Kad bi se po podne vratili sa molitvi, svakog dana su delovali sve prozračnije. Devetog dana ovog njihovog obreda svi smo im se pridružili, zajedno pevali jednostavne mantre na tom mestu i potom, u procesiji otišli do zgrade opštine Osvjencima da gradonačelniku tog poljskog grada predstavimo glasnika koji će osam meseci putovati do Hirošime, na 50-godišnjicu pada atomske bombe.

Živo se sećam kako je taj čovek, taj sitničavi činovnik bio nadmen kad je izašao pred nas stisnute u dvorištu opštinske zgrade, jer njihova svečana sala ne bi mogla sve da nas primi, sećam se kako je žurio da izrecituje reči lažne dobrodošlice i kako je samo desetak minuta kasnije drhtao od uzbuđenja kad je shvatio kako će poruka pisana njegovom rukom putovati do kolege gradonačelnika Hirošime. Naočigled se sva nadutost istopila pred čudom ljudske jednostavnosti: čovek koji će predvoditi hodočasnike od Aušvica do Hirošime, od decembra 1994. do avgusta 1995, pružio je ruku, uzeo gradonačelnikov govor i rekao bez ikakve patetike: „Gospodine gradonačelniče, lično ću predati ovu poruku vašem kolegi u Hirošimi!” Bila sam dovoljno blizu da vidim suze. Posle smo komentarisali kako je lako dodirnuti ljudsko srce.

Aušvic, Konvokacija, 1994. Još!

E sad, Srbija je sredinom devedesetih bila „vruća” ružna priča s naslovnica svetskih medija i mada ni u primisli nisam imala nameru da se obraćam skupu zvanično, Paula me je svrstala u program. „Tvojih 15 minuta”, rekla mi je i dala mi raspored. Šta da im kažem? Muljala sam neke rečenice kroz glavu i odbacivala ih – ovo neće razumeti, ovo nije zanimljivo nikom

osim Srbima, ovo je već rečeno... Tu sam se suočila s mukom stvaranja posebne vrste: kako strancima reći šta se dogodilo u Jugoslaviji i posebno u Srbiji devedesetih godina i to reći na takav način da dobiju celovitiju sliku od one zvanične crno-bele koja ih zasipa iz njihovih medija. U sastavljanju koncepta mi je pomogla jedna postarija Amerikanka koja mi se predstavila kao sindikalna radnica i koja mi je odmah natrljala nos: Zar vi na Istoku ne znate da je kapitalizam dobar samo za kapitaliste?

Tako mi je dala šlagvort i ja sam hrabro počela svoj govor za te Zemljane svih fela baš iz te fijoke: „Rat je biznis. U jugo-ratu enormno se obogatio Slobodan Milošević, obogatio se preko svake mere Franjo Tuđman, obogatio se Alija Izetbegović⁸⁵ i obogatilo se nekoliko stotina baraba oko njih. Svi ostali smo izgubili.” Pa, to su svi razumeli i više nego odlično, ma koliko da sam koristila opšta mesta i večne simbole i opisivala neke jednostavne scene kao što su prazne radnje i supermarketi, izmenjen hod ljudi na ulicama jer niko nikud ne žuri – posla nema, hiperinflacija, čekanje u redovima, život u sivoj ekonomiji i sivoj zoni, i najstrašnije od svega - skrivanje hiljada mladića po zamračenim stanovima da ih vojna policija ne bi pohvatala i poslala na front... Kad sam završila, gorostasni Indijanac me je zgrabio, podigao i glasno poljubio, rekavši: „Sestro, hvala ti!” Posle mog govora svi su hteli da razgovaraju sa mnom posebno. Da čuju kako nam je, šta preduzimamo, kako se snalazimo, šta osećamo... Stara priča s uzbudljivim svežim detaljima u stilu: Na Zapadu ništa novo. Ali, boli. Duša boli. Rat.

Imala sam na toj Konvokaciji nekoliko „ispada” kojih se sećam s velikim zadovoljstvom. U bioskopskoj sali smo nakon projekcije dokumentarnog filma o stradanjima logoraša, odsedeli još pola sata. Moderatoru su tražili da se koncentrišemo na viđene slike i razmišljamo o hrabrosti. Ljudskoj hrabrosti i njenim pojavnim oblicima. Onda su tražili da kažemo glasno ko je nas lično učio hrabrosti. Padala su u taj zajednički prostor sva zvučna muška imena, od Sokrata do Ajnštajna. Slušala sam i slušala ta poznata istorijska imena i odjednom mi je toga bilo dosta. Proderala sam se: „My mother Magda”, „Moja majka Magda!” Posle toga smo saznali mnoga imena očeva, majki, tetaka, stričeva i drugih običnih ljudi koji su učesnicima Konvokacije bili uzori i učitelji hrabrosti svakodnevnog življenja.

Drugi ispad je i mene samu – reći ću tu tešku reč: zaprepastio. Bilo nam je poslednje večer, sve se završavalo, sedam dana smo radili naporno, po 12 i 14 sati, u malim i velikim grupama, a onda je trebalo na sve to staviti krunu. Poslednjih zajedničkih sat programa posvetili smo utiscima koje je spomen-logor ostavio na nas. Bilo je to za mene na neki poseban način inspirativno, možda zbog onih zvučnih budističkih mantri. I u jednom trenutku nisam mogla da obuzdam jezik. Ustala sam i veoma glasno izgovorila: „Aušvic je dokaz da Bog postoji!” Prisutnih stopedeset ljudi naprosto je zanemelo. Tišina je bila neprijatno gusta nekoliko trenutaka. „Kako to misliš?” pitala me je oprezno rabinerka iz Njujorka koja se prva pribrala od mojih reči. „To nije delo Boga, nego ljudi. Kakvo god zlodelo ljudi počinili, Bog ne dozvoljava zlikovcima da sakriju sve tragove. Zato se uvek pokaže kad se ljudi odaju Zlu”, tako sam objasnila viziju koju sam za trenutak imala kao kristalno jasnu i istinitu. A prisutni su vidno odahnuli.

85. Trojica imenovanih predsednika Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine i još mnogi koji su se u ratu obogatili zahvaljujući pomenutim vođama - pomrli su, od metka ili od bolesti, a mi se svi i dalje mrcvarimo. Nikako na zelenu granu da se izvučemo – toliko su zlo probudili...

Toliko. To je to što sam, sledeći ratnu stazu mojih roditelja i drugih predaka i sećajući se njihovih i svojih ratnih rana, htela da kažem o Aušvicu kao simbolu posledica svih ratova. I uopšte o ratu kao naslednoj bolesti čovečanstva.

Ovaj tekst želim da završim citirajući Simona Vizentala, neumornog lovca na odbegle naciste, koji je završio svoje zemaljsko putovanje i misiju krajem 2005. i odselio se u „raj”, na „nebo”, u „večna lovišta”. Jednom prilikom pitali su ga zašto nastavlja tako neumorno svoj rad u korist žrtava Holokausta. On je odogvorio: „**Kada odem na drugi svet i sretnem milione Jevreja koji su pomrli u logorima, ja ću reći ‘Nisam vas zaboravio’.**”

Slava mu i hvala!

Mojoj Magdi, mom ocu Živku, mojim babama Milevki i Pauli, dedama Aleksandru i Gruji, Teti, Baći, mojim usvojenim majkama i očevima, braći i sestrama, slava im i hvala! Neću vas zaboraviti, jer želim da se sećam vaše snage, vaše sposobnosti da preživite i mudrosti da dobro odvojite od zla. I želim da pamtim vašu ljubav, da iz nje crpem svoju snagu da volim i razumem one s kojima još delim ovaj svet. Ponovo ćemo se mi sresti, negde u vasseljenoj, i počecemo novi krug zajedničkog života, s manje prepreka, u većem skladu i razumevanju nego što nam je dodelio ovaj o kome sam svedočila.

**Tekst je uzet iz knjige: Magda Simin Bošan & Nevena Simin (2009). „Zašto su ćutale majka i ćerka o istom ratu”, Futura publikacije & Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 2009, str. 127-139*

LASZLO VEGEL

PISAC

PREDAVAČ NA KURSU “RATNI ZLOČINI, GENOCID I SEĆANJA”

INTER UNIVERZITETSKI CENTAR/IUC

DUBROVNIK, 2003&2005

GRANICA I NIČIJA ZEMLJA*

Državna je granica u mom sjećanju oduvijek značila nekakvu frustraciju, zlokobnu prepreku. Čuvam živo sjećanje iz djetinjstva: stanovali smo na kraju sela Szenttamás (blizu Novog Sada; srpski naziv Srbobran; mađarski izgovor: Sentomaš, nap. prev.) i prozor naše gostinske sobe gledao je na sjever. Tamo je mađarska granica, više je puta znakovito ponavljao moj otac. U to vrijeme, početkom pedesetih, ponavljao je tu rečenicu, dok su se kopali rovovi prema sjevernoj granici, i nekako je sve bilo sumnjivo što je spominjalo na ono što je preko granice. Na poljima ostali su rovovi i onda kada više nije bilo predznaka bilokakvog vojnog konflikta.

Granica je ostala djelotvorna i sumnjiva i onda kada se otvorila. Kontaktna zona se proširila, sumnja se profinila, ali se i ona raširila. Ispostavilo se da je granica linija koja se širi i vremenom oblikuje kontaktne zone u kojima se strah, podozrijevanje i nesigurnost useljavaju u kulturu. I onda kada kultura protivuriječi stvarnosti, jer i tada znamo da trebamo nadvladati stranca, da se trebamo sprijateljiti s neprijateljem, stupiti u savez sa solidarnošću. S izaslanstvom mladih pisaca, tako da mogu reći: službeno, putovao sam 1961. godina u Mađarsku; premda su mjesni, odnosno sentomaški organi reda znali samo to da namjeravam putovati u Mađarsku, pozvali su me na razgovor i tek sam ih na granici fizičkog zlostavljanja, nakon dugog objašnjavanja, uspio odvratiti od batina. Riječ „delegacija” djelovala je kao čarobna riječ, telefonom su provjerili moje tvrdnje i pustili me iz policijske postaje. Tada sam bio na prvoj godini studija i naučio sam da se u kontaktnoj zoni sve može kontrolirati. Najčudnije je, međutim, bilo to što su ljudi iz moje ulice, pa štoviše i moji roditelji, smatrali da je moja želja za prelaskom preko granice neka vrsta prekršaja. Zašto sam prihvatio ponudu, pitala me je majka sva u brizi, pa time će sumnja preći i na tebe!? Prelazak preko granice smatralo se opasnim poduhvatom, za što je bilo jakih razloga, pa pojam opasnosti, osvete, odmazde, ugnjetavanja, izopćivanja vezivao se za pojam granice.

Znalo se da se s one strane granice kriju neke tajne u koje se ne smije imati uvida, kao i da postoje tajne i s ove strane granice koje se ne smije prenijeti, odnosno da živimo skupa s takvim činjenicama o kojima ovdje znamo, ali se ondje drže tajnom. Ta se tajna često ne može imenovati, ustvari je riječ o fikciji, tvorevini granice. U takvom je obliku živjela u ljudima, u mojim roditeljima, u narodu iz moje ulice i u meni jaltska državna kultura koja se temeljila na versajskoj kulturi. Državna granica, koja je izvorno pripadala rječniku vojnika, vojskovođa i diplomata, postala je totalitarnim pojmom, koji podvrgava sebi svaki drugi pojam granice. U kontaktnoj zoni, na graničnom području, ljudi su živjeli u znaku te svijesti.

Na tom je prostoru državna granica potisnula ostale granice, državna je granica postala granicom svih drugih granica. Potisnute granice, izopačene pod krinkom države, uvukle su se u svaku poru života, pa i u onaj gest kojim čovjek postavlja granice svome stanu, kući, selu, gradu, kulturi, vjeri, tradiciji, da bi unutar njih odredio samoga sebe. Ali već je i te granice određivala državna granica, koja je postala temeljnom sastavnicom moderne kulture. Versailles je donio Istočnoj Europi neurozu izopačenog moderniteta, odnosno to da svaka granica mora postati državnom, bez granica ne možemo živjeti, za njih ne samo da je potrebno boriti se, nego i živjeti. Supstancijalnost državne granice kao životna potreba za jedinstvenom tradicijom. I obrnuto.

U XX. stoljeću pojam državne granice bio je svetinja i tabu. Ostao je to i onda kada su granice postale prohodnije te smo s putovnicom mogli putovati bez uznemiravanja. Kad bi netko prešao granicu smatralo se to obiteljskim događajem. Ako bi netko išao na rad u inozemstvo, onda bi se opraštao kao da odlazi na dug put s kojeg nema povratka. Ali znali smo zato da na granici kontroliraju čovjeka. Tko bi dospio do granice bio je svjestan da mu ne kontroliraju samo stvari, nego i dušu. Granica je postala poprištem i simbolom radikalne autocenzure, trebalo se pripremiti za to da je u drugom životu potrebno cenzurirati svoju kulturu, identitet, običaje, način ponašanja, odnosno cjelokupnu kulturu. Nije čudno da je to privlačilo prije svega pustolove ili vjetrogonje, ili pak one preosjetljive ljude koji nigdje nisu nalazili svoj dom, one koji su teško podnosili stvarnost i zbog toga snatрили o kozmopolitskoj domovini. Kada je svijet stran, onda je bezgraničan, bodrio sam i ja mnogo puta sebe. Taj se glas oglasi kod velikog broja ljudi koji žive sudbinu manjine ili su podvrgnuti bilo kakvoj drugoj potlačenosti. „Naša je domovina Europa”, uzvikivali su mnogi bezdomnici, misleći da ka granici, iako je zla, ipak treba ići, kao u purgatorijum. Prema njima, prijelaz preko granice donosi pročišćenje, svaki prijelaz preko granice jamči konačno iskupljenje.

Državne granice bile bi samo samorazumljiva vanjska životna pravila i nasilni kanoni, da se nisu uselile u duh ljudi, u unutarnji svijet. Država je upravo preko usvojenih, monopoliziranih granica prošvercala sebe u kulturu ljudi, u unutarnji svijet. Velika drama, da ne kažem tragedija, započela je onda kada je pojedinac spoznao da granica vlada ne samo tamo vani, nego i ovdje unutra. Odnosno ispostavilo se da u čovjeku živi više ljudi. Faust je imao pred očima samo doživljaj granice između raja i pakla kao unutarnju, osobnu sudbinu i poduhvat, u XX. stoljeću, međutim, uvidjeli smo da su granice postale unutarnje i da su nas podjarmile. Granice su dobile značenje legitimacijskog pečata, bez njih bi bili bezimni, izgnani, čak i onda kad se ogorčeno borimo protiv njih. Zarobljenici smo i taoci granica, cijela nam se kultura sastoji od usitnjenih granica. Povijest granice ustvari je povijest unutarnjih i vanjskih konflikata.

Ovaj sam konflikt prvi put osjetio preko jezika, a jezik pak postupno terorizira svaku drugu – kulturalnu, konfesionalnu, kognitivnu, gospodarsku – granicu. Što veće područje iskustva obuhvaća i određuje, to mu je veća moć. U višejezičnoj sredini ime i značenje su u stalnoj asinkroniji, u višejezičnosti veza između svijeta i stvari postaje relativna i nesigurna. Zato višejezičnost predstavlja stalnu napetost, takvu napetost koja iznjedruje kulturnu energiju i veliku invenciju, ali je barem toliko i rasipa. Višejezičnost je rasipanje i radikalni relativizam, kaos i anarhija. Skitanje, lutanje u pomutnji znakova.

Moj je materinji jezik mađarski, i to mi, budući da pripadam manjinskom narodu,

znači više nego nekome iz matične zemlje, jer veći teret pada na njega. Ima veću ulogu, a i više tlačenja doživljava, koja nisu tek političkog karaktera, nego izviru iz spoznaje da predmeti imaju više imena, više znakova živi u različitim sustavima, a svi nekamo vode. Onaj tko pripada većinskoj naciji može osjetiti mnogo različitih tlačenja, socijalno, političko, estetsko i moralno, ali nikada neće iskusiti potlačenost u jeziku. Njegov se jezik gradi na čistom kanonu. U većinskoj naciji tlačitelj i potlačeni govore jednim jezikom i to stvara posebno ortaštvo između njih. Sprega označitelja jača je od anarhije označenih. Onaj međutim koji pripada jezičnoj manjini, potlačen je u svakom području, čak i onda ako pripada vladajućem sloju, jer uvijek živi u jeziku koga okružuje prsten prijete. I onda je potlačen kada to ne osjeća jer ne želi osjetiti.

Moj jezik je dakle bio granica moga svijeta. Kao što je to Sándor Márai - mađarski pisac koji je pedeset godina živio u emigraciji – pisao, moj materinji jezik je moja domovina. Ali istovremeno postoji i jedna druga domovina, moj rodni kraj, višenacionalna Vojvodina koja pripada Srbiji, kraj za koji me vezuju moja životna iskustva i moji doživljaji. To su dvije vrste domovine, čije se granice ne poklapaju i među kojima postoji skriveni konflikt. Taj je konflikt prisutan i onda kada ne izbija, odnosno kada je tih, kao vulkansko ognjište.

Stanovnici graničnih područja žive u stalnoj opasnosti od erupcije vulkana. Anarhiste i rasapnici. Neka samo jednom dođe do erupcije i osjećaj opasnosti uselit će se u kulturu graničnog područja. Ne želim idealizirati graničnu regiju, višestranost graničnog područja, nasuprot tome što duboko poštujem njegovo junaštvo, živim njegov život i vidim da je nakon višestoljetnog terora nacionalne države došlo do renesanse graničnog područja na postmodernom obzorju. Još je i tolerancija bila tlačiteljska, na pluralistički simultanimizam, paralelizam samo rijetko dolazio je red.

Jedan sam od onih koji se pouzdaju u budućnost graničnog područja, u njegovu utopiju, u čijem sam se interesu sve do sada trebao suprotstavljati svome vremenu. S puno muke, uz mnogo unutarnjeg protivljenja, ali, ipak, morao sam se uvjeriti u to da iza utopije graničnog područja stoje etnička čišćenja, a pod njima, skrivene masovne grobnice. Te grobnice nisu priredile feudalne ideje, nego liberalna nacionalna ideja moga stoljeća. Iako je nacionalna ideja XIX. stoljeća opsjenjivala s toliko liberalnih obećanja, XX. je stoljeće, kako je pisala Ágnes Heller, opovrglo XIX. stoljeće. Čini se, nastavlja Heller, da je XX. Stoljeće povukao, – kao što je to Adrian Leverkühn, glazbenik, junak Thomasa Manna, učinio s 9. simfonijom – iz XIX. stoljeća, tako da jeostvario njegove ideale. Takav je bio – i tako je postao stvarnošću ideal nacionalne države. Na graničnom području to nije samo teorijsko, povijesno-filozofsko pitanje, nego i pitanje obiteljske povijesti.

Masovne grobnice i groblja čuvaju tu povijest. Zapadna je Europa proširila svoje ideale u totalnoj formi 1919. godine u Versaillesu. I budući da se prostor za osvajanja smanjio, nove nacionalne države napale su vlastita granična područja, podvrgavajući ih kolonijalnom diskursu. Kolonije novih nacionalnih država postala su njihova granična područja. Tako je to bilo u svakoj državi gdje je vladao strogi centralizam, centar je sve smeće, svako zlo smjestio duž granice, na granično područje.

Sjajan je primjer takvog gledišta sudbina srpske Vojvodine u XX. stoljeću. U ojoj regiji 1910. ili 1920. godine bio jednako tako visok životni standard kao što je u Sloveniji, razlika je rasla iz desetljeće u desetljeće, dakako u korist Slovenije, tako da se danas već ne mogu ni usporediti. Ali isto se to odigralo i u etničkom sastavu. Nakon turske vlasti, naseljavanje

velikih razmera koje se dogodilo u XVIII. stoljeću stvorilo je multikulturalnu situaciju: dovelo je do brojčane ravnoteže između Srba, Nijemaca i Mađara. Ta je multietnička zajednica unaprijedila Vojvodinu učinivši od nje gotovo pa gospodarsko čudo. Austro-ugarska monarhija – nasuprot opće poznatih deformacija – razmišljala je u okvirima nadnacionalne države, taj senzibilitet velikom umjetničkom snagom oživljava djelo Musila, Doderera i Josepha Rotha. Ali i obiteljski arhivi čuvaju spomen na tu kulturu: ako je netko htio prodati konja, država mu je nudila ugovor na tri-četiri jezika. U Monarhiji je deset jezika imalo status službenog jezika, a u Vojvodini to je tako dobro funkcioniralo da je za dugo razdoblje stvorena punovažna tradicija, koja se kasnije među okvirima nacionalnih država još dugo održavala na životu.

Tome se može zahvaliti da je tijekom dva stoljeća jedva bio narušen početkom XVIII. stoljeća uspostavljeni etnički srazmjer. Do prvog velikog migracijskog vala, iseljavanja Mađara, došlo je nakon stvaranja Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, da bi taj val rastao sve više i više, dosežući svoj vrhunac progonom otprilike 400 000 Nijemaca 1945. godine. O tome koliko je Nijemaca izgubilo život u radnim logorima, koliko je završilo u masovnim grobnicama, nema točnih podataka, ali, prema procijenama, više od 50 000. Isto to odnosi se i na Mađare. Pokrenuo se val izbjeglica, i u isto vrijeme, za odmazdu zbog mađarskih zločina počinjenih u siječnju 1942. godine, bez ikakvog sudskog procesa, pogubljeno je oko 20 000 Mađara i bačeno u masovnu grobnicu u noći socijalističkih dugih noževa. Mađarski ratni zločin, poznat pod imenom „hladni dani”, u mađarskoj je povijesti jednoznačno okvalificiran kao zlodjelo, priznanje toga spada u elementarne povijesne spoznaje, mađarska umjetnost i književnost suočila se s tom prošlošću djelima potresnog, katarzičnog karaktera. Srpska povijest također poseban značaj pripisuje 1942. godini, odnosno hladnim danima. Država diže spomenike, organizira ceremonije, knjige osiguravaju posebno mjesto tom događaju u zajedničkom sjećanju, održava se spomen o njemu i uredbama političkog karaktera, koje devedesetih godina dobijaju ciljano i aktualizirano tumačenje. U vrijeme raspada Jugoslavije u simboličkom političkom prostoru to razdoblje nacionalne martirologije dobilo je aktualno tumačenje. Prema tome tumačenju državni diskurs različitost prikazuje kao sramotnu stvar.

I državna naracija nakon Miloševića tako prikazuje povijest. Istovremeno krvoprolića i iseljavanja iz 1945., predstavljaju tabu temu sve do današnjih dana. Vlast nakon Miloševića ne želi iskreno razotkriti taj zločin, u posljednjem gimnazijskom udžbeniku povijesti, izdanom 1992. godine nijedna crtica nije posvećena tome, dok se zločini izvršeni nad Srbima oslikavaju živim bojama. A o tome moraju učiti i mađarski i slovački i rumunjski đaci. Većinsko društvo pokazuje najtvrdi otpor prema otkrivanju prošlosti, osujećuje i samu namjeru obilježavanja masovnih grobnica. Zamislimo kakve bi se moralne kočnice pokrenule prije Ovčare i Srebrenice da se srpska nacija na vrijeme suočila s činjenicom i istinom masovnih grobnica bačkih i banatskih Nijemaca i Mađara. Ali to se nije dogodilo i zbog toga je, bez ikakve prepreke, nastavljena znakovita povijest. Milošević je, naime (Milošević, koji je tu vojvođansku strategiju htio proširiti na – iz gledišta pojma nacionalne države - nedovršenu Jugoslaviju) samo dovršio tu krvavu, interioriziranu povijest, koja je usitinu započela 1945. U prvo su vrijeme naime postojala samo teritorijalna osvajanja, granica je ostala vanjskom prisilom, u razdoblju nacionalnih država međutim, države već nisu htjele osvojiti samo teritorij, nego i ljudsku dušu. Državna je granica, dakle, postala

okvirom kulturalnog i egzistencijalnog totalitarizma, u kojem vladaju unaprijed zadana pravila igre, u kojem su pobjednici, koji trebaju vršiti simboličku moć, unaprijed određeni, kao i pobijedeni, koji se moraju pokoravati. U toj igri, eventualna je tolerancija samo tehnika koja osigurava dragovoljno pokoravanje namjesto pluralizma.

Primjenjivati diskriminaciju, to znači – u krajnjem slučaju – stati na stranu masovnih grobnica. Koliku totalitarnu ulogu država dodjeljuje svojim granicama, o tome svjedoči povijest koja je uslijedila nakon vojvođanskih retorzija 1945. Moja je majka tek početkom devedesetih godina, dakle gotovo nakon četiri desetljeća, počela govoriti o masovnim grobnicama gdje se mogu naći leševi naših rođaka. Te su masovne grobnice već nedostupne. Na jednoj su sagradili kapelu, na drugoj nogometni teren, na trećoj novi stambeni blok. Nigdje se ne može postaviti nikakvo obilježje. Htjeli su dakle izvana radikalno izbrisati tragove. Ali ne samo izvana, nego i iznutra. Pitao sam majku naime, zašto mi nije o tome pričala prije, zašto mi nije otkrila apokrifnu obiteljsku povijest još onda kada sam bio mlad, pa moguće je da bi mi život tada dobio drugi smjer. Možda teži, ali u svakom slučaju čistiji. Majka mi je odgovorila kako me je htjela poštediti od muke sjećanja, nije me htjela dakle lišiti nade. Zatim sam je pitao je li razgovarala o tome s pokojnim ocem, s rodbinom. Odgovorila mi je tada da o tome s nikim nije prozborila ni riječi, čak ni u obiteljskoj kući se to nije spominjalo. I meni ju je majka otkrila tek tada kada već nije bilo nade. Uspjela je potpuno izbrisati sjećanje. Kasnije se ispostavilo da cijeli moj naraštaj dijeli taj doživljaj. Išao sam od grada do grada, od sela do sela, i slušao istu ispovijest kao što je moja. Sve je naraštaje to učinilo traumatiziranim ortacima. Državi je uspjelo uništiti sjećanje, podržaviti i krivotvoriti obiteljske povijesti. Moja se drugačijost dakle gradi na osakaćenosti, što nije prirodna drugačijost jer njene granice ne prepoznajem u vlastitim granicama nego među granicama na koje je prisiljena. U vrijeme NATO-napada konačno sam sa zaprepaštenjem došao do saznanja da se bojim države u kojoj sam rođen i čiji sam državljanin, da se bojim isto tako kako se boje oni mađarski seljaci iz Bačke, koji su za vrijeme NATO-napada izvedeni na polja da kopaju rovove protiv tenkova, a ti su rovovi bili upravo toliko široki koliko masovne grobnice iskopane 1945.

Imre Kertész je u romanu „Biti bez sudbine”, romanu za koji je dobio Nobelovu nagradu, govorio o kulturi holokausta kao o odrednici naše sadašnjosti. O tome da nakon Auschwitzu treba pisati o Auschwitzu. Europska je kultura priznala taj zločin, pa iako postoje radikali koji ga poriču, činjenica holokausta postala je organskim dijelom naše kulture. Ali to se nije dogodilo s tragedijama europskih graničnih područja, pogotovo ne sa zločinima počinjenim protiv istočnoeuropskih višetetničkih regija, u vezi kojih također moramo govoriti da je kultura masovnih grobnica odrednica naše sadašnjosti. S tim Europa mora biti isto tako načisto, kao s holokaustom. Jer je bila ortak u svemu onome što se događalo, to nije samo privatna stvar žrtvi, nego jedna nužna posljedica ideala države. To se priznanje nije dogodilo, jer zločin nije imao tako brutalno gigantske razmjere, kao i zbog toga što je poprimio disperzivni karakter, a pogotovo zbog toga jer se između krvnika i žrtve nije mogla uvijek povući oštra razdjelnica, žrtve su postojale, ali se krvnika nije moglo nazvati poraženim. Prije pobjednikom.

Možemo li govoriti nakon ovoga o sizifovskoj sreći čovjeka iz graničnog područja? Jesmo li dospjeli bliže onoj utopiji graničnog područja kojima se ističu tolika važna književna djela? Suočavanje se nije dogodilo, ali su promjene, međutim, ipak velike. Proces modernizacije ubrzao je širenje dijaspore u Zapadnoj Europi, kontakt zona se sve više širi

i nezadrživom snagom utiče na centar. Tlocrt europskih metropola više nije homogen. Šareniji je, raznovrsniji od graničnog područja. Različiti se identiteti miješaju sve većom brzinom. Biti strancem, naseliti se kao stranac u nekoj metropoli već nema značenje stanja odbačenosti, nego sve više ljudi otkriva stranca u samome sebi. Propast politike identiteta u svakodnevnicu isprva je užasnio univerzalističku retoriku liberala, bojali su se novog raspada, govorili o novoj fragmentizaciji, budući da su postmodernistički procesi izazivali sumnju spram univerzalističkog sustava vrijednosti naslijeđenog iz prosvjetiteljstva. Ispostavilo se međutim da je univerzalistički sustav vrijednosti bio tlačiteljski, umjesto slike građanina svijeta pojavio se hibridni građanin, eklektičnog identiteta, kompleksne fuzije. Identitet se, pak – kako tvrdi Stuard Hall, veliki stručnjak za to pitanje – „oblikuje na onoj labilnoj točki, gdje se „neizrecive” priče subjektiviteta susreću s naracijama povijesti i kulture.” Tko u identitetu traži sigurnost i evidenciju, nalazi nesigurnost i dvosmislenost. S jedne strane, umjesto tradicionalne ideje građanina svijeta, s druge umjesto ideje lokalpatriotizma pojavljuje se stanovnik ničije zemlje, koji se ne smješta između dva pola nego iznad njih. Da ilustriram to pojmom Simone Weil, taj je hibridni građanin postao sposoban pustiti korijenje u iskorijenjenost. Ničija zemlja širi se začuđujućom brzinom i lišava granicu njezinog mita i moći. Taj je duhovni trs, koji je iznjedrilo granično područje, iznova oživio u ovom novom europskom prostoru. Do sada je smatran upravo egzotičnim, a sada je postao vrijednost.

Taj se prostor prije svega počeo oblikovati u Zapadnoj Europi. U tome su svijetu tradicionalni multikulturalni mikrokozmosi, gradovi i pokrajine, počeli oživljavati, služiti kao paradigma. Centri, europski megalopolisi, počeli su dobijati oblik graničnih područja. Tome nasuprot, u istočnom dijelu Europe, još traje etničko čišćenje. Traumatizirane male srednjeeuropske države, te balkanski nacionalizmi histerično istrajavaju u etničkom čišćenju i traženju etničkog homogeniteta. I tako će biti sve dok Sofija, Varšava i Budimpešta, Beograd, Zagreb i Ljubljana ne postanu isto tako višeglasni veliki gradovi, išarani unutaršnjim granicama, kao što su Berlin, London ili Pariz. Kada i oni počnu sličiti svojim graničnim područjima, oslobodit će se granična područja. Granice će postojati, ali na ničijoj zemlji. Biti strancem, pak, na ničijoj zemlji nije samo prirodno stanje, nego je i lijepo.

**Tekst je uzet iz knjige „Darkness at Noon: War Crimes, Genocide and Memories”,
urednica: Janja Beć-Neumann, Univerzitet u Sarajevu, CIPS, Sarajevo (2007), str. 262-273*

Prevod sa mađarskog Arpad Vicko

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

341.485:316.64(035)

061-055.2(497.11)

RATNI zločini, genocid i sećanja : koreni
zla, ja hoću da razumem : čitanka za školu
Sofi Šol/Sophie Scholl mi nećemo da ćutimo /
[uredila Janja Beč-Neumann].– Beograd : Žene
u crnom ; Kotor : ANIMA, Centar za žensko i
mirovno obrazovanje, 2012 (Novi Sad : Studio
Denik). – 173 str. : ilustr. ; 30 cm

Tiraž 70. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 978-86-85451-50-8 (ŽC)

a) Жене y црном (Београд) b) Геноцид -
Социолошки аспект
COBISS.SR-ID 195468300